Беки Сейтеков

5

Беки Сейтәков

АЛТЫ ТОМДАН ЫБАРАТ ЭСЕРЛЕР ЙЫГЫНДЫСЫ

Редакцион коллегия: Х. Деряев, К. Гурбаннепесов, Б. Худайназаров, М. Аннанепесов, К. Тачрыгулыев, Ж. Аллаков, С. Өрәев, Н. Хожагелдиев, Г. Гелдиев, Х. Мелэев, О. Аннаев,

Беки Сейтәков

БӘШИНҖИ ТОМ

ПОВЕСТЛЕР ВЕ ХЕКАЯЛАР

1990

ББК 84 Түр7
С34

Топлама чапа тайярлайлар: М. Сейтәкова, А. Мәммедов, К. Кулыев, Т. Садыков.

Сейтәков Б.

С34 Эсерлер йыгындысы: 6 томлук (Ред. коллегия: Х. Деряев, К. Гурбаннепесов, Б. Худайназаров ве башг.) — А.: Түркменистан, 1990.

Том 5: Повестлер ве хекаялар.

ISBN 5—8320—0277—6

ТССР-ин халк языжысы, республиканың Магтымгулы адындакы дөвлет байрагының лауреаты Беки Сейтәковың алты томдан ыбарат эсерлер йыгындысының бәшинжи томуна языжының «Бекмырат Дурдыев», «Первана» повестлери, хекаялары гиризилди.

С $\frac{4702590201—000}{М551\ (14)—90}$ 42—90

ББК 84. Түр7

ISBN 5—8320—0277—6

«Түркменистан» нешираты, 1990

ПОВЕСТЛЕР

БЕКМЫРАТ ДУРДЫЕВ

1.

Гижара Ашгабада якымлы салкын аралашяр.

Баглара, гүллере тәзеден жан гирйәр. Онат гейнен шадыян адамлар агшамкы гезеленже чыкярлар.

Шулар ялы гүнлериң биринде Ашгабадың бир көчесиндәки бир өйде эне билен оглуң арасында шейле гүррүң довам эдйәрди.

— Оглум, сенем иле мензеш болсаң болмаярмы? Хей, йигит халына шейдип, сач өсдүрерлерми? Ене бирки ай эл дегрилмесе, гөрежи күтелишен адамлар саңа гызамыка диерлер. Шунча айдярын велин, хич гулак салаңок... Мен сени бейле гүвкелле болуп етишерсиң дийип, ятсам-турсам пикир этмейәрдим...

Бекмырат элини жүбүсине сокуп, пенжиреден дашарык гарап дурды. Ол:

— Эже, пенсияны хачан алжак? — дийип, бәрсине өврүлди.

Оглунын бу сорагына саçына яңы ак гирип угран ничемик, гөрмегей аялың йүзи чым-гызыл болды. Гахардан янa эллери титреди. «Мен мунуң гөвнүни йыкмайын, бойнуны бурапыны, гөзүне яш айланышы гөрмейән дийип, шунча йылдан бәри эрсиз отырын. Нәче адамлар гелди. Оларың арасында көп ваглардан бәри маңа таныш, онат адамларам барды. «Оглуны өз адыма яздырайын. Оңа йүзүң үстүнде бурнуң бар диймәйин» дийип, түйс йүрекден сыздырып айданларам барды. Эмма мунуң хатырасына хемме гелени гайтарып гойбердим. Дишими гысдым. Ние-де, инди онуң маңа таңрыялкасыны. Мен бир зат дийәрин. Ол башга бир зат дийәр...»

Бекмырат ене гөдеклик билен эжесине йүзленди.

— Эже, нәме жогап бермейәрсиң? Я-да гулагың агралдымы?

Акжемалын гашлары чытылып, йыгыртлары көпелип уграң йүзи гайнадылан алма меңзәп башлады.

— Мен саңа нәме диййәрин, сен нәме сораярсың?

— Әй, эже, шу «акыллы» гүррүңлериңи гойсана. Шу сөзлерден яна гулагым камата гелипдир. Мыдама шу сөзлери эшидип йөрмели болсам, мен хачан ящарын? Мен яшамалам ахыры, шейле дәлми? Бир ойланып гөр ахыры...

Акжемал чанагын гырасына гонуп, йүреге дүшйән сиңеги ковян ялы гөрнүше гечип, эллерини ховада галгадып:

— Пенсияны ене үч гүнден алмалы — дийди.

— Шейле дийсене, эже! Ине, бу башга гүррүң. Мен шейле гүррүңлери халаярын. Пенсияңы үч гүнден алжагың маңа яраяр — дийип, йүз гөрүлйән айнаның өңүнде дуран Бекмырат ене-де эжесине тарап өврүлди.

— Говумы, эже? Гызыл реңк гаты билдиреноқ герек? Пудра артыграк дәлми? Сен сиңе середип, онсоң жогап бер. Ене мени огланлар масгаралаймасын... Мениң ёлдашларым өрән сынчыдырлар. Олар деррев бир зат диерлер.

Акжемал гамлы назарыны оглунын йүзүне айлады-да, өз гөвнүнин гаршысына гитди.

— Кемиң галмандыр, артыгы, кеми ёк... Хич ким масгараламаз...

— Онда ягшы. Мен гиҗрәк гелерин. Сен маңа гарашма-да, укың тутан бадына ятыбер. Ятып дынжыны алыбер...

Бекмырат сыгырып чыкып гитди. Акжемал аграслык билен ериңден туруп, айна гапының өңүне барды. Гиң, деря ялы көчә чыкан оглунын ызындан серетди. Көче хер хили маркадакы машынлардан долуды. Олар икибака сув ялы акярдылар. Тротуарлары долдурып барян адамлар машындан хем көпди. Бекмырадам олара гошулып, тротуардан барярды. Эжеси оны шонча адамларың ичинден деррев танады. Эмма Бекмырадын болуп баршы, даш сыпаты эжесиниң гөвнүни гөтермеди. Чүнки Бекмырат «Крокодилде» гүлкүнч эдилип чекилен сурата меңзейәрди. Балагының агзы инжигине сырлашып дурды. Юка пенжеги узынды, гинди. Сачы гулакларының

үстүни, еңсесини япярды. «Гөрмәйинем, кеймәйинем» дийип, Акжемал ыза чекилди. Ене өңки отуран ерине гелип, чоммалып отурды. Эмма вели Бекмырадын көчеде болуп баршы онуң гөз өңүнден айрылмады. Бекмырат онуң гөзүне гевнүне деглен чага ялы, етим гузужык ялы болуп гөрүнди. «Вах, атасы болсады, белки, бейле болмазды. Иле меңзеш боларды. Онуң болшуны, сыпатыны хич ким яңса алмазды. Белки, хич ким янса алян хем дәлдир? Хич ким онуң болшуна гүлйән хем дәлдир? Ех, эгер шу башга бириниң оглы болан болса, мениң өзүм-ә гүлердим. Элбетде, жакгылдап гүлмездим. Йөне өз янымдан гүлердим... Иң яман гүлки-де шу гүлки. Бейлеки адамлар хем шейле эдйәндирлер. Адамың ичини билип болярмы нәме?»

Энәниң гөзүне ене-де яш айланды. Ол улудан демини алып, элини эңегине етирди-де, бир нокада гөзүни дикди.

Акжемал хич ерде дили гысга болмадык, адамларың янында хич вагт йүзи гызармадык, мерт аялды. Ол әри Дурды билен бир окады. Мекдеби биле гутарды. Биле иш гечди. Дурды арлы-намыслы, гелимли-гидимли, мәрекаман адамды. Акжемала өйленен йылы Дурдының какасы өлди. Эжеси көп вагтлап кеселханада ятмалы болды. Шонуң үчин Дурды-да, Акжемал-да ише гечмели болдулар. Дурды айна комбинатына, Акжемал эгирме-докма фабригине ише гечди.

Дурды үч айлап уссаның көмекчиси болды. Шол девүрде ол көп гиҗелерини укусыз диен ялы гечирйәрди.

— Нәме бейдип дымтүвип отырсың? Тур, ят. Эртирем ирден ише гитмелисиң — дийип, Акжемал әрине йүзлененде, Дурды бөкүп, онуң янына барарды. Яш аялының эллерини сыпаларды. Ики яңагындан огшарды. Соңра:

— Акжам, мен билмели, өвренмели. Өзүмем усса болуп етишмели. Шонуң үчинем окамалы. Бизиң маңлайымыза заводда ишлемек язылыпдыр. Биз шонуң үчин-де завода, онуң чыкарян өнүмлерине дегишли болан хемме зады билмели — диерди.

Дурды алты айда өкде усса болуп етишди. Ики йыл уссачылык эденден соң, «Зәхмет Гызыл Байдак» орденини алды. Илки шәхер Советине, соңра республиканың Ёкары Советине депутатлыга сайланды. Ине, шу адам урша гитди, 1945-нжи йылың май айының докузынжы

гүни хем минаның үстүнден басып, Берлиниң харабалыкларының ичинде хеләк болды.

Шол хабар гелен гүнүнден башлап, Акжемал үч яшлы оглы Бекмырады өңкүсинден хем бетер багрына басды. Дурдының хатырасы үчин өзүниң әхли дурмушыны, әхли сөйгүсини еке оглуна, фабрикдәки ишине сарп эдип уграды. Энәниң оглундан тамасы кәнди, улуды. Ол оглунын ылмы ишгәр болмагыны, говы кәриң ээси болмагыны арзув эдйәрди. Эмма Бекмырат онйыллыгы гутарандан соң окамады. Ишлемеди.

Йүреги гүрсүлдәп уруп дуран Акжемал хәзир бүтинлейин ынжалыкдан гачыпды, гиң отагларың ичинде отурара-турара ер тапмаярды. «Нирелере гитдикә? Бу гүн саг-аман доланып гелермикә?» диен пикирлер оңа ынжалык бермейәрди. Әлем-жахан онуң гөзүне дар гөрүнйәрди. «Бу нәме үчин вагтында гидип, вагтында гелмейәркә? Нәме үчин маңа мәхирсизкә? Нәме үчин дурмушда маңа онат, пәхимли көмекчи болмаярка?» дийип, өз-өзүне сораг берйәрди. Шейле-де болса, Акжемал улы мәхир билен, оглы доланып геленде иер ялы, енилжек агшамлык нахар тайярлады. Газың голайында бир гап отлучөп гойды. Столуң үстүне герек затлары жемледи. Кагыз-салфеткалара чепли гетирди. Соңра бир чәйнек чай ичди-де, гиже сагат он ики болуберенде ёргана гирди.

Гөзе укы гелмейәрди. «Нередекә? Нирә гитдикә? Ким билен гезйәркә? Ёлдашларыбери говы адамлармыка? Нәме үчин онйыллыгы гутарансоң окамады? Нәме үчин ише гечмеди? Нәме үчин хич киме пейдасыз адам болуп етишип гелйәр? Ким оңа терс ёл салгы берйәркә? Мен нәме этсемкәм? Бу болша ким гүнәкәр? Мен! Диңе мен гүнәкәр!» дийип, Акжемал гараңкы жайда кроватың үстүнде дикелип отурды-да, элини маңлайына етирип пикире гитди. «Ёкары мекдеплере экзамен башлананда Бекмырат кеселлейәрди. Онуң дашында кебелек болярдым. Соңра гөрүп отурсам, ол махорканы эзип ичип, гызгынлыгыны артдырян экен. Үч-дөрт йыл-а шейдип алдады. Соңра: «Яшым гечди» диен бахана этди. «Инди маңа окамак кын дүшер» дийди. «Нәме үчин ишләңок?» дийсем: «Эже, мен ишләрин. Хич зады гайгы этме. Сени хорламарын, хей адамам екеже эжесини хорлармы? Ол айып болмазмы?» дийди. Дөзүп билмедим. «Гой, огланжыгым хезил этсин. Мен дири вагтым оңа гуван-

ман, хачан гуванмалы ахыры» дийип, епе-де эжизлик этдим.

Кәбир шахырлар эне йүрегини иң белент хем-де говы затлара деңейәрлер. Белки, оларыңкы хакдыр. Эмма олар мениң барамда диййән болсалар ялңышярлар. Себәби мениң йүрегим кичижик. Эжиз. Бекмырат йылгырса, мениң үчин яз чыкяр. Агласа, шол демде бүтин дүнйәм даралйр. Әй, боляр-да... Соны хайырлысы болсун... Акылына айланар-да...»

Акжемал башыны яссыга гойды. Инди оглуның этмишлери гөз өңүнден гечип башлады. Оглы бирнәче гезек уршуп, урлуп гелди. Ики гезек алын дишини дөвдүрип гелди. Көйнегини, пенжегини йыртдырып гелен сапарлары-да кән болды. Үч-дөрт гезек милиция бөлүмине чагырып экитдилер. Ол ерден хем бир ёлдашының өйүне барып гелен ялы, аркайын доланып гелйәрди. Бирнәче гезек өлер ялы пьян болуп гелди. Хер гезек Акжемал оңа кәеди. Аглады. Эмма Бекмырат онуң йүзүне гүлүп бакып:

— Эже, өзүңи хорлама. Мен гүнәкәр дәл — диенде, Акжемалың гечиси дага яйраярды. Гөвни гөтерилйәрди. Гайтам онуң болшуна йүреги аваярды. Маңлайындан сыпалаярды. Оны хорлаплара гаргаярды.

Дул аялың шундан башга элинден гелжек зат хем ёкды. Еке оглуның үстүнден арз эдип билжек дәлди. Оны уруп-сөгүп хем билжек дәлди. Энәниң эли гөтерилжек дәлди.

Бекмырат Акжемалың сагдын беденине битишен йүрекди. Оны согруп ташламак мүмкин дәлди. Кесип ташлап хем болмаярды.

Ягдай гүн-гүнден агырлашярды.

Бирки йыл мундан озал Акжемал цехде биле ишлейән ишчилери билен театра гитмели болды. Ол жемленишмели ере гитмек үчин гейинди-де, пионерлер көшгүне тарап ювашжа йөрәп уграды. Онуң ызындан ишдеш ёлдашларының бири етип:

— Мениң эшидишиме гөрә, сениң оглуң эрбет угра баш уруплыр. Олар үч-дөрт огланмышлар. Жүбү кесйәрмишлер. Йөне мен гөзүм билен гөремок. Шоңуң үчин-де догры я-да нәдогры дийип тассыклап билжек дәл. Мен саңа эшиденими айдярын, Оны ише сал. Коллективде болса говы болар. Онат адам болуп етишер. Беркрәк дур. Дул хатын дийип, гөвнүңи пес тутма. Се-

ниң көмекчиси кәндир. Фабригиң адамлары көмек эдерлер. Олара йүзлен — дийип хошлашып, өз угруна гитди.

Акжемал ызына доланды. Онуң гөзлериниң өңи гаранкырады. Бирсалым агажа элини дирәп дурды. Өйүне зордан етди. Кровата йыкылды. Бирнәче вагтдан соң өзүни дүрседи.

Шол гиҗәни балкондан өйде, өйден балкона гатнап гечирди. Бекмырат гелмейәрди. Ахыры ир сагат алтыда эгин-эшиги сал-сал, гулакларының ужы ганжарып дуран, якасы чәк-чәк халла доланып гелди: Ол аякларының үстүнде зордан дурярды.

Шундан соң гарры чынарың көклериниң инчежик дамарлары еке-екеден, ики-икиден гурап башлады. Акжемал агыр йүрегагыры кеселине саташды. Инди онуң ишлейән гүнүнден ишлемейән гүни кәнди. Оны көпленч профсоюз эклап уграды. Энәниң халыны бу затлар тең эдйәрди. Эмма оны барындан бетер агыр ягдая салян зат Бекмырадың ялан сөзлемегиди. Ол хич зады бойнуна алмаярды. Эдил гөзүң өңүнде чына беримсиз ялан сөзләр отурарды.

...Акжемал уклап билмеди. Бир туруп серетсе, гиҗе сагат ики болупдыр. Ене бир туруп серетсе, бәш болупдыр. Сонра ол турды.

Ир сагат секизде бир милиционер гелди. Ол гүррүңи узакдан айлады. Энәни көшешдирмек, оңа гөвүнлик бермек иследи. Акжемал дүзедип болмажак бир ишиң йүзе чыканыны аңлады. Ол бар гүйҗүни йыгнап, милиционере йүзленди.

— Сиз айдыбериң. Гысынмаң. Нәме болды?

— Гелнеже, айтмак кын. Эмма мениң везипәм шейле. Сизиң оглуңыз ёлдашлары билен өтен гиҗе ресторанын кассасының пулуны йыгнаян адамы талапдыр. Оны яралапдырлар. Ярагыны алыпдырлар. Хәзир сизиң оглуңызам, ёлдашларам туссагда. Шуны сизе мәлим эт дийдилер...

Милиционер чыкып гитди.

Акжемал донуп галды. Онуң овадан гара гөзлери диварда гүлүп отуран сурата дикилди. Бу сурат Дурдының суратыды.

Акжемал суратдан гөзүни айыржак болуп чалышса-да, айрып билмеди. Сонра ол сурат кәсә атылан гант ялы болуп, юваш-юваш билен эреди-де, ак диварың йүзүне сиңип гитди. Петик эмай билен ашак гайтды. Акжемалың депесине дегди-де дурубериди. Диварлар әркан йыкылдылар. Акжемал ген галды. «Хей, бейле-де бир зат боларм? Шейле әпет петиги хем бир эҗиз аял келлесинде саклап дуруп билерми? Я мен шейле гүйчлүмикәм?» диен гарышык пикирлер бош келләниң ичини долдуран ялы болдулар. Акжемалың дамарларында донуп дуран ганыны гыздырып, җанландырып гойберен ялы болдулар. Эмма бу ягдай гөз ачып-юмасы салым довам этди. Бирден Акжемалың йүреги өңкүсине гараңда ики, үч эссе батлы уруп уграды. Ол хыялында келлесине гөтерип дуран петигиниң аграмына чыдап билмән, айылганч чиркин сес билен:

— Ва-а-ай!... — дийип гыгырды.

Дүйби кесилен чынар ялы болуп йыкылды...

Шол гүнүң эртеси фабригиң ишгәрлери, шәхер адамлары Акжемалы хормат билен җайладылар. Фабригиң ишчилер комитетиниң башлыгы, байры ишчи Байры Оразович Акжемалың губурының башында улы сөз сөзледи. Оны соңкы ёлуна уградан адамларың саны чак эдиленден хем кән болуп чыкды.

* * *

Бекмырат бәш-алты оглан болуп, базара чыкды. Арадан сагат ярым вагт гечмәнкә, Бекмырат өз эҗесинден бәш-он яш улы бир колхозчы аялың башдаңысының ужуны кесди. Алан пулуны көмекчисиниң җүбүсине салып, оңа гөзи билен «угра» диен ышараты этди. Өзи болса ене-де шол төверекде болды. Бирсалымдан яңкы аял якасыны чәклап, уляли билен аңрәп башлады.

— Вах, какалары фронтда гурбан болан чагаҗыкларымы бегендирейин, байрамдан өң бирлай тәзе эгин-эшик алып берейин дийип йыгнанҗа пулумы огурладылар. Инди мен чагаҗыкларымың гөзүне нененң эдип гөрнейин? Харам болсун! Эллерин кесилсин!.. Өмрүнде пула йүзүң дүшмесин!

Төверекдәкилер аяла гынанч билдирйәрдилер. Гөвүнлик берйәрдилер. Огра болса түйс йүрекден гаргыш эдйәрдилер.

Бекмырат адамларың ортасында дуруп, шу ягдайы башдан-аягына ченли сынлады. Бир майыны тапып:

— Дайза, алдыраның нәче манатды? — дийип сорады. Аял аңрәп дуршуна:

— Алты йүз манатды, балам! — диййип жогап берди.

Бекмырат «Авуның ганлы» боланына бегенип, бел-ленишилең ере тарап гитди. Ол баршына: «Хич ким хем билмез, билайселер-де эжем, дүзедер» диййип, өз-өзүне гөвүнлик берйәрди. «Свобода» проспектиниң гутаран ериндәки бир айланмажа барды. Көмекчиси Мерет оңа гарашып отырды. Бекмырат геле-гелмәне:

— Дувүнчеги ачдыңмы? — диййип сорады.

— Ачдым.

— Näче пул бар экен?

— Бәш йүз...

— Гөниңден гел!

— Бәш йүз!

— Гөниңден гел!

Мерет гөзүни гырпман:

— Бәш йүз! — дийди.

Бекмырадың даш ялы юмругы онуң депесинден ин-ди. Ене. Ене...

Мерет алты йүз манады чыкарып, онуң элине берди. Аглап, гөзүниң яшыны сырып дуршуна:

— Сен пулы мениң янымда алдың. Дувүнчегиң ичи-ни барлап етишмәндигини гөрүп дурдум. Сен нәхили эдип, мунуң ичиндәкиниң алты йүз манатдыгыны бил-диң?

Бекмырат улумсылык, өзүне гөвнүетижилик билен:

— Мениң билмейән задым ёкдур! Мен хемме зады билйәрин — дийди.

Шол вагт милиция ишгәрлери гелип етди. Мерет га-чып сыпды. Бекмырат эле дүшди.

Түрме гүнлери башланды. Бекмырат хер гүн хош хабара гарашярды. «Эжемиң таньшлары кәндир. Олар мени түрмеден чыкарарлар» диййип, гөвүн йүвүрдйәрди. Эмма эжеси онуң ызындан-да бармады. «Бу нә болуш» диййип, Бекмырат камераның диварларына гахар эдип башлады. Шол гүнлериң биринде ол эжесиниң өлендиги-ни эшитди. Онуң йүзи гараөрт болды. Гөзүниң ичи ган өйлене дөнди. Эмма хич ким билен уршуп-сөгүшмеди. Чүнки ол йылының артмагындан горкярды. Соңабака ол лекциялара, гүррүңлере гатнашды. Бир зат этмели дий-селер этди. Эмма вели, пикирини ишлетмеди. Хеммеси-ни «ил үгруна этди». Шейдип, түрмеде отурмалы мөхле-ти доландан соң, оны чыкардылар.

Бекмырат бошап галан совук өйлерине доланып гел-

ди. Гапыдан гиренден илки билен гөзи дүшен заты какасының диварда асылгы сураты болды. Онуң гөвүне какасының йүзи совук гөрүнйәрди...

2

— Нәме этмели? Нәмеден башламалы? Киме йүз-ленмели? Кимден хайр ислемели?

Бекмырат үстүни тозан басан отургыжың үстүнде ики элини маңлайына дирәп отырды.

Онуң бейнисинде апы-тупана мензеш хопсалалы, гор-кулы, нәмәлим, буланык бир зат эмеле гелди. Бирден тогун үстүнден басан ялы «хәх!» диййип, сычрап тураны-ны дуйман галды. Онуң гөзлери гинден ачылды. Йүреги дилнип гитди. Гөзлериниң окаралары долды. Эне яплә-рың бахардя жошуп, райышыны йыкышы ялы, ички дуйгулар жошды. Ол отуран еринде бир сагада голай аглады. Сүрүден азашан гузының мөле гөзлерини дөрт төверегине дикиши ялы, Бекмырат хем өйүң ичин-дәки затлара яшдан долы гөзлерини дикйәрди. Гөзяшлар илкибада онуң гөзүниң өңүнде перде болуп хызмат этди. Соңабака болса бу гөзяшлар гөйә онуң бейнисиндәки пикир этмәге, акыл ишлетмәге пәсгел берйән буланык сувлары чыкарып ташлан ялы болды. Онуң акылы дур-ланды. Ажы, рехимсиз хакыкат гөзүниң өңүнде өр бою-на галды. Ол өзүниң шу өйүң ичинде, шу ховлуда, шу ягты жаханда дост-ярсыз, ата-энесиз, доган-гарындаш-сыз, хич бир хүнәрсиз еке галандыгыны аныклады. Бирден онуң ини үшеди. Бирден-де депесинден агыр гара даш басан ялы болды. Ене-де өзүни стулуң үстүне гойберди. Ики эли билен келлесини тутуп, тирсеклерини дызына дирәп, ягырнысыны хөкгердип отурды. Аглады.

Ол шу ягдайда узак отурандан соң, башыны гал-дырды. Отагларың ичини бир хатар гөзден гечирди. Тертипли язылып гойлан халылар, стол-стуллар, оларың япгычлары, приёмник, телевизор... гараз, өйдәки хем-ме зат мәхрибан энәни ятлатды. Ол шу затлары гөрүп йөркә, Акжемал гөйә онуң билен билеликде жайың ичинде гезип йөрен ялыды. Ол гөйә эжеси билен гүр-лешйән ялы:

— Хемме зат өз еринде. Хеммеси өңки-өңкүлик — ди-йип гепледи.

Кухня барды. Шол өңки чәйнек-кәселер, шол жаң-

лар. Шол газан-табаклар. Йөне буларың хеммесиниң устүни бир бармак тозан басыпдыр. Хеммеси өңки гөрк-гөрмегини, бахасыны йитирипдир.

— Нәме үчинкә? Нәме үчин бейлекә? — дийип, кухняның ишигине аркасыны дирәп, бу затлары сынлап дурка, Бекмырат өзүне сораг берди.

Гейә онуң гулагына дивардан я-да айнадан:

— Эжең өлди. Шонуң үчин шейле! — диен сес эшидилен ялы болуп гитди.

Бекмырат тисгинип гитди. Гөзүниң өңи гараңкырады. Эжесиниң мыдама өзүне нахар гуюп берйән жамыны кухнядакы столуң үстүнден какып алды-да, онуң гыраларыны огшап чыкды. Соңра эжесиниң чай ичйән дүйби гүлли кәсесини алып, багрына басды.

Онуң йүреги гүрсүлдейәрди. Аваярды. Бекмырат эжесини чагыранда, Акжемал мыдама кухнядан чыкып, онуң янына гелерди. Хер геленде я эли хамырлы, я-да ярысы ардылан картошкалы гелерди, я-да элинде нахар алып гелерди. Ине, эт кесилйән тагта. Ине, ашпычак...

«Бичәре эжем, эзиз эжем, хич вагт доланып гелмежек эжем, мениң доланып гелжегиме ынаныпдыр. Ятан ериң ягты болсун, эже!» дийип, Бекмырат ене-де гөзлерине зор салды.

Жайың ичи совукды. Бекмырадың кежебесини дараллярды. Диварлар Бекмырады гысып-говуряρды.

Онуң выжданы илкинжи гезек башыны галдырды: «Сен какаңың дивардан асылгы дуран суратының өзүне совук гараянлыгына гең галма. Онуң шейле серетмегине сениң өзүң гүнәкәр! Нәме үчин сен оңа мынасып огул болмадың? Нәме үчин сен онуң ядыгәрлигини депелейәрсиң? Ол сениң азат зәхмет чекмегиң угрунда, сениң хем-де сениң ялы миллионларча чагаларың шадыян яшамаклары угрунда гурбан болды ахыры! Ойлан, пикир эт! Хич болмаса, бәшже минут келләңе зор сал. Гөзе зор салма. Гөзяш дөкмек эжизликдир. Пикириңе зор сал. Инди Акжемаллы меселә гечели. Ол сениң эжеңди. Сениң доган сагадыңдан бәри ол сениң үчин, сениң багтың, саглыгың үчин гижесини гүндиз эдип гөрешди. Сениң агзыңдан «эже» диен сөз эшитсе, ол ганатланды. Сениң дилиңе гуванды. Сен оңа нәме жогап бердиң? Сениң жогабың ягшылыга яманлык дийлиши ялы болуп чыкды. Ол саңа, сениң гелниңе, сенден өңжек чагалара гуванжакды. Өз агтыклары билен бага барып тезим этжекди. Сени станогың башында гөржекди. Сениң суратларыны газетлерде гөрүп, гоңшуларына гөркезип, өзи-де бегенжекди, гоңшуларыны-да бегендирҗекди. Бар, сен оңа бейле багт бермедиң. Муны-да хич диели. Сен оны нәме үчин өлдүрдиң? Оны сен өлдүрдиң ахыры. Илки билен йүрек кеселине душмагына хут сениң өзүң себәп болдуң. Дәл дийип билмерсиң. Соңра бир топар болуп, кассири талан хабарыңыз гелип етди. Агырлы йүрек муна чыдам эдип билмеди. Ол ярылды. Шейдип, сен оны өлдүрдиң... Өлдүрдиң... Өлдүрдиң... Хут сениң өзүң өлдүрдиң оны... Сениң бу гүнәң хич вагт гечилмез. Догры, мунуң үчин сени суда-да бермезлер, түрмә хем салмазлар. Эмма бу гүнәни гечмезлер хем. Акылыңа гел. Пикир эт. Ойлан. Шу вагтлара ченли гезип йөрен чарканлаклы, батгалы, тозанлы ёлуңдан чык. Иллериң йөрәп барян ажайып, гиң, шовхунлы ёлуна дүш. Адам бол. «Ягшыдан ат галар, ямандан сет» диен сөзүң манысына дүшүн...»

Бу сөзлер сонабака онуң келлесине юмрук болуп дегип башлады. Выждан бирден хакыкат сыпатына гечди. Бекмырадың янына гелип отурды. Өзүниң агыр элини Бекмырадың эгнинде гоюп, ховлукман, пайхаслылык билен шейле дийди:

— Огул, дүнйәде яман адамдан ягшы адам кәндир. Дурмуш диен зады шол ягшы адамлар йөредип отураңдырлар. Ягшыларың ызына дүш. Яманлардан геч. Бу гуры сөз дәлдир. Муны мен — Хакыкат — айдярын.

... Бекмырат хайран галмалы бир ягдая дүшди. Гөвнүне болмаса, ол бири билен геплешип отуран ялыды. Ики тарапына, отагларың бурчларына гөзлерини гиңден ачып серетди. Эмма хич ким ёкды. Диңе башыны галдырып отуран Выждан, дагың гаясы ялы болуп дуран Хакыкат барды. Бекмырат оларың йүзүне середип билмеди. Утанды. Башыны ашак салды.

Бекмырадың шундан соңкы гөзяшлары йүрек дилижи болды. Мәхрибан эжесине, мәхрибан какасына болан сөйгүси оянды. Соңра ол сөйги элине тыг алып, Бекмырадың йүрегини дилип үгрäды. Тыгың авусы ата-энәниң суратыны жанландырды.

Какасы билен эжеси ички отагдан гүлүп чыкан ялы болды. Бекмырадың инжиклери сандырап гитди. Гөзлери гиңден ачылды. Ол: «Вай, эже! Вай, кака!» дийип,

ики элини гөтерди-де, олара гарап ылгады. Мыдама эжесиниң басгылап гезйән полуның үстүне йүзин йыкылды. Ер багыртлап, тәзеден агламага башлады. Бирнәче вагтдан соң турды. Эллерини чермәп, жайың ичиндәки тозанлары какышдырып, бар задың арассалап башлады. Сонра полы ювды. Дандан сагат бәшлерде ит ялы ядап, өзүни юмшак дүшегиң үстүне гойберди...

3

Терс ёла дүшен етгинҗеклер гедем болярлар. Олар бирине салам берҗек боланларында-да: «Эгер мен шуңа салам берсем, кичилик болмазмыка? Мени ялыпҗаңдыр, намартдыр өйтмезмикә?» дийип ойланярлар. Бириңден маслахат зат сорамага-ха бейледе дурсун.

Бекмырат Ашгабат вокзалына гелип дүшенде, янында еди манады барды. Бу оңа бирнәче гүн оншук болды. Сонра оңа эжесиниң отпуска пулундан, айлыгындан, пенсиясындан галаң пуллары бердилер. Бу пуллар оңа үч-дөрт ай иймәге етҗекди. Түрмеде агыр ишде ишлемеги нетиҗесинде ол хер тараплайын өсүпди, дөшлери гиңди, бойы узалыпды. Ол бир гүн чай ичип отырка эжесиниң ишлән фабригинден ики саны адам гелди. Оларың бириси гарры адамды. Фабкомың башлыгыды. Бейлекиси комсомол комитетиниң секретары, инчемик, узын, гара йигитди.

Бекмырат оларың өңүнде чай демләп гойды. «Ене-де түкениксиз гүррүңе башларлар. Акыл берерлер. Утандырарлар. Улы адамларың бар билйән затлары шу» дийип, ичинден пикир йүвүртди-де, бир четде отурды.

Яшулы адам эдил өз өйүне гелен ялы аркайын отурды. Чайы үч гезек гайтарып, долы кәсәни элине алды.

Сонра:

— Яшы йигит, биз сениң янына ишлиҗе гелдик. Ругсат этсең айдалы! — дийди.

Бекмырат ичинден: «Акыл бермән, гөни ише гиришайседи» дийип умыт этди-де, дашындан:

— Диңлейәрин, яшулы — дийди.

— Диңлесен, шейле: эжең бизиң иң говы ишчимизди. Бизиң коллективимизиң ажайып члениериниң бириди. Шонуң үчин-де биз онуң ядыгәрлигине хормат гоюп, сениң янына гелдик. Биз сениң адам болуп етишмегиң үчин җогапкәр. Муңа бизи хич ким меҗбур этмейәр, бизиң выждапымыз меҗбур эдйәр. Ислесең, фабриге гел. Шәгирт эдип алалы. Уссатлардан тәлим аларсың. Соң өзүң хем усса болуп етишерсиң. Өз гүнүң өзүңден гечер ялы болар. Эгер фабриге барҗак дәл дийсеңем, ондакыңы айт. Башга ерден иш гөзләли. Я-да окува гир. Курса гир. Техникума гир. Ислэниңи айт. Биз көмек эделн. Хемме задың ишчилер сынпының элиндедигини-хә өзүң билйәрсиң — дийип, гожа ишчи муртуны сыпалап гойберди. Чай овуртлады.

Гара йигит Бекмырадың даяв гөвресини сынлап чыкандан соң, гүррүңе гошулды.

— Фабриге гечсең, говы боларды. Бизде спортуң хер хили гөрнүши билен хем мешгулланмага мүмкинчилик бар. Говусы, сен шейдәйи!

Бекмырат бу йигиди чалтлык билен сынлап чыкандан соң: «Спортуң әхли гөрнүшлери боюнча сени дыза чөкерердим» диен нетиҗә гелди.

Бекмырат озал эдил шу иш я-да окувың пикирини эдип отырды. Эмма ол бирден бейле кесгитлилик йүзе чыкар дийип чак этмәнди. Шонуң үчин-де бирбада җогап бермекден эҗиз гелип, ыңҗалыкдан гачды.

Теҗрибели гарры муны деррев дуйды.

— Оглум, биз хәзир сени гыссаң азара гоймак ислэмзок. Өмүрлик кәр сайлап алмак ансат иш дәлдир. Сен ят-тур, пикир эт. Индики хепдәниң башында бизе өз гелен карарыңы билдир. Йөне утанма, чекинме. Аркайын ойлан. Өз гүйҗүни, укыбыны, йыкгын эдйән тарапыңы өлчеришдирип гөр. Онсоң айт.

Олар чай-чөрек үчин миннетдарлык билдирип, эдил Бекмырадың көне танышлары ялы болуп хошлашып гитдилер.

Бекмырадың бирхили дүнйәси гинән ялы болды. Чайдан соң ятды. Озал өйүнден чыкмага утаняң адам гүйбатандан «Свобода» көчесине чыкды. Хич хили ишсиз, пикирсиз айланды. Гич сагат он бирден ишләнде доланып, өйүне гелди.

Тамың гапысының өңүнде бириниң дураныны гөрди. Онуң голайына гелди.

Ол дурам:

— Бекмырат, өйүне-де гелйән экениң-ов? — диенде, Бекмырадың бүтин бедени саңңырап гитди. Эмма ол чалтлык билен өзүни эле [illegible]

— Мерет, бу сенми?

— Эдил өзи...

Фабригиң векиллерини уградансоң, Бекмырадың гөврүми гиңәпди. Онуң йүрегиниң чуңнур ерлеринде кичижик умыт ялкымлары пейда болупды. «Агыр гүнде маслахат сорап янына барар ялы таңшым бар» диен пикир, оңа ганат беклэп башлапды. Ол «Свобода» көчесинде гезип йөркә: «Ока дийсе окайын, ишле дийсе ишләйин. Нәме эт дийсе, шоны эдейин» дийип, түйс йүрекден нетиже чыкармага голайлапды. Шу беге̇нч билен хем өйүне гелип, өй ишлери билен мешгул болмакчыды. Эмма...

Эмма, ине, ол Мереде душды. Мерединң сөзлери-де, әхени-де, эллешиши-де, даш сыпаты-да шол өңкүсиди. Ине, шунуң үчин-де Бекмырадың бедени сандырап гитди.

Гечмишиң әхли гара сахыпалары гөзүниң өңүнде пейда болды. Көп вакалар жанланды. Бекмырадың демин-демине етмеди. «Бу нежис йөнелиге гелен дәлдир. Бу гечен затлары ятлатмага гелендир. Ишлешели, билеишлешели дийип гелипдир. Бу мениң кән гүнәлерими билйәр. Ёк, мен этмишим үчин жезаны чекдим. Инди мен ак адам. Йөне бу харамзада мениң жезасыны чекмедик этмишлерими-де билйәр ахырын. Олары чыкарып, орта атыберсе мен нәдеркәм? Я-да муны ӯградып, гөни бармалы ерине барып, әхли гүнәлерими бойнума алайсаммыкам? Әй, муны эдип болмаз. Ене-де түрмә саларлар. Ене-де өйүми, өйүмиң ичиндәки мукаддес ядыгәрликлери гөрмәге зар боларын. Ёк! Ёк! Мундан худай сакласын!

Онда нәме этмели? Говусы, гарашайын. Бу хайсы гулакдан гөчеркә?»

Онянча Мерет:

— Гапыңа гелен адама өе гир диерлер. Чай ичип гит диерлер. Сениң болуп дуршуң нәхили? — дийип, гыжалат берди.

Өе гирдилер. Мерет хер жүбүсинден бир чүйше арак чыкарып, столуң үстүнде гойды. Голтугындан соган билен колбаса чыкарды. Өзи-де иң төрдәки стула гечип отурды.

Бекмырады дер басды. Онуң гөвни бирден икә бөлүнди. Бир гөвни: «Бу харамзаданы чыкарып ков! Эгер диениңи этмежек болса, онда шол бирвагткы урушуң ялы ур. Гой, ол бу гезек дүшекде алты гүн ятсын...» дийди.

Ене бир гөвни: «Өйүне гелени ковмак, урмак болмаз. Азар берме. Арагыны ичеисоң, чыкар гидер» дийди.

Ики гөвнүң арасындакы рехимсиз дава бирнәче минутлап довам этди. Йүрек болса узакдан эшиденйән гылыч шаркылдысы ялы болуп урярды. Агыздан чыкып барярды.

— Нәме, оклав ютдан ялы болуп дурсуң? Я мыхман алманы-да башаранокмы? — дийип, Мерет гыжытлы сөзүни айдып, ажы йылгырды.

Бу намыса дегижи сөзден соң, биринжи гөвүн йыкылды. Икинжи гөвүн Бекмырады аягының ашагына салып депеледи. Енчди.

Ичги башланды.

Ичги эртир ир сагат едә ченли довам этди.

Олар гүн догуберенде, отуран ерлеринде маңлайларыны стола дирәп, ука гитдилер.

Узак гиҗәни болса кән затлары ятлашып, улы ишлериң кичижик деталларыны-да еке-еке гөз өңүне гетиришип, кә гүлүп, кәте гахарланышып гечирдилер. Мерет гечен гүнлере йыкгын эдйәрди. Бекмырадың гөзүниң өңүнден фабригиң векиллери гитмейәрди. Олар онуң маңлайына гечип, гөзлерини алардышып дурярдылар. Шонуң үчин-де Бекмырат Мереде белли жогап берип билмейәрди. Эмма вели, «боляр» диймеклен хем даш дәлди. Белки-де, бу сөзи айдандыр... Ким билйәр...

4.

Ятан ери хер нәче онайсыз хем болса, Бекмырат сүйжи уклады. Гүндиз сагат бир боланда, эндам-жаны овум-дөвүм болан бир ягдайда гөзүни ачды. Илки столуң үстүне гөзи дүшди. Середер ялы дәлди: дөвүк стаканлар, ярысы чекилип ташланан, ужы әзилип гурап галан чилимлериң галындылары, колбасаның габыгы, күл... гараз столуң үстүнде гөзе якымлы затдан баш-га нәме дийсең барды. Бу гөрнүш йүрек буланярды. Онуң үстесине-де, Бекмырадың агзының ичи кекре чейнән ялыды. Бокурдагының, ашгазанының ичи тәрпүленен ялыды. Бекмырат бу вагт ажыганыны-да, сувсаныны-да билмейәрди. Эмма нәме-де болса бир зат ислейәрди.

Төрде стола башыны гоюп ятан адама гөзи дүшенде, ол гең галды. Оны бирбада танамады. «Бу кимкә, асла

мениң өзүм ниреде? Нәме эдип йөрүн?» Онуң гөзлерине ган өйлүпди, иришләп дурды. Ол хәзир хич бир зады айыл-сайыл эдип билмейәрди.

Гөзлерини ени билен сүпүришдирип, ене-де столуң үстүндәки сачлак келлә серетди. Сач гап-гаралы. Кирлиди. Ятан адамың боюнлары-да көпден бәри ювулмандыр. Көйнегиң якасыны дийсене! Эдил гаты жисим ялы дөвүп отурмалы.

Бекмырат жайың ичине гөз айландан соң, өз өйүндедигини аңыклады. Бу оны биразрак көшешдирди. Агыр йүкүни енледен ялы болды. Онсоң, аякланмадык көшек ялы, атан-сатан йөреди-де, ятаның гапдалына барды. Чалажа хор чекип ятаның бирвагтки өз көмекчиси Меретдигини аңыклады. Бекмырадың үстүнден совук сув гуйлан ялы болды. Ол нәме этжегини билмән, өзүни диваның үстүне гойберди.

Нәме үчин Бекмырат тарса ериндеп туруп, Мерединң кирли бойнундан тутуп, оны хапа зат хөкмүнде гапыдан чыкарып ташламаярды? Нәме үчин онуң йүзүне чиңерилип середип, тутанъерлилик билен:

— Инди маңа голай гелме! Өзүң ялы адамлары узакдан гөзле! — дийип билмейәрди?

Бейле айгытлы херекет эдип, беладан башыны гутармак ислейән адамың хер тараплайын гүйчли болмагы, пәк болмагы герекди. Бекмырат гүйчлүмиди? Хава, онуң Мереди отуран отургыжы билен билеликде гөтерип, айнадан зыңып гойбермәге-де гүйжи етжекди. Эмма вели бу гүйч йөне физики гара гүйчди. Хәзирки ягдайда бу гүйч талап эдилмейәрди. Бейле гүйжүң хәзир герегине-де ёкды.

Хәзир рухы байлык, рухы гүйч герекди. Бу гүйч хемме тарапдан арасса пәк гүйч болмалыды. Ине, шу гүйч вели Бекмыратда ёкды. Онуң этмиши кәнди. Бу этмишлериниң хеммесини сокудашына чалым эдип, гаралып ятан Мерет билйәрди. Мерет Бекмырада суд боланда онуң хемме этмишлериниң назара алнандыгыны, шуларың эсасында йыл кесилендигини-де билйәрди. Инди онуң хемме гүнәден халас болуп геленлигини-де билйәрди. Эмма бу затлары Бекмырат билмейәрди. Ол дине кассири таландыгы үчин жеза чекип гелдим дийип хасаплаярды. «Мереде хәзир дил етирсем, онуң башга-башга затларың-да үстүни ачмагы мүмкин» дийип, ховатыр этди.

Бу фактың өзи озалдан-да рухы тайдан тарып, көп затлара долы дүшүнмейән Бекмырадың элини-аягыны даңды. Йөне вели йүрегиниң бир четжагазында чалажа ... Байры Оразовича, онуң ... галдырып гиден ... шу вагтың өзүнде гөреси гелди. «Шу ... ёлдашыны эдил шу вагтың өзүнде ... болсалар, маңа арка дурарвагт олар өз янымда болан болсалар, маңа арка дурардылар. Бу беланы гайдып маңа дүшүрмез ялы эдердилер» дийип пикир эденде, онуң гөзүне яш айланды. Ене-де рухы өчди. Дишини шакырдатды. Газап билен диваның үстүнден турды. «Гел, ковайын! Нәме болса, шол болсун!» Ене болмады. Ол ене-де өзүни диваның үстүне гойберди...

Бекмырат диванда отуран еринде гойболсун этмегиниң себәбини аклап башлады. «Ёк, мен муны бейдип биләмерин. Онуң көнәни агтарып, бир затлар тапмагы мүмкин. Аягына йыкылып, ковүшлериниң ужундан огшап, кин. Аягына йыкылып, ковүшлериниң ужундан огшап, ... Муны даңа мени өз угрума гоймагыны хайыш этмели... Муны даңа шейдип еңмели.

Аяга йыкылмак, хайыш этмек пикири оны үкүдан ачан ялы этди. Бу акылалы херекетлер билен огрыларың ёлдан чыкан етгинжеклериң арасы ер билен гөк ялы узак боляр. «Онда ене-де көне хеңңама башламалымы? Ене-де мыдама төверегиме, ызыма гөзләп, хайсы элимде тутулжагымы билмән йөрмелимми?»

Мерет гозгады. Онуң отургыжы көне араба ялы шакырдап гитди. Ол кирли келлесини кынлык билен ёкары гөтерди. Улудан пәлләды. Гериңди. Гапдалында отуран Бекмырада йүзленди.

— Хей, бир овурт, ярым овурт галмадымы?

Агыр пикирлере гүмра болуп отуран Бекмырат онуң сорагына дүшүнмеди.

— Нәме?

Мерет сорагыны гайталады.

— Ёк. Хич зат ёк. Хич зат галмандыр...

Мерет награ тартды.

— Мениң келләм ярылып баряр. Мен арагы арак билен басмага эндик эдиндирин...

Бекмырат муйнли ялы гепледи.

— Ёк-да... Мен нәме эдейин!..

— Мен нәме эдейин... — дийип, Мерет онуң сөзүни яңса алды, ажы гүлди: — Йигрими, йигрими ики яшлы адам өйүнде мыхманына берер ялы арак тапмаса нәме эдйәндир?

Бекмыратдан җогап болмандан соң, өз сорагына өзи җогап берди.

— Гидип гетирәййәндир...

Өй эесиниң горкян зады-да шу теклипди. Оңа шу вагт көчә чык, магазине гидип гел диениңден, хер зат диениң говуды. Гиҗеки ишлериң хеммеси адамларың өңүнде эдилен ялы, инди-де көчә чыкса, хемме киши онуң үстүне «вә!» дийип гыгырайҗак ялы бир дуйгы Бекмырада эзъет берйәрди.

Ол җаныны барлап гөрди:

— Мен-ә шу вагт көчә чыкып гелмәге яраҗак дәл. Ысгыным ёк. Башым айланяр.

— Шейле дийсене—дийип, Мерет гөзлерини овкаладь. Ене-де агзыны хатап ялы ачып, улы палладьь.—Онда пул бер. Сениң ериңе өзүм гидип гелэерин. Мен бейле затлары кичилик билмейәрин. Мениң ягдайым говы, ысгынымам бар...

Ол адамчы өкүз ялы болуп, гыңралып чыкып гитди.

Бекмырат ене-де өңки ерине гечип отурды. «Бу мени өз угрума гойса, маңа хич зат диймесе, мен муңа хер гүн бир чүйше арак бермәге разы болардым. Шу салгыды агыр хем гөрмездим»... Ол булаңык назарыны жайың ичине бир гезек айлап чыкды-да: «Вах, шу өйде аркайын яшап болсады» дийип умыт этди. Арзув этди. Муны ташлап гидибермеклиги гөз өңүне гетиренде онуң ини чүмшүлдәп гитди. Йүреги дилинди.

Мерет ярым сагатдан доланып гелди.

Колбаса говруп, херси юмрук ялы соганы пашырдадып, арак ичип башладылар.

Илкинҗи стакан икисиниң-де келлесини бирхили әйдынлашдырды. Беденлерини еңлетди. Леззет береч ялы болды. Шу леззети элден бермезлик үчин көп вагтлап ичмән, гүррүңе гызышдылар.

Мерет улумсылык билен гөйә Бекмырадың ыгтыярь өз элинде ялы:

— Инди нәме этсем диййәрсиң? Нәме билен мешгуллакмакчы? — дийип сорады.

Бу сорагың гөдекси әхеңи Бекмырадың четини гызлырды. Онуң әхли ганы йүзүне урды. Бурч ялы гызарды.

— Тизрәк шу порсы арак гутарса диййәрин. Столуң башындакы манысыз гүррүңлер бес эдилсе диййәрин. Өз өйүмде аркайын ятып, аркайын турсам диййәрин. Ене нәхили сорагың бар?

Мерет дилини дишледи. Әхеңине бат берип, эсмеран гүррүң эдешине өкүнди. Себәби ол Бекмырады гаты говы танаярды. Эмма умыды элден бермән геплеләр.

— Бейле гахар этмек нәмә герек? Мен диңе сениң пикириңи билмек иследим. Башга хич хили максадым ёкды. Арагы гутармак кын дәл. Гүррүңи гутармак хем кын дәл. Бу затлар гөз ачып-юмасы салымың иши...

Бекмырат тогалак, овадан келлесини ики элине дирәп, йүзүни галдырман отырды. Мерет болса онуң өз айдян сөзлерини диңлейәндигини билйәрди. Йөне үнсли диңлейәрми, үнссүз? Белки, үнссүздир. Шонуң үчин-де Мерет башлан хүҗүмини хилегәрлик билен довам эдирип, сөзүниң овадандыгына дәл-де, манысына әхмиет берди.

— Мениң сениңкә гелмегимден екеже максадым барды: шунча вагт түрмеде отурып геленимден соң, биразрак гөвнүми ачҗакдым, гүрлешмекчидим. Түрмәни менем ики гезек гөрдүм ахыры. Бир ерлен, ылайтада түрмеден геленңде говы гаршыланса әхли ялавлыгың, дердиң чыкяр.

— Шу порсы арак биленми?

— Ёк, диңе порсы арак билен дәл. Дурмуш диен зат муң, миллион дурли затлардан эмеле гелен бир манныдыр. Онуң гапысыны ачып ичине гирсең, кейп чекер ялы, гөвүң ачар ялы пынхан ерлери-де бардыр. Мен шу пынхан ерлериң бирини билйәрин... Ол ерде болмаклык җеннетде болмакдан чигит ялыҗак кем дәл.

Бекмырат гепледи-де, Мерединиң йүзүне сораглы серетди. Догрусы, ол Мерединң бу башлан сөзүни ара вагт салман довам этдирмегини иследи.

Мерединиң ичи гүлди. «Хә, атаң оқум эдил йүрежигине дегәйди герек. Хәлиден бәри мениң сөзүме гулак габартмажак болярдың-ла! Мен жадыгөйдирин. Сен бирвагтлар өзүни жадыгөй, хемме заты билйән дийип хасапляярдың. Гардаш, бу гезекли чемчедир». Шундан соң ол хүҗүмини довам этди.

— Хер иш этҗек болсаңам ховлукма. Хәзир оншар ялы пулуң бар. Етмесе мен көмек эдерин. Башга-да көмек этҗек адам тапылар. Дүнйәде энтек ягшы адам көпдүр.

— Нәме диймекчи болян болсаң, гөңүләп айтсана.

— Гөнүләп айтсам, хәзир арагы бес эдели. Бир пырхан ере гиделиң. Арагы, ойны, томашаны шол ерде довам

эдели... Ол ерде шейле бир гөзел бар велин, ай дийсең агзы, гүн дийсең гөзи бар... Өзи-де өрән мыхманпараз. Наплы, сачаклы. Оваданлыгыны болса хич ким билен деңәр ялы дәл... Мен хениз бейле овадан адам гөрмәндим. Онуң йүзүне гөзүң дүшсе, назарыңы ызына чекип алып болмаяр.

5.

Бекмырат Мереди угратды. Оваданлыгыны хич ким билен, хич зат билен деңәп болмажак аялың адресини алып галды. Эртир агшам сагат секизде ол ере барҗакдыгы барада Бекмырат Мереде вада берди. Ол столуң үстүни, кухняда чашып ятан затлары хем йыгнашдырман, Мерет гиден бадына, дүшеги юмшак салып ятды.

Гиҗе сагат үчде бимаза болуп оянды. Мередин гүррүңини берен аялы хер хили гөрнүше, хер хили сыпата гечип, онуң дүйшүне гирди. Ол гөйә нәмәлим бир зада гарашян ялы, гиң җайың ичинде өзүне ер тапмады. Аял билен эркегиң арасында болуп гечйән затлар барада ылайта-да түрмеде көп гүррүң эшидипди. Озаллар көчелерде хем эшидйәрди. Эмма бу затларың хич бирини гөз өңүне гетирип билмейәрди. Себәби ол хенизе ченли мундан бихабарды.

Ине, «Худай берсе гулуна, гетирип гояр ёлуна» дийлиши ялы болды. Ол эртир, агшам сагат секизде аял билен отуруп гөрҗек. Ийип-ичҗек...

Бекмырадын гөвни бир гөрсең, еди гат асманың ёкарсында ганатлы гуш ялы парлады, бир гөрсең, җайың ичинде элине таяк алып, Бекмырады ол отагдан ол отага ковалады.

Онуң пикирп өңкүсине гаранда, он эссе гүйчли хем-де чалт ишледи. Эмма велин, пикирлер башлы-баратды. Екениң тозгасы ялы дагынықды. Бекмырат оларың хич бирини тутуп билмейәрди. «Барсаммыкам? Бармасаммыкам? Барсам нәхили боларка? Бармасам Мерет маңа горкак диер. Бу икучлы дәл. Шу яшда «горкак» диен ат алмак айылганч масгарачылык дәлми...»

Соңра ол ере нәхили барҗагынын, нәхили эдип саламлашҗагынын гамыны этди. Мерет оңа: «Сен йөне барсаң боляр. Галаныныӊ хеммесини өзүм оңарарын» дийипди. Шу себәпли-де оңа дине шол тарапа гарап, илкинҗи әдими әтлемеклик галыпды.

Бу дуйгы көп затлардан үстүн чыкды. Фабрикден геленлер, оларын айдып гиден сөзлери бирбада башдан учды. Гелели бәри өзүни адамлардан четде, гача сакланыдыгы өңки маңысыны йитирди. Мүйнлүлиги, өз боляилыгы өңки маңысыны йитирди... шундан, ягдайындан утанмаклыгы, онуң оянып гелйәң выҗданы ортасына кесек дүшен серче топары ялы болуп гүвләп учуп гитди. Бейни кәсесиниң ичи бошады. Оңа дине: «Илкинҗи әдими нәхили эдип әтлемели?» диен сораг галды.

Бекмырат соңкы гүнлерде биринҗи гезек туйс йүрекден йылгырды. «Нәдип әтлемели? Ботинкаңы тейип, сагаягыңы гөтерип әтләбермели! Башга нәхили эдип әтлеҗекмишиң?»

Аркасыны нөже дирәп дуршуна, какасынын суратына гөзи дүшди. Бу оны бирден хушуна гетирди. Диварың йүзүндәки сурат оңа: «Оглум, акмак болма. Яшлыгындан арага, аяла ковалашмаклап эрбет зат ёкдур. Шейле этҗек болсам, менде-де мүмкинчилик барды. Мен бейтмедим. Мен ягшыларың ызына дүшдүм. Сенем шейт. Дурмушда дине шейле эден адам утар. Меретден араңы ач. Ол саңа ягшылык ислемейәр. Өзүңем тутанъерли бол. Мыдама оңат пикире хызмат эт. Шол пикирден хем ыза чекилме. Гөрениң сөзүне «хә!» дийип, агзыңы ачып йөрме. Говы адам болмага чалыш!» диййән ялыды... Шундан соң ол өзүниң йылгырышынын бейни кәсесиндәки еке-тәк сованә тапан җогабынын маңысыздыгына, еңилликдигине, өрән хатарлы ёлдугына гөз етирен ялы болды. Хырчыны дишлеҗек ялы этди. Эмма деррев какасынын суратындан гөзүни айырды. Ене-де илкинҗи әдим хакындакы пикир онуң акыл-хушуны өз ыгтыярына алды.

Хава, ол ере бармак барадакы меселе дүйпгөтер чөзүлипди. Бармазлык — горкаклык хем-де намартлыкды. Бекмырат муны шейле хасап этди.

Ол ятды. Турды. Вагт гечирҗек болуп, хер хили болар-болмаз затлара гүймеңди. Эмма велин, нәме этсе-де, гөзлери мыдама сагатдады. Сагат йөрейәрди. Эмма онуң гевнүйөриши Бекмырады канагатландырмаярды. Онуң гөвнүне сагадың диллеринден гөзе гөрүнмейән агыр даш асылып гойлан ялыды.

Ол хәзир өз өйүне хич кимиң гелмеҗегине ынанярды. Себәби түрмеден доланып геленден соң, ол хич киме йүз бермеди. Өзүниң саг-аман доланып гелендигини гут-

лап гелешлере отурып хем диймейәрди. Өзи-де хич кимиң өйүне бармады. Себәби эжесиниң өлүмине өзүниң себәпкәрдигини билени үчин, адамлар өзүне гыжалат берер дийип горкирды. Өйүне гелен адамың болса бу барада дил ярман, тиз-рәк чыкып гитмегини ислейәрди. Онуң бу болшуны гөрен гоңшулар, әлбетде, гелмеклерини кесипдилер.

Йөне вели, Бекмырат гүнорта болуберенде, дүйнки фабрикден гелен яшулы билен гара йигит гелер өйдүп, әтияч эдип башлады. Олар болса Бекмырадың өзүниң фабрике гелерине гарашярдылар. Шейле-де болса, Бекмырат өйдедигини билдирмезлик үчин, ишигиң ачарыны чыкарды. Ачар сокуляп дешигиң демиржигини япды. Аягының сеси эшидилмесин дийип халыларың үстүнде јорапды гезди.

Сагат хунаба ювутдыра-ювутдыра, ахырсоңы еди болды. Бекмырат өйүнден чыкып угради.

Ноябрь. Ашгабадың сары япраклы көчелери: ачылан пагта ялы петрешип дуран асман йылдызлары, гүн нуруна йылдырашян чүйше дөвүклери ялы чыралары, ёгын сачлы, овадан аяклы гелин-гызлары, гейнүвли, гөрмегей йигитлери баха берип болмажак бир дережеде гөзелдилер, рух гөтеријидилер. Машынлар ягыш ягып гечен ел асфальта өзлериниң гызыл, яшыл, хер хили реңкдәки чыраларының нуруны дөкүп, ниредир ховлугярдылар. «Бу йөнекей бир шәхер дәл, бу эртеки!» дийип, Бекмырат өз янындан нетиже чыкарды.

Узакдан, театрлардан, кинолардан, ресторанлардан ювашжа, меймиредижи саз эшидилйәрди. Кәвагтларда болса бу мылайым сеслери ёлагчы машынларың гүввүлдиси басып гечйәрди.

6.

Багтыгүл йигитлери столуң бир тарапында жайлашдырып, өзи оларың гаршысында ерлешди. Стол инсизди. Шонуң үчин-де булар дашдан серетсең, агыз-агза гойшуп, ичгин гүррүңлешип отуран адама меңзейәрдилер. Багтыгүлүң учлары инчелип гидйән овадан бармакларындан, дериси махмал ялы юмшак, хич вагт агыр ише дегмедик әллеринден Бекмырат гөзүни айрып билмейәрди. Бекмырат олардан назарыны совмак хем ислемейәрди. Эрңегине алтын реңкли чызык чекилен булгурлара

Багтыгүлүң йүзүклери дегенде, булгурлар чалажа сеслешйәрдилер. Нәмегә-хә бейледе дурсун, шу сеслериң өзи Бекмырады әййәм мелул эдипди. Онуң элини, аягыны даңып, гурбанлыга союлжак гузы ялы эдип, жадыгөйиң өңүне атыпды. Аял өзүне Бекмырадың үнс берйәндигини деррев аңлады. Шуның билен бирликде, ол гаршысында отуран хениз агзының сарысы гитмедик йигидиң өз гысымына кемсиз гысаңдыгыны-да билди. Шонуң үчин-де ол эмай билен, усуллык билен, дурнуклылык билен, эмма ызыгидерли бир суратда нәзиини артдырып башлады. Гамак ялы ак гошарлар чылшырымлы машының зерур бир бөлеги ялы болуп, столуң үстүнде ойнаярды. Гөз ачып-юмасы салымда столуң о четинден бу четине барып етйәрди. Столуң бир еринден пычак алып, мыхманың өңүнде гойжак боланда, ол муны эдилиши ялы алып гояйман, илки билен, билмедиксирән киши болуп, алтын йүзүклери билен демир пычагы чалажа сеслендирйәрди, соңра йүзүгини, пычагың тыгыны электрик ышыгына ялдырадып, мыхманың гөзлерини гамашдырярды. Пычак овадан эллерден Бекмырадың гедекси элине гечерди. Шунда ики эл бири-бирине чалажа дегип гидерди. Бекмырадың сачлары дим-дик болярды. Бедени болса ток гойберилен ялы титрәп гидйәрди.

Овадан, махмал ялы юмшак элиң Бекмырадың гедек эллерине дегмеги оңа тәзеден жан берди. Ол батырланды. Әхли гүйжүни бир ере йыгнап, башыны галдырды. Багтыгүл онуң гөзүне перишде ялы болуп гөрүнди. Бекмырат агзыны ачды. Бекмырадың гөвнүне гаршысындакы йүзде тебигатың әхли гөзеллиги жемленипди. Бахар шемалына толкун атян деңиз ялы ойнаклап, гүлүп, нур билен чакнышып, төверегине учгун барыны сачып дуран гөзлер, белки, перишделерде-де ёкдур дийип, Бекмырат чак этди. Худаям шейле гөзлере зардыр дийип ойланды. Ол гөзлере илки назары дүшенде, Бекмырадың деми тутулды. Агзының ичи гурады. Аялың чеп яңагындакы гара хал хем ойнаярды. Ол мундан хем башга бир иши ерине етирйәрди: шожагаз халың гаража реңки Багтыгүлүң йүзүниң текиз, мылайым, юмшак харамыны өңкүсинден хем ак эдип гөркезйәрди. Чалажа реңкленен гашлар гөзеллигиң аламаты ялы болуп, өз ердурмалы ерлеринде, өзлерине гөвнүетижилик билен ерлешипдилер, ойнап дуран гөзлериң үстүне (чыра сүйр-депеде янып дураны үчин) сая салярдылар. Тәмиз юз-

луп, биркемсиз даралып, арка атылан сачың маңлайдан ачылып, ёкарлыгына гидйән ёлы, бу аялың гөзеллигини бүтин дуркуна яйрадян еке-тәк бир ёл ялы болуп Бекмырада гөрүнди. Якасы нагышлы гара көйнеги бойнуның гар ялы ак хамына гөрнүш гошярды.

Тарыны эдилйән бу аял йигрими бәш билен отузың арасындады. «Эмма кетени көйнек гейдирип, сачыны өңүнден гойберсең, ол он секиз яшына я етипдир, я етмәндир» дийип чак этсең болҗак. Көп вагтлап агзыны ачып, сынлап отурандан соң, Бекмырат шейле нетиҗә гелди.

Багтыгүл:

— Ийин, ичиң мыхманлар! Бекмырат, сен-ә хич зада элем ураңок! — дийип, онуң йүзүне керешмели нәз билен бакып йылгырды. Шу вагт Бекмырадың назары Багтыгүлүң ялдырап дуран алтын дишлерине дүшди. Ене-де гөзлери гамашды. «Алтын бу аяла гөрк берйәрми я-да бу аял алтына гөрк берйәрми?» дийип, бейниде эмеле гелен совала Бекмырат җогап тапман, башыны ашак салды.

Багтыгүлүң оваданлыгының тылла ярымының алтын-күмүшден, химиядан ыбаратдыгына Бекмырат хәзир гөз етирип билҗек дәлди. Эгер шу вагт бу хакыкаты бири оңа ынандырҗак болса, Бекмырат онуң сөзүни диңлемек хем ислемезди. Ол Багтыгүли гөрен бадына, ил ичинде айдылышы ялы «акылыны йитирипди», «Хушуны алдырыпды». Ол хәзир, бу аялың йүзүнден гөзүни айрып билмән отурышына, түрмеде болмак билен азат дурмушда болмагың тапавудыны денешдирйәрди. Мешхур халк айдымының:

«Гыш чыкансоң, гүлүп гелер язлары» диен сөзлерини яда салып, ичинден, йүрегинден сыздырып хиңленйәрди. «Мен хер эдип, хесип эдип, түрмә дүшмеҗек болайын. Шу перизадың бу овадан эллеринден тутмага-ха бейле-де дурсун, шунуң гезйән көчелеринде эркана гезмәге чалшайын. Бу йүзе, бу гөзлере бирнәче йыллап зар болмаклык ялы айылганч иши диңе акылындан язан адамлар этмәге укыплыдырлар... Акылы еринде болан адам бейле этмез!» дийип, Бекмырат өрән агыр ягдая дүшүпди. Ол хәзир җанлы, җансыз тебигаты ядындан чыкарыпды. Онуң үчин хәзир дурмуш-да, яшайыш-да, гөзеллик-де, ай-да, гүн-де шу гаршысында отуран Багтыгүлде җемленипди.

Мерет кәвагт столуң ашагындан Багтыгүлүң аяҗыгыны басып гойберйәрди. Бекмырада билдирмән, оңа макуллайҗы ышарат эдйәрди. Бу ышаратың шейле манысы барды: «Догры башладың. Догры довам эдйәрсиң. Шу угур билен сүрүбер. Инди муның гитҗек ери ёк».

...Энеден догалы бәри элини ыссы сувдан совук сува урмадык Багтыгүл ата-энеси өленден соң, хич кимсиз галды. Ол вагт онуң он секиз яшы барды. Хоссарларының галдырып гиден эхли затларыны сатды, совды. Гейим эдинди. Бу аралыкда окув җайларының бирини-де гутарды. Оба иберҗек боланларында, хер хили бахана тапып сыпды. Өзүнден йигрими яш улы бирине байлыгына гуванып, әре чыкды. Онуң билен үч йыл яшады. Әри Пөвризе ёлунда болан автомобиль чакнышыгында хелә болды. Онуң ызында көп пуллы хем көп задлы галды. Эмма херки задың башы болшы ялы, соңы-да болды. Бу пуллар онуң өмрүниң ахырына ченли етҗек дәлди. Ойнашларындан-да оңа онлы газанч ёкды. Нәхилиде болса гирдеҗи герекди. Ол демир ёлуна ише гечди.

Бир йыла голай Ашгабат — Москва ёлагчы отлусында кондуктор болуп ишледи. Москвада гыт задь Ашгабатдан әкитди. Ашгабатда гыт задь Москвадан гетирди. Шейдип, бирнәче адам билен танышып, сөвда-сатык иши билен мешгулланды. Узак шәхерлер билен, өзи ялы енил дурмушы халаянлар билен арагатнашыгы оңат сазланандан соң, ишден чыкды. Мерет онуң ойнашыды. Шунуң билен бир вагтда-да юмуш огланыды. Оңа ене бир адам герекди. Байгушуң рысгалы ялы, ол хем агзына гелди.

Мерет икинҗи гезек түрмеден геленден соң, сересап ишләп башлады. Ол Бекмырадың гайдып гелениини эшиденден соң, бирнәче гүнләп ер астындан онуң ягдайыны, болуп йөршүни сынлады. Аз-овлак пул алaндыгыны, өй гошларының мукдарыны ашаклык билен чен эдибрәк өлчеди, аныклады.

Ики-үч гүнлүкде дүшекде ятан вагтлары Багтыгүл билен геплешди.

— Шондан башга эле саланр ялы адам ёк.

— Оны эле алмак аңсатмы?

— Ончасыны билемок. Эмма бир сынанышык эдип гөрәймек артыкмач болмазмыка диййәрин. Оны тәзеден югрун ясаян дәлдирлер.

— Онуң өңки ишлеринден билйән задың бармы?

— Биз онуң билен биле ишледик, бири-биримизи өрән оңат танаярыс.

— Онуң жүбүсини кесен адамларындан танаяның бармы?

Мерет аз салым пикир этди. Соңра:

— Бар — дийди.

— Ондан башга нәме герек! — дийип, Багтыгүл рухлавды. «Шол адам сени эгтарып йөр. «Мен хөкүметиң оңа берен жезасына разы дәл. Ондан леззет билен өзүм әр эликак дийәр «дийсең», Бекмырат сениң тутан гушуңа дөнер. Онуң яшындакы йигитлер урмагы говы гөрйәрлер. Урулмагы намыс билйәрлер. Сен икиржиңлеме. Оны сындырма! — дийип, Багтыгүл Мереде хас голай сүйшди.

— Сениң керешмели нәзлериң хем герек болар.

— Герегиң шол нәз болса, мен нәз билен оны маймын ялы ойнадып берейин. Ол тарапдан аркайын бол.

Мерет Багтыгүли гөдекси гужаклады.

— Нәзден аңры гечмерсиң герек?

Багтыгүл: «Акмак» дийип, ичини гүлдүрди. Дашындан болса чына беримсиз эдип:

— Сениң келлэң эгниңдекә гечмерин — дийди.

Он минутдан соң ене шу гүррүң довам этди.

— Онда нәзден аңры гечмежегиң чының болса, мен, онуң ызына дүшейин? Багтымы сынап гөрейин?

— Хаял этме. Вагт йитирме.

— Сөз-сөз болсун.

— Сөз мыдама сөз болянды-да — дийип, ики манылы жогап берди-де, гаранкыда сырлы йылгырып, Багтыгүл Мерединң бөврүни гыжыклады.

7.

Келлелер ягшы еңләнден соң, Багтыгүл радиолыны йөредип гойберди. Танс этдилер. Багтыгүл өзи билен ойнанда, танс эденде, Бекмырадың хушы башындан учды. Багтыгүл Мерет билен ойнанда болса, Бекмырады бирхили дүшнүксиз ягдай гуршап алярды. Ол келлесине зор салып, бу нәмәлим ягдайың зныреына етмек ислейәрди. Бу оңа башартмаярды. Хачан-да Багтыгүл тансың бир өврүминде Мерединң йүзүне гизлин сырлы йылгырып середенде, Бекмырат өз ягдайына дүшүнди. Өзүниң бу ерде артыкмач адамдыгыны билди. Эдил шу вагтың өзүнде-де: «Ял бермелими, гөрешмелими?» диен сораг келлесине долды. Бекмырадың назары билен серендәки бу белент гөзеллик, якы сораг билен билеликде гошулып, онуң ичен арагының әхли хумарыны башындан чыкарып ташлады. Бекмырадың пикири айдыңлашды. «Гөрешмели! Хөкман гөрешмели! Мениң Меретден йигит ялы кем ериң ёк. Мен ондан ёкарда дурмалы ахыры! Ким ол? Бирвагт ол мениң «бар-гетириме», «тур-отурыма» ярса, өзүни долы манылы адам дийип хасап эдерди. Онсоң мен нәме үчин ондан пес дурмалымышым? Гайтам мен оны бу ерден ковуп чыкармалы», Бу пикир онуң йүрегине берк орнашды.

Ортада сазың сесине аягыны гошуп, симап ялы титрәп, төверегине нур сачып, танс эдип дуран Багтыгүл онуң етмели арзувының иң белент депесине өврүлди. Бекмырат дүш гелен әхли бөветлери ач гурт ялы болуп бөвсүп, шол белент депә чыкмагы йүрегине дүвди.

Мерет онуң гөзүне Багтыгүлүң илликлери, вагышлары дөрт төверегине ялкым сачып дуран көйнегине япышан палчык ялы болуп гөрүнди.

Ядадылар. Чая отурдылар. Ене-де овадан бармакларың алтын йүзүклери фарфора дегип, гең-энайыжа овазлар чыкарып башлады. Алтын дишлер от ялы ловурдадылар. Дүйпсүз гөзлерден учганаклар сычрап башладылар. Багтыгүл хәзир Бекмырада эзъет бермек үчин, оны гынамак үчин херекет эдйән ялыды.

Орталан ёкаррак бойлы, говы гейнүвли, ат йүзли, ири сүңкли, дөшлек, даяв, сачы оңат бежерилен, сакгалы говы эдилип сырылан Бекмырат, элбетде, кирли, өзүне оңат гарашык этмеги-де башармаян Мерединң янында перишде ялыды. Багтыгүл Бекмырат илки гапыдан гиренден, муңуң шейледигине гөз етирди. Шонуң үчин-де аялларың әхли хилесини өзүнде жемләп, бар хүнәрини орта атып, Бекмырадың «дашына гечди». Ол бу болшундан тама эден максадына хасап дили билен айтсак, ики йүз процент дережесинде етипди. Онуң дашына леңкебудуң торуны орапды.

Илкинжи әдим үчин шу бесди. Илкинжи әдим айгытлы хем-де ынанчлы эдилди. Бу әдимден Мерет-де, Багтыгүл-де өзүче разы болдулар.

Гиже сагат бирден ишләнде, Багтыгүл бир чемини тапып, Бекмырат билен көп манылы, көп затлары чалажа вада эдижи херекетлер билен хошлашды. Чакылыга

гарашман, ислән вагты гелип билжекдигини оңа дүшүндирди. Дервезәниң даш йүзүнде Бекмырадың гөлек элиниң өзүнин алтын йүзүкли, овадан бармаклы, махмал ялыжак мылайым эли билен ыхласлы, якымлы, ятдан чыкмаз ялы эдип гысды.

Бекмырат Пионерлер көшгүниң янында Мерет билен совук хошлашды. Мередиң болса өзүнден, бу гүнки эден ишинден гөвня хошды. Ол шәхер багына барып, ере язылып ятан сары, чыг япраклары басалап, бир сагада голай гезди-де, доланып, Багтыгүлүңкә гелди.

Бекмырат көчә чыкандан соң, илкинжи сагатда ниреде гезип йөренини, нәме эдип йөренини, нирә, нәме үчин баряныны билмеди. «Свобода» проспекти билен Гоголь көчесиниң чатрыгына гелиң, тротуарың чеп тарапына гечип барярка, тас таксиниң ашагына дүшүпди. Сүрүжи машындан келлесини чыкарып, эрбет кәйинди. Бекмырат бир сес эшиден ялы болды. Эмма онуң нәмәниң сесидигини-де аңшырмады. Көчәниң ол тарапына гечип, башыны ашак салып, ёлуны довам этди. Эгер шу вагт бири гапдалдан чыкып: «Сениң адың ким?» дийип сораса, ол сораг берениң йүзүне маңысыз бакып, жогап тапып билмән дурарды. Ол шейле дережә гелип етипди. Нахарың икинжи ярымында өз перишан халыны еңлетмек үчин кән ичипди. Көчә чыкып йыкылып ятар ялы дережеде ичипди. Бу вагт вели бирнәче гүнләп агзына ичги алмадык ялыды. Ол диңе беденинде чалажа аграслык дуйярды. Акыл дуруды. Әхли пикири диңе Багтыгүлдеди. Багтыгүлүң умумы кешби, онуң иң әхмиетсизже херекетлери-де хәзир онуң гөзүниң өңүнде жанланып, Бекмырадың бүтин пикирини өзүнде жемләпди.

Яш йигит шу махала ченли аял билен шейле голай отурып гөрмәнди, арак ичип, нахар иийп, танс эдип гөрмәнди. Бейле ягдай оңа габат гелмәнди. Нәме үчиндир ол бейле ягдайы габат гетиржек болуп хем чалышманды. Бу гүн ол дүнйә тәзе инен ялы, хенизе ченли хич киме мәлим болмадык әпет бир сыры ачан ялы, шуның билен бирликде-де ачан сырының маңысына акыл етирип билмейән ялы бир ягдая дүшди.

Гижәниң ховасы арассады, чыглыды, якымлыды, салкынды. Оны стаканлап алып ичибересиң гелйәрди. Островский көчесине етиберенде, Бекмырадың гөзлери йитилешен ялы болды. Ужы инчелип гидйән алтын йүзүкли бармаклар айыл-сайыл гөрүнйәрди, фарфор билен

айтының бири-бирине дегенде чыкаран сеслери гулакда йиңкүси ялы сесленип дурярды. Япыжак-да столуң башында йылан ялы чырпынып отуран Багтыгүл аял дүнйәсиниң әхли нәзиини, гөзеллигини элинде жемләп, Бекмырадың гапдалындан йөрәп барян ялыды.

Шонуң үчин-де яш йигит душундан гечип барян, габат гелйән адамларың хич бирисини-де гөрмейәрди. Башыны ашак салып, гөвресиниң аграмы хайсы тарапа йыкгын этсе, шол тарапа гышарды. Оңа душанлар я ичинден, я-да бири-бирине:

— Өйүне гидип ятса болмаярмыка?

— Муңча ичип, яш организми заяламак нәмә герек болдука?

— Булара хай-күш диййән ёкмука? — дийшип, гапдалындан гечип гидйәрдилер.

Ол болса бу затлардан хабарсыз өз ёлуны хем пикирини довам этдирйәрди. «Эгер-де Багтыгүли диңе өзүме есир этмесем, өз аягыма йыкмасам, мениң адам болмадыгым. Мерет ким? Ол бирвагт мениң агзымдан нәхили буйрук чыкарка дийип, гултуның дурярды ахыры! Инди мен оңа япжа болмалымы? Ол мени Багтыгүлүңкә ислесе элтип, ислемесе элтмели дәлми? Муңа оңа-а мен, мениң ярымча ёк адамлар хем кайыл болмазлар. Мередиң эмсирән кишв болуп язылып-яйрап отурышыны гөр-ле!» дийип, Бекмырат йигренч билен йылгырып, гулка меңзеш бирхили гең сес чыкарды. «Ёк, биразрак сабыр эт бакалы, хер ким өзүне мынасып ери эелемели болар! Биз ол столуң башындакы бош ери өз везипамызе лайыклыкда эеларис!..»

Бекмырат өйленмек, өзбашына дурмуш гурмак, Багтыгүл билен өмүр ёлуны бирикдирмек барада чигит ялыжак хем пикир этмейәрди. Бейле зат онуң хыялына-да гелмейәрди. Ол шу гүни, шу хәзирки ягдайы барада пикир эдйәрди. Ол тәзе ачан дурмушының босагасында дурярды. Онуң шол дурмушың гең-энайы гөрнүшлери, леззетлери билен таныш гелйәрди, бу затлары өз башындан гечирип гөреси гелйәрди. Бекмырат ол дурмуш хакында хич зат билмейәрди. Белки, ол оны халамаз. Белки, ол Бекмырадың йүрегинде йигренч дөредер? Ким билйәр. Бу нәмәлимди. Ине, шу нәмәлимлигиң өзи-де онуң бойнундан танап салып, өзүне гаршы чекйәрди. Танапың ужы Багтыгүлүң элиндеди.

Бекмырат ёлуны довам этди. «Эгер Багтыгүли долы

әле салмак үчин хер арзы баш урмалы-да болса урарын. Ере гирмели болса-да гирерин. Асмана учмалы болса-да учарын. Мен хич затдан гайтмарын. Гайтсам хелей болдугым. Адымын Бекмырат болмадыгы!»

Өйүне гелип, столуң башына гечди. Өйүң ичи дар гөрүнди. Ашгабат, бүтин дүнйә, йылдызлары петрешип дуран әлем хем дар гөрүнди. Нәме этмели? Багтыгүлүңкә барып, «Мен сениң гулуң, кемине гулуң! Нәме этсең, өзүң эт. Йөне мени бу ерден ковма. Рехим эт! Дадыма етиш!» дийип, ол овадан аяклардан гужаклап, улилим билен агламалымы? Белки, Мерет мени ураган кишиди болуп, енеде доланып бараян болмасын диен пикир геленде, Бекмырат отуран еринден бөкүп турды. Столуң үстүндәки ичи сувлы графин йыкылды. Онуң агзындакы гапагы ере гачып, халыныӊ үстүне тувдүрилип гитди. «Мүмкин дәл! «Нәме үчин мүмкин дәл?..» Бу ики сораг Алының ала мейданына гирип, рехимсиз, газаплы сөвеше башлады. Бекмырат бу сөвеши бирнәче вагтлап сынлап отурды-да, ахырсоңы чыдап билмән, енеде көчә чыкды. Даң атянча, Багтыгүлүң айнасының өңүнде гезип, жахан ягтылансоң гелип ятды.

Эгер ол узаклы гиже Мерет билен Багтыгүлүң рахатлыгыны горандыгыны билен болса нәдерди? Ол шейле эдендигини билсе, өз душен ягдайына дөз гелип билермиди?

8.

Бир ай гечди. Бекмырат Дурдыевиң дурмушында бирнәче тәзеликлер йүзе чыкды. Ол бу гүнлерде вагтының көпүсини Багтыгүлүңкиде я-да онуң табшырыгы боюнча ишләп гечирди. Ол ел ялы әдим урды. Өкүз ялы ишледи. Кака, Тежене гидип, Союзың бейлеки шәхерлерине посылкалар иберйәрди. Гөкдепә, Бәхердене гидип, Багтыгүлүң адына «довостребование» диен беллик билен гелен посылкалары алып гетирйәрди. Гиден еринден тиз айланып гелйәрди. Хер сагадыны Багтыгүлүң өйинхә бейледе дурсун, онуң яшаян көчесинде гечиренини бәхбит билерди.

Мерет болса гүн гечдигисайы чорба гачан сиңек ялы болуп, онуң йүрегини буламагыны довам эдйәрди. Бекмырат шейле бир дережә гелип етди вели, ол инди Мереди гөренде саңдырап башлады. Мерет хем Багтыгүлүң багрына япышан далак ялы болуп, бу әйден асла узаклашмаярды.

Багтыгүлүң гөкдәки дилеги ерде говушды. Тежрибели огры, яш, гужурлы, хер хили ягдайлардан ансатлык билен баш алып чыкып билйән Бекмырат Багтыгүла билен баш алып чыкып болмажак тапындыды. Хилегәр аял үчин бахасына етип болмажак тапындыды. Хилегәр аял оны хенизе ченли өзүне якынлашдырманды. Эмма вели, онуң узаклашмагындан горкуп, хиләниң ичинден хиле агтарярды. Йылан болуп, онуң дашына чоланярды, тилки болуп төверегинде гезйәрди. Гөз болуп, онуң хер әдимини назардан салмаярды. Ол Бекмырадың чагалык утанжанлыгындан, тежрибесизлигинден герегинче, кәвагтларда болса герегинден хем артык пейдаланярды.

Бекмырат бир гүн агшам Багтыгүле йүрегини дөкмек үчин, пикирлерини аян этмек үчин, пьян болуп гелди. Мерет башга бир отагдака, Багтыгүлүң ызы билен кухня гирип, онуң бойнундан гужаклады. Шол демде-де огшады. Багтыгүл деррев өзүни растлап, гөзи билен Мерединң отуран гапысына үмледи. «Ол гөрер» диен ышараты этди. Багтыгүл онуң херекетини язгармады... Багтыгүл онуң дөшүнден итермеди. Гайтам ол есир эди. Багтыгүл онуң өйнадып: «Мерет гөрер, говы болмаз!» жи гөзлерини ойнадып: «Мерет гөрер, говы болмаз!» диен маныда ышарат этди. Диймек, Багтыгүл голайда Мерет болмадык болса, бу жайың ичинде икичәк дуран болсалар, Бекмырадың херекетлерини язгаржак дәл экен! Бекмырат муна шейле дүшүнди. Муна башга хили дүшүнмек мүмкин хем дәлди.

Эмма Багтыгүл өзүниң бу херекетине башга-да бир маны берипди. Ол бу херекети билен Бекмырадын йүремесине умыт чырасыны якыпды. Ине, Бекмырат меселәниң бу ерине дүшүнип етишмеди. Ол хәзир башга хич зада дүшүнмек хем ислемейәрди. Хәзир онуң үчин тебигат әлеминде башга хич хили зат хем ёкды. Багтыгүлүң бу херекети оңа ганат бекледи. Онуң гөвнүни гетерди. Йүрегинде озалдан беслән йөрен умыдыны гүйчлендирди. Эмма вели, гоншы отагда Мерединң дурандыгы ядына душенде, онуң бүтинлейин рухы өчди. Бекмырат гөзлерини алардып, агыр юмругыны дүвди-де, Мереде тарап гарап, элини ховада гаймалатды. Багтыгүл ене-де: «Ёк! Ёк! Айып болар» диен маныда ышарат этди. Жадыгөй аялың эли баглы кемине гулы хырчыны дишләп, агыр юмругыны ашак гойберди.

Яш йигит поса алды. Өмрүнде биринжи гезек шейле гөзел аялдан поса алды. Хич хили гаршылыксыз. Багтыгулуң шундан соңкы херекетлери Бекмырада өңкүлеринден мүң эссе якымлы гөрүнди. Ол башдан гечирйән бу мелул эдижи минутларда бир басганчак ёкары гөтерилди. Ол өз янындан: «Хемме задын өңүни беклап дуран Мерет. Ол мейиң багтымың ачылмагына пэсгел берйәр» диен нетижә гелди.

Меретли меселе дүйпли дәл. Мерет бу өйле, бу аялың җенаятлы дурмушында зерур адамды. Ол Багтыгулуң сөвдасыны эдйән затларыны тайярды. Башга ерден иберилен затлара хырыдар агтарярды. Ол көп гапыны билйәрди. Көп адам билен иш салышярды. Багтыгулуң хер әдими, хер бир херекети, әхли сыры оңа мәлимди. Багтыгул оны элден чыкарып билжек дәлди. Элден чыкармага-ха бейледе дурсун, оңуң гөвнүни-де галдырып билжек дәлди. Сәхел дава, сәхелче гөвне дегишмеклик әхли ишиң үстүни ачжак бөгүрыберҗекди... Мерет шейле адамды. Бекмырат меселәниң бу ерине пикир етирип билмейәрди. Онуң йүрегинде диңе көр габанҗаңлык гүйжейәрди.

Бекмырадың болшы ялы, кухняда болуп гечен вакадан Багтыгул хем разы болды. Бир поса багышламак хем-де бир ышарат билен Багтыгул гаты көп иш эдендигине гөзүни етирди. Инди Бекмырат хер нәче чалышса-да, ондан дашлашып билжек дәлди.

* * *

Фабкомың башлыгы мылакатлы яшулы Байры Оразович билен комсомол комитетиниң секретары инчемик узын бойлы, гараягыз йигит ене-де: «Акжемалың оглы барадакы меселе» билен душушдылар.

— Мыратберди, биз ол огланың гелерине герегинден артык гарашдык. Ол гелмеди. Шу вагтлара ченли гелмәнден соң, инди гелмезем. Ол ене-де өңки ёлдашларына душуп, көне ишлерине башлан болаймасын? Ол энтек палчык. Ондан нәме ясасаң ясабермели. Бу барада сениң нәхили пикириң бар? — диййип, фабкомың башлыгы комсомолың секретарына йүзленди.

Мыратберди шейле диййди:

— Эмма элден гойберер ялы йигидә-хә дәл экен. Онуң гүйжүни гөни угрукдырып гойберип болса, ол жем-

гыете көп пейда гетирерди, Байры Оразович! Ол бизиң
спорт ишимизде хем улы ер эелэрди.
— Мен Акжемалы өлмезинден бирнәче гүн өң шу
огланың тәлейини бизиң, ягны профсоюз билен комсо-
молың элине табшыр диййип, айдыпдым. Ол хем: «Инди
сизе йүзленаймесем, мен-ә башга нәме эдип билжегими
билемок» диййипди. Бу бир. Икинжиден, бизиң икимиз
Акжемалың хатырасына оны оңлы адам эдип етишдир-
мәге җоганкәрдирис. Шуны шейле эдайсек, ин ажайып
ишчимизиң ядыгәрлигине говы иш этдигимиз боларды.
— Нәме этмели болса айдыбериң, Байры Оразович!
Мен элимден гелен көмеги бермәге мыдама тайярдырын.
Байры Оразович шейле маслахат берди.
— Сен оңун билен гүрлеш. Онуң йыкгын эдйән тара-
пыны бил, ягны нәме хөвес эдйәндигини анықла. Оны
окува ерлешдирели. Оңа көмек эдели.
Шу гүррүңден соң Мыратберди Бекмырадың өйүне
еди-секиз гезек гелип гитди. Эмма оны тапмады. Ахыр
бир гүн оңа дервезәниң өңүнде душ гелди. Бекмырат
оны илки таңамады. Мыратберди өзүни танатды. Гүр-
лешдилер. Чай ичдилер. Мыратберди хер тарапа чекиң
гөрди. Бекмырадың әхли тарларына какып чыкды...
Бекмырадың үйтгешик бир сыр билен дем алянды-
гыны, хер минутда сагадына середип мижалыксызлан-
ядыгыны билди. Муңуң үстесине-де, соңабака Бекмы-
рат хер сөзи диең ялы гайталап сорап угради.
Бу яглай Мыратбердини ховсала салды. «Бу нәме
болдугыка? Ене өңки кәрине баш урдумыка? Муны
ленкебудуң керебиниң ичинден нәхили эдип халас эдип
борка?» диен сораглар комсомол секретарына мижалык
бермеди. Ол гүры сөзден зат чыкмажагына, Бекмырадың
сөз билен ырып болмажагына гөз етиренден соң, иң соң-
кы чәрә йүзленди.
— Ягшы йигит, гел, эгри отурып, догры сөзлешели.
Бизиң жемгыетимизиң бир адамсы болжак болсаң, оңа,
ягны шол жемгыете хызмат этмели. Пейдалы адам бол-
малы. Болмаса, юрт гиң хем болса, бу жемгыетден саңа
орун тапылмаз. Шуны нуттажа билип гой. Өз болшуң
барада хич болмаса бәшже минут отурып пикир эт.
Выждаңыңа маслахат салып гөр. Дөвлетиң жайыны
зелэп отырсың. Онуң чырасыны якярсың. чөрегини ийәрсиң, сувуны ичйәрсиң. гейимини геййәрсиң. Көчесинде гезйәрсиң. Шу затларың хеммесини өндүрйән өзүң

ялы мүнлерче адам. Диймек, хемме адам сениң үчин ишлейәр. Сен олар үчин нәме эдйәрсиң? Бу меселе пикир этмәге мынасып меселедир... Ойлан...

Хич ким шу вагтлара ченли Бекмырадың өңүнде шунуң ялы эдип, меселәни кесгитли гоймапды. Ол бу сөзлериң аграмыны эгни билен чекди. Бу сөзлериң манысыны хениз келлесинде айлап чыкманка, гөз астындан Мыратбердә тарап әңетди. Сачыны ызына гантарып даран ак көйнекли, гара костюмлы, гөзлери ойнаклап дуран, хер бир кичижик херекети-де ынамлы Мыратберди онуң гөзүне хакыкатың түйс шекили ялы болуп гөрүнди. Бекмырадың ини үшедип гитди.

Сонра Бекмырат бу сөзлери келлесинде айлап, сапак эдип бишрип башлады. «Мунуң хем агзына бир эмжегими бермесем, мунуң мени өз угрума гоймажагы белли. Жайы-да элимден алмагы мүмкин. Эне-атадан галан затлары үстүме адам гетирип яздырмагы-да мүмкин. Мен онсоң, бу затлары элимден алансоңлар, нәме эдерин? Онсоң «хув!» дийип чыкып гидибермели боларын»...

Жай хем-де затлары язмак меселеси Мыратбердиниң агзындан чыкан сөзлер дәлди. Бу ики зат Мыратберди гепләп отырка, Бекмырадың хыялына гелипди. Нәме үчиндир ол муны Мыратберди айтды дийип ынанды. Шу ынанжында хем галды. Бу факт Бекмырадың пикириниң әрән бөлүникдигини гөркезйәрди.

Бекмырат бирнәче вагтдан соң шейле дийди:

— Маңа ене ики гүн пурыжа бер, Мыратберди.

— Гардаш, пурыжа кемиң галмады-ла! — дийип, Мыратберди өз сөзүниң Бекмырада эден тәсирини онуң йүзүнден окады-да, хүжүми довам этди.

— Пурыжа кемиң галмады, гардаш. Өзүңден яшы улы адамлары алдап, ойнап йөрмезлер...

— Ёк, Мыратберди, онда бир гүн пурыжа бер. Эртире ченли. Эртир гүнорта боланда, мен фабриге барып, сени тапайын... Тапмадык хелей болсун. Эгер эртир бармасам, нәме этсең эдәй, жайымы-да алай, затларымы-да яздырай...

Мыратберди Бекмырадың соңкы сөзлерине ген галып, гашларыны галдырып, онуң йүзүне серетди. Эмма деррев ягдая дүшүнди. Бекмырадың нәмеден этияч эдйәндигини аңлады. «Говы, гаты говы» дийип, өз яныңдан нетиже чыкарды. «Диймек, бу адам шу меселеден этияч эдйән экен. Говы айтды. Биз герек болса онуң шу

тутарыс. Бу онуң жаныны
этияч эдйән ериндеи хем
агырдар. Оны горкузар. Догрудан-да, бизиң жай месе-
лесини гоймага-да хакымыз бар. Жемгыете пейдасыз
адам шейдип, гат-гат жайларда яшамага хаклымы нә-
ме! Жай бизиң өзүмизе-де герек...»
Бекмырат Мыратбердини үградып, гапысыны ичинден
гулплады. Сонра ылгап айнаның өңүне барды-да, тә
Мыратберди улы көчә дүшүп, гөзден йитйәнчә, онуң
ызындан середип дурды. Ол, элбетде, өз болуп йөришүни,
дүшен ягдайыны язгармады. Себәби ол иймитден, гейим-
-гежимден, пулдан мәтәчлик чекмейәрди. Ийсе өңүнде,
йимесе ардынадады. Багтыгүл мунуң мыдама шейле бол-
жакдыгына сөз берипди. Үч-дөрт гүнлүкде он саны гы-
зыл онлугы букжа салып онуң өңүнде гойды. Бекмырат
дигиңе Мыратбердиниң хайбатлы сөзлерине өзүче дүшү-
нип, өзүче басга галды. Жай фабригиңкиди. Ол шунлап
горкды. Шонуң үчин-де хер эдип, хесип эдип, жайы
өзүнде галдырмалы диен карара гелди... Бу карары
нәхили эдип иш йүзүне гечирмели? Ол кимем болса
бири билен маслахатлашмалыды. Шонуң үчин-де Бек-
мырат гүн батыберенде, Багтыгүлүңка барды.
Ятылян отагдан Мередиң хор чекип ятан сеси эши-
дилди.
— Ичип гелди — дийип, гапыны ачан Багтыгүл гөз-
лерини-гашларыны ойнадып хабар берди. Бекмырады
ювашжа гужаклап, ловурдап дуран яңагыны онуң агзы-
на якынлашдырды. Гапы япылан бадына Бекмырат
Багтыгүли газап билен, эдил демине ювдаймак ислейән
ялы болуп, багрына басды. Онуң яңакларыны, гөзлери-
ни бир хатар огшап чыкды-да, агзыны-агзына басды.
Аялың бедени сымап ялы титрейәрди.
Бу аралыкда хич затдан хабарсыз Мерет хор чекме-
сини бес эдип үсгүрипди. Сонра:
— Багтыгүл! — дийип, гарылжаң сесленди.
Багтыгүл герекмежек ерден гапыны шакырдадып,
сесленен болды.
— Тур ахыры, ынха, Бекмырат гелди. Хей, гүнүң шу
вагты хем адам ятармы? Гечибер, Бекмырат! Ичера
гир. Хәзир Мередем турар. Ана, оянды, гөрдүңми...
Бу-да онуң Бекмырада гуран бир дузагыды.
Хилегәр аял Бекмырадың дашына гурян дузагының
херсини усул билен, пәхим билен гурярды. Онуң бу
угурдакы херекетлериниң артыкмажы-да, кем ери-де

ёкды. Хеммеси жайба-жайды. Ол бу гезек хем гөвнүне дувеннни этди. Бекмырадың баглапан танапына тәзе бир дувүн дүвди.

Чайың башында Мереде еке гезек хем гөзлемән, Бекмырат узак вагт отурды. Догрусы, ол яңкы мелуллык ягдайындан хениз хем ачылмады. Ол энтек айналмады.

— Эжемиң ишлән фабригинден ене-де гелдилер. Олар мени өз угрума гойжак дәле меңзейәрлер. Бу гезек гелен-э гынпралдам. Жай дийди, затларыңы язжак дийди. Гараз, олар төверегиме чызык чекип уградылар — дийип, Бекмырат бирхаюкдан соң дилленди.

Бекмырат бир касе совук чайың башыны чекип довам этди:

— Олар мени өз угрума гоймазлар. Пөне мен бир зада гең галярын. Хемме азат, хер ким гөвнүне гелениңи эдибермели диййәрлер. Бир гөрсең, хава, шейле диййәрлер. Бир гөрсең-де: «Хөкман бизиң айданымыз билен болмалы. Сен өз келләңе гелениңи эдип йөрмели дәл» диййәрлер. Мен-ә, догрусы, мунуң хайсына нәхили дүшүнжегими билемок... Хәзир мениң үчин төверек-даш гараңкы. Өзүң маслахат берәймесең, мен хич зат билемок — дийип, Бекмырат көп маңылы эдип, Багтыгүлүң йүзүне серетди.

«Шу зада дүшүнмезлигиңем бахасына етип болмажак дережеде мениң үчин гымматлы-ла» дийип, Багтыгүл ичинден пикир этди. «Эгер сыясатың шужагаз элипбисини оңат билйән болсаң, онда сен мениң хызматымы этмездиң. Онда мен сениң пишигиң сычаны ойнайшы ялы ойнап йөребилмездим. Пөне вели, сениң дүшен ягдайың өверлик дәл. Саңа нәхилп-де болса көмек этмели. Сени хем элде сакламалы, хем оларың янында йүзли этмели»...

Багтыгүл столуң ашагындан Бекмырадың аягыны валажа басып гойберди-де, оңа йүзленди.

— Сениң өзүң нәме этсем диййәрсиң?

Бекмырат Багтыгүлүң яңкы эден пикирини тассыклаян ялы болуп жогап берди.

— Эгер мениң өзүмиң бу затлардан башым чыкян болса, онда мен бу ере акыл сорап гелмездим. Маңа маслахат бериң...

Хәлиден бәри сөзе гошулман, пьянчылыкдан оңлы ачылып билмән отуран Мерет дилленди.

— Мен-ә гелен адамың ызына ит салып ковардым. Кимиң мениң билен нәме иши бармыш? Олар ялылара: «Аңырракда көвлең!» диерлер.

Мередиң «багтыня» гөзи гидйән Бекмырат оюн бу акылсыз сөзүне тас ярылыпды. Ол илки зәхер ялы сөзлер билен оңа жогап берип, шу перизадың өңүнде оны масгараламак иследи. Эмма өз дерли башындан аша болапдан соң, хырчыны дишледи.

Сынчы Багтыгүл оңуң дүшен ягдайыны аңлады. Бирден өйүң ичинде ярылышың пейда болаймагындан этияч эдип, дартгыны говшатмак билен мешгул болды.

— Бейле затлар, догрудан-да, аңсат чөзүлйәйән дәлдир. Бекмырат догры айдяр. Мерет, ол геленлериң ызына ит салып гойбермек дүйбүнден болмаз. Олар бир кәрханаңың векиллери. Оларың сөзлери билен-де, гелен карарлары билен-де разылашмалы болар. Дөвлет, хакимиет оларың элинде. Оларың ызына ит салжак болмаклык батырлык хем дәлдир. Ханы чай ичелиң. Пикир эделиң... Бир ёлуны тапарыс-ла...

Бекмырат өңки басык хем-де тукат сеси билен довам этди.

— Мен фабриге гидип, ир секизден агшам дөрде ченли ишләп билжек дәл. Эжемиң янына бәш минутлык барапымда, соңундан үч сагатлап өзүме гелип билмейәрин. Машынларың сеси. Цехлердәки тозан. Ёк, мен йәрдим. Онсонам, нәме үчин мен эшек ялы ишлемелимишим? Гой, ишләнлер ишлесин. Маңлайына язылан ишлесин. Мен онсуз хем гүнүми гөрүп билжек ахыры. Нәме, хемме адам хөкман фабрикде ишлемелимишми?

— Хава-ла, ондан гүррүң болмаз — дийип, Багтыгүл ене-де оңуң аягыны басып гойберди-де, эшиден сөзлерини тассыклады. — Ондан гүррүң болмаз. Дур, дур, тапдым! Икинизем «хава» дийәйсеңиз герек! Сен шофёрчылык курсуна окува салың дий! Мен диңе шофёр болуп ишлежек дий. Биринжиден-ә, оларың фабригинде бейле курс ёкдур. Икинжиден-де, бир ерлере гидип, шофёрчылык курсуны агтармазлар. Агтараянларында-да сениң аларлармы, алмазлармы, олам белли дәл. Онсоң сениң үстүңден оларың ёлы совлар.

— Бу жай сөз. Хак гүррүң! — дийип, Мерет тассыклады.

Бекмырат перизадың пәхимине гең галып, агзыны ачды. Түйс йүрегинден оңа миннетдарлык билдирди.

Йөне велин, перизадың айдышыча болуп чыкмады. Мылакатлы яшулы, фабкомың башлыгы Байры Оразович ишчилер сынпының адындан геплэп, Бекмырады хич бир пэсгелсиз ДОСААФ-ың шофёрлар тайярлаян курсуна салды.

Бу Багтыгүле ярамады. Ол асла фабригин адамлары бейдип, бир огланың ызына иргинсиз дүшүп йөрерлер дийип пикирине-де гетирмейэрди.

9.

ДОСААФ-ың шофёрлар тайярлаян курсы керпичден салнан әгирт улы ховлының ичинде ерлешйэрди. Элли-алтмыш саны йигит-гыз эртир сагат докуздан гелип, тә агшам бәше ченли бу ховлының ичинде болярдылар. Оглан-гызларың сеслери, мотор сеслери узаклы гүн ховлыны янландырып дурярды. Бу ер гызан базары ядыңа салярды. Тертип-дүзгүн ёк диер ялы дәлди. Эмма шунча яш адам бир ере жемленейден соң, оюн-гүлки, шагалаң хем етмезчилик этмейэрди. Ине, Бекмырат Дурдыев ноябрың башындан тәзе йылың апрелиниң орталарына ченли шу ерде болды.

Окув агыр дәлди. Онда-да йигрими-йигрими ики яшлы етгинжек үчин. Эмма хич вагт зәхмет чекмедик, бир дөвүм чөреги дер дөкүп газанып гөрмедик адам үчин агырды. Себәби ол агыр иш билен еңил ишиң дененшдирип хем биленокды. Бекмырат окува гирен гүнүнден эрбет окап башлады. Хер хили маркалы окув машынларының дашына синек ялы болуп үйшйән топарларың арасында бир онуң, бир мунуң йүзүне середип, әхли окув сагатларыны гечирйәрди. Мугаллымың сөзлерини, элине алып гөркезйән деталларыны өзлешдирмегэ-хэ бейледе дурсун, гайтам онуң терсине, илкинжи сагадың илкинжи минутларындан башлап, сагадыңа середерди. Илки, аракесмәниң тизрәк болмагының, соңра болса, окув гүнүниң тизрәк гутармагының арзувыны эдерди. Онуң төверегиндәки курсантлар чепер хөвесжеңлер топарларыны дөредйәрдилер. Футбол, волейбол, гөреш кружокларыны ачярдылар. Дивар газет чыкарярдылар. Бирек-биреге көмек эдйәрдилер. Бекмырат вели бу затлардан өрән-өрән узакда дурарды. Соңкы сапак гутарып, жаң

какылан бадына, ичине бир сетир язылмадык, дашы
көнелип, жилди йыртылып угран депдерини жүбүсине
салып, Багтыгүлүңкә ылгарды.
Бейле этмек билен ол өңүнде нәме максат тутярды?
Нәхили-де болса курсы гечмели. Экзамени берип болса
бермели, берип болмаса-да, «йыкылды» диен хат алып,
өз угруңа гитмели. Окамандыр, бош гезипдир-ә диймез-
лер. Окапдыр, йөне гутарып билмәндир диерлер. Нәме,
соңкы экзаменде йыкыляньлар ёкмы? Бу тебигы зат.
Бекмырадың ягдайындакы адам үчин «йыкылды» дий-
лип берлен документиң өзи-де өрән әхмиетли документ...
Гүнлериң биринде курса Байры Оразович билен
комсомолың секретары Мыратберди гелди! Бу икиси
сәхел вагтың ичинде дине бир Бекмырадың окайшы
билен дәл, эйсем элли-алтмыш окувчының әхлисиниң
ягдайы билен, курсуң окув-тербиечилик ишиниң ёла
гойлушы билен таныщдылар. Соңра Байры Оразович
Мыратберди билен Бекмырады ызына тиркәп, курсуң
бош отагларының бирине гирди.
Байры Оразович өрән мылакатлы адамды. Онуң
мылакатлы йүзүне середип, диййән сөзлерини диңләп,
гахарлымы я-да гахарлы дәлдигини аңшырып болмаярды. Эмма хачан-да ол «ишчилер сынпы» дийип угра-
дымы, ол сынпың адындан геплэп327 ушрадымы, онуң иң
ёкаркы дережесине барып етендигини биләймелиди.
— Хав огул, бу нә болуш! — дийип, Байры Оразович
өңдәки парталарың биринде башыны ашак салып отурав Бекмырадың алкымына дыкылып гелди. — Сен иш-
чилер сынпының бала-чагаларының адына ыснат гетир-
йәрсиң! Сен бизиң шөхратлы ишчимиз, өз доган эжең
Акжемалың ядыгәрлигине хормат гоймаярсың! Нәме
үчин элли-алтмыш оглан онат окамалы-да, бизиң фаб-
ригимизиң адындан окува гирен оглан хеммеден пес
окамалы? Муңа ким ёл берер? Мунуң өзи асла акыла
сыгжак зат дәл! Мен эртирин өзүңде фабригиң ишчиле-
риниң умумы йыгнагыны чагырҗак! Шока бар-да, өз
окайшың барада хасабат бер! Гой, ишчилериң өзлери
чөзсүнлер. Хей, шейле-де бир зат болармы?! Бизиң дөв-
рүмизде белли бир ишиң башыны тутман, йүзүң нира
гараса, шол тарапа эңибермек болмаз! Херки задың
кануны-кадасы бар. Сенем инди шуны билерче болуп
йөр-сын. Бейдип, адамларың гөзүне чөп атжак болуп йөр-
мезлер. Адамлар биригип, сениң гөзүңе чөп атсалар

вели, ызыңы танмарсың!.. Бейле этжек болсаң ызыңдан тиз етдирерсиң.

Байры Оразовичиң ишчилериң умумы йыгнагы хакындакы сөзи Бекмырады ысгындан гачырды, оның гөзлериниң өңүни гараңкыратды. Ол бүтинлейин халдан дүшди. Маңлайы партаның тагтасына дегип-дегип титди.

Комсомолың секретары оның халына етишди:

— Байры Оразович, ене бир ай гарашалы. Йыгнаклы гүррүңи соң эдели. Белки, Бекмырат өз ягдайы барада пикир эдер. Акылына гелер. Догрудан-да, муның бу болшы болмаяр. Хич ерде бейле эдйән адам ёк ахыры.

Бекмырат гөз астындан Мыратбердә умытлы хем-де миннетдарлык билен серетди.

Мыратберди хем оңа умыт билен, ынам билен бакды-да:

— Догры дәлми, Бекмырат? Өз болшуң барада пикир эдерсиң герек? — дийди.

Йыгнаклы гүррүңиң говшап уграмагы Бекмырада гүйч берди.

— Догры. Ене бир ай сынап гөрүң... Мен гайрат эдейин. Мен сизден миннетдар...

Бекмырады уградып, фабригиң векиллери курсуң мүдириниң янына бардылар. Байры Оразович ягдайлар билен таньшандан соң, шейле дийди:

— Шулар ялы улы, говы коллективде бир оглана ала салып боланок дийселер, мен муңа асла ынанмарын. Муңа ынанмак мүмкин дәл! Оның үчин-де, ёлдаш мүдир, сиз шу оглана хут өз назарыңызың астына алың. Оңа көмек эдиң. Курсуң бейлеки жемгыетчилик гурамалары-да көмек этсинлер. Бу хеммәмизиң адамларың өңүндәки, ылайта-да ишчилериң чагаларының өңүндәки боржумыздыр. Хер бир мекдебиң, гысга вагтлы курсуң везипеси диңе окувчының окува гатнашышыны хасаба алып, дерслере беллик этмек дәлдир, оны долы маңызлы адам этмекдедир. Хасаба алмагы секретарь гызлар башарар.

Мүдир илки-илки кәбир затларда Байры Оразович билен разылашмажак болды. Эмма фабкомың башлыгы өзүниң ынамлы делиллери билен мүдириң тутан ёлларының хеммесиниң өңүни ялды отурыберди. Олар хошлашып гиденлеринден соң, мүдир Байры Оразович барада: «Түвелеме, бизде-де хер тарапдан етишен адамлар бар-ов! Бу-хә яман дилевар экен. Геплемәге-де май беренок» дийип пикир этди.

Шол гүн мүдир курсуң әхли ишгәрлерини чагырды. «Кын окувчы» Бекмырат Дурдыевы нәхили эдип, оңат окувчыларың хатарына етирмек болжакдыгыны маслахатлашдылар.

Эртирки гүнден башлап, габава дүшен бүжагаз ёлбарсың дашыны халкасы гысылып уграды. Ол хениз-де вагтал-вагтал бу халканы бөвүсмегиң, өз эркине яшамагың арзувы билен башыны хер тарапа уруп гөрди. Эмма вели демир халка барха гысылырды, чат ачмак барада пикир хем этмейәрди.

Байры Оразович билен Мыратберди курса гелип гиденлеринден ики-үч гүн геченден соң, Бекмырат курсуң үнс меркезине өврүлди. Бу усуллык билен, ашаклык билен шейле болды. Курсуң комсомол комитетиниң секретары бир гүн Бекмырат ховлудан чыкып барярка, гөйә оңа төтәнден душан кишин болуп:

— Ери, Бекмырат, саглык нәчик? — дийип сораг берди.

— Яман дәл. Саглыгым говы.

— Өрән бегенчли факт! — дийип, комсомол комитетиниң секретары Бекмырадың жогабына бегенди. — Гардаш жан, хемме задың эсасы саглыкдыр. Ханы, сен соңкы гүнлерде говы окап башлапсың диййәрлер. Догрусы, мен муңа гаты бегендим. Курсантлардан бириси эрбет окаса, бизиң ишимизе, ягны комсомол гурамасының ишине говы баха бермейәрлер.

— Мен комсомол дәл ахыры. Мениң эрбет окавым сизиң ишиңизе нәхили зепер етирсин? — дийип, гошарындакы сагадына ынжалыксыз серетмек билен Бекмырат жогап берди.

Комсомол комитетиниң секретары сүем бармагыны чоммалдып, саг элини ёкары гетерди.

— Ё-ё-ёк, дост! Онда сен комсомолың маңысына дүйбүнден нәдогры дүшүнйәрсиң! Комсомол диңе өз члелериниң дәл, эйсем әхли яшларың оңат окамагы үчин жогапкәрдир. Совет яшлары диймек — комсомол дийилдигидир. Комсомол совет яшларының хер бир адымы үчин жогапкәрдир.

— Бу гүррүңлер нәмә герек? — дийип, Бекмырат ене-де сагадына серетди.

— Бу гүррүңлерми? Бу гүррүңлер сениң оңат окап башланыңы гутламак үчин герек. Мениң дийжек болян задым башга. Бу йөне гириш сөзүм. Мен сени шу гүн

ниреденем болса тапмалыдым. Сенлик ишим барды. Хер ничик өзүң душайдың.

— Мениң вагтым ёк. Мен бир ере тиз бармалы — дийип, Бекмырат ховсала дүшди. Ол хәзир өзүни бир ере иберерлер. Багтыгүлүнкиде болса Мередиң еке өзи кейп чекер дийип горкярды.

Комсомолың секретары муны аңшырды.

— Хәзир сен ислән ериңе гидип билерсиң, Бекмырат. Сениң көмегиң бизе эртир герек.

Бекмырадың жаны арам тапды.

— Онда айдыбер.

— Айтсам, дост, бир курсантың ягдайы гаты эрбет. Гечен йыл онуң какасы арадан чыкыпдыр. Эжеси-де агыр ятыр. Биз комсомол комитетинде онуң жайыны ремонт эдип бермели дийип карар этдик. Комитет йүз процент разы болды. Ине, шоңа гидип көмек эдишмеги сенден хем хайыш эдйәрис.

Сениң, әлбетде, онуң жайыны нәме үчин колхоз ремонт эдип бермейәр дийип сорамагың мүмкин. Себәби бу сорагы маңа озал хем беренлер болды. Онуң җогабы шейле: оларың жайы колхозыңкы дәл. Өзлериниң салан жайы. Колхоз болса өз салан җайларыны ремонт эдип етишип биленок. Шонуң үчин-де колхоз бу иши этмейәр.

Бу гүррүң Бекмырат үчин дуйбүнден гарашылмадык зат болды. Ол илкибада мунуң манысына дүшүнмеди. «Бириниң какасы өлүпдир. Жайыны ремонт этмели... Ери, мениң муңа нәме дахылым бар?»

Комсомол секретарының ызыны үзмән геплән дурмагының нетижесинде Бекмырат дүшнүксиз затлары аныклады.

— Оңа еке мен гитмелими? — дийип сорады.

— Ёк, оңа комсомоллардан хем яшлардан он бәш адам гитмели. Ёлбашчымыз хем мен.

— Онда, он бәшиң бири мен. Мениң адымы-да язай.

— Саг бол, дост! — дийип, секретарь онуң элини пугта гысды. — Галаныны соңра гүрлешерис. Хәзирликче ёлдан галма! Үстүнлик арзув эдйәрин!

Бекмырат агыр ишден башыны гутаран ялы болды. Ол тә Багтыгүлүңкә барянча бу иш барада ойланды. «Мен оларың алты сагат окувларыны окасам бес. Индикиси нәмекә? Өлен бири. Кесел ятан бири. Жайы ремонт эдилмели бири. Бу затлар билен окувың нәме дахылы барка?» дийип, гөз өңүнде дуран комитет секретарының

үстүне гайыбана херрелди. Вагтың гечмеги билен пессайлап уграды. «Эгер мен бармасам, ишлерине көмек этмесем нәхили боларка? Мени курсдан-а чыкармазлар? Байры Оразовиче-де бу хакда айтмазлар. Йөне кайәрлер. Башга этжек затлары болмаз. Ай, ёк, яңкы секретарь бу затлары этмез дийме. Ол эжем билен яшлэп ишчилериң өңүне элтип дикелдер. Худай сакласын! Мен вагт хем тапайын. Барайынам. «Ямандан боюңы сатын ал» дийипдирлер.

Бекмырат шейле хем этди. Эртеси он бәш оглан болуп, окувдан соң курсантың жайыны ремонт этмәге гитдилер.

Курсантлар эллерини чермәп, бири-бирине көмек эдип, гарадере батып ишлейәрдилер. Хич ким олары гыссамаярды. Хич ким олара «Ишле!» дийип хайбат атмаярды. Хер ким ыхлас билен жан эдип ишлейәрди. Бекмырат хениз ченли бейле зады гөрмәнди. «Ханы, Мереди шейдип ишлетжек болуп гөр. нәдерка?! «Сиз акмак!» диер-де, өз угруна гидиберер. Менем шейдәйсеммикәм? Ёк. Мен бейдип билмерин. Мениң ягдайым Мередиңки ялы дәл. Мен бейтсем, булар мениң ызымдан тиз етерлер» дийип, этияч этди. Хемме башыны галдырман ишлейән вагты ол гарантгы ялы сөмелип дурмагы услып билмеди. Бекмырат бу ерде болуп дуршуны артыкмач адамын болшы билен деңеди. Артыкмач адам герек дәлди. Ол өзүнден ыгтыярсыз элине пил алып, гум үйшүрип уграды. Соңра бедреләп сув чекди. Лай гармага башлады. Ине, шу илкинжи эдими этлемек оңа кын дүшди. Эмма ол бу бөведи билниксиз бөвсүп гечди. Онуң пилиниң сеси-де бирден зәхметиң умумы мукамына гошулышып гитди. Соңы кын дүшмеди. Үч гүн ишледилер. Үч гүнләп Бекмырадың пикиринде Багтыгүл, элинде пил болды.

Үч гүнүң ичинде жайың ремонтыны өрән онат эдип тамамладылар. Бекмырат Дурдыев илкинжи гезек өзүниң гатнашан көпчүлик ишине дашындан дуруп, леззет алмак билен серетди.

Дивар газетинде бу ише гатнашан яшлар барада өрән якымлы хабар чыкды. Биринжилериң хатарында болса Бекмырадың ады агзалярды.

Ол инди окувдан пес баха алса, намыс эдип башлады.

Ил хатарында ады тутулмаса, намыс эдип башлады.

Эмма-да велин, Багтыгүл класда-да, класдан дашары-ишлерде-де онуң хыялындан чыкмаярды. Гөзүниң өңүнден гитмейәрди. Бу йигитлик чагының серхошлыгыды. Курсда-да, көчеде-де гыз көпди. Гелиң хем. Эмма Бекмырат олар билен танышмалыдыр хем өйтмейәрди. Нәме үчиндир Багтыгүл эдил гөзбагчы ялы болуп, онуң бар ыгтыярыны элинден алыпды. Бекмырат мунуң себәби барада өз гөвнүне сораг бермейәрди. Сораг берәйенде-де жогап тапып билжек дәлди.

Багтыгүле болан мәхриниң (жогапкәрсиз, нәхимсиз гүйжейән мәхриниң) артмагы билен бир хатарда онуң йүрегинде Мереде болан йигренч хем сагатсайын гүйжейәрди. Элбетде, Бекмырадың Багтыгүле өйленмек нието екды. Ол бу хакда пикир хем этмейәрди. Эмма велин, онуң йүрегинде текепбирлик барды. Ылайта-да онуң яшындакы йигитлере хас болан текепбирлик барха өсйәрди. Биринден кем дурмак, өз эзлемели ериңи башга бирине бермек бу яшдакылара гаты агыр дегйәрди. Шонуң үчин-де мыдама Багтыгүле голай дурмак, онуң голайында отурмак, онуң буйран ишини ерине етирип, ондан ягшы сөз эшитмек онуң барха гүйжейән арзувы болуп өврүлди.

Шунуң билен бир хатарда курсуң жемгыетчилик гурамаларының гечирйән ишлериниң нетижесинде икинжи бир Бекмырат Дурдыев хем гара бериш уграпды. Оны йыгнаклара гатнашдырярдылар. Коллективе гошуп, ойна, кино әкидйәрдилер. Окувда көпрәк сөзледйәрдилер.

Бу затлар Бекмырадың выжданыны оядан ялы этди. Ол шу курсы оңат гутармасы болжак дәлдигине гөзүни етиренден соң, шейле бир яше гиришди велин, сәхел вагтың ичинде машыны бәш бармагы ялы өвренди.

Бу курс өз өмрүниң иң ажайып, манылы гүнлериниң бири болуп, Бекмырадың йүрегине язылды...

10.

Курсуң үстүнликли гутармагына багышланан дабаралы агшам узага чекди. Бекмырат агшамың ахырына ченли отурмады. Ол гутарыш шахадатнамасыны аландан соң, ягдан гыл согрулан ялы болуп чыкып гитди.

Йүрекдәки шатлыгыны өз йүрегини эзлән Багтыгүле тизрәк етиреси гелди. Ондан говы сөзлер эшидеси гелди. Көчеден гыссаныш йөрәп барышына, голтугындакы шахадатнаманы вагтал-вагтал эли билен сыпалаярды. Бу сада-жа кагыз оны хер хили болгусыз гәплерден, төхметлерден горап саклажакды. Ол Бекмырадың бәш айлап чекен зәхметиниң шаядыды. Инди-де хер хили машында ишләп билжегине гува гечйәрди. «Иш тапып берселер, ишләр йөрерин. Багтыгүли-де элден бермерин. Оңа-да көмек эдерин».

Шу пикирлер билен ол Багтыгүлүңкә нәхили гелиң етенини дуймаң галды.

Агшам сагат он чемесиди. Багтыгүл Бекмырат ники гелен гүнүндәкисинденем бирнәче эссе говы безенипди. Мерет бу гүн зерур бир иш билен Тежене гиден экен.

Бекмырат Мередиң гиденинден хабарсыз-да болса, йылгырып ичери гиренден, Багтыгүлүң йүзүне бегенчли серетди. Йигит аялың йүзүнде өзүне гөвүнлик берижи бегенч аламатларыны гөрмекчиди. Эмма велин, Багтыгүлүң йүзүндәки бегенч ясамады. Йүрекден дәлди. Багтыгүл муны билдирмежек болуп чалышса-да, Бекмырат дерррев аңды. «Бу-ха бир задың гамыны эдйәр»...

Шейле-де болса, Багтыгүл оны йитирип тапан ялы гаршылады. Бекмырадың хүнәр алан гүнүни белләп гечмек үчин тайярланан столуң башына гечдилер.

Гөвүнли-гөвүнсиз ийип башладылар.

Соңкы гүнлерде «мен диен вагтындакы» йигит Багтыгүлүң үнсүни өзүне жемләнди. Мунуң ики себәби барды. Мерет иризипди. Багтыгүл ойнашыны тәзеләп дурмагы говы гөрйәрди. Резервдәки йигит онуң аягының ашагындады. Эмма Мередиң-де гөвнүниң-ыкмак мүмкин дәлди. Ол хем гөвнүне дегилсе, ана галан мекежиң ялы болуп, онуңдакы затлары бөлүп-бөвсүп гидибермәге укыплыды. Шу тарапы хеммесинден яманды. Диймек, бу ерде хиләниң хилеси герекди. Шейдип, ол бу хиләни-де тапды: Тежениден иберилмели ики-үч саны посылканы шу гүн эртир тайяр эдип, ягны Бекмырадың курсы гутарян гүнүни назара алды.

Ичгили эртирликден соң диванда меймирәп кейп чекип ятан Мереде йүзленди.

— Посылкалар тайяр. Йөне булары Тежене элтип, шол ерден ибермели. Бу ерлерден ибермек мүмкин дәл.

Мередиң шу вагтлар ятмакдан башга жаныңа яраян зат екды. Шонуң үчин-де ол геринип, пәлләмак билен шейле жогап берди:

— Посылкалары эртир ибер. Эртирден аңры Бекмы-

4 Заказ № 3138.

рат бош ахыры. Инди оны нәче ишледесиң гелсе ишледибер.

— Вах, маңа зат өвретме дийип, мен саңа биреййәм айтманмыдым — дийип, Багтыгүл ченденаша овадан голларыны Мередиң бойнуна чолады. — Иш — ишдир. Оюн —оюндыр. Менинки диңе өз аладам дәл, сениң аладаң. Мениң еке башыма кән зат герек дәл ахыры... Сен говы билйәрсиң.

— Әй, мени шу гүн узак ёла уградан болсаң, сениң аладаң нәмедиги маңа дүшнүкли-ле. Соңкы вагтларда гепиң-сөзүңем үйтгәпдир. Хилән хем артыпдыр.

Мередиң какдырмасына Багтыгүл ичинден: «Кирли доңуз, мениң аладамы этмек саңа галыпмы?» дийип, ажы гүлди. Соңра эллерини Мередиң бойнундан чекип алып, йүзүне тутды. Ажайып эгинлерини эмай билен херекетлендирип аглап башлады.

— Вах, мен гурайын... Мыдама төхмет! Мыдама ынанмазлык... Шу ики зат мениң депәмден баса-баса, мени ере сокуп баряр... Әй, адам энеден бетбагт болуп догмасын! Бетбагт догланың мыдама гөржек гүни шу экен. Мен хей сенден башга адамы адам дийип хасапларынмы? Гиже пикирим, гүндиз оюм сен ахыры. Сен инди шуны билерче болдунмыкаң диййәрин. Сен хакда улы-улы арзуваларым барды. Көп йыллара етер ялы пул йыгнажакдым. Сениң билен хич задың гайгысыны этмән, кейп чекип яшажакдым. Саңа машын алып бержекдим... Әй, болмажак болса, болмаян экен. Мен багтсыз экеним... Бу ерде Бекмырат ниреден гелип чыкды дийсене... Оңа аял герек болса, мен бир гүнүң ичинде тапарын ахыры.

Багтыгүлүң зарын сеси, «йүрегинден сыздырып» айдан бу сөзлери Мередиң гарагыны гапды. Ол диваның үстүнде чеп тирсегине сөенип, саг элини Багтыгүлүң бойнуна салды-да, оны өзүне чекди.

— Мениң оваданым, мениң гуванжым! Мени багышла! Мен диңе сени сөеним үчин шейле дийдим. Башга бири сениң йүзүне середенде, мениң габанмакдан яна жаным чыкяр... Ынан ахыры... Сениң яныңдан екеже минут хем айрыласым гелмейәр. Мен сени ченденаша сөййәрин.

— Сөййән болсаң, мыдама төхмет атып йөрмездиң.

— Мени багышла. Сөймедик адам төхмет хем атмаз.

— Бар онда, багышладым...

Өңүшдилер, ичерә ене өңки парахатчылык аралашды.

— Хачан гитмели?

— Он ики билен бириң арасында.

— Вагт аз галыпдыр.

— Хава. Шонуң үчин-де гыссанмак герек. Посылкалар эртир Тежениң үстүнден гечжек скорый отла етишмели.

— Бу гүн гайдып гелип болармыка? — дийип, Мерет леззетли геринди.

— Болман нәме? Гелмесең гөзлерим ёлуңда болар. Мен бу гижәни сенсиз гечирип билмерин ахыры... Хер эдип, хесип эдип, гелжек бол. Оңа-муңа гөз гыздырып галайсаң, яман өйкеләрин. Соң билмедим дийме...

— Боляр, мениң оваданжам! Хемме зады үпжүн эдип гоярсың герек?

— Сениң үчин мениң хемме задым гиже-гүндизиң хер минутында үпжүндир. Оны сен билерче болдунмыкаң диййәрин.

Ховлуда Мередиң өйден чыкарына гарашып, машының янында дурка Багтыгүл ювашлык билен шофёра шейле дийди:

— Затлары почта табшыраныңыздан соң, оны ресторана элт. Йыкылянча ичир. Машын дөвүлди баханасы билен бу гиже шол ерде ятар ялы эт. Бу гиже мениң кән хат язмалы ишим бар. Ол гайдып гелсе ичер-де, маңа яздырмаз. Шу иши битирерсиң диен умыдым бар.

Багтыгүл элли манатлык гөк кагызы шофёрың элине гысдырды.

Шофёр:

— Айдышыңыз ялы эдерин! — диенден соң, Багтыгүл ичери гирип гитди.

Мерет Тежене уграды.

Багтыгүл Бекмырат элден гидер дийип горкярды. Бу гүнки кейпсизлигиниң дүйп себәби-де шонды. Эмма ичги, говы нахар, Бекмырадың гашында отурмагы дура-бара онуң кейпини гөтерип башлады. «Муны шофёр эдип, шейле бир адамың элине табшырарың вели, ол хич ере бутнамаз. Бир адамы дагы элде сакламага энтеклер гурбум чатар-ла!» дийип, шкафың уллакан айнасына бакып, өз-өзүне гөзүни гыпды.

Бекмырат столуң башында Мередиң ёкдугына беген-ди-де:

— Мерет нирә гитди? — дийип, жаныны барлады.

Багтыгүл көп маныл йылгырып, онуң йүзүне серетди.

— Мерет шу вагт өрән узакда.

— Ниреде?

— Тежеңде.

Бекмырадың бирден руһы гөтерилди. Гөзлери ялдырап гитди.

— Хачан гелжек?

— Эртир...

Ене-де ичдилер...

Багтыгүл гөзүни-гашыны ойнадып, месавы гүррүне башлады.

— Инди курсы-да гутардың. Шофёр хем болдуң. Инди бизи хасап этмезмикәң дийип горкярын, Бекмырат...

Бекмырат чым-гызыл болуп, онуң йүзүне серетди.

— Гөнимден гелейинми?

Багтыгүл овадан гөзлерини гүлдүрип, гарлавачжың ганаты ялы, гыйма гара гашларыны энайы херекетлендирди.

— Элбетде, гөниңден гел! Мен диңе гөнүсинден геленлери халаярын...

— Онда мени-де халарсың — дийип, Бекмырат бэтырланып уграды. Эмма сесине эрк эдип билмеди. Сеси титрәп чыкды. Багтыгүл йүзүги билен стаканы жаңңырладып:

— Энтек белли дәл — дийди.

— Белли! Мен диңе сениң ышкың билен яшаярын. Магтымгулы Гарлың айдышы ялы: «Гүндиз гөрсем суратың, гижелер бимаза мен»...

Багтыгүл ашак бакып, чалажа йылгырды.

— Магтымгулыны айтдырайынмы?

— Хәзир герек дәл. Соң. Хәзир мен диңе сениң йүзүңе середип отурмак ислейәрин. Мени шу леззетден махрум этме! Сениң йүзүңде айдымам бар, сазам бар, асла хемме зат бар. Сениң йүзүң перишдәниңки ялы сап, арасса, нурана...

Сөзүң манысындан бетер әхенине әхмиет берйән Багтыгүл Бекмырадың түйс йүрегинден сыздырып гүрлейәндигине гөзүни етирди. «Хә, сайраб-а уграндың. Сен бүтин өмрүңе мениңки болмалысың. Сениң бу сөзлериң нерессе чагаңыңкы ялы хакыкат» дийип нетиже чыкарды. Шейле-де болса, ене нәзиргеди.

— Кичи дилиңден бәрден айдян болайма?

— Мен улы диле, кичи диле дүшүнемок. Мен йүрегимдәкижәни айдярын. Мениң хәзир дилим гевлэнок, йүрегим геплейәр.

— Ягшы сөзүң үчин саг бол, Бекмырат. Бу сөзүң корматына гөтермек герек!

— Хава!

— Хава!

Ене-де алтын йүзүклер билен фарфор чакнышып, энайыжа сес чыкарды.

Ичдилер.

Багтыгүл шейле дийди.

— Мен эйдәм сениң ишиң хакында хем алада этдим...

— Ай, ёг-а?

— Хава. Мен ялан сөзләп билемок-да...

— Мен ниреде ишлемели?

— Тежеңе, Кака, Гөкдепә, Бәхердене мыдама машын иберип дуран бир сөвда эдарасы бар. Шонда ишлемели. Индики хепдәниң биринжи гүни шол эдараның башлыгының янына барып, йүк машыныны кабул этмели...

— Онда биз бир обада ики товшан уржак-да? — дийип, Бекмырат бегенди. — Сениң дердиңе ярамак мениң үчин өрән улы багтдыр. Мен саңа ак йүрекден гуллук эдерин.

— Ёгсам нәме! Эдара машынында гатнасаң, бизиң ишимиз хас оңат гидер. Хич ким хич вагт хич зат билмез.

— Сен гөзеллигиң үстесине-де пәхимдар аял экениң!

— Дурмуш хемме зада межбур эдйәр. Шол саңа пәхимли болмага-да — дийип, Бекмырадың сөзүнден ылхам алан яш аял жошгун билен сөзледи.

— Сениң пәхимиң хатырасына-да гөтермели болжаг-ов?

— Гөтерели!

Гөтердилер.

Билгешлэндеми, билмезликдеми, гараз, Бекмырадың аягы Багтыгүлүң аягына дегип гитди.

— Ювашрак, оглан! Мениң аягым демирден дәл ахыры.

Эмма гүлүп дуран гөзлери болса: «Нәме, шу вагта ченли йылгырып отырсың» дийййәрди.

Элбетде, Бекмырат онуң пикирини йүзүнден окап

билмеди. Шонуң үчин-де онуң дашындан айдан сөзүне гайтаргы берди:

— Багышла. Билмәндирин...

Багтыгүл ичинден: «Гоюн... түйс гоюн» дийди.

Дашындан башга хили гепледи.

— Зыяны ёк. Сениң ялы адамы багышламак хем болар — дийип, Багтыгүл көп манылы гайтаргы берди.

«Озал өзи столуң ашагындан мениң аягымы басарды. Мениң аягым бир гезек билмезликден дегип гиденде, нәме үчин бейле эдйәркә?» дийип, Бекмырат гең галды. Өзүне сораг берди. Эмма бу сораг шол вагтың өзүнде-де онуң келлесинден учуп гитди. Ол хәзир пикир йөретмекден, меселе чөзмекден эҗизди. Онуң гөвреси шу ерде отуран хем болса, рухы эййәм единҗи гат гөгүң депесинде ганат герйәрди.

11.

Бекмыратда эмеле гелен галпылды ювашлык билен, шунуң билен бир вагтда-да эрҗеллик билен гүйҗейәрди. «Бу нәмәниң аламатыка? Я-да мен көп ичәйдиммикәм?» дийип, ол өз янындан өзүне сораг берйәрди. Өзүни сынлап гөрйәрди. Умуман, кән ичилмеди. Шонуң үчин-де онуң пьян болмагы мүмкин дәлди. Бекмырадың йүреги-де батлы урярды. Ол өзүниң бир нәмәлим, белки, говы, белки-де, эрбет, эмма тәзе хем-де белент задың өңүнде дурандыгыны билйәрди. Йөне вели онуң нәмедигини, нәхили дереҗеде говы я-да эрбетдигини, нәхили дереҗеде белентдигини гөз өңүне гетирип билмейәрди. Галпылдыны хер демсайы гүйчлендирйән зат хем шу сырлы нәмәлимликди.

Чай ичип боланларындан соң, дивана гечдилер.

Багтыгүл гурхан ачан ялы эдип, альбомыны ачды. Бу гең-энайы альбомды. Мунуң ичинде йүпекден эмеле гелйән хер реңкли хер хили суратлы, хер хили нагышлы маталарың хеммесинден эл ялы-эл ялы нусгалар барды. Иллер агшамларына радио диңләп, телевизора середип, кино, театрлара гидип леззет алсалар, Багтыгүл диңе шу альбомдан леззет алярды. Альбомың дашы-да, ичи-де оңат безелипди. Хәзир ужы инчелип гидйән ажайып бармаклардакы алтын йүзүклериң нуры чыраның ягтысы билен чакнышып гидйәрди. Гөзүң ягыны алярды. Бекмырат шол бармаклардан гөзүни айрып билмейәрди. Йигит шол отурышына ол бармакларың-да өңки парахатлыгыны йитиренлигини, чалажа титрейәндигини гөрди, Бекмырат Багтыгүле хас голай отурды-да:

— Булар нәме? — дийип сорады. Ол өз сесини таңламады. Сеси титрәп, сөзлер бөлек-бөлек дөвлүп эшидилди.

— Шу маталардан исләнини сайла. Саңа көйнек тикдирип берейин. Исләниңи сайла...

Бекмырадың хушы башындан учан ялы болды.

— Исләними сайлайынмы?

— Хава... Исләниңи сайла...

— Ине, сайладым! — дийип, Бекмырат гуш ялыжак болуп титрәп отуран Багтыгүли еңиллик билен гөтерип, өңүне кесе басды. Онуң яландан эдйән хай-вайына гарaман, еңил әдимлер билен ички җая гөтерип әкитди...

...Бекмырат кынлык билен өзүне гелди. Башы дегирмен ялы сееленип айлаярды. Дамардакы ганлар сил ялы шаглаярдылар. Гөзлериниң өңи үчганаклаярды. Өзүне гелип, келлеси ишләп башлан бадына, илки билен Бекмырадың аңшырән заты: ювунмак ислейәндиги болды. Онуң сабының көплүгинден деря ясап, шол деряның ичинде сагатлап ювнасы гелди. Багтыгүлүң сесини эшитмеге-хә бейледе дурсун, онуң тарапына серетмекден хем горкярды. Ол Багтыгүлүң шу вагт гараңкы җайың ховасына гатышып, чая атылан гант ялы эрәп гитмегини ислейәрди. Бекмырат дамарлары сых-сых болуп дуран келлесини эли билен тутды. «Бу нәме? Бу нәме болдугы? Мен не гүнлере дүшдүм? Мунуң өзи дүйшми, оялыкмы? Мени җын урдумы? Арвах ганаты билен какып гечдими?» диен сораглар билен эҗиз келлә зор салып гөрди. Ол келләниң ичи болса такыр ялы шемаллаярды. Бирден онуң теңине бир зат дегип гиден ялы болды. Ол мылайым, меймиреҗижи зат онуң бойнуна чолашды.

— Гараңкыда нәдип отырсың? Нәме үчин тере бакып отырсың? Я-да мени говы гөреңокмы?

Бу сес Бекмырада дашардан эшидилен ялы болуп дуюлды. Ол диңе сеси эшитди. Эмма сөзлериң манысына айры-айрылыкда дүшүнип билмеди. Бу сөзлериң манысы, онуң пикирине, бойнуна чолашап эллер етирдилер.

— Нәме? Нәме дийдиң? — дийип, Бекмырат өз алкымының ашагында ойнап йөрен йүзүкли элден тутды. Эли шол бада гойберди. «Бе, бу ёгын сес кимиң сесикә?» дийип, ол өз сесине тисгинип гитди.

Ене-де өзүни дүшегиң үстүне гойберди... Онуң илки дүшен перишан халыны бири эл билен алып, узаклара зыңып гойберен ялы болды.

— Мен сени өмүрбойы ятдан чыкарман — дийип, Багтыгүл онуң сачыны сыпалады.

— Мен сениң итиңе өврүлип, бүтин өмрүми ишигиңи яссаныл гечирмәге тайын.

Бекмырат даң атып-атманка туруп гитди. Онуң өкжеси еңилди. Болуп баршы ховада гайып баряң ялыды.

Шофёрчылык курсуны оңат гутарандан соң, Байры Оразович билен Мыратбердиниң гүнделик аладасының нетижесинде Бекмырадың пикиринде тәзе бир дүшүнже, тәзе бир маны эмеле гелип угран ялы болды. Муңа Бекмырадың курсда гатнашан көпчүлик ишлери-де гүйчли тәсир этди.

Ол хәзир өйүнде еке отырка бу тәзе дүшүнже хем маны барада пикир этмәге сынанышды. Хич зат барада дүйпли пикир этмедик, шу вагтлара (курса) ченли йүзүниң угруна гидип йөрен адам үчин пикир этмәге сынанышмагың өзи биргенси болуп гөрүнди. Эмма онуң келлесине орнашан тәзеликлер гүйчлүди. Ине, шу гүйч хем оны аңсатлык билен өз ызына дүшүрип әкитди. Гөвнүне болмаса, дурмуш ики хили ялы болуп гөрүнди. Ине, адамларың улы топары дерлерини сачып ишләп йөрлер. Бири-бирлерине көмек эдйәрлер. Бар, олар айлык алып, шол этмели ишлерини эдйәрлерем, этмәге борчлам дәлли. Онда нәме олар 7 сагат ишләп, столларының яшиклерини гулплап өтәгитмейәрлер? Курсуң мүдири, мугаллымлары Бекмырадың ядына дүшди. Олар гиже-гүндиз диен ялы курсуң жайындан чыкмаярлар. «Окувымыз, иш сагадымыз гутарды, инди биз эртире ченли өз ыгтыярымызда» дийип йөрен бир адама-да Бекмырат душ гелмеди. Шейле гүррүң хем эшитмеди. Гайтам олар окув гутарандан соң йыгнак гечирйәрлер, дивар газет чыкарышмага көмек эдйәрлер. Хер хили оюн гөркезмәге, чепер хөвесжеңлериң ишини гурамага курсантлара ярдам берйәрлер. «Булары, окувлы-ылымлы мугаллымлары, бейле кән ишлемәге ким межбур эдйәркә? Олар бу ишлери хөвес билен эдйәрлер. Умуман, дүшнүксиз. Бу затлара мениң акылым етмейәр. Булары жемлейән, өңе сүрйән гүйч нәмекә?».

Бу топара гирйән адамларың бейлеки бирнәчесиниң болшы Бекмырады хас гең галдырды. Мысал үчин, курсуң комсомол гурамасының секретары. Ол айлык хем аланок. Гайтам окувының дашындан ыхлас билен ишлейәр. Комсомоллар билен гүррүң гечирйәр, оюн-кружок ишлерини гураяр, йыгнаклара гатнашяр, көпчүлик болуп кино гитмеги ёла саляр. Яшларың өңүне дүшүп, олара ёлбашчылык эдип йөр. Оны ким межбур эдйәр? Хич ким. Оңа буйрук берип, бу иши этмесең саңа чәре гөржек дийип, онуң үстүне гыгырып дуранларыны Бекмырат еке гезек гөренок. «Бу затлара мениң акылым етмейәр...»

Икинжи топар барада пикир эдип угранда Бекмырат үчин бар зат айдыңды. Дүшнүксиз зат ёкды. Бу топардакыларың саны жош уруп, толкунын ятан деңзиң кичижик бир дамжасыча-да ёкды. Бу топара Мерет, Багтыгүл, ене-де шолара меңзеш адамлар гирйәрлер. Биринжи топарың адамлары илиң-гүнүң аладасы билен, бейик максат билен яшаяр. Икинжи топара гирйәнжелер болса бәш көпүги он көпүк этмек угрунда кекенек герйәрлер. Оларың төверекдәки дурмуш билен дахылы ёк. Олар дине пул йыгнамак, «өз гара гүнлери үчин» байлык жемлемек билен мешгулланярлар.

— Ханы, бу ики топарың хайсына барып гошулмалы?— дийип, Бекмырат өз-өзүне сесленип сораг берди.

Ол өз сесине тисгинип гитди. Өзүнден бихабар, адамсыз өйде өз-өзи билен геплешип отурышындан горкан ялы болды. Эмма сорагын манысы гүйчлүди. Бу ерде хем шол гүйч енди. Бу ерде хем шол гүйч оны өз ызы билен әкитди.

«Эгер көпчүлигиң ызына дүшүп гитсем, онда мен Багтыгүлсүз галжак. Багтыгүл менден йүзүни өврер. Мен хем оны ислән вагтым гөрүп билмерин. Эгер шейле боланлыгында мен нәме йитирйәрин? Багтыгүли! Хей, оны-да йитирип боларму? Бу йитгә дөз гелип боларму? Мен шуна дөз гелип билмерин. Нирееде-де болсам Багтыгүлүңкә гачып гайдарын. Бу гелшиксиз болар. Онуң үчин-де ики тарапы-да элден бермезлиге чалышмалы болар. Шейле этмек хас догры болар...»

Багтыгүл Бекмырат үчин дүнйәниң әхли леззетиниң гөзбашы болуп өврүлипди. Керешмели нәз, яглы нахар, ичги, оюн-далаш... Йөне вели шу затлар дурмушың эсасы манысымы, барды-гелди эсасы манысы болса,

онда бу затлар дине Багтыгүлдеми? Багтыгүлден башга хич ким ёкмы? Ине, бу сораглар барада Бекмырат пикир этмейәрди. Кәвагтлар шу пикирлер дөрежек болаяда болса, догрусы, Бекмырат олардан гачярды. Пикир этмек хем ислемейәрди.

«Хава, ики тарапы-да элден бермели дәл» — дийип, Бекмырат диваның үстүнде отуран ериңден пикириңи довам этди. «Мен ак йүрек билен ишләйин. Буйрулан юмшы элимден гелшиче эдейин. Йөне велин мен Багтыгүлсүз яшап билмерин. Мунуң себәби нәме? Мунуң хич хили себәби ёк. Мен оны говы гөрйәрин. Мениң гөзүме ачып гөреним шол. Онуң мәхри ялы мәхре мениң йүзүм дүшенок. Мен нәме бу ерде гүнәкәрми? Мен хем жанлы адам. Мениң хем сөййәним, йигренйәним болмалы ахыры. Мен оны сөййәрин. Вессалам. Кимиң мунуң билен нәме иши бар? Хич кимиң мунуң билен иши болмалы дәл!»

Бекмырадың ягдайындакы адамың шейле карара гелмеги, элбетде, өрән әхмиетлиди. Ол бу карара ички дүнйәсинде гиден гүйчли гөрешлериң нетижесинде гелип етди.

— Мениң бар гуванжым иш хем-де Багтыгүл болмалы! — дийип, Бекмырат диваның үстүнден турды-да, өй ишлери билен мешгулланып башлады.

Бекмырат барылмалы гүн барып, гөрмели адамсыны гөрди. Оны чым-гызыл, даяв, муртлак хем-де гарынлак адам кабул этди.

— Маңа сениң хакыңда говы сөзлер айтдылар, Бекмырат. Гужурлы, гайратлы, дүшби йигитдир дийдилер. Элбетде, сен өзүңден эдилйән тамаңы, өзүңе берилйән бахаңы өдәрмикәң диййәрин.

— Яшулы, эдйән тамаңызы өдәрин. Ики эссе болмаса-да, эссе ярым өдәрин...

Бекмырат тәзеже йүк машыныны кабул эдип алды. Өзүне тәзеже йүк машынының ынанылмагы, адының списога язылып, шу эдараның ишгәрлериниң хасабына гечмеги яш йигиди толгундырды. Ол ише кабул эдилйәндиги барадакы буйругы окап, онуң аркасына голуны чекенден соң дурмуш басганчагындан бир диш ёкары галана дөнди.

Бекмырат өз ягдайына догры дүшүнди: өмрүнде илкинжи гезек ише гечмек, дөвлетиң гыммат бахалы машыныны өз ыгтыярыңа алмак, оңа жогапкәрчилик

билен серетмелидигине дүшүнмек улы затды. «Инди мен долы бахалы адам. Онда-да эли яраглы адам. Мениң ярагым шу элимдәки агыр машынымдыр. Мен бу ярагы мыдама арасса, гөрелдели ягдайда сакламалы».

Яш йигит шу белент дережә чыкан вагты онуң ядына Багтыгүл хем-де оңа ак йүрекден шу машын билен хызмат этжеги ядына дүшенде онуң рухы өчен ялы болды. Эмма хәзир онуң бу меселәниң үстүнде дурасы гелмеди. Ол бу пикириңден утанды. Шонуң үчин-де сиңекден горанян ялы болуп, элини силкеләп, кабинетден чыкды.

Дашарда оңа гаражың мүдири гарашярды. Ол Бекмырады ызына тиркәп, машының янына экитди. Ол бәш айың ичинде йүк машыныны өзүниң бәш бармагындан хем говы өвренипди. Машын онуң элинде гуржак ялы ойнаярды. Шейле-де болса, тәзе машын билен ики гүнләп өвренишди. Улы ховлының ичинде хер хили эдип сүрүп гөрди. Деталларыны эллешдирди. Машыны ювды, арассалады, чапылжак ат ялы эдип тайярлады.

Бекмырат үчүнжи гүн әхли кагызларыны дүзедип, эдараның иши билен Тежене уграды. Ол ядамагы, ялтанмагы билмейәрди. Дөрт сагатлык иши ики сагатда этмесе, өзүнден нәгиле болярды. Хер ерде болса-да, гижесине доланып, Ашгабада гелмек. Багтыгүли гөрмек, гөрүп билмесе-де бирки сагатлап онуң көчесинде, айнасының өңүнде вагт гечирмек онуң көнелмейән, белки, гүн гечдигиче гүйжейән арзувыды. Аял өзүни герексиредйәрди, өзүни арзылы тутярды, эмма шунуң билен бир хатарда-да оны узаклашдырмаярды.

Бекмырадың ише гечен эдарасының көп санлы йүк машыны, оңат абзаллашдырылан гаражы барды. Гаражың мүдирине Чары дийилйәрди. Бу адам келте бойлы, гараягыз, хоржа адамды. «Памир» сигаретиниң бирини ташламанка, бейлекисини отлаярды. Мүшдүги кенеңи, ужы янып гидипди.

Ики гүнүң ичинде Бекмырат шофёрларың бирине-де душмады. Олар узак ерлере гидипдирлер. Чары болса «Памириниң» ужуны гызардып, көне тамдыр ялы, улы ховлыны түсселедип йөрди. Ол яшулы адамды. Шонуң үчин-де Бекмырада ёкардан середйәрди. Өзи бир зат дийип йүзленмесе, оңа хабар гатмазды.

12.

Багтыгулуң иши гараншыны ялы ровачланып уграды. Онуң посылкаларыны «өзүне дегишли адам» дөвлетиң машынында әкидип-гетирйәрди. Бу — бир ок билен ики товшан урмаклы. Биринжиден, машын Бекмырада ынанылыпды, дөвлетиң задыны чекйәрди. Диймек, посылкалар эле дүшер дийип, чигит ялыжак-да этияч этмели дәлди. Икинжиден болса, посылкалары әкидип-гетирмәге өзал кән пул чыкярды. Инди ол пуллар хем онуң өзүнде галды.

Хилегәр аял үчин диңе бирже алада галды, ол хем болса Бекмырадың өркүни гүн гечдигисайы өз элинде беркитмекди. Көпи гөрен, хер хили кын ягдайлардан баш алып чыкып билйән Багтыгул хәзирликче бу ишиң көтдесинден өкделик билен гелйәрди. Бекмырат әпет йыланың демине дүшен гуш ялы болуп, Багтыгулуң өңүнде пысырдаярды. Онуң назарындан назарыны айрып билмейәрди. Соңкы вагтларда онуң көчесинде, айнасының өңүнде гезмелэп гечирен гиҗелерини, сагатларыны өз өмрүниң иң говы вагтлары дийип хасап эдерди. Дүнйәде Багтыгулдан башга аял бардыр дийип, Бекмырат келлесине гетирмейәрди.

Мерет пәсгел берйәрди. Бекмырадың Мереде болан йигренҗи сагатсайын гүйчейәрди. Кәвагтлар Бекмырадың яраланан ёлбарс ялы болуп, Мерединиң үстүне топуласы гелйәрди. Мерет-де, Багтыгул-да муны билйәрдилер. Себәби Бекмырадың Мереди гөренде учганаклаян гөзлериниң манысыны дүшүнмек үчин бир агыз-да сөз герек дәлди. Ол сөзсүз-де дүшнүклиди.

Багтыгулы ховсала салян зат-да шуды. Иң горкулы зат-да шуды. Эмма вели бу аял бу кын ягдайдан хем хәзирликче баш алып чыкярды. Ол ялаң сөзүни чына беримсиз маңыда айдарды. Бир ере гитмели дийип, Багтыгул Мереде йүзлененде, Мерет оңа диңе ынанмак дәл, гайтам ол ере гитмеги зерур дийип хасап эдерди. Йөне кәте Мерет Бекмырадың адыны орта атарды. Какдырып сөзләрди. Багтыгулуң булар ялы ерде-де ярагы яныңдады: ол деррев ики гөзүне яңышарды. Шундан соң Мерет Бекмырадың адыны тутаныңа өкүнерди.

Бекмырат гүндиз сагат он икиде Тежене гитмели болса, Багтыгул бирини гөрмек бахаңасы билен ир сагат онда таксили Тежен ёлуна гидерди, Шәхерден он-он ики километр сайланып, таксини ызына гайтарарды. Бекмырада гарашарды. Бекмырат белленилен сагатда белленилен ере гелерди. Бирки сагатлап кейпи сапада болашларындан соң, Бекмырат Тежене гидерди, Багтыгул душ гелен машына мүнүп, шәхере гайдарды.

...Бекмырат, шейлеликде, үч айың ичинде гечениң дуйман галды. Иш кәнди. Ишлемек гызыклыды. Ылайта-да Бекмырат ялы яш адам үчин гызыклыды. Шәхерден шәхерлере, обадан обалара гатнамалыды. Гаражда болан вагтлары ишдеш ёлдашлары тенлемезеклигине гарамаң, онуң дашыны гуршап алярдылар. Өз башларындан гечен вакалар, баран ерлеринде гөрен-эшиден затлары барада оңа гүррүң берердилер. Кәвагтлар Бекмырат өзүнден бишигтияр бу гүррүңлере гошулышып гидерди.

Бу гүн Байры Оразович хем Мыратберди гелди. Олар Чары ага билен узак гүррүңлешдилер. Бекмырадың ахли иш ягдайлары, өзүни алып баршы билен танышдылар. Бекмырат оларың гелениние бегенмеди. Чары ага бегенди. Ол:

— Гелип, гаты говы этдиңиз. Эрбет оглан дәл ялы. Эдйән ишине жур. Йөне адам билен иши ёк. Хич киме гатышмаяр. Йүрегиндәкини айтмаяр. Өз угруна гезип йөр. Йөне әрән бир говы тарапы бар, ол хем машыныны гөзүниң гөрежи ялы саклаяр — дийди.

Байры Оразович Чары аганы Бекмырадың өңки дурмушы билен танышдырды. Чары ага гең галып диңледи. «Хә, адамы танаман бир нетиже чыкармак нәдогры экен-ов. Инди мунуң хайсы тарапындан бармалыдыгыны билдим» дийип, өз яныңдан пикир йүвүртди.

Соңра Байры Оразович билен Мыратберди ене-де Бекмырадың янына барып, оңа өз ишинде үстүнлик газанмагыны арзув этдилер. Эгер сәхелче көмек герек болса, өзлерине йүзленмегини табшырдылар. Хошлашып гитдилер.

Бекмырат мыхманлары уградып, янына гелен Чары аганың йүзүне серетмән, (ол хәзир машынын мотор бөлүмини яглап, арассалаярды), башыны гетермән ишләп дуршуна шейле дийди:

— Гөрйән вели, булар мени өз угрума гоймаҗак дәллер-ов. Нереде болсам тапярлар. Ызымдан галаноклар. Булар мени иризди...

— Азар берйәрлерми? — дийип, Чары ага чилимини тәзеләп сорады.

— Азар диер ялы, азар-а береноклар. Йөне өз угрума-да гояноклар. Я шулар менден бир зат тама эдйәрмикәлер? Мениң олара берер ялы артыкмач задым ёк... Сағ болсунлар, окатдылар. Көмек этдилер. Йөне мыдама бейдип йөрмек нәмә герек? Мен олара дегемок, азарымы етиремок. Индибери өз угрума гойсунлар ахыры...

Бу сөз Чары аганың аңырсыны бәрсине гетирди. «Булар ялылар билен ызыгидерли, ховлукман, гахарланман ишлемели. Бейле адамлары бирден дүзедәймек агыр боляр». Ол Байры Оразовичи чаларак таваярды. Оны радиода бирнәче гезек диңләпди. Телевизорда гөрүпди. Онсонам яңы бир сагада голай гүрлешдилер. Байры Оразович Чары агадан бу йигиди назардан салмазлыгы, оңа көмек хем маслахат берип дурмагы хайыш этди. «Шуны гөни ёла салып гойберсек, бизиң улы иш этдигимиз болар».

Чары ага ене-де Бекмырады өз угруна ковуп гүрлетди-де:

— Оглум, догрымдан гелсем, сениң хәзирки сөзлериң маңа ярамады. Йөне гөвнүңе гетирме. Мен догрусыны догры айтмагы говы гөрйәрин. Янкы гелип гиден адамларың йүрегинде саңа ягшылыкдан башга чигит ялыжак зат ёк. Олар саңа диңе ягшылык арзув эдйәрлер. Олар сениң окамагыңа, говы хүнәр алмагыңа көмек эдипдирлер. Мен-ә сениң еринде болсам, Байры Оразович атам ялы болуп алада эдип йөрсе, өзүми иң багтлы адам хасаплардым. Дост-яр диен зат белент затдыр. Ол затлар миллион манада-да тапдырян затлар дәлдир. Олар сатылмаяр. Онсоңам Байры Оразович билен Мыратберди менден пул я-да зат тама эдйәндирлер диййәрсиң. Бекмырат, совет адамсының дережеси, мертебеси «пул», «зат» диен дүшүнжелерден ёкарда дуряр. Бу ики зат хич вагт хич киме багт бермәнди. Багт — сап зәхметдир. Зәхмет чекип, газананжаңы бала-чагаларың билен билеже отурып иймекдедир. Аркайын ийип отыркаң бүкгүлдәп, гапа серетмән иймекдедир. Оглум, пул хем зат диен сөзлер сениң ялы яш, гүйчли хүнәрли йигитлериң агзындан чыканда, иң бәркиси диңлейжиниң гулагына якмаяр. Сениң болса, диңлейжиниң гөзүниң өңүнде әхмиетиңи песе саляр. Шуңа илки билен пугта дүшүнме-

гиң герек, оглум. Сен совет адамсы. Сениң мертебең белент.

Бекмырадың мотор бөлүминиң үстүнде чаласын херекет эдйән эллери, товы гутаран оюнжак ялы болуп, юваш-ювашдан тогтады. Эмма вели ол башыны галдырып, Чары аганың йүзүне бакып билмеди.

Чары ага чилимини тәзеләп, өңки әхеңинде довам этди.

— Адам говы арзувлар, белент умытлар билен яшамалыдыр. Бирек-биреге көмек этмек максады билен яшамалыдыр. Дурмушың манысы шундадыр, оглум. Бир адам хемме адам хакында, хемме адам хем бир адам хакында алада этмелидир. Бу совет адамларының иң говы тарапыдыр. Байры Оразович шу белент хакыката хызмат эдйәр. Икимиз хем шу хакыката хызмат этмелидирис. Онсоң, ят-тур-да, пикир эдибер. Байры Оразович сениң он манадыңа зармы? Йүз манадыңа зармы? Мүң манадыңа зармы? Ол, ийжегини, гейжегини өзи ишләп тапяр. Ынха, мен саңа бир зат айдайын. Маңа бир ишчи шейле гүррүң берди. «Биз Байры Оразович билен бир гүн көчә чыкдык. Ол бир манат тапды. Онсоң банка тарап йөреди. «Шу пулы табшыржак» дийди. Мен гүлдүм. «Жүбиңе атайсаң болмаярмы? Бир манат үчин банка барып йөрмек нәмә герек» дийдим. «Ере гачан етиминкидир» дийдим. Онда Байры Оразович маңа: «Биринжиден-ә, мен етим дәл. Онсонам, бу бир манада мениң зәхметим сиңмеди. Бу мениңки дәл» дийди. Бу гүн мен бу бир манады алып, жүбиме салсам, эртир сенден: «Саңа курорта путёвка берейин» дийип, пара аларын дийди. Өз газананым өзүме бесдир дийди. Мен-ә, догрусы, айдан сөзүме өзүм утандым» дийди. Ине, оглум, ишчиниң маңа берен гүррүңи. Пикир эт. Бирбада бу өрән овнук зат ялыдыр. Эмма мунуң бейик манысы бардыр, оглум...

Бекмырат бүтин гөвреси билен әпет гулага өврүлип, келтежик, хоржа адамың агзындан чыкян даг ялы белент сөзлери диңлейәрди. «Өзүниң-ә бурнуны сыксаң, жаны чыкжак вели, айдян затларына серет, мунча затлар, билимлер шужагаз гөвреде нәхили эдип ерлешйәркә?» дийип, Чары аганың болшуна гең галярды. «Бекмырат пара-пешгеш хакындакы айдан акылсыз сөзүне мүң гезек пушман эден болса герек. Бу онуң болуп дуршун-

лан гөрүпйәр. Шейдип, чеми геленде гулагына гуюбермек герек. Мунуң пейдадан башга зыяны болмаз. Йөне гүррүң билен ядатмалы хем дәл. «Аз-аздан, ызыны үзмәз» дийип, Чары ага өз янындан карар этди.

Иш вагты гутарыбереңде, Бекмырады эдара чагырып, эртир Тежене гитмегиң путёвкасыны бердилер. Соңра Бекмырат Чары аганың янына гелип, галан кагызларыны дүзетди. Машынына бензин алмак үчин хат алды. Машыны чапылжак ат ялы эдип тайярлаянча, ол гүни хем гутарды.

Бекмырат Багтыгүлүңкә барды. Багтыгүл оны сине сынлады. Бекмырат онуң гөзүне гаты ядав гөрүнди.

Мерет диванда ятырды.

Багтыгүл Бекмырада йүзленди.

— Бар, ювун. Нахарам хәзир тайяр боляр. Ядансың. Ажыгансың...

Бекмырат ювнулян жая гирди.

Бөврүни диңләп уграды. «Догрудан-да шол аялевар адам мениң он манадыма зармы?» дийип, өзүне сораг берди. Шонда онуң йүзи гызып гитди. Бекмыратда өз-өзүне болан бирхили, дүшнүксиз гахар-газап эмеле гелди.

13.

«Ысса галмайын» дийип, бизиң гахрыманымыз Тежене ир сагат едиде уграды. Вагтың кениз ирлигине гарамаң, август Гүни гиң әлемиң йүзүне тамдырдан чыкан ялы болуп гөтерилди. От-чөпүң башы гымылдамаярды. Хованың йүзүнде хич хили херекет ёкды. Бекмырадың депесинден сув гуюлян ялы, ики дулугының дери дыкман акярды. Көйнегини эййәм сыкыбермели болупды. Кабинасының ики тарапыны-да ачды. Бу-да пейда этмеди. Он-йигрими метр өңден, асфальтың үстүнден салгым аяк алдыгына гачярды. Бу шу гүн болжак айылганч ыссының аламатыды. «Гүн гүнорта боланда нәхили болларка?» дийип, Бекмырат батлы сүрйәрди. Ол Тежен ёлуның көпүсини нәхили гечениңи дуйман галды. Ахырсоны Тежен обаларының бир четинден гирди.

Мыдама гечип йөрен ери болан көне ябың ясгасына гелип етди. Колхозчылар, өтен гиже болса герек, бу ташландык яба сув гойберипдирлер. Бекмырат сувуң эдич голайжыгына гелди-де, машыны үч йүз метр ялы ыза чекип, газап билен газа басды. Мотор зарын сес этди. Машын бат алып, сувы пагшылдадып, зарп билен ясгадан гечди. Бекмырат текиз ере чыкып, моторы өчүрди. Машындан дүшди. Япдан эл-йүзүни ювды. Ябың боюнда бирсалым гезмеледи-де, ене ёлуны довам этдирмекчи болды.

Мотор отланмады. «Бу нәме болдугы? Муны хайсы жын какып, хайсы арвах урдука?» дийип, Бекмырат гапысыны шаркылдадып ачды-да, машындан чыкды. Капоты гөтерди. Эйлесине гечди, бейлесине гечди. Нурбатларың көпүсини товлап гөрди. Машына он-он бәш гезек мүнүп дүшди. Эмма машының шол дуршуды. Ерден сеза чыкярды, ондан чыкмаярды.

Бекмырат эрбет сөгүнди. Ики эли билен келлесини тутуп, машының көлегесинде отурды. Онуң гөвреси-де, келлеси-де бошапды. Уллакан гара гөзлери хич бир манысыз гырпылдап, ере середйәрдилер.

Тежен тарапдан ак никеллерини гүне ялпылдадып, тәзеже гөк «Волга» гөрүнди. Бекмырат узак вагт середип отурандан соң, ягдан гыл согрулан ялы болуп, асфальтдан еңиллик билен сүйнүп гелйәниң машындыгына, онуң-да өзүне тарап гелйәндигине акыл етирди. Ол ериндеи туруп, ёлуң үстүне чыкды. Машын онуң деңине гелип, эмай билен сакланды. Гөк жалбарлы, гөк көвүшли, ак йүпек көйнекли, йигрими-йигрими ики яшың арасындакы, бугдайренк, ортадан ёкаррак бойлы, ёгын сачлары хүнәр эдилип өрүлен, гүлерйүзли бир гыз булутдан чыкан ай ялы болуп йылгырып, гөк машындан дүшди. Бекмырат гөзлерини ачалак-юмалак эдип, гызы сынлап башлады.

Гыз элинде машының ачарыны ойнадып:

— Нәме бейле жаныгып середйәрсиңиз, танажак боляңызмы? — дийип, мылайым йылгырды.

Бекмырадың сүссы басылды. Нәме дийжегини билмән, чым-гызыл болды-да:

— Сениң адың ким? — дийип гойберди.

Гыз элини саг яңагына етирип, гаража нокат ялыжак халыны гөркезди-де:

— Ине, шужагаз хал зерарлы эжем билен какам маңа Халлыгүл дийип ат берипдирлер, ягшы йигит. Маңа дегишли ене-де сорагыңыз бармы? — дийди.

— Сорагым бар, Халлыгүл.

— Айдың. Гүйжүмиң етдигинден жогап берейин.

— Сен ничик эдип, еке өзүң машынлы бейле узак ёла чыкдың?

— Мен шагалдан горкамок-да...

— Халлыгүл, мениң сорагыма бейле дүшүнме. Гызлары «Шагал гелйәр» дийип горкузылян вагтлардан оба гөчди. Йөне машынын дөвлери бор, мениң машыным ялы гара даш болуп доңуп галары бор. Шейле гүне дүшсең, бу чөлде ким сениң дадыңа етер? Ине, мен шуны билмек иследим. Шагал барада пикир хем этмедим.

Халлыгүл гарадере батып, кә ере, кәте өз йүзүне бакып гепләп дуран гөдегрәге-де гөрмегей, гиң дөшли, даяв хем-де гужурлы йигиди ассырынлык билен башдан-аягына ченли сынлаярды.

— Машыным сагадың механизми ялы гурат болмаса, мен ёла чыкмаярын.

— Мениңкем ёла чыканымда гуратды...

Гыз Бекмырадың машынына гөз айлады.

— Машыныңыз-а тәзе ялы. Нәме үчин дурдуңыз?

— Отлап билемок.

— Ханы, капотыңызы ачың?

Бекмырат гызын бу сөзүне гөвнүетмезчилик билен еңсесини түңңертди. Эмма капоты ачды.

Халлыгүл машынын мотор бөлегиниң үстүне эгилди. Бекмырат сагрысы гиң, овадан гөврә әңетмән дуруп билмеди. Ылайта-да Халлыгүлүң сачының ёгынлыгы, депесинде овадан эдилип жемленип гойлушы Бекмырадың акылыны хайран этди. Йөне велин онуң көпбилмишлик эдип, машынын үстүне эглишин велин, Бекмырадың жыныны атландырды.

Оняңча Халлыгүл дикелди. Өңкүси ялы мәхирли йылгырып, Бекмырада йүзленди.

— Горкулы хич зат ёк. Сувдан гечениңизде, свечаларыңыз өл болупдыр. Я чыкарып отда гурадың, я-да ене бир сагат гарашың. Өзи гурар. Соңра ёлуңызы довам эдибериң.

Бекмырат шейле бир ягдая дүшди велин, эгер шу сөзлери айдып дуран өзи ялы эркек адам болан болса, ол онуң якасындан тутуп, гызылюмруга гирерди. Хайп гыз боляр. Эт гөтерип болмаяр. Соң ол өзүне кәйинди.

— Мениң ялы гүшкелле адам икинжи гезек дүняә гелмез! Мен машына дүйпдүрәк бир зат болдумыка дийип, хас әхмиетли деталлары барлапдырын. Свечаларыны бүтинлейин үнсден дүшүрипдирин. Мениң бейним гушыңкыча-да ёкдур!

— Бейле кәйинмәң. Бу ишдир. Ялңышман болмаз. Индики гезек сувдан гечениңизде хабардар боларсыңыз. Илки билен свечаларыңыза середерсиңиз...

Халлыгүл өз машынының дашына айланды. Онуң даш ялы тигирлерини овадаңжа аяжыклары билен депишдирип гөрди. Хеммеси сазды. Муны гөз астындан сынлан Бекмырат: «Аяжыклары-ха таңжа экен» дийип, өз яныңдан беллемән дуруп билмеди. Гыз Бекмырада йүзленди.

— Ягшы йигит, сиз-ә мениң адымы билдиңиз велин, өз адыңызы маңа нәме үчин айтмадыңыз?

Бекмырат деррев жогап берди:

— Мениң адым Бекмырат. Фамилиям хем Дурдыев.

— Говы адыңыз бар экен — дийип, гыз ене-де мәхирли йылгырды. — Таныш болдук. Инди мен гидейин...

Бекмырат уллакан гөзлерини гиңден ачып, гашларыны галдырды.

— Нирә?

— Нирә болар өйдәңиз, шәхерс...

— Нәме бейле ховлугярсыңыз? Мен уграянчам дуруберң?

— Дурарлык иш ёк. Өзүңиз уграрсыңыз. Ене аз вагтдан свечалар гурар. Мен шәхере тиз етмели. Ишим бар.

Гыз хошлашмак үчин элини узатды. Бекмырат Халлыгүлүң памык ялы якымлы кичижик элини өзүниң улы хем-де гөдек эли билен гысды.

— Саг бол, Халлыгүл!

— Сизем саг-аман барып-гелиң...

14.

Халлыгүлүң айдышы ялы болды. Машын ярым сагатдан соң хич бир азарсыз йөрәп гитди. Эмма муңуң өзи Бекмырадың гөвнүни-де ачмады, рухуны-да гөтермеди.

Онуң учганаклап, гызарып дуран гөзлериниң өңүнде Чары ага пейда болды. Онуң көнеже мүшдүгиниң ужундакы «Памири» түтейәрди. Кичижик гаража йүзи кә гүлйәрди, кә йылгырярды, кәте болса гахарлы гөрүнйәрди. Онуң иш жайы хем Бекмырадың гөз

өңүндеи гечди: даражык отаг. Бир яны тахыллы кичижик хат столы. Столуң үстүнде гойлан гап-гап «Памир» сигарети. Уллакан ялпак күлдан. Кагызлар тертипли.

Бекмырат Чары аганы язгарар ялы хич хили тутарык тапмады. Ол Бекмырадың иң йигренйән задыны — такал окамагы-да халамаярды. Акыл берип, көп гепләп, азара-да гоймаярды. «Оны эт», «муны этме» дийип, бар айтжак задыны ики агыз сөзде айдып гутарарды. «Хава, бу затларың хеммеси шейле. Онда нәме үчин мениң шу адамдан суссум басыляр? Нәме үчин онуң яңында мениң дилим гысга?»

Бекмырат Чары аганың жемгыет адамыдыгына, көпчүлигиң бәхбидини өз бәхбидинден белент тутяндыгына, жемгыетиң бәхбиди үчин герек болса жанындан хем гечмәге тайярдыгына хем-де шу хәсиетлериң онда нирeден пейда боландыгына акыл етирип билмеди. Чары аганың бир манат барада берен гүррүңине-де ол ынанжагыны, ынанмажагыны билмеди. Йөне терезиниң ынам тарапы агдыкды.

Шу затларың хеммеси биригип, әпет улы юмруга өврүлип, Бекмырадың депесинден инди. Шу хем оны гүдүз ачдырып башлады.

Халлыгүлүң «көпбилмишлиги» болса бу затларың үстүне урна болды. «Мен нәме үчин оңа машыным отланмады дийдимкәм? Нәме үчин кейпине дурун диймәндирин? Оны уградып, тәзеден машының дашына гечмәндирин? Ёк, мениңки болжак дәл ялы гөрүнйәр. Әден әдимим терсине болуп дур. Ине, инди шәхере барар-да, дең-душ гызлары билен мениң налажедейинлигиме гүлер. «Бизиң эдара ёлбашчыларымызың кибирлериниң болушларыны гөрсеңизләң, свечалар еллеңенде, машының йөремейәндигини билмейән налажедейинлере-де машын ынанярлар» дийип гүлер. Мунуң өзи арлы-намыслы адам үчин масгарачылыгының барыпятаны дәлми? Ёгсам-да ол Халлыгүлүң өзи ким? Нәхили адам!..» Бекмырат шу сорагың үстүнде бираз салым дуржак ялы этди. Аз вагт бөврүни диңледи. Ахыры хем элини силкип гойберди.

— Ким болса шол болсун! Йүзүни Бабалы гөрсүн!..

Тежене гелди. Бармалы ерине барды. Эмма өңкүлери ялы йүкүни баран бадына табшырып билмеди. Йүк кабул эдйән адам бир иш билен бир ере гидипдир. Бекмырат сагат ярымлап гарашмалы болды. Ахырсоны ол адам гелди. Икарада он минутлап сепе-мене гиденден соң, йүк кабул эдилди.

Багтыгүлүң үч саны посылкасыны бу гезек Киров участогындакы арагатнашык бөлүминден ибермелиди. Гүнүң гызан тамдыр ялы ховрунын ичинде Бекмырат ене-де текиз асфальтың үстүнде ене-де ёла дүшди. Ене-де текиз асфальтың үстүнде салгымлары ковалап башлады. Киров посёлогына гесалгымлары ковалап башлады.

нем чыкарарын. Якмазыны айтса, менем айдарын. Посылкаларыны Меретден иберибер диерин! Ёгсам-да мениң хәзирки ягдайым, пикир эдип отурсам, гаты гүлкүнч ахыры. Мени юмша иберип, Мерет икиси кейп чекйәрлер. Мен болсам оларың хызматыны этмели!»

Бекмырадың йүзи-де, гулаклары-да ловлап янды. Бедениндәки ганлар шаглашып гелип, онуң гүне гаралан йүзүни, гулакларының ужуны чым гызыл этди. Эллери, аяклары ток уран ялы титреди. «Асыл мениң бу болуп йөршүм өзүне гөвни етйән адамың болшуна меңзәнок. Нәме үчин мен Багтыгүлүң әхли буйран ишлерини ак йүрек билен эдйәрин, герек вагты болса ол өе аркайын гирип-чыкып билемок? Ол өйде аркайын отурмак үчин хөкман Мередиң гөзүне чөп атмалы, болмаса болмаяр. Мениң нәмәм онуңкыдан кеммиш? Мен нәме үчин онуң аягының ашагында басгыланмалымышым? Нәме, мен дири адам дәл-де маслыкмышыммы? Нәме үчин мен Халлыгүл ялы бир шәхдачык гыз билен аркайын гүлүп-ойнамалы дәл? Я-да бу багт диңе Мередиң пайына дүшүпми? Догрудан-да, мениң бу өй билен беллисини этмегим герек. Эгер Багтыгүл мени бирнеме тапавутлы тутса, ол башга меселе. Болмаса, мениң ягдайыма хемме гүлер. Ине, ар-намыс диен задың гадырының билинмели ери шу...»

Бу пикирлер Бекмырадың өңүнде хакыкатың ишигини чалажа ачан ялы этдилер. Ол өз төверегини адамларың ики хили топарының гаплап аландыгыны инди дуюп башлады. «Биринжи топар өңки гелен нетижәм ялы: төверегине гарап, ынжалыксыз яшаян адамлар. Икинжи топар: жемгыет үчин ишлейән, яшаян, төверегине гараман, хич затдан этияч этмән, аркайын, өз пейвагтына яшаян адамларың топары...» Биринжи топардакыларың өзи билен үч адамлыгыны ене бир гезек Бекмырат кесгитледи. Гөвнүне теселли бермек үчин бу саның үстүни артдырмак иследи. Пикиринде кән зор салды. Эмма хич ерден хич кими тапмады. «Бардыр. Кәндирем. Йөне мен олары билйән дәлдирин... Олар төверегине гөзләп яшаяндыклары үчин гөзе гөрүнйән дәлдирлер» дийип, Бекмырат пикир йөвуртди. Икинжи топар өзүниң саны билен-де, ачыклыгы билен-де, хайбаты хем гүйжи билен-де Бекмырады гең галдырды. Чары ага, Байры Оразович, Мыратберди, курсуң окувчылары хем мугаллымлары, Халлыгүл, ко-

челерде эдараларда, душ гелйән адамлар. Санасан сог габы бар диен ялы, бу топара кими гошсаң гошуп отурмалы.

Ол өзүни «ар-намысын ашагында галдыран» ябың ясгасына гелип етди. Машыныны саклады. Ере дүшди. Гүпбе бир зат ядына дүшен ялы болуп, маңлайына юмруклады. «Мен онуң машынының номерини-де беллемәндирин! Онуң ниреде ишлейәндигини-де сорамандырын... Вах, гоюнкелле дийсене! Гушкелле дийсене! Ынха, онуң овадан көвүшжиклериниң ызы! Вах, шу басылан ызлар геплэп билйән болсалар болмаярмы? Мен онда Халлыгүл барадакы әхли маглуматлары алардым. Бе-е, мениң диййән затларым нәме? Мен ол маглуматлары нәме этмелимишим? Олар маңа нәме үчин герек? Онуң өз үстүмден гүлшүни гөрмек ислейәрмишим? Ёк-ла, ол мыдама гүлүп йөрмез ахыры. Мениң масгарачылыгымың гүлкүси-де бирвагт гутармалыдыр. Ине, шол вагт маңа онуң машынының номери герек боларды. Шол вагт тапаярыс...» дийсе-де овадан, шәхдачык гыз барадакы пикир онуң келлесинден чыкып гидибирмеди.

Бекмырат ясгадан усуллык билен гечди. Ене машыныны саклады-да, ябың кенарына гелип ювунды.

Ёла дүшди. Ере етмәге бәш-он метр галан әпет Гүн онуң гөзлерини гамашдырярды. Оңа ёлы оңат гөрмәге май бермейәрди. Бу-да онуң гахарыны гетирйәрди. Гүн ер билен аралыкдакы бәш-он метр аралыгы чалтлык билен гечди. Салкын аралашан ялы болды.

Эмма вели Бекмырадың ички дүнйәсинде довам эдйән харасат песелмейәрди. Ол шәхере голайлашдыгыча, тәзе хыжув билен гүйчленйәрди.

Тежен ёлундан гөк «Волгалы» гызың илки гөрнүши, соңкы болан гүррүңлер, гараз Халлыгүле дегишли болан хемме зат хәзир Бекмырадың пикирини эеледи. Бекмырат тәзеден дүнйә инен ялы болды. Ылайта-да гызың танжа көвүшлериниң ёл үстүнде галдыран ызлары Бекмырадың гөзүниң өңүнден айрылмады. «Багтыгүлден башга-да бу дүнйәде гөзел бар экен-ов» дийип, пикирине гетирмек билен, гөвнүниң бөлүнип уграндыгына гөзүни етирди. «Нәхили пәкизе, сап, ачык гөвүнли, мәхирли гыз... Бе-е, онуң машынының номерини-де билмейшими, фамилиясыны-да сорамайшыма. Мен нәме үчин бейдимкәм?»

15.

Үч саны кичижик, эмма гуршун ялы агыр посылкалары алып ичери гиренде, Бекмырадың ички дүнйәсиндәки харасат хениз-де жош урярды. Посылкалара гөзи дүшенден, Багтыгүлүң депе сачы дүйрүкди. Ол бармагыны агзына етирди. Алтын йүзүк онуң агзының гөлайында чыра билен чакнышып ялдырап гитди. Бу-да Бекмырадың гөзүне каклышды, жыныны атландырды. Мерет өңки отуран еринде түрк солтаны ялы болуп чишип отырды. Ол гапыдан гирен Бекмырада өзүне гөвнүгетижилик билен, улумсылык билен бир гезек гөз айлады-да, оны бүтинлей үнсден дүшүрди. Сонра онуң тарапына йүзүни-де өврүмеди. Бекмырада сеп бармың, ёкмуң хем диймеди. Бу болуш Бекмырадың аңырсыны бәрсине гетирди. Ол титрәп башлады. Шу вагт ач гурт ялы болуп, онуң үстүне зыңмагы йүрегине дүвди. Эмма гөзлерини гиңден ачып, Багтыгүл онуң алкымына дыкылып гелди-де:

— Бекмырат, муңа нәхили дүшүнмели? — дийип, сесини гаржашдырып сорады.

Бекмырат посылкалары ерде гоюп, ики элини быкынына диреди. Уллакан гөзлерини хырсызландырып алартды.

— Гөршүң ялы дүшүнмели.

Бу сөзүң әхеңи-де, манысы-да Багтыгүлүң гонжуна гор гуйды. «Вах, көпчүлигиң ичине дүшсе, ахырсоны азар, ёлдан чыкар дийип чак эдйәрдим. Шейле хем болды. Эмма мен сени аңсатлык билен элден бермерин» дийип, Багтыгүл өзүни растлады.

— Нәме үчин булары табшырмадың? Бу затларың иберилмели вагты-да, белленен ерине бармалы вагты-да, почтадан алынмалы вагты-да хасаплы ахыры?

— Менинем вагтым хасаплы. Мен хем булары табшыржак дийип, гөрен почта бөлүминиң гапысының өңүнде 45° ыссының ашагында сагатларча гарашып дуруп билжек дәл. Эртир алмаса, бирнигүн алжак екен-дә.

«Бири мунуң гахарыны эрбет гетирен болмага чемели. Муңа хөре-көше этмек герек. Хер эдип, хесип эдип, элде сакламак герек» дийип, Багтыгүл көшешип уграды.

— Ханы, ювун. Отур. Чай-нахар тайяр.

— Мениң машыным көчеде. Оны гаража элтмели. Мен соң гелерин — дийди-де, Бекмырат ызына өврүлди. Агыр әдимлер билен чыкып гитди.

Әпет деңзиң ичиндәки адам аягы секмейән кичижик ада меңзейән бу өйүң ичинде харасат гопды. Багтыгүл деррев ишиги гулплап гелди. Ики элиниң дөшүниң үстүнде гоюп, бармакларыны бири-бириниң ичинден гечирип, башыны ашак салып, ол дивардан бу дивара тарап йөрәп уграды. Мерет болса элиндәки чүйше дыкысыны ойнап отырды. «Дашындан серетсең, дүйпли затларың пикирини эдйәне меңзейәр. Эмма бу кирли сачың, онуң ашагындакы гоңаклы хамың астында хелейден, аракдан, чөрекден башга маны ёк. Хич хили пикир ёк. Бир ерлере үч-дәрт гүнләп гидәймейәрем. Әй, нәме, «герек дереги йыкар» диййәрлер. Бу-да герек-дә... Ол мундан бетер герек. Бу ондан бетер герек. Шонуң үчин-де чыдамалы. Алач ёк. Әй, хеммесиниң угры тапылар...»

— Мерет, яңкының болшуны нәхили гөрдүң?

Мерет шол отурышына, башыны ерден гөтермән жогап берди.

— Нәхили гөрейин, хич хили дәл. Ким оңа ит ялы дилини саллап ишле диййәр? Шу өйүң хызматыны эжиз йүрекден эдип, гарныны дойруп, гөле ялы гәвүшәп йөрмели халына, ише гечен болды, курс гутаран болды. Биз хезил эдип яшап йөрүс. Ол якып гелйән гүнүң ашагында гарадере батып йөр. Онсоң ол гахар этмән, ким этсин?

Мередиң жогабы Багтыгүле ярамады. Ол сеңригини йыгырды. Йөне башга хили гепледи.

— Хер зат-да болса, онуң болшы горкулы, Мерет. Озалам бизиң салымыз сув үстүнде ахыры. Бу хакда чуңңур ойланмалы.

— О нәме үчин салың сув үстүндемиш? Сырты нагапылыжалар бизи йүз йылда хем эле салып билмезлер. Бизиң басан ызымызы шол вагтың өзүнде ел текизлейәр. Мунуңам бир ойы-пикири болармы?

Багтыгүл ики яна айланып йөршүне, хырчыны дишледи.

— Вах, ише шейле йүзлей янашмасана, Мерет. Биз онуң гөвнүне дегсек, оны элимизден чыкарсак, ол хемме иши вейран эдер. Ол бизиң ишимизиң хеммесини билмесе-де, көпүсини билйәр ахыры.

— Оны геплемез ялы эдәйсе бар...

— Ол агызда аңсат.

— Нәдерсиң, бир гижеде оны дүнйә гелмедик ялы эдәйсем!

— Акмак! — дийип, Багтыгүл башыны яйкады. Соңра довам этди.

— Ёгса-да, Мерет, хабардар бол. Вагтал-вагтал ол саңа гаты айылганч середйәр. Мен-ә, догрусы, онуң саңа шол хили бакышындан горкярын.

— Чигит ялыжак хем горкма. Асла бу хакда пикир хем этме. Мениң үстүмден онуң хөкүм сүрйән вагты биреййәм гечди. Онуң өрки инди мениң элимде.

— О нәхили сениң элиңде?

— Мен саңа айтдым ахыры, жүбүсини Бекмырада кесдирениң бирисини тапарын, ол хем онуң билен хасаплашар дийип. Эййәм ядыңдан чыкарайдыңмы? Сенем шу пикирдәлиң ахыры.

Багтыгүл оваданжа юмругыны стола урды.

— Бу пикири келләңден чыкарып ташла! Шейле адамларың бириси оңа зепер етирсе, ол муны бизден гөрер. Өйүмизи башымыза йыкар. Акмак болма. Гайтам ондан хабардар бол. Озал мен шейле эт дийдим. Эмма инди ол пикирден эл чек. Вагты дәл. Вагт бүтинлейин үйтгешди. Бекмырат бүтинлейин башга адам болды. Диңе биз өңкүлигимизде галдык.

Мерет гара басан ялы хопугып, ериңден турды.

— Бе-е, мен шейтсем оны еңерин дийип йөрдүм. Инди нәхили боларка? — дийип, Багтыгүлүң йүзүне зарын серетди. Гөвреси йыгрылан ялы, кичелен ялы болды.

— Бу барадакы пикириңи келләңден нәче тиз чыкарып ташласаң, шонча-да говы болар. Себәби, биринжиден-ә, сениң айдян адамыңы тапмак кын болар. Икинжиден болса, тапандан соңам «шейле эт, шейле эт» дийип, оны ырмак кын болар. Үчүнжиден-де, онуң авусы бирейййәм ятышандыр. Ол адам сениң сөзүңе гитмез. Барды-гелди гидәенде-де, онуң Бекмырада гүйжи етмез. Гөрйәрмиң, ол нәхили! Эдил гөреше чыкжак пәлван ялы ахыры. Шонуң үчин-де бу барада дил ярмагын. Бу тутарык илки оны элимизе салжак вагтымыз, ол бүтинлейин башга хили адамка герекди. Биз ондан дегерли пейдаландык. Бирвагт берзенке-де улы ярагды. Инди оны кесеви эдип хем улананоклар. Онуң вагты гечди...

Багтыгүл ичинден «Сен бир мешик. Бу затлара сен хич вагт акыл етирип билмерсиң» дийип кәйинди. Дашындан шейле дийди.

— Башга ёл тапжак бол. Пикир эт. Бизиң ягдайымыз агырлашды. Депәмиздәки дуры, текиз, гиң асманың йүзи чат ачып баряр. Шуны пугта бил.

Ере какылып гойлан газык ялы болуп дуран Мерет бу сөзлерден хем горкы, хем ховсала, хем ынжалыксызлык аңлады.

— Онсоңам онуң билен араны сазламага чалыш. Онуң болшы гаты горкулы. Сени билемок, өзүм-ә онуң саңа бакышындан горкярын.

Мерет хич зат диймеди. Эмма Багтыгүлүң шу сөзүнден герегинче маны алды. Сыясатыны долы үйтгетмеги йүрегине дүвди.

Ене-де Багтыгүл дилленди.

— Ханы, нәдерис?

— Багтыгүл, бейле бир зат болар дийип чак эдйән болсаң, бу барада аркайын отурып, дүйпли пикир этмели болар. Бу аяк үстүнде чөзүп гойберибир ялы меселе дәл.

— Ханы, онда пикирленип башла! — дийип, Багтыгүл ажы йылгырды-да, кухня тарап гитди. «Ол гелермикәбери?» диен пикир Багтыгүлүң ховсаласыны аргындырды.

16.

Бекмырат машыныны гаража табшырандан соң, ховлудан чыкды. Илкибада нирә гитжегини билмеди. Бу пикириң келлесине гелмеги оны дийсең геň галдырды. Себәби озаллар машыныны табшырып-табшырманка, Багтыгүлүнкә ылгарды. Онуң келлесинде башга хили пикир болмазды. Ол өзүнде ене бир тәзелик дуйды: өмрүнде биринжи гезек, хәзир, ховлудан чыкан вагты, Багтыгүлүнкә гитмәге аягы чекмеди. Муна болса өңкүден-де бетер геň галды.

Ол гаты ядапды. Ажыгыпды. Сувсапды. Өйүне барса, хич зат ёкды. Ол нирә бараныны үнс бермән, әдим уруп башлады. Ики-үч квартал гечендең соң, угруны Багтыгүлүнкәдигини аңшырды: «Әй, боляр. Барайын,

Көп отурмарын. Тиз гидерин» дийди-де, ёлуны довам этди. Багтыгүлүң тамына голайлашандан соң, ене-де аяк чекди. «Мен булара нәме үчин барярын? Шол кирли донзуң гөзлерине бакмак үчинми? Я-да алтын билен фарфорың бири-бирине дегендәки совук, якымсыз сесини диңлемек үчинми? Эгер ол кирли ол ерде болмадык болса, мен бу сеси леззет билен диңләрдим. Оны диңлемек үчин Тежденден пыяда гайтмалы-да болса гайдардым. Хайп, оны маңа етиреноклар. Маңа хызматкәр хөкмүнде середийәрлер. Мен ол ере барып, етим оглан ялы кулүң үстүнде отурмалы. А ол болса, ол кирли болса эемсирәп, төрде отурмалы. Ёк. Мен муны намыс билйәрин. Мен бейле зада разы дәл. Гой, өзлери кейп чексинлер. Мен Халлыгүлүң пикирини эдейин...»

Совулды. Өйүне тарап совулды. «Гаты-гуты чөрегә-хә бардыр. Чай бар. Гант бар. Чай билен чөрек иерин-де ятарын. Сагадына серетди. «Ресторана бармак герек дәл. Биринжиден-ә, гич. Икинжиденем, хер хили адама душмак мүмкин. Герек дәл...»

Өйүве тарап ынамлы әдим урды. Кечәниң хас көп чыралы ерине геленде, ак никеллерини электрик ышыгына ялдырадып, гөк «Волга» деңниден зырмырылып гечди. Бекмырат саңгаты болуп топтады. Ызына өврүлип, «Волганың» ызындан ковмакчы болды. Бәш-он метр аралыгы ылгап гечди. «Волга» Тежен ёлуның салгымы ялы болуп, ковдугынча чалт гачярды. «Ёк. Етип болмаз» дийип, Бекмырат сакланды. Ызына доланып, ёлуны довам этди. «Шолмука? Шолдур, шолдур! Бу машының шоңуңкыдыгына мен ынанярын. Ол нирeден гелйәркә? Бу вагтлар кечеде нәме эдип йөркә? Я ене-де бир шофёра көмек эдип гелйәрмикә?» Бекмырат гамлы йылгырды. «Нирeден геленде нәме, көмек эдени билен сениң нәме ишиң бар? Сен ким? Ол ким? Сен ер. Басгыланып йөрүлен ер. Ол асман! Гүндизине Гүнүң, гижесине нурлы йылдызларың меканы болан асман...»

«Арагатнашык этсенем, ине, шол Халлыгүл ялы гыз билен эдәйсен-дә! Мәхирли, ачык гөвүнли гыз экен. Шейле гыз ишден геленинде гүлүп гапыны ачайса-да...» диен пикирлер билен Бекмырат гелип, гапысыны ачды. Чыралары якды. «Ине, эдил шу вагт ол йылгырып серетсе, «Бекмырат жан, илки чай ичжекми, чөрек ийжекми» дийсе, шундан улы хем багт болармы?»

Ол чай билен чөрек иенден соң, айнаның өңүнде ятды. Гөзлерини юман бадына, ене-де гөк «Волга» гөрүнди. Ол хыялда пейда болан «Волганың» гөрнүшинден, онуң рулуны тутуп отуран кичижик эллерден ганып билмейәрди. Бүтин дурмушы билен гөзе өврүлип, шол эллере середийәрди. Шейдип хем ука гитди.

Айна бир гезек какылды. Ики гезек какылды. Бекмырат оянмады. Үчүнжи гезек какыланда болса, гөк «Волга» аварийа душәйдимикә дийип, хопугып оянды. Онянча айнадан Багтыгүлүң сеси эшидилди.

— Бекмырат, мен-ә сени әкитмәге гелдим. Сениң ач ятмагыңа мен хей разы болуп билеримми?

Бекмырат Багтыгүли айнадан гөтерип, ичери салды.

...Бир сагатдан соң биле чыкып гитдилер.

17.

Бекмырат Багтыгүлүң өйүнде өзүне болан гарайшың дүйпгөтер үйтгәндигини соңкы хепдәниң ичинде говы дуйды. Багтыгүл оны ниреде отурдып, ниреде турузжагыны билмейәрди. Нахарың говы ерини берйәрди. Чайыны ажы демлейәрди. Гейимлерини гар ялы агардып ювярды. Жан эдип үтүклейәрди. Мерет хем онуң ичине-дашына гирип барярды. Шол гиже болса ягшы ичилен соң, Мерет оңа «доганым», «эзизим» дийди. Бойнундан гужаклап огшады. «Икимиз элимиздәки бу багты хич киме бермезлиге чалшалы, башымыза гонан дөвлет гушуны үркүзмезлиге чалшалы» дийди. Ин бир хайран галмалы зат башгады. Шол гүнки чакнышыкдан соң Мерет хем даш ялы болуп, столуң башында донуп отурмагыны бес этди. Ол йыгы-йыгыдан районлара гидип, ятып гайдярды. Көпленч, Бекмырадың Ашгабатда болян гүнлеринде Мерет болмаярды.

Бу өзгеришлер Бекмырады бирбада алжыратды. «Нәме үчин бейле эдйәркәлер? Я-да мениң дашыма башга хили, хас беркрәк дузак гурмакчымыкалар? Шейле болаймасын? Хер нәме-де болса, хүшгәрлиги элден бермели дәл» дийип, Бекмырат хер әдимини серерсап басып башлады. Мыдама ыкжамланып, үчжаң

гуш ялы болуп гезди. Эмма бу затларың хич бири-де гөк «Волганы» онуң гөзлериниң өңүнден айрып билмейәрди. Ол аҗайып сачы, мылайым йүзи, кичиҗик эллери хыялындан чыкарып билмейәрди.

Бу саналан затлар соңкы гүнлерде бир агыр дерде өврүлип, Бекмырадың йүрегине мәкәм орнашды. Шейлелик билен хем, гүн гечдигиче онуң халыны эрбетлешдирип уграды. «Мен хер әдимде, көчеде-де, ишде-де, ёлда-ызда-да аял-гызлара көп душярын. Оларың хич бириси мениң үнсүми чекмәндилер, хәзир хем чекеноклар. Эмма шу гөк «Волгалы» гыз нәме үчин мениң әхли пикирими өзүне чекдикә? Шуны маңа бир дүшүндирип билйән адам болсады... Вах, менде пикир алшар ялы, ич дөкүшер ялы дост-яр хем ёк. Мениң ялы бихепбе адам инди дүнйә гелмезмикә диййәрин. Я-да маслахат салып, Чары ага йүзленәйсеммикәм? Болманам дурмаз. Ол яшулының хемме затдан башы чыкяр» дийип, Багтыгүлүң янында ятан еринде Бекмырат улудан демини алды.

Багтыгүл ак голларыны онуң бойнуна чолады.

— Нәмәниң пикирини эдйәрсиң, эзизим?

Бекмырат ичини гамлы гүлдүрип ялан сөзледи.

— Сениң пикирини эдйәрин. Башга менде нәхили пикириң болмагы мүмкин?

— Ынха, мен сениң янында ахыры. Ене нәме пикир болмагы мүмкин?

— Эртирем Мередиң янында... Шейле дәлми?

Багтыгүл дувнүгеи ялы «хык» этди. Шейле-де болса:

— Шейледигине шейле велин, мен ондан сени говы гөрйәрин-дә...

— Хм-м...

...Бу гүн Бекмырат хич ере гитмели дәлди. Машының техники гөзден гечирилиш гүнүди. Бейлеки машынларың хич бириси ёкды. Олар иш үстүндедилер. Шонуң үчин-де Чары ага аркайынчылыкда «Памирини» өңкүлерине гаранда ики эссе артыгы билен түтедйәрди. Онуң кейпи көкди. Рухы белентди. «Кабинетчиде» еке отурмага ичи гысаны үчин гараяга, тозана батып, машының ашагына гирип-чыкып йөрен Бекмырадың янындан айрылмаярды.

— Чары ага, шу «Памириң» билен ахыр бир гүн бизиң гаражымызың күлүни гөге соврарсың. Төверегиң тиз янян затлардан долы-да болса горканок — дийип, Бекмырат отургыҗы кесе йыкып үстүнде отуран Чары аганы гүррүңе чекҗек болды.

— Оглум, Чары агандан горкма. «Памирим» мениң ичимден башга хич зады якмаяр. Мен гаты сересапдырын.

— Чары ага, ол чилимиң ады «Памир» велин, ол «Памир» диен сөзүң манысы нәмекә? Ол хакда пикир эдип гөрен-ә дәлсиң?

— Элбетде, пикир этдим. Мунуң ики манысы бар. Бири-хә дагың ады. Икинҗиси-де мунуң түссесиниң ювудан адамың гөвни мыдама шол даг ялы белент болармыш. Ине, мунуң манысы шундан ыбарат, оглум...

Бекмырат элини сүпүрип, чукурдан — машының ашагындан чыкды. Чары аганың янына гелип чоммалып отурды-да, чилим отланды.

Бирнәче вагт пикир эдип отурандан соң, ахырсоны гөвнүни бире баглады.

— Чары ага, мениң гаты говы гөрүшйән бир достум бар. Шол пәхимлирәк адамлара душсаң, бир заг хакында сорашып гөр дийип, менден хайыш этди.

— Ин пәхимли дийип тапаныңам менми? — дийип, Чары ага йылгырды.

— Хава, Чары ага — дийип, Бекмырат чын йүрекден җогап берди.

— Саг бол, иним. Чары аганы сыланың үчин саг бол. Сорагыны айдып отур. Менем җогап окамага чалшайын.

— Айтсам шейле, Чары ага. Ол ёлдашым чөлүң ичинде гөк «Волга» сүрүп йөрен бир гызы гөрүпдир. Ол гыз она ишде көмек хем эдипдир. Гайтам йигит ол гызы гиденден соң яман гөрүпдир. Инди болса ол: «Шол гыза ене бир душсам, йүрегимде арман галҗак дәл» диййәр. Онуң сораян зады хем бир ген. Ол шу душен ягдайына дүшүненок. Шуны бир дүшүндирәйселер диййәр...

Чары ага ичини гүлдүрди. «Душнүкли, душнүкли, ягшы йигит. Бу затлары сораян сениң достуң дәл, сениң өзүң. Сен гени айтмага утанып болярсың. Шонуң өзи-де сенде галан адамчылыгың еке-тәк бир гөрнүшидир. Шуҗагаз утанч хем сени безейәр. Мен бу сорагларыңа җогап берерин...»

— Ол ёлдашың гепиң-гүррүңиң маңысына дүшүнйән адаммы? — диййип, Чары ага билгешлэнден сорады.

Бекмырадың бу сорага чети гызды. Эмма билдирмезлиге салды-да, чалт жогап берди.

— Элбетде, дүшүнйән адам, Чары ага. Геп-сөзе дүшүнмейән махлук билен мен дост болуп билмерин ахыры.

— Ине, бу сөзүң жай сөз, иним — диййип, «Памири» гэзеленден соң, Чары ага сөзүни довам этди. — Сен мениң бу берен сорагымы геп гөрме. Оңа гахарың гелмесин. Себәп нәме дийсең, ол достуң бу сорагы бермек билен, ынсаның иң белент дуйгуларының бириниң киршине какып гөрйәр. Шонуң үчин-де сораг берйән адамың дережесини өңүнден билмеклик зерурдыр, иним. Сен асла гөвнүңе гетирме.

— Ёк-ла, Чары ага, гөвнүме гетиремок. Ханы, онуң дүшен ягдайына нәхили дүшүнмели? — диййип, Бекмырат гөзлерини ойнакладып, сабырсызлык билен жогаба гарашды.

— Онуң бу дүшен ягдайына сөйги диййәрлер. Онуң келлесине ышкың ели урупдыр диййәрлер...

Бекмырадың гоңжуна гор гуюлды.

— Сөйги шейдип башланянмыдыр? Сөйги шейдип гелйәнмидир?

— Сөйги хер хили болуп гелйәндир. Хер хили болуп башланяндыр — диййип, Чары ага довам этди. — Сөйги диен зат бейик затдыр. Онуң башындан дүшен адамсы хер тараплайын арасса, пәк адам болмалыдыр. Сөйги адамы бейгелдибем билер. Аяк астына салып, депелабем билер. Сөйгиниң аңырсына гөзем етйән дәлдир, пикирем. Сен Магтымгулы шахырың адыны эшитдиңми?

— Өзүн-ә эшидипдим. Гошгы-пошгы языпмыш-а диййәрлер.

Чары ага гөвнүетмезчилик билен йылгырды. Бекмырат бу йылгырышың маңысына дүшүнди. Онуң гулакларының ужы гызарып гитди.

— Сениң яшыңдакы түркменлер онуң гошгуларыны ятдан окамалы ахыры... Ине, Магтымгулы шахыр сөйги барада шейле диййәр:

Ышк эсер этмесе, янмаз чыраглар,
Ышка дүшсе, гушлар эрәр, гүрт аглар,
Эгилер хайбатлы, куватлы даглар
Дашлар эрәп, чеке билмез бу дерди...

Ине, иним, онуң диййән сөзлери. Ине, иним, сөйги диен зат шейледир. Чилимини түтедип отуран бу кичижик адам бирден Бекмырадың гөзүниң өңүнде сөйги барадакы шол сөзлери айдан пәхимдар түркмен шахырының хут өзи ялы бейгелди. Ол өзүниң пәхимли, кең билимжилиги билен Бекмырады өңкүден-де кичелдип, басмарлап уграды. Бекмырат, белент гаяның чүр депесине дырмашып, бирден ол ерден тайып гайтды-да, ене-де өңки говгалы, чылшырымлы ериң үстүне гүтләп дүшди. Оны дер басды. Башыны ашак салып, чөп билен ер чызды.

— Чары ага, оларың арасында хич хили гүррүң болмандыр.

— Егсам-да сөйги диен зат атлы-яраглы бир гүн өңүнден жар чекдирип гелмейәр. Онуң йөрейән ёллары инчедир. Шуңуң билен бир вагтың өзүнде-де белентдир.

«Мен бу гүррүңи гозгамадык болсам, говы боларды» диййип, Бекмырат ер чызып отурышына пикир этди. «Гозгамадык болсам, мениң ягдайым өңкүлигине галарды, говы боларды. Бу пәхимдар гарры мениң ички дүнйәми гүрт аралашан агыла дөндерди»

— Чары ага, ол гыз гаты алчак, ылгыжалы, улы ишдәки гыз болмага чемели. Ол гыз билен мениң ёлдашымың арасындакы тапавут ер билен гөк ялы бармыка диййәрин... Шейле боландан соң мениң ёлдашым умыт эдип билермикә?

— Иним, сөйги диен зат ики йүреге гелип доландан соң, ол ики йүрегиң-де эркини өз элине аляр, оваданлык, гөзеллик диен затларың хеммесини йүреклерден чыкарып ташлаяр. Көне дессанларда ша гызы гоюп чопаны сөййәр ахыры. Ине, шундан соң сөйги йүреклериң зир-зибиллерини арассаландан соң, оларың ерлерини зерур затлар билен: адамкәрчилик, вепалылык ялы затлар билен долдуряр. Өрән зерур шол затлары сөйги өзи билен биле алып гелйәр. Ягшы дурмуш яш адамың өмрүни узалдышы ялы, бу затлар хем сөйгиниң өмрүни узалдяр.

Бекмырат хопукды. Өзүниң бу затлардан баш чыкарып билмежегини гөзүни етиренден сонра шейле дийди:

— Чары ага, сиз шейле бир затлар айтдыңыз вели, бу затлардан мениң ёлдашым хич вагт баш чыкарып

билмез. Шонуң үчин-де мен оңа: «Бу хыялыңдан эл чек!» дийәейин... Онуң үчин шундан говусы болмаз...

Чары ага «Памири» тәзеледи. Келлесини яйкады.

— Эй, онуң аңсат болайшыны! Гой диенинде гояр ялы затмышмы ол сөйги диен зат! Ол саташмасын. Саташдыгы сен оңа эрк эдип билмерсиң. Ол саңа эрк эдер.

«Ене-де мунуңкы догры!» дийип, Бекмырат хырчыны дишледи.

Чара ага довам этди.

— Сөйги диен зат хайышы-да, буйругы-да, хөкүми-де билмез. Гиҗәни-гүндизи, совугы-ыссыны-да билмез. Ол дагдан акып гелйән әпет сил ялы бир затдыр, онуң өңүнем саклап болмаз. Элбетде, сөйги хакыкы сөйги болса шейледир. Мен өйленемде, дөвүр башгачады. Мениң энем-атам бу меселә башга хили дүшүнйәрдилер. Мен бир гызы, хәзирки аялым Нурҗаханы сөйдүм. Тас дәлирәпдим. Бир гүн какам билен эҗеме: «Мен Нурҗаханы алҗак» дийдим. Олар өр-гөкден гелдилер. «Галыңа гечирмәге хениз зат йыгнамзок» дийдилер. Мен олара: «Мен оны сөйдүм. Галың-палың диен зат болмаз» дийдим. Какам жабжынды. «Галың төлемән хем гыз алып болармы? Галың төлемән алсаң, сен оңа диен этдирип билмерсиң. Онсоңам, умуман айдамда, мунуң өзи чиг эт нен ялы бир зат болар...» Мен оларың диениңи этмедим. Өйлендим. Галың төленмән алнан-да болса, Нурҗаханың менден өзгәни гөзи гөрмеди. Ол менден айрылып, бәш әдим гидип билмеди. Мен хем шейле. Ине, инди огул-гызларымыз етишди. Төрде, халының үстүнде аягыны узын салып отурып, огланларына юмуш буйруп, чай ичишини бир гөрсеңдиң онуң! Мен-ә хениз, догрусы, онуң шу отурышына гарап доюп билмейәрин... Ине, оглум, гөк «Волгалы» гызы гөрен ёлдашыңа сөйги барадакы шуҗагаз гүррүңлери бер. Мен оңа оңат, арасса, вепалы хем-де пәхимли сөйги арзув эдйәрин... Мениң чилимим гутарды. «Кабинете» барайын. Сенем ишле. Геплей-геплей, сенем ишден гойдум...

Бекмырат Чары ага гиденден соң, машыныңаңағындакы чукура гирди. Өңки планы боюнча ол хәзир машынының галан деталларыны ягламалыды. Чукурдан чыканда, хемме затлары тайяр эдип чыкыпды. Эмма гең зат йүзе чыкды. Ол муны иш гутармазының өңүсырасы дуюп галды: ол машыны ягламагың ерине, машының ызкы сағ тигриниң ички йүзүни ики сагатлап сүпүрип отурыпдыр...

18.

Бекмырадың отурып-туруп карары етмейәрди. Гүн догса, оны батырып билмейәрди. Батса-да, даңы атырып билмейәрди. Ишден өңинчә көп көчелери айланып чыкарды. Гөк «Волганы» агтарарды. Ишден соңра ресторана барып, айнаның өңүндәки столда отурарды. Эли табагың үстүнде болса, гөзлери көчеседи. Узынлы гүн агтара-агтара, гөк «Волгадан» дерек тапманы үчин Гүн батып, гараңкы дүшенден соң, дөшүне юмруклап, өйүне я-да Багтыгүлүңкә гайдарды. Онуң гүйчли аяклары диеннини этмезди. Ене-де көчелерде гезип, жадылы гөк машыны агтарасы гелерди. Эмма Бекмырат шол Теҗен ёлундакы салгымың ызындан коваланян ялыды. Гөк машындан дерек тапмаярды. Бу болса онуң гахар-газабыны өңкүден-де гүйчлендирйәрди.

Ол өз-өзи билен көчеде геплешмеги чыкарды. Онуң деңинден серелип гечйәрдилер. Гең галярдылар. Эмма ол бу затлары билмейәрди. «Мен нәме үчин ол машыны агтарярын? Ол ажайып гыз маңа дине йылгырып бакды. Хич хили сөзем бермеди, вада-да бермеди ахыры. Мениң ондан нәмә гарашмагым мүмкин? Мениң бу болуп йөршүм ойнатгы адамың ягдайына меңземейәрми? Гой, нәмә меңзесе, шоңа меңзесин! Гой, ол мылайым гыз мени аягының ашагына салып депелесин! Мен оны ене-де бир гезек гөрсем боляр. Онуң нурана йүзүне ене бир гезек баксам, маңа бесдир. Шундан башга маңа ол гыздан хич зат герек дәл...»

Ол шу пикирлер билен өйүне гелерди. Гарбак-гурбак эдиненден соң, сакалыны сырарды. Арасса ювлан, говы үтүкленен геймлерини гейип, ене-де гөк «Волганың» гөзлегине чыкарды. Улы көчелериң әхлисини диен ялы айланарды. Иң уззакдакы кинотеатрларың хеммесини гөрүп чыкарды. Эмма вели, гөк «Волганы», онуң әесини ер чекен ялыды. Гүндизлерине болса Бекмырат маршрутыны үйтгедипди. Ол Теҗене гитмели болданда, илки билен Максим Горький, Энгельс, «1-нжи Май», Карл Маркс, Ленин проспекти, «Свобода» проспекти, Теллия көчелерини бир хатар айланып, гөк «Волганы» агтарар-

ды, ондан соңра Тежениң ёлуна дүшүп гидерди. Бу узак ёлы хем гөк «Волга» ине гөрнер, ине гөрнер» билен гечирерди. Гөкдепә, Бәхердене гиденде хем онуң ягдайы әдил шунуң ялыды.

Гөк «Волга» гөрүнмейәрди.

Ышк оды болса якып-говрүп барярды...

Бекмырат озаллар гейимине, дәш гөрнүшине әхмиет бермезди. Сакгалыны хепдеде ики гезек сырса сырарды, сырмаса, элиниң аркасы билен әңегини сыпалашдырар гидиберерди. Инди ол «Харьков» диен сакал сырян машын алды. Хер гүн оянан бадына, илки билен сакгалыны сырды. Аякгабы соңкы гүнлерде гара лак чалкан ялы ялдыраярды. Жалбары, көйнеги говы үтүкли болярды. Хаммама хепдеде бир гезек гидерди. Хер гүн ирден гушаклыгындан ёкарсыны краның ашагында сабынлап ювярды. Ол шунуң нетижесинде Ашгабат гүйзүни гыбыл йүзли гоч йигит болуп гаршылады. Гүйз дүшели бәри, галстугы билен пенжеги мыдама янында, машынын үстүнде боларды.

Бир гүн Бекмырат машыныны отлап дурка, Чары ага «Памиринн» түтедип гелди.

— Армавери, ииим...

— Бар болавери, Чары ага!..

— Иним, түвелеме, гөз дегмесин, эдил тоя гитжек йигиде меңзейәрсиң. Я-да ол ёлдашың агтарян гызыны тапайдымы? Той-зат тутярмы?

Чары аганың билмедиксирәп болуп берен сорагы Бекмырады гызартды.

— Әй, ёк, Чары ага, ол хениз гызы тапып биленок. Тоюң хем энтек беллиси ёк.

— Адам хер тарапдан, хер ягдайда-да гөзел болмалыдыр. Гызам тапылар. Тоям болар. Гайрат эт, иним!

Чары ага «Кабинетине» баршына: «Әй, огул, ышкың ели-хә ягшыжа какыпдыр-ов сени. Ёлуны-ха сазлапсың. Инди йөне ызында дуруп билсең-дә...» дийип, Бекмыратда эмеле гелен өзгеришлери бегенмек билен өз янындан макуллады.

Бекмырадың йүрегиниң чуңнур ерлеринде бир дуйгы — өзбашына дурмуш гурмак дуйгусы оянып башлады. Ол, әлбетде, муны долусы билен гөз өңүне гетирип билмейәрди. Бейле задың нәхили болянлыгыны-да билмейәрди. Эмма мунуң зерурдыгыны, ёлы бахалы адамларың хеммесиниң шейле эдйәндигини, этмелидигини ол говы билйәрди. Бу пикирлер онуң ыгтыярыны элинден алып, оны гайып болан машынын ызына салды. Гөзден гайып болан машын хыялда ак демирлерини Гүне хем чыраның ышыгына ялдырадып, оны мәзә гала гурамак барадакы хыялың үстүнден алып гелйәрди. Гүнлер шейле гечйәрди.

Сагатлар хем шейле гечйәрди.

Диңе гөк «Волга» көчелерден гечмейәрди. Гечсе-де, Бекмырадың гөзүне гөрүнмейәрди.

Ол бүтинлейин ынжалыкдан гачды. Хорланды.

Багтыгүлүң ягдайы Бекмырадыңкыдан-да агырды. Онуң дүнйәси даралып уграды. Гүндиз отурып, гиже ятып билмейәрди. «Шарт-шурт арасы кесип отурыберсеммикәм?» дийип ойланярды. «Ёк, бу мүмкин дәл. Ол онда мениң өйүми башыма йыкар. Әхли сырымы ачар. Мениң юрдумда ел өвсер. Бу пикирден эл гөтермели. Оңа әре чыксаммыкам? Ол мени алмаз. «Маңа Мерет кирлиниң агзындан галан зат герек дәл» диер. Ол шу маңыда әййәм бир затлар дийдиң хем... Гөр, дурмуш диен зат нәхили чылшырымлы! Ол мени алмаз! Ики йыл мундан өң болса аларды. Инди алмаз. Хәй, замана, замана... Онда нәме этмели? Тапдым... Тапдым... Мен оңа: «Сени өйлендирейин, ислән гызыңы алып берейин, гапыңда гул болайын. Йөне кәчеден агзыңы йыгна» дийейин. Белки, оңа шу сөз тәсир эдер. Белки, ол теклипден соң ёла гелер. Хер этмели, хесип этмели, оны элде сакламалы, ёгсам мени Магадандан бәрде гоймазлар. Худай-ей, Худай сакласын-ей... Хей, уа, бай, алты йыллап хем Ашгабады гөрман онуп болармы? Әхли йыгнан-йыгнаранымы күле совруп бормы? Барды-гелди өйленейин дийсе, мен оны өйлендирсем, онда мениң халым нәчик боларка? Мен оны сөййәрин ахыры. Ол мениң товужам ахыры... Зыяны ёк, ол мениң билен оюн-дәлаш гурмага хем вагт тапар. Гиренде-чыканда, мен онуң йүзүне көп маңылы середерин. Ол дүшүнер. Мениң ислэр. Мен хем угруны тапарын. Оны элден чыкармалы дәл. Онуң гахар эдип элден гитдиги мениң өйүме милицияның долдугыдыр. Сулчи... Прокурор... Суд... Худай-ей, өзүң саклавери. Өзүң голдавери...»

Гиже-де шу пикирди, гүндиз-де шу пикирди. Ол бу затлар барада Мерет билен ичгин гүррүңлешип билмейәрди. Онуң хем азмагындан, Бекмыратдан «са-

рак алмагындан» горкярды. «Гавун гавундан реңк алар» дийип, йөне ерден айдан дәлдирлер» дийип, өз-өзүнден отурса-турса ховсала дүшүберерди.

Бу гүн ол оңат отурышма гурмагы, Бекмырада оңат нахарлар хем-де эрмени коньягыны бермеги йүрегине дүвди. Нәме затлар алмалыдыгыны бир кагыза язып берип, Мереди базара угратды. Ящик-ящик эрмени коньягы болса онуң подвалында гүйч йыгнап ятырды. Багтыгүлүң өзи Бекмырадын гөзлегине чыкды.

Гаражда Багтыгүли Чары ага гаршылады. Ол «эгер дири болса» Бекмырадын ене-де бир сагат, сагат ярымдан гелҗегини айтды. Ислесең гараш, болмаса-да соңрак геләй дийди. Артыкмач гүррүңден гачып, Багтыгүл: «Соң гелерин» дийип, гараждан чыкып гитди. Эмма ол гаражын дервезесинден узаклашмады. Дервезәни гөзден салман, көчеде айлан-чайлан эдип башлады.

Сагат бәш болуберенде, Бекмырат гаража гелип гирди...

19.

Бекмырадын бу гүн халы перишанды. Бәхерден ёлунда ики саны гөк «Волга» душды. Эмма оларың икиси-де агтарян машыны болуп чыкмады. Ол бу машынлара гөзи иленден нәхили умыт хем арзув билен ёлдан совлуп, машынындан дүшүпди! «Ине, гелди, хөкман шолдур!» дийип гултунып, чалт-чалтдан демини алып, гөвүн йүвүрдипди! Гөк «Волгаларын» бирисиниң ичи чагаҗыклардан долуды. Икинҗиси такси болуп чыкды.

Бекмырады гайгы басды. Ол тас аглапды. «Багтсызлык әлбетде, шейле боляндыр-да...» дийип, машынына газап билен мүнди-де, оны рехимсиз сүрүп уграды. Гөк «Волгадан» инди бүтинлейин дүен ялы умыдыны үзәйсем нәдеркә?» дийип, асфальтың үстүнде алатозан турзуп гелшине пикир эдйәрди. «Ёк!» дийип, бу сорагына душманына гайтаргы берйән ялы хырсыла жогап гайтарярды. «Ёк! Соран Кәбәни тапар дийипдирлер... «Ыхлас билен агласаң, сокур гөзден яш чыкар» дийипдирлер. «Агтаран — тапар» дийипдирлер. Бу сөзлер мүң йылларың сынагындан геченсөзлердир. Тежрибеде барланып гөрленден соң йүзе чыкан сөзлердир. Бу сөзлер кирли Мередиң пьян вагты агзындан гачыран сөзлери дәлдир...»

Багтыгүлүң өйи гөз өңүне гелди. Әлбетде, бу өй байды. Ол өйде: «Мен шу зады ислейәрин» дийаймели дә. Шол вагт тапылярды. Эмма вели бу затларың хеммеси гөзден гайып болуп гиден гөк «Волганың» бир гезек «гүк!» эден сесине дегмейәрди? «Әлбетде, дегмейәр! Дегҗек гүманы бармы?» дийип, Бекмырат өз-өзи билен гүрлешйәрди.

«Мен-ә гезибилйәрин. Кесеаркачда бармаян ерим ёк. Эмма инди мен ол «Волга» душуп билемок. Бейле болмаз ахыры. Онуң асмана учмадыгы, ере гирмедиги белли. Онда ниреде болмалы? Башга бир республика гидиберендир дийсем, олам дәл. Себәби Халлыгүл түркмен гызы ахыры. Ол Ашгабатда ишлейәндир. Я-да оны тапмак үчин Багтыгүли көмеге чагырмалымы?»

Нәме үчиндир, соңкы пикир келлесине геленде, онуң тенине көз басылан ялы болды. Тисгинип гитди. «Ё-ё-к!» дийип гахар-газап билен созукдырып гойберди. «Ё-ё-к! Перишде ялы арасса, Ай ялы нурана гызың адыны ол өйде тутуп болмаз! Мерет кирли билен ятып-турупйөрен аялың янында онуң арасса-тәмиз адыны тутуп болмаз!»

Бекмырат шу пикир билен гаража гелип етди. Ол хәзир ядавды. Ачды. Эмма бу затларың хич бириси ядадүшмейәрди. Машыныны гоюп, дервезә тарап уграберенде, Чары ага «Памирини» түтедип, «Кабинетинден» чыкды. Бир яш аялың сорап гелендигини хабар берди. Бекмырат Чары ага саг бол айдып, дервезә йүзлененде: «Багтыгүлдүр. Башга ким болсун» дийип пикир этди. Дервезәниң даш йүзүнде, догрудан-да, оны Багтыгүл гаршылады. Ол хәзир булутдан чыкан Ай ялыды. Гөзлери гүлйәрди. Йүзүнде мүң дүрли керешмели нәз ойнаярды. Шу гөрнүш билен-де ол эййәм гараждан чыкып-чыкманка, Бекмырадың аягыны душакладады.

— Хә, гачак, саг-аман гелдиңми? — дийип, көз ялы ловурдап дуран алтын дишлерини гөркезип йылгырды.

— Гелдим...

— Ханы онда, гөршели?

Махмал ялы юмшак, мылайым, чалаҗа титрейән эл Бекмырадың аясына бәш саны нокат болуп басылды.

Гүляка. Көйнегиң якасындакы гушдырнак нагыш.

Багтыгүлүң бойнуның Айың бир бөлеги ялыжак акжа ери... Бекмырадың гөзлери гамашды.

— Гөнимден гелейиними?

— Диңе гөнинден гел.

— Көчелере айланжакдым. Соңра я өе, я-да сизиңкә баржакдым...

Айың йүзүне юкажык булут пердеси чекилен ялы болды.

— Нәме үчин сизиңкә диййәрсиң? Шу сөзи айтма диййп, мен саңа нәче гезек табшырдым? Сенем ол өйде айры дәл ахыры.

— Ыңжама. Инди айтмайын. Чыным. Инди айтмайын...

Багтыгүлүң йүзүнден гөзүни айырман, шунча вагтлап дураныңа Бекмырат өкүнди. Бу аралыкда гөйә гөк «Волга» онуң дениинден гечип гиден ялы, ол хем оны Багтыгүле середип дуршуна гөрмән галан ялы бир ховсалалы ягдая дүшди. Деррев назарларыны көчә дикди.

Машынлар гөйә бир ере гыссаның барян ялы, бири-бириниң ызындан коваляардылар. Херекети тертибе салыжы милиционерлериң көче чатрыкларында дурушлары шәхере безег хем дабара берйән ялыды. Батып барян гүн белент тамларың диварларының йүзлерине, гиң айналарына алтын чайян ялы болуп гөрүнйәрди.

— Көчә нәме үчин середйәрсиң? Ол ерден кими агтарярсың? — диййп, Багтыгүл улудан демини алды.

— Хә? Нәме? — диййп, Бекмырат дуршуны үйтгетмән сораг берди.

Багтыгүлүң гөзлерине яш айланды. «Эгер мен хәзир он секиз яшымда болан болсам, Бекмырат мениң үстүм ашыры көчелере серетмезди. Бу дүнйәде аял болмакдан кын зат бармыка?» диййп, Багтыгүл гамлы ойланды. Оны үнжи басды. Ол Бекмырадың еңинден чекип, овадан гөзлерине яш айлап:

— Йөр, өе гидели. Көчеде бейдип дурмак гелшиксиз — дийди.

Онуң бу жадылы бакышының өңүнде Бекмырат чыдап дуруп билмеди.

— Йөр.

Деңң әдимләп уградылар. Эмма хич бириниң гепләси гелмейәрди. Бекмырат кә гөни, кәте гөз астындан көчә середйәрди. Ол агыр пикирлер билен башынагайды. «Ине, бирден, шу вагт Халлыгүл мениң деңимден гечип

гитсе, мунуң билен бардымы гөрсе, соң ол мениң билен гепләшмез. Шейле болайса, оны ырмак кын дүшер. Мен нәме үчин өйленмекчи болян болсам, өз башыма өйли-ишикли болмак ислейән болсам, Багтыгүл билен баш гошяркам? Асла бу гатнашыгы довам этмелимикә? Бу герекми? Бир элде ики гарпызы мендеи өң гечеилер тутуп билмәндирлер, оны мен тутуп билермикәм? Бе-е, мен нирелере барып етдим! Бейлеки гарпыз маңа етдиржекми, етдирмежекми, ким билйәр? Бар меселе-де шунда. Бу гарпызы болса дөрт эл билен тутярыс... Умуман, хемме дүш гелйән затлар гең. Дүнйәниң өзи геңликлерден эмеле гелен болмага чемели. Шейлемикә? Бу сорага Чары ага деррев жогап берерди. Мен оңа ичими долы дөкмесем болжак дәл» диййп, Бекмырат пикир эдйәрди, көчә әнедйәрди.

Ол шулар билен бир хатарда-да хәзирки отурышманың бержек леззетини гөз өңүне гетирйәрди. Бекмырат жаның барлап гөрмек максады билен, Багтыгүле йүзленди.

— Оны нирә ибердиң?

— Хич ере. Ол өйде...

Бекмырат бейле жогаба гарашманды. Ол өз янындан: «Раст, мениң ызымдан йөрите гелипми, онда Мереди бир ере иберипдир» диййп, чак эдипди. Бу жогап оны бир басганчак ашакладан ялы этди. Ызына доланып, гөк «Волганың» идегине гидеси гелди. Сакланжак ялы хем болды. Келлесине «ханы, гөрели-дә» диен бир хили нәмәлим, сырлы пикир гелди-де, ёлуны довам этди. Эгер ондан хәзир: «Нәмәни гөрели? Бу нәме диййдигиң?» диййп сорасалар, жогап берип билмезди.

Багтыгүл бу затлардан хабарсызды. Онуң ягдайы Бекмырадыңкыдан бирнәче эссе агырды. Ол өзүниң тәлейи барада пикир эдйәрди. Умуман, аялың тәлейи барада ойланярды. Байлык, әлбетде, оны канагатландырярды. Гувандырярды. «Асла, мениң бар гуванжым шу байлыкда-да... Гөр, ики йигиди аягыма йыкып йөрүн. Маңа башга нәме герек? «Берим гөкден ёл ясапдыр» диййәрлер. Чын гүррүң. Хакыкат гүррүң. Эмма бу затларың соңы нәхили болар? Әрли аяллар огул эклән, гыз саклаярлар. Оларың диллери узын. Эмма мен йылда нәче гезек чага дүшүрйәрин. Чагама гуванмаг-а бейледе дурсун, гайтам гөвремде бедени бекишмәнкә, оны айырдып ташлаярын. Бу вагшычылык дәл-

ми, бу өз чагаңы өзүң өлдүрмек дәлми? — Оны гарадер басды. Йүреги эндирәп, гөзлериниң өңи гараңкырап гитди. Ене-де өзүне гөвүнлик берди. — Еке менми нәме? Башга-да шейле эдйәнлер бардыр ахыры. Хас дүйпли үрәк пул йыгнанымдан соң, менем бириниң бойнундан асыларын-да... Яшымың соңунда абрай билен гүн гечирерин-дә...»

Шейдип, онуң гөвнүнде бирден Гүн чыкярды, бирден-де ол Гүнүң өңүни гара булут гаплаярды. «Хәзирки везипе бу икисини элде сакламакдан ыбарат. Булары элде саклап билсем, хер тараплайын говы. Элде хөкман сакламалы! Бу икучлы болмалы дәл!..

Көчәниң өврүмине геленде, Багтыгүл бу пикирлерден араны ачды.

— Мениң сени гөресим гелди... Онсоң шу гүн сениң шаңыңа отурышма гурайын дийдим.

— Оны бир ере иберәйсең болмадымы?

— Оны гайгы этмесене. Ичер-ичер-де, дивана йыкылар. Менем сени өйүңе ченли уградарын.

— Эрбет пикир дәл — дийип, Бекмырат канагатланан ялы болды.

— Сениң барандакы әхли пикирлерим говудыр...

— Ягшы сөзүң үчин саг бол.

— Ягшы сөзи биринжи гезек эшидйәрмиң нәме? — дийип, Багтыгүл гашҗагазыны чытан болуп нәзиргеди. Өйкелән киши болды.

«Эгер ене-де бир хепдеден гөк «Волганы» тапмасам, онда гөни автоинспекция барып, хусусы машынларың списогыны гөркезмеклерини хайыш эдейин. Болмаса, болар ялы дәл. Мениң йүрегим агзымдан чыкып баряр» дийип, Бекмырат ойланярды. Мундан хабарсыз Багтыгүл:

— Мыдама гөзлерим ёлуңда. Инди вагтында гелмезлиги хем чыкардың. Мунуң маңа өрән агыр дегйәндигине акыл етирйәрмиң? — диййәрди.

— Хава, хава...

— Бу гүн саңа өзүм говы нахарлар биширип берерин...

Говы нахарлар бишди...

20.

Мыдама болшы ялы, столуң үстүнде ялыны тутан задың барды. Өйүң ичи гүл пүркүлен ялыды. Әхли

отагларда «Красная Москва» атырының ысы көкейәрди. Столуң үстүнде, айналарың өңүнде гызыл гүл десселери барды. «Яуза» магнитофоны ишлейәрди. Магтымгулы Гарлыев «Эй, сөвдүгим салланып, йүз мүң жилве билен гел» диен айдымы айдярды.

Багтыгүл бир отага гирип, кемсиз безенип чыкды. Оны гөрмәге гөз герекди! Бейлеки шайларыны хасап этмәнимизде-де, онуң үстүне гейнен көйнеги Багтыгүл хер әдим әденде, иң кичижик херекет эденде яшылгызыл өвсүп, симап ялы болуп, чыраның ышыгына титрейәрди.

Шейле-де болса, чөлде душ гелен гөк «Волга» дагың депесине чыкан Гүн ялы болуп, бу затларың хеммесинден белентде дурярды. Бекмырадың хыялында-да, гөзлериниң өңүнде-де хәзир дине шол «Волгады». Ол хәзир бу өйдәки затлар барада пикир эдейин дийсе-де эдип билжек дәлди. «Бу затларда нәме тагам бар? Нәме тәсир бар? Булар — хол музейлерде йүзүне айна тутулып, ялдырадылып гойлан эсбаплара меңзейәр» дийип, Бекмырат нетиже чыкарды. Эййәмден онуң енсесинден тутулды. Гөвни көчелере айланмага, гөк «Волганы» агтармага гитди. «Мениң өйүм хем, столум хем бу өй билен деңешдиренимде, йүз эссе гарып. Эмма шол гарып өйде Халлыгүл икимиз сосиска биширип ийсек, юванжа гөк чай ичсек, гөр, нәхили гөзел боларды. Белки, бу маңа гаражың өңүнде душмадык болса, мен бу вагтлара ченли Халлыгүли агтарып тапардым. Онуң билен якымлы гүррүң эдип отурардым...»

Хеммесинден бетери, хеммесинден агыр дегйәни Меретди. Ол Бекмырадың йүзүне серетмән, кухня хем-де нахар столунуң арасында башыны ерден гөтермән йөрейәрди. Столда бир зат гоюп, кухня тарап ызына өврүленде, Бекмырат Мерединң енсесине серетди. Енсе сачлары узынлы-гысгалы хүвжеришип дурды. Бойнуның хамлары гат-гат кирди. «Бу хелей нәме үчин мунуң арассалыгына серетмейәркә? Нәме үчин мунуң вагтлы-вагтында сува душүп дурмагыны үпжүн этмейәркә?.. Элбетде, ол хелее мунуң арассалыгы герек дәл, оңа мунуң хызматы герек. Ол хелей мениң ызыма нәме үчин душйәр? Мени нәме үчин гаражың өңүнде гаравуллап, бу ере алып гайдяр? Оңа мениң хызматым, ол гүйжүм герек... Гөрйән вели, шу затлар бирхили айдыңлашып баряр ялы. Бу хелей нежис. Мерет

ондавам нежис. Буларың ызына дүшүп йөреним үчин, мен буларың икисинден-де бетер нежис...»

«Эгер хәзир Халлыгүли гөрәйсең, гүррүңи нәмеден башлардың?» дийип, ёкаркы буланык пикирлериң арасындан бир якымлы пикир пейда болды. Шу пикир хем оны өңки хетдине гетирди. Ягны шу минутдакы шу өйүң дурмушына гошуп гойберди.

— Бекмырат жан! Болшуң нәхили сениң? Ят ере гелен ялы. Бар, эл-йүзүңи юв. Столуң башына геч. Кейп чекелиң...

Бекмырат ювунмага баршына: «Мен догрудан-да, акылымдан язаймасам ягшыдыр. Ол маңа чигит ялыжак вада бермәнкә, мениң дүшен ягдайымы гөрсеңизләң! Эгер-де мен онуң йүзүнде: «Сени әрбет гөремок» диен кичижик бир зат херекет дейиниң, гараз, бир маны аңлан болсам, онда нәдердим? Эй, гараз, мениң болшумың өз-ә хич зада меңзәнок» дийип пикир эдйәрди. «Бир зат белли: мен оны тапмасам, онуң билен геплешип гөрмесем, мениңки болжак дәл. Мен агыр дерде душдум. Мениң бу дердимиң дерманы онуң бир келеме сөзүдир. Мен муны гаты говы билйәриң».

Ол ажыгыпды. Аз-овлак ичеси-де гелйәрди. Эмма шу бай стола, онуң дашында айланып йөрен ики алама, шу өе онуң йүрегинде бирхили нәмәлим гаршылык, йигренч ювaш-ювашдан пейда болуп уграпды. Ол өз йүрегинде бу гаршылыгың нәме үчин дөрәндигине, онуң өсжегине я-да өсмежегине акыл етирип билмейәрди. Гаршылык велин довам эдйәрди.

Багтыгүл кухнядакы бишен хем бишип барян затлары бир хатар гөзден гечирди-де, столуң башына гелип, өз отуран ерини эследи.

— Адамлар, гелиң, отурың! Башлалың! — дийип, алтын билен фарфоры чалажа, энайыжа сеслендирип уграды. Айнадан көчә середип дуран Бекмырат, кухняның гапысының янында дуран Мерет гелип, өз ерлерини эеледилер.

Багтыгүл столуң ашагындан Бекмырадың аягыны басып гойберди.

— Хайсындан ичжек?

— Тапавуды ёк...

Багтыгүл Мереде йүзленди.

— Хайсындан ичжек?

— Бекмырат доганым хайсындан ичсе, менем шондан...

«Доганым» диен совук, гөвүнсиз, батныксыз межбур эдилип айтдырылан ялы сөз Бекмырадың гулагына шарпык болуп дегди. Аңырсыны бәри гетирди. Эмма ол дишини гысды. Ол хәзир буз үстүнде тозан араярды.

Йүзүни, гөзлерини ойнадып, бармакларындакы хем-де агзындакы алтынларыны ялдырадып, Бекмырада әңедип отуран Багтыгүл Мередиң жогабыны эшиденден соң, Бекмырадың йүзүниң бозулышыны гөрди-де, гамланды. Онуң бар пикири, үнси хәзир Бекмыратдады. Эгер ол өңкүлери ялы гүлүп-ойнап отурса, столуң ашагында басылян аягыны ойнадып, ики эссе хыжув билен жогап берсе, онда Багтыгүлүң бегенжи ере-гөге сыгмазды.

Багтыгүлүң бу вагткы болуп отурышы велин, Айың йүзүни булут перделәне меңзейәрди. Шонуң үчин-де өйүң ичине дөкүлмели Айың нурлары дөкүлип билмейәрди.

— Ханы, онда икиңизе-де мен ёл гөркезәейин! Гелиң коньяк ичелиң! — дийип, Багтыгүл алтын йүзүклерини бокаллара чалажа дегрип, олары сеслендирди. Гуюшдырды. — Ханы, гөтериң! Ядап гелен Бекмырадың саглыгына!

Багтыгүл Гүн дүшйән айна ялы бүтин дуркы билен ялдырап, бокалыны чакышдырмак үчин илки Бекмырада узатды. Эгер-де Багтыгүл билен чакышдырса, онда хөкман Мерет билен-де чакышдырмалыдыгы ядына дүшенде, Бекмырат нәме үчиндир тисгинип гитди. Шол себәпли-де ол гөрмедиксирән болуп, Багтыгүлүң өзүне узан элини жогапсыз галдырды-да, башыны галдырман:

— Саг бол, Багтыгүл! — дийип, бокалы башына чекди.

Өрән агыр гелшиксизлик, оңайсызлык пейда болды. Көпи гөрен, дурмуш тежрибеси көп болан Багтыгүл Мереде гарап башыны силкип, «гөтер» диен ышараты этди-де, ичип гойберди.

Йөне велин, Бекмырадың дүйбүнден үйтгешендигине, онуң гөвнүниң башга ерлерде гезип йөрендигине Багтыгүл хәзир агыр гамланмак билен гөз етирди. Онда хич хили шек-шүбхе галмады. Шек-шүбхе галар ялы

хем дәлдя. Бекмырадың болуп отурышына, йүзүне бир гезек середен адам муңа деррев дүшүнжекди. Элбетде, бу Багтыгүле гаты агыр дегди. «Бу бир гыза душандыр. Ашык боландыр. Белки, менден көмек ислейәндир. Мениң көмегиме мәтәчдир. Мен муңа көмек бермәге тайын... Йөне бир шерт билен: мени-де гөзден салмазлык шерти билен. Шу гүн мен Бекмырат билен бу хакда гүррүңлешейин» дийип, аял перишан халыны енлетмек үчин, ызлы-ызына гуюп ичип башлады. Олара хем ичирди.

Совук нахары бес эдип, гызгын нахара гечдилер. Нахарларың хеммеси-де тагамлыды. Ийип доюп болмаярды. Ичги ондан гowуды. Эмма велин, столуң башында гүррүң алышмаярды. Сазлашмаярды. Багтыгүл хер хили эдип, араны сазлап гойбермәге, гүррүңи гызышдырмага чалышярды. Эмма онуң болшы чөлде еке галаның илата сесини етирмек үчин богазына сыгдыгындан гыгырышына чалым эдйәрди. Мерет эййәм гулакларының ужуны гызардыпды. Башыны ерден гөтермән иййәрди, ичйәрди. Бекмырат аз иййәрди. Көп ичйәрди. Ол хем етирипди.

Мерет өз табагындакы товук бутларының гызарып бишен бирини эли билен алып, Бекмырадың табагына салды.

— Ий, доганым! Шу буды мениң саглыгыма ий!

Ол муны хич бир гара пикирсиз, йөне пьяныйлыкдан этди.

Бекмырадың эхли ганы йүзүне урды. Ол бужагаз вака дүйбүнден дегишли болмадык сораг билен Мереде йүзленди.

— Сениң гулагың нәме үчин гызыл-айт?

Онуң сеси кесгитли, гахарлы, хырсыз чыкды.

Харасадың гопмагындан эййәм этияч эдип башлан Багтыгүл гүлүм-ялым этди-де, нәзиргәп, онуң аягыны басды. Бекмырат аялың бу херекетине хич хили жогап бермеди. Багтыгүл гамланып ашак бакды. Тарелкасының гырасындакы нагышлары сынлады.

— Нәме жогап бермедиң, мениң сорагыма? — дийип, Бекмырат Мереде серетди. Мерет онуң учганаклап дуран гөзлерини гөрүп, тисгиниип гитди.

— Эй, гызарасы гелендир-дә, доган жан — диенде, онуң сеси сандырады.

Харасат гопды...

Мерет соңкы сөзүни аяклап-аякламанка, тарелкасының нагышларына серелип отуран Багтыгүлүң гулагына ики гезек айылганч шарпылды эшидилди.

Багтыгүл бөкүп, еринден турды. «Вай-ей! Гоявериң!» дийип, улили билен гыгырды.

Эмма ол гижә галыпды...

Бекмырат ики гезек Мередиң гызыл гулагына урапда. Мерет онуң элиниң зарбына йыкылыпды. Бекмырат ерде ятан Мередиң гарнына, келлесине, уйлукларына газап билен, леззет алмак билен, ызыгидерли депйәрди. Багтыгүл ылгап столуң аңырсына гечди-де, пишик ялы болуп, Бекмырадың бойнундан асылды. Оны ыза чекди.

— Гой, айып болар! Бекмырат жан, мениң хатырами бес эт...

Шу сөзлер тәсир этдими я-да ядадымы, гараз, Бекмырат ыза чекилди. Багтыгүле тарап өврүлип, оны юваш-жа итенекледи. Мунуң өзи гөз ачып-юмасы салымда алды. Багтыгүл ене-де: «Вай-ей, гоявериң!» дийип гыгырып етишмәнкә, еңседен гелен Мерет элиндәки отургыжыны газап билен, рехимсиз бир гүйч билен Бекмырадың келлесинден индерди. Бекмырадың бирбада гөзлеринден от чыкды. Соңра гөзлериниң өңи гаралды. Ол аякларының үстүнде дуруп билмеди-де, дуран еринден өзүни ашак гойберди. Йыкылды. Багтыгүл эден ишинден горкупмы я-да нен дептилери зерарлымы, гараз, шемалың зарбына чыдап билмән, ыңы экилен нахал ялы титрәп дуран Мереде газаплы серетди-де.

— Болшуңыз гурсун! — дийип, Бекмырадың үстүне эгилди. Онуң агзына сув берди. Совук сув Бекмырады айналырды. Өзүне гетирди. Ол бир салымдан еринден турды. Бир стаканы ярым эдип коньяк гуйды-да, оны демине чекди. Гөзлерини мөлердип, өзүне середип дуран Мереди гөйә биринжи гезек гөрйән ялы, башдан-аягына чен сынлады. Соңра юмругына гысып дуран стаканыны газап билен Мередиң маңлайыны чеңләп зыңды. Стакан ховада сесленип, зарбы билен барып, нышана дегди. Мередиң маңлайындан сычрап ган илки онуң гейимлерини, соңра столуң япгыжыны, соңра табакларың үстүни гызартды. Бекмырадың беденине гиреденидир айылганч бир гүйч сил ялы болуп гелип долды. Ол:

— Әй, хапыса, кирли доңуз! — дийип, айылганч бир гыгырды-да, Мередиң үстүне топулды.

Онуң хырсыз, рехимсиз, айылганч херекетлерини гөрен Багтыгүл бу вагт әлинден хич зат гелмежегини билди-де, такдыра теп берип, бир бурча чекилип, гөзүне яш айлап дуруберди.

Бекмырат Мереди ятырып урды. Якасындан тутуп, еринден турзуп урды. Соңабака Мерет хем Мүрзе велиниң аты ялы гызып башлады. Ол хем етишдигинден уруп башлады. Бу аралыкда үстүнин әхли чүйшелерини, тарелкаларыны жаңңырдадып, стол йыкылды. Бар зат чай-чапак болды. Багтыгүл инди улили билен гыгырып аглаярды.

Бекмырат хайы гачаң Мередиң билинден тутды-да, оны ёкары гөтерди. Бошан мешик ялы эдип, газап билен оны полуң үстүне зыңып гойберди. Мерет шундан соң турҗак болуп, айгытлы херекет хем эдип билмеди. Полуң үстүнде чәшерип ятды.

Бекмырат, илки билен, жайың ичине гөз гездирди. Соңра хырсыз назарыны әл чарпып аглап дуран Багтыгүле дикди.

Чыкып гитди.

21.

«Билемок... Билемок... Нәме эдип нәме гоянымы билемок... Эмма бир зады говы билйәрин: ичими соватдым. Дердими кемелтдим. Хезил этдим» дийип, Бекмырат көчебойы өз-өзи билен геплешип баршына, өйүне етди. Гапыларыны пугта япышдырды. Ювунды. Полуң ортарасына, айнадан сова дүшек салып, келлесини яссыга гояндан, сүйжи ука гитди. Укының биринжи ярымы оңат, леззетли болды. Эмма ол даңа голай бир оянды, бир уклады. Сагына доланып рахатланып билмәни үчин, чепине өврүлди. Аркаң ятды. Ене өврүлди. Ука гиден бадына, гөк «Волга» онуң үстүне сүрүп гелди. Машының ашагында галмазлык үчин, хопугып, гарадере батып гыгырып оянды. Эмма вели, өтен агшамкы болан вакалар онуң дүйшүне-де гирмеди, пикирини-де гүймемеди. Муңа Бекмырат эртир турандан соң гең галды.

Бекмырат эртир чайыны ичип, ишине сагат ярымдагы өң гитди. Ол укудан ояндан бадына, шу гүн ише баран дессине, Чары аганы гөрмеги, онуң билен айгытлы гүррүң этмеги йүрегине дүвди. Гаражың дервезесинден гирен бадына, Чары аганың «Кабинетиниң» гапысына серетди. Онуң сәхелче ачык гапысындан бугурсап чыкян түссе яшулының эйгәм ише гелендигини мәлим этди. Бекмырат бегенип, гөни «Кабинете» гарап йөреди.

— Оглум, бу нәме болдугы? Нәме бейле ирләнсиңле? — дийип, Чары ага саглык-аманлык сорашандан соң, Бекмырада йүзленди.

Соңра ене-де ондан өңүртилэп гепледи.

— Бир етмезиң-ә бар. Айдып отур. Йүз кешбиң өңкүлериң ялы дәл. Нәме болды?

— Өтен агшам бири билен сене-мене эдишдим, йүз кешбимиң болшы шонуң нетижесидир, Чары ага — дийип, Бекмырат «Бу барадакы гүррүңи бес эдели» диен ялы кесгитли жогап берди.

Эмма ол башга бир зат диймек үчин тайынланып, гүлтүнип башлады. Чары ага муны дуйды. Эмма өзи диллейәнчә, оны гыссамады.

Бекмырат ахырсоны дилленди.

— Чары ага...

— Хә, иним?

— Мен сениң өңүңде бир гүнә этдим... Эртекилерде айдылышы ялы, бир чемче ганымы гечсең-ә...

— Гечдим, иним! — дийип, Чары ага «Памирини» тәзеледи.

— Мен ол гүн саңа бир достум барада гүррүң берипдим.

— Хава... Ядымда...

— Шол өз барамда гүррүң бердигимди...

— Мен оңа шол вагт дүшүндим...

Бекмырат гөзлерини гиңден ачып, гашларыны галдырды.

— Әй, ёг-а!

— Хава...

— Гең гөрмели...

— Гең-таң гөрер ялы зат ёк. Шоны гүррүң берениңде, дилиң бир зат диййәрди, йүзүң бәшга бир зат... Оны билмек үчин келле агырдып отурасы иш ёкды.

«Догрудан-да, шу гожа яман пәхимли адам-айт» дийип, Бекмырат өз янындан үзүл-кесил нетиже чыкарды.

7 Заказ № 3138.

— Чары ага, маңа көмек этмесең болжак дәл.

— Иним, айдыбер. Мен саңа элимден гелен көмеги этмәге тайын.

— Мен шол гыза Теженин бәрсиндәки чөллүкде душдум. Эмма шондан бәри, ер йыкып гөзлейәрин велин, асла оны тапамок.

— Белки, ол Теженде яшаяндыр.

— Әй, ёк. Теженли-хә дәл ялыды. Ашгабатлы ялыды.

— Бу ерде мениң көмегим нәмеден ыбарат болмалы?

— Автоинспекцияда сениң танышларың бармы?

— Хеммесем таныш.

— Өзүм-ә, догрусы, ол инспекторларың гөзүне гөрненимден гөрүнмәними говы гөрйәрин...

— Нәме үчин? Олар говы адамлар...

— Әй, нәбилейин-дә.

— Хава, онсоң?

— Сен шол ердәки танышларыңдан сорап, шоларың үсти билен шол машының эесиниң адресини тапып берсең дийип, сенден хайыш эдйәрин. Гызың ады Хаалыгүл болмалы. Волганың реңки гөк болмалы. Мениң ол хакда башга билйән задым ёк. Адресини айтмасалар-да, машының номерини берип билип бер.

— Бу юмшуң кын юмуш-ха дәл экен, иним...

— Шуны билип берсең, Чары ага, мениң агыр дердиме мелхем этдигиң болар. Догрусыны айтсам, мен ынжалыкдан гачдым. Акылымдан язып барярын. Мениң ягдайыма дүшүн, Чары ага... Эллерим баранкада, гөзүм башга ерде. Ахыр бир беланың үстүнден барармыкам дийибем горкман дурамок.

— Сен бу гүн нирә гитмели дийсене, Бәхердене гитмели. Ынха, хемме документиң тайяр.

— Догры.

— Догры болса, сен аркайын гит. Агшам доланып гелениңде-де, менден шол машын баралакы маглуматы ал. Эгер шол машын Ашгабадың инспекциясының хасабында болса, мен билерин.

Бекмырат бегенжинден «донуна сыгмады».

— Чары ага, мен сениң бу ягшылыкларың ашагында галмарын. Буларың ашагындан чыкарын. Мен өрән миннетдар.

— Оглум, иберилен ере саг-аман барып гелсең, аварыя этмесең, ак йүрекден хызмат этсең маңа бесдир.

— Саг бол, Чары ага.

...Агыр йүкли машын Бәхерден ёлунда гуш болуп учды. Бекмырадың гөвни болса асманың единжи гатынын үстүнде гезди. Ол сыгырярды. Хиңленйәрди. Өңүнден чыкян машынлар онуң гөзүне хемме затдан гымматлы болуп гөрүнйәрдилер. Адамлар мәхрибан, доган ялы гөрүнйәрди. Ол душ гелен шофёра, пыяда, велосипедлә, мотоциклә чемини тапса, йылгырып салам берйәрди. Бәхерден ёлуның гин гиден мейданлары онуң гөзлерине халы дүшелен өй ялыды. Бабарабың, Гөкдепәниң агачлары эрем багындан кем дәлди. Ёлда вагтал-вагтал душ гелйән автоинспекторлар хем, гөвнүне болмаса, оны гүлүп гаршылаян ялыдылар, хеммеси Бекмырат билен доган окашана мензейәрдилер. Машын сазды. Моторын сеси онуң гулагына якымлы гыжак овазы болуп дегйәрди. Чүйше ялы асман онуң гөвнүне дениз ялы толкун атярды, ойнаярды.

«Вах, бир зат диймеги ядымдан чыкарыпдырын-ов!» дийип, Бәхердене голайлаберенде, Бекмырат хырчыны дишледи. «Эгер шол дүйнки аял гелип, мени орәса ол ёк, бәш-он гүнлүк командировка гитди дийип айтмагыны Чары агадан хайыш этмели экеним. Ине, мениң гойберси ялңышлыгым... Әй, зыяны ёк» дийип, ене-де өзүне гөвүнлик берип уграды. «Зыяны ёк. Мен бармак ислемесем, мени зорлап әкидип билмез. Дөвлен затларының хакыны төле дийсе, төләерин. Мениң үстүмден милиция бөлүмине-хә арз эдип билмез. Бу белли зат. Ол милициядан хер затдан бетер горкяр. Шонуң үчин-де, мен столуны-ха дәл, өйүни йыксамам, ол мениң үстүмден арз эдип билмез...»

Ол Бәхердене барып, ики сагада голай гарашып, элтен йүкүни табшырды. Ол ерден алып гайдылмалы затлары машына йүклемек хем бирки сагат вагт алды. Ондан соңра Бекмырат Бәхерденин ресторанына барды. Оңат нахар эдинди. Чай ичди. Чары ага өйүне гайтманка, гаража етмек максады билен, азажык дем-дынжыны аландан соң, ене-де Ашгабадың ёлуна дүшди.

Ёл узак-да болса, иш агыр-да болса, ол өзүни өрән еңил дуйярды.

Ол Чары ага ынанярды. Шу ынанч хем оңа гүйч берйәрди...

22.

«Мениң бейгелмегимиң иң ёкары нокады Бекмырадың мениң өйүме гелен хем-де илкинҗи гезек отурышмачыза гатнашан гүни экен. Шондан соңра мен япыдан ашак инип башладым. Мундан буяна мениң ишим дүзелермикә я-да мен шол ашак инмегими довам этдирермикәм? Белки, ол дүзелер. Ёла дүшер. Мен Мереде: «Эгер онда гүнә болса, онуң гүнәсини геч. Оңа йүзүң үстүнде бурнуң бар диймe» дийип табшырдым. Ол хем боюн болды, йөне оны нйреден тапмалы? Ине, инди тутуш он гүн, мен ондан дерек тапамок. Гаражларың мүдириниң-де йүрегине дүшдүм. Ол хем: «Инди маңа азар берме, ички ишлериңизе мен гатышып билмерин» дийди. Аныррақда көвлен диен ялы этди. Гаражың өңүнде-де кән гаравулчылык чекдим. Хич дүшүп билемок. Херңә бу затларың соңы хайыр болсун. Я-да ол өййәм бар зады паш эдип отурыбердимикә? Әй, ёк, бейле этмез. Мен оңа хич хили яманлык этмедим ахыры» дийип, Багтыгүл Гүн батандан соң көчә, Бекмырадың гөзлегине чыканда, «Свобода» проспекти билен башыны ашак салып баршына пикир эдйәрди.

Он гүн! Әхли сырларың сандыгының ачарыны алып гиден адам он гүнләп гөзүңе гөрүнмесе, сениден хабар тутмаса, өзүниң нйредедигини мәлим этмесе, аггарян адама мунуң нәхили дереҗеде тәсир этҗекдиги өз-өзүнден мәлим ахыры. Ине, шу гечен он гүн Багтыгүлиң инҗәниң гөзүне сапаймалы этди, онуң әхли эрк-ыгтыярыны элинден алды, тәзе ишлере болан хөвесини күл эдип, гөге совурды. Посылкаларың иберилиш тертиплери бозулды. Голайдакы шәхерлерде алынман ятан посылкаларың саны көпелди. Мунуң өзи башга шәхерлердәки арагатнашыклы адамларың-да горкмагына, ише совуклык аралашмагына элтҗекдиги икучлы дәлди. Мередиң еке өзи етишмейәрди. Тәзе адам алмак дүйбүнден мүмкин дәлди. Алайын диенде-де адам тапдырып дурмы нәме... Шу себәплери назара алып, өлчәп гөрүп, Багтыгүлүң дүшен ягдайыны гөз өңүне гетирмек, элбетде, кын дәлди.

Багтыгүл гиҗесини гүндиз эдип ишлейәрди. Башга ерлердәки мүшдерилери элден бермезлик үчин шейле хем этмелиди. Эмма вели, онуң вагтының көпүси көчелерден, гараждан, ресторанлардан, баглардан Бекмырады аггармага гидйәрди. Онуң Бекмырадың гапысыны гаравуллап, агшам сагат секизден эртир алта ченли дикил газык болуп дуран гиҗелери хем аз болманды.

Эмма вели, Бекмырат еди гат ериң ашагына гир і ялыды. Бу гүн Багтыгүл: «Оны аңружы дири болса, шу шәхерде болса тапарын» дийип, йүрегине даш баглап, илкагшамдан ёла дүшди.

...Бекмырат бу вагт Әневе гидйән ёл айырдыңда «...ТРИ» номерли гөк «Волганың» гелмегине гарашып, учжак гуш ялы болуп дурды. Ол ики метр ери айлана-айлана торч эдипди.

«Яшасын Чары ага! Дүнйәде мениң шондан говы, шондан якын ховандарым ёк! Ол маңа машының номерини-де, онуң эесиниң Халлыгүл Амановадыгыны-да, ол гызың Москваның Ломоносов университетини гечен йыл гутарып геленлигини-де, гөк «Волганы» 30 көпүклик лотерея билети билен утандыгыны-да, өзүниң хем хәзир Гарагумдакы геологик экспедицияларың бириңде инженер болуп, небит аггарянлыгыны-да, хатда кәчесини, жай номерини-де билип берди! Мен бүтин өмрүме бу яшула миннетдардырын! Мен бу затлары аныклан гүнүмиң эртеси онуң өйүни тапдым. Гарры эжеси бар экен. Онуң билен отурып, бир чәйнек чай ичдим. Ол: «Халлыгүллик нәме юмшуң барды, оглум?» диенде, мен оңа: «Геология партиясына ише гечҗекдим. Мен шофёр» дийдим. Ене үч гүнден барсам, шол, мениң акылымы алан гөк «Волга» оларың гапысында айлавдан гелен ат ялы болуп, саркып дуран экен. Мен өзүми йитирип уградым. Инҗиклерим сандырап башлады. Дилим хем, аякларым хем диеними этмеҗек болярдылар. Эдил бир дагың гаясыны гөтерип гелен ялы дерләп, хашлап, зордан демими алып, оларың өйүне бардым. Ол йылгырып гапыны ачанда, мениң өңки эҗиз ягдайым ене йүз эссе дагы эҗизледи. Менде херекет этмәге хич хили меҗал галмады. Гыз, элбетде, мениң дүшен ягдайымы аңландыр, онуң гөрнүши өңкүден-де бетер мылайымланды. Ол говы, рух бериҗи сөзлер тапып, маңа мелхем этди. Мен өе гирдим. Бирсалымдан өзүми ягшы растладым. Дил ачдым. Адам болдум. «Мен сизиңкә озал гелипдим» дийдим. «Мен эшитдим» дийди. «Эжең нйреде, Халлыгүл?» дийип сорадым. «Эжем дайымлара гитди» дийди. Мундан башга мен хич диере сөз тапмадым, Ол болса гөйә

өйлерине өзүни окадан профессоры геЛен ялы, мениң дашымда пырланяр. Хеззет-хормат эдйәр. Чай гайнадяр, нахар биширйәр. Хий, дийип-айдар ялы дәл. Мен утанжымдан ере гирип барярын...»

— Сиз бизе нише гечжек боляныэмы?

— Әй, он-а йөне эжендеи утаныи айдайдым. Йөне нише алайын дийсең, гечмәнем дуржак дәл...

— Нәме, ишлейән ериңиз говы дәлми?

— Эрбедем дәл. Әй... Йөне...

Мен соңуны чөпе-чалама урайдым өйдйән. Гыз бирхили йылгырды. Инди вели «а» диенден соң, «б» хем диймелиди. Мен шонуң үчин-де:

— Мен сени шол гезек гөрелим бәри, бүтинлейин ынжалыкдан гачдым. Нәме үчиндигини өзүмем билемок. Белки-де, мунуң өзи маңа гүлерйүз берйән адамларың гаты азлыгындан хем болмагы мүмкин.

Мениң соңкы сөзүм гыза гаты ярадымыка диййәрин. Бу сөзи шейле гелширип тапышыма, догрусы, өзүмем геңң галман дурмадым. Онуң йүзүнде мәхир диен задың тәзе бир гөрнүши пейда болды.

— Сизиң коллективиңиз кичими? — дийип, гыз менден сорады.

— Улам дәл. Йөне мен өз биле ишлейән ёлдашларымы гөремок хем. Хер гүн мен бир яна гидйәрин. Менден өңинчә олар башга бир яна гидйәрлер. Диңе Чары ага билен хер гүн душушярын.

— Бизиң коллективимиз улы хем-де агзыбир — дийип, гыз мениң гаршымда отурды-да, гөтерим билен сөзледи. — Биз гумуң-чөлүң ичинде. Гарагум болса шейле бир гөзел ер вели, мен оны сизе долусы билен беян эдип билжек дәл. Оны беян этмәге өрән өкде шахыр герек, бизиң техника дилимизиң байлыгы оңа етмейәр.

Гыз ене шу рухда довам этди. Мен онуң сөзлерини диңлейәрдим. Өз янымдан пикир эдйәрдим. «Мунуң мени нише чагырышымыка? Гөнүләп айдайман, шейдип, мениң ол ере нише гитмек хөвесимя артдырярмыка?» Нәме-де болса, мен муңа шейле хем дүшүндим. Бизиң душушыгымызың биринжи гүни шунуң билен гутарды. Икинжи гүни (дынч гүнүди) мен гелип, онуң машынына серединдирдим. Ювдум. Сырдым. Сүпүрдим. Ягладым. Бу затлар маңа шейле бир якымлыды вели, мен энемден болалым бәри, иш эдип, ондан шейле леззет алмандым. Соңра биз бага айландык. Гыз маңа Гарагум барада, экспедиция хем онуң ишгәрлери барада шейле бир гүррүң берйәрди вели, онуң сөзүне гарасаң, дүнйәниң багтлы адамлары Гарагумда яшаярды. Женнет дийлен ер хем Гарагумдады. Башга ерде яшамак, ишлемек — хич затды. Мен эдил шу минутың өзүнде онуң ызына дүшүп, гума гитмәге тайярдым. Халлыгүлүң янында ишлемек, мыдама онуң гөзүниң астында болмак — мениң соңкы айлардакы арзувымды ахыры. Йөне мен бу бегенжи йүрегиме сыгдырып билермикәм? Мениң йүрегим ярылаймазмыка? Гөрйәрис-дә!.. Шунуң голайында өлсем, маңа башга нәме герек!

Биз ене бирнәче гүнләп биле гездик. Багларда, кинноларда болдук. Бир гезек театрда хем болайдык өйдйән. Театр хакында гүмансырадып айданымы геңң гөрмәң. Мен бу багтлы гүнлерими нireде, нәхили эдип гечиренимн билмейәрдим. Мениң онуң янында болмагым бесди. Маңа башга хич зат герек дәлди. Башга зат барада мениң пикирим хем ишлемейәрди, мен пикир эдип билмейәрдим. Кино баранымызда, мен диңе экрәны гөрйәрдим. Онда болуп гечйән вакалар, залы долдурып отуран адамлар мениң пикирими-де, назарыма-да өзлерине чекип билмейәрдилер. Мен ийимчи токлудым. Әйәмиң гапдалында гезйәрдим. Мен агзыма бир грам арак алмасам-да серхошдым.

Йөне вели, мени башга бир зат гең галдырярды. Халлыгүл икимизиң умумы достлугымыз гүнсайын гүйжейәрди. Беркийәрди. Эмма бу достлукда ичгин гүрүңлер болубермейәрди. Мен оңа бир гезек: «Халлыгүл, мениң саңа болан гатнашыгым белентдир. Мениң сен барадакы умыдым өрән улудыр, мениң ягдайым агыр, халым пеиишандыр» дийдим. Онда ол шол мәхирли йылгырышыны этди. «Ики адам шейле-де дост болуп билер ахыры. Хөкман шейле пикир этмелими?» дийип, гүмүртик жогап берди. Соң бир гезек мен онуң элинден тутдум. Ол шол бада, мениң гөвнүми йыкмазлык үчин болса герек: «Шу элим, нәме үчиндир, соңкы гүнлер гаты агыряр» дийип, усуллык билен элини чекип алды. Бир гезек багда отыркак, онуң көвшүниң үстүндәки жөвен ялыжак кичижик палчыгы элим билен айырдым. Шонда онуң кичижик бармажагыны чалажа

басып гойбердим. Соңра йүзүне середенимде, ол ынҗан ялы болды.

Ине, гөршүңиз ялы, бизиң ичгин гатнашыкларымыз бир дуран еринде дурды. Өсмейәрди. Гүйҗемейәрди. Шунуң өзи-де мени хем гең галдырярды, хем-де мениң гахарымы гетирйәрди. Ине, хәзир берен вадасына гөрә ол гелмели. Ол мениң ише алынмагым барадакы меселәни шу гүн чөзүп гелмелиди. Биз онуң билен бу гүн кино гитмели.

Чары агадан айра дүшмек гаты кын. Эмма геологлар ише алсалар, мен хөвес билен гитҗек. Мен өз гелҗегимден, багтымдан узакда яшап билҗек дәл. Чары аганың янына-да гелер-гидер дурарын... Ондан бүтинлейин араны үзүп болмаз...»

Ине, Багтыгүл гөзлегине чыкан вагты Бекмырат шу пикир билен гүмрады. Әневе гидйән ёл чатрыгында дурды. Халлыгүл айдан вагтындан ярым сагат гиҗә галып гелди. Бекмырадың деңине гелип, машындан дүшди. Онуң билен саламлашып гөрүшди. Соңра Бекмырат рула гечди. Халлыгүл онуң гапдалында отурды. Шейдип, олар Халлыгүлүңкә бардылар.

Чала-чула гарбак-гурбак эденлериңден соң, Халлыгүл гейинди. Олар кино гитдилер. Бекмырадың билет алан сеансы башланан экен. Шонуң үчин-де индики сеанса билет алып, икиси «Ватан» кинотеатрының өңүнде, соңра болса Гоголь көчесинде гезим эдип башладылар.

— Бизиң администрациямыз хачан бошап барсаңыз, сизи ише кабул этҗек. Галамасы өзүңиз билен...

— Халлыгүл, сизиң бу ягшылыгыңыз хич вагт мениң ядымдан чыкмаз.

— Бу ерде мениң хич хили хызматым ёк, Бекмырат.

— Мениң өмрүмде сизиң хызматыңыз агирт улудыр...

— Сиз шахыр болмалы экениңиз. Херки зады болшундан улалдып гөркезмеги халаярсыңыз...

— Сизиң гөвнүңизе етмек үчин, мен хер ким болмалы болса-да боларын...

Халлыгүл онуң бу сөзүне җогап бермеди.

— Соңра, яш агыр болса, маңа кәемәң, Бекмырат. Гумуң ичинде машын сүрмек Теҗен ёлуның асфальтында сүрмекден кындыр...

Бекмырат ичгин, өз дуйгуларына голай гелйән сөзе

гарашярды. Гыз вели бу затларың дешиңден совлуп гечйәрди. Онуң шейтдигисайы Бекмырат хем өз максадыны ызыгидерли довам этдирйәрди.

— Халлыгүл, догрымы айтсам, маңа сениң голайыңда ишлемек бесдир. Мен хич хили кынчылыкдан горкмаярын. Машыным гумда батса, ылгап яныңа гелерин. Шонда сен мениң йүзүме бир гезек йылгырып баксаң боляр. Мен сениң шол йылгырышыңдан гүйч алып, батан машынымы аркама алып чыкарарын...

Бу сөзе Халлыгүл ичини гүлдүрди. Эмма Бекмырат онуң йүзүнден хич хили маны окап билмеди.

Эдил шу вагт хем «Түркменистан» мыхманханасының өңүнде Багтыгүл буларың өңүнден чыкды...

Республиканың тайярлайыш эдараларының бириниң ёлбашчысы, коммунист Мухаммет Аманов 1941-нҗи йылда фронта гитди. 1942-нҗи йылың декабрында фронта гитди. 1942-нҗи йылың январында хем онуң Ватан угрундакы сөвешлерде гахрыманларча гурбан боландыгының хабары гелди. Шол вагт Халлыгүл бир яшыны хем долдурмандыр. Эҗеси деррев оны ясла берип, ише гечди. Соңра Халлыгүл чагалар багында болды. Онйыллыгы гутарды. Ики йыл эҗесиниң янында ишледи. Соңра Москваның Ломоносов адындакы университетине окува гирди. Ики йыл мундан озал оны гутарып гелип, Гарагумдан небитгаз агтарыҗы геология партиясына ише гечди.

Дүнйә инен гүнүнден башлап, көпчүлигиң, коллективиң ичинде болмагы, юрдуң сыясы-ыкдысады, медени дурмушы билен гызыкланянлыгы, эдебият, сунгат тәзеликлери билен хабарлы болмагы Халлыгүли ёкары медениетли адам эдип етишдирди. Ол гызлык намысының чәгинден гечмән, йигитлер, адамлар билен гүлүшмеги, вәшн сөзлер атышмагы говы гөрерди. Ай айдың гиҗелерде экспедицияның яшлары билен Гарагумуң гериш-гериш чәгелериниң үстүнде ойнамагы, айдым айтмагы, узак ерлере гитмеги халарды. Ол Гарагумы сөййәрди. Онуң гөвнүне болмаса, дүнйәниң иң бейик чөллүклериңден бириси болан Гарагумуң эпет-эпет сырлары бар ялыды. Онуң ол сырлары ачасы, билеси, өвренеси гелйәрди.

Бекмырат билен душушмагы, соңра болса онуң багра япышан далак ялы болуп, янындан айрылмазлыгы оны, элбетде, гең галдырмаярды. Бу тебигы затды. Эмма оны башга бир зат гең галдырярды: Бекмырат хич

зат билмейәрди. Хич зат билен гызыкланмаярды. Онуң душүнҗеси өрән песди. «Бу нәме үчин бейлекә?» Нәме үчин билим алмак угрунда чалышмаярка?» дийип, вагтал-вагтал Халлыгүл өз-өзүне совал берйәрди. «Маңа өвренишәндир. Говы зат. Мен хем муңа элимден гелен көмегими берейин. Оны ылма, эдебията чекейин» дийип, Халлыгүл өз янындан карар этди. «Гой, экспедиция ише гечсин. Бу мениң оңа көмек этмегим үчин хас аматлы болар...»

...Багтыгүл өз гөзлерине ынанмады. Гара костюмлы, гара галстуклы, сачы оңат даралан гөрмегей, дөшлек Бекмырат онуң гөзүне тәзе бир адам болуп гөрүнди. Оны ягшы сынландан соң, ол Халлыгүле серетди. Бир чете чекилди. Ол Халлыгүли-де, онуң эжесини-де танаярды. Шонуң үчин-де онуң гең галышының чени-чакы болмады. Халлыгүлүң өрән тертипли, ылымлы, салыхатлы, мылайым гыздыгы барада ол кән эшидипди. «Халлыгүл нире, Бекмырат нире? Я бу мениң дүйшүммикә?» диен сораг олары гөрен бадына Багтыгүлүң келлесине долды. Мунуң ыз янындан: «Бу мениң әхли сырымы ачдымыка? Халлыгүле гүррүң эдип бердимикә? Инди нәдеркәм?» диен сораг пейда болды. Соңра габанҗаңлык йүзе чыкды. Бу затларың хеммеси биригип, оны эдил одуң үстүне басан ялы бир ягдая салды. Шейле-де болса, бир зат онуң гөвнүне теселли берди. Ол Бекмырадың ким билен гезйәндигини билди. Эртириң өзүнде Халлыгүллере бармак мүмкин. Бекмырадың оңа сырлары ачып-ачмадыгыны аныкламак мүмкин. Халлыгүле, онуң эжесине совгатҗагаз элтип, оларың ичини билмек мүмкин. «Берим гөкден ёл ясар» дийип, геченлер йөне ерден айдан дәлдирлер. Бу онуң агыр йүкүни еңледен ялы этди. Ол хәзир буларың гөзүне гөрүнмезлиги макул билди. Бекмырат билен Халлыгүл гөрүнмезлиги макул билди. Бекмырат билен Халлыгүл

...

«Халлыгүл ялы яш гыз тапансоң, ол мени нәме этсин? Адама-да ягшыдан ягшысы герек. Ёгсам иймчисин? ...»

зинден ишлерини битирди-де, ресторандан нахарланып, геологларың янына сүрди.

Геологларың сеңңерине голайлашанда, онуң өңүнде тәзе бир дүнйә ачылан ялы болды. Етмиш-сегсене голай чадыр тертип билен дикилипдир. Сеңңериң ортарасында гуйы бар. Бекмырадың хич вагт гөрмедик улулы-кичили машынлары бу улы оюң хемме ерини тутуп ятырлар. Йүзе голай адам ишден соңра чадырларың хем машынларың арасында хер хили иш билен мешгул. Бирнәчелери ювуняр, бирнәчелери топар-топар болуп гезип йөр, гүррүңлешйәрлер. Башы гызыл косынкалы гызлар, хер хили гейнен йигитлер айратын-да сайланып гөрүнйәрлер. Баскетбол, футбол ойнап йөренлер, ойнамага тайярланянлар бар. «Бә-хе, бу ериң өзи бир юрт экен, өзбашына бир шәхер экен. Гөр, нәхили гиңишлик! Нәхили гөрнүш! Түйс мениң болмалы ерим экен».

Булар хичди. Бекмырат өңүнден чыкан үч-дөрт адамдан сорап, инженер Халлыгүл Аманованың чадырыны тапды. Машыныны эдил чадырың өңүне әлтип саклады. Ики-үч гыз, ики-үч оглан билен Халлыгүл чадырдан гүлшүп чыкды. Олар машындан дүшүп, өзлерине гең галып середип дуран Бекмырады йитирип тапан ялы гаршыладылар.

Алчак йигитлерин хем гызларың болушларыны сынламак билен, Бекмырат өз хорматына Халлыгүлүң биширен нахарыны-да онлы ийип билмеди. Яшларың гөвүнлериндәки диллериндеди. Гүлүшйәрдилер. Шорта сөзлер билен ёмак атышярдылар.

Халлыгүл йыгрылып, утанжырап отуран Бекмырада йүзленди.

— Бекмырат, бейдип утанан болуп отурмаң. Бизиң яшларымыз говы адамлардыр. Өзүңиз ялы адамлардыр. Ийиң, ичиң. Шу затларың хеммеси сизиң гелериңизе габатланып биширилди. Ёгсам биз нахарханадан ийәрис. Мен бу йигитлери, гызлары-да сизиң хорматыңыза чагырдым... Сизи өз ёлдашларым билен таныш-дырмакчы болдум.

Йүзи гүне янып гаралан, гызыл яглыклы бир гыз:

— Хава, Бекмырат, йыгы-йыгыдан гелип дуруң! Гурт аркасындан гуш дояр дийипдирлер! Бизем сизиң аркаңыздан... — дийип, жакгылдап гүлди.

Бу гүлкини алып гөтердилер.

— Ёгсам Амановадан гышына гар алып болярмы нәме!

— Яшасын Бекмырат, гарнымыз доййды!

— Бекмырат, бу гезеленжи өзалрак башласаң болмаярмыды?

Тежрибели доктор агыр кеселлә илкинжи гезек середенде:

— Пәхей, бейле затлардан хем горкар йөрерлерми? Сизиң бу кеселиңиз үчин кеселхана гелип йөрмек хем герек дәл экен. Йөне гелипсиңиз, инди үч-дөрт гүн ятып чыкарсыңыз — дийип, ише гиришйәр. Дашындан серетсең, бу сөзлер йөнекей ерден айдылып гойберилен ховайы сөзлер ялы болуп хем гөрүнйәр. Эмма докторың шейле гаршыламагы, онуң бу сөзлери эййәм, илкинжи әдимден кеселлиниң дердини еңледйәр, онда өзүнин сагалжагына болан умыт дөредйәр.

Халлыгүлүң бу болшы-да эдил шейле докторың болшуна меңзейәрди. Ол Бекмырады илки гөренден, онуң етмез ерини аңлады. Оңа жепакеш ёлдашларың герекдигини аныклады. Дура-бара онуң гоян бу диагнозы догры болуп чыкды. Шонуң үчин-де, Бекмырадың геологларың арасына гелмек барадакы пикирине арка дурды. Ашаклык билен онда дөрән бу пикириң бишишмегине көмек этди.

Халлыгүлүң мыхманлары сада, утанжаң, азажык өмрүниң ичинде кән зат гөрмедик бу йигиди халадылар. Херси бир зат дийип, оны гүррүңе гошжак болуп, онуң энтерпелегини чыкардылар. Бекмырат шейдип, өзүнден бийыгтыяр бир суратда өз дең-душлары билен өвренишди, түйс йүрекден жошуп, гөзлерине яш айлап гүлди. Өзи-де шоферчылыкда душ гелен вакалары барада гысгажык гүррүңлер берди. Ёлдашлары онуң гүррүңини үнс билен диңледилер. Оны шу ере ише чагырдылар.

Бекмырат Халлыгүлүңкә мыхманчылыга геленине, шу чадырың ичинде отуранына бегенди. Бу ерде хемме зат садады. Кашыкларам, вилкаларам, окара-чанакларам, чәйнек-кәселерем садады. Хич бириниң дашына алтын чайылманды. Гызларың бармакларыны-да алтын йүзүк беземейәрди. Оларың дишлери-де өзлериниң тебигы дишлериди.

Диймек, хемме зат говуды, садады, якымлыды. Хеммеден говусы-да адамлары. Кирли енсесине түңңер-

дип, яса гелен ялы ашак бакып отуран адам ёкды. Яландан гүлүп, яландан гаш какян, столуң ашагындан аягыңа басян адам ёкды. Гараңкы дүшен хем болса, чыра угурсыз хем болса, чадырың ичи гүндизлик ялы ягтыды, айдыңды, гөвүн гөтерижиди.

— Кино гитмерисми? — дийип, бири теклип этди.

— Бу гүн нәме гөркезйәрлер? — дийип, хемме бирден сесленди.

— «Гамлет!»

— О-о!

— А! а!

— Гаты оңат!

— Хөкман гөрерис!

Кинодан соң бу топар башыны бозман, чадырларың үстүне абанып дуран гум депелериниң үстүне чыкды. Ай ашак, ере голайлашан ялыды. Йылдызлар ондаһам бетерди. Улуды хем-де нурлуды. Аландан аңырда алан гөрүнйәрди. Сентябрь гижеси салкынды, жаңа якымлыды. Узакларда өсүп отуран сазак, селинлер Айың ягтысына гара өй ялы болуп гөрүнйәрдилер. Сен-нериң гүнбатарындан, узакдан гармоның хем-де балалайканың сеси гелйәрди.

Гарагум Бекмырадың гөзүне барха жаңлы, сырлы, чендеваша гөзел болуп гөрүнйәрди. Ол өмрүниң галан эхли гүнлерини шу адамларың, шу нәмәлим сырларың арасында гечирмәге сөз бер дийселер, ойланман «боляр» дийжекди.

— Адамлар саз чалярлар, айдым айдярлар. Биз нәме үчин бейдемзок? — дийип, Халлыгүл теклип этди.

Гөйә, шу сөзе гарашып дуран ялы, огланлардан бириси «Гиндир мениң доган юрдум» диен айдыма гыгырды. Бейлекилер шол бада айдымы алып гөтердилер. Үстүне Айың күмүш нуры дөкүлип дуран алтын харманлары ялы чәгелериң депесинде яшларың арасса рух берижи сеслери яңланды.

Бекмырат ёлдашлары билен хошлашып, эртеси даң билен Тежен ёлуна дүшди. Ол ерден алмалы йүкүни илкинжи болуп алды-да, Теженде эгленмән, Ашгабада уграды.

Гечен гижәниң эхли вакаларыны еке-екеден леззет алмак билен гөз өңүнден гечирди. Оңа хемме зат ярады. Тәзе танышларының хеммеси ярады. Оларың гүррүңлери, дегишмелери говуды. Ятдан чыкмаярды.

Шейле-де болса, ол хәзирки баршына гамгынды. Бу хем Халлыгүл зерарлыды. Халлыгүл оны оңат мыхманлады. Тәзе ажайып адамлар билен танышдырды. Достлашдырды. Эмма Бекмырат үчин бу азды. Ол Халлыгүлден бу гезек ичгин сөзлере гарашярды. Өз йүрегинде дөрән сөйгиниң Халлыгүл тарапындан голданылмагыны ислейәрди. Эмма бүтин агшамың, бүтин гижәниң довамында гыз бу хакда дил ярмады. Шол өңки мәхирли йүз, мәхирли йылгырыш... Гыз шу чәкден гечмеди. «Бу нәме этдигим болдука?» дийип, ёлуң бир тарапындан бейлеки тарапына гечип барян әпет улы йыланы мыжжырадып гечмек билен, Бекмырат барян ёлы ялы узак пикирини довам этдирди. «Я-да мунуң мениң бабамдакы пикири башгамыка? Мени өзүне дең гөрмейәрмикә? Онда нәме маңа: «Бекмырат, сен ишиң билен болубер» дийәймейәркә? Мен, догрусы, Халлыгүлүң болшуна хич дүшүнип билемок. Белки, гыз утанжаңлыгы муңа ёл берйән дәлдир? Белки, ол ичинден мени говы гөрүп, бу дуйгуларыны дашына чыкарып билйән дәлдир? Гызлар үчин мунуң кын болмагы хем мүмкин... Шейле болаянда-да, ол пәк йүрегиндәки дуйгусының азажыгыны маңа дуйдураймалы ахыры. Я-да: «Бейтсем, Бекмырадың йүреги ярылаяр» дийип горкярмыка? Шейле болмагы-да мүмкин... Белки, оның өз сөййәни, йүрекдеши бардыр? Йөне вели, дүйнки йигитлериң ичинде-хә ёкды. Мен өрән берк сынладым. Хемме билен бир дең гүлүшйәрди. Хич кими топарың ичинден сайлап, өңе чыкармаярды. Ол багтлы адам башга ердемикә? Вах, оны тапып, таныш болсады...»

Гырың дашы ялы түкениксиз пикирлери жемлене-жемлене шу ере геленде, Бекмырат өзүне гыжыт берижилик билен ажы йылгырды. «Бар, тапдынам-да, танышдынам-да, онсоң нәме? Я сен оңа: «Гардаш, сен чекил, Халлыгүли мен сөййәрин» дийжекми? Я-да аягына йыкылжакмы? Я-да урушжакмы? Э-е-й, Бекмырат, саңа акмак диерлер. Гушкелле диерлер!»

«Халлыгүлүң янында мениң улы бир кемчилигим бар» дийип, Бекмырат пикирини довам этди. «Ол алым. Мен соватсыз диен ялы... Йөне аркам билен керпич чекмелем болса чекип, оны өмри өтйәнчә, өзүм өлйәнчәм, зада зар этмездим. Оңа йүзүң үстүнде бурнуң бар диймездим...»

Йүки ончаклы кән болманы үчин, ёлуң текиз ас-

фальтдыгына гараман, машын кәерде шакырдаярды. Бу Бекмырадың гахарыны гетирйәрди, ваггал-ваггал өзүнден гөвнүни гечирйәрди. «Мен хем бейдип, машыным шакырдадып йөрмән, өтен агшамкы яшлар ялы болан болсам болмаярмы? Онда вели Халлыгүл маңа башга хили гарарды. Терс ёла баш уруп, гүл өмрүми күл этдим. Инди ызыма айланып серетсем, иним тикенеклейәр...»

Агыр пикирлер үзнүксиз довам эдйәрди. «Огурлык этдим. Түрмә дүшдүм. Увладан адамларымын налышлары хениз-де гөзүмиң өңүнден гиденок. Хәзирки болуп йөршүм нәхили? Огрының ягдайындан говумы? Бир шәхерден посылка иберип, бейлеки бир шәхерден посылканы алып гелмели. Бу — огурлык ахыры. Гөр, дүйнки йигитлери, гызлары! Олар хич хили посылка-да ибермейәрлер. Гизлин затларам ёк. Йүреклериндәки диллеринде. Ачык гөвүнли адамлар. Ине, мен бу гүн Багтыгүлүңкә барсам, мен мысал үчин айдярын, ене шол гүррүңлердир. Алтын... күмүш... йүпек... гаракөли... Мерет хем башыны ашак салып отурандыр. Багтыгүл хем чыраның ягтысы билен бәс эдишйәндир. Хич бир йүрекдеш сөз, жапа якымлы зат тапмарсын. Хеммеси ясамадыр. Йүрек буландырыжыдыр... Дүйнки чадыры дийсене! Хемме зат сада. Йүзлер ачык. Гүлки йүрекден чыкяр...»

Өңден йүк машыны чыкды. Сакланды. Бекмырат хем дурды. Нәтаныш шофёр билен отуруп, чилим чекдилер. Гүррүңлешдилер. Сонра машынларына мүнүп, херси өз угруна гитди.

Шундан үч гүн гечендеи сонра, Бекмырат өз арзасына гөрә ишден бошады. Үч-дөрт саны говы костюм алды. Говы гыш пальтосыны эдинди. «Спидола» диен приёмник сатын алды. Лев Толстойың сайланан эсерлериниң он дөрт томлугыны тапды. Шу ишлер үчин Ашгабатда бәш гүн болды.

Шу бәш гүнүң ичинде ол Багтыгүлүңкә еке гезек хем бармады. Багтыгүлүң өзи үч гезек гелди. Оларың соңкы гезек душушыклары өрән дартгынлы болды. Багтыгүл өңки гелеңлеринде, Халлыгүлүң адыны тутманды. Ол адын дашындан көвленипди. Эмма соңкы гезек:

— Эгер сен Халлыгүли алжак болсаң, мен көмек эдейин — дийди.

Бекмырат газап билен столы юмруклады, гөзлери учганаклап гитди.

— Сен онуң адыны агзыңа алма! Онуң адыны тутмага сениң хакың ёк! Ол ат сениң агзыңа гелишмейәр! Сен онуң адыны тутсаң, онуң әхмиети гачан ялы боляр! Ол арасса! Сен хапыса!..

— Бирвагт билем-ә арассадык — дийип, Багтыгүл гөзүне яш айлады.

— Бир вагтдакы затлары маңа ятлатма! Олар мениң гуссасымы гетирйәр! Бес эт! Мен инди башга Бекмырат!

Багтыгүл аглаярды. Гөзяшларың арасы билен бир дөвүм чөрек дилейән ялы болуп, бойнуны бурярды, элини серйәрди.

— Бекмырат, худайың хакы үчин, мени паш этме. Мыдама кемине гулуң болайын. Олуң билен гирип, күлүң билен чыкайын. Ботинкаларыңы дилим билен ялап арассалайын...

— Ине, гөрдүңми, нәхили сөзлер айдярсың! Нәхили дережелере барып етдиң?! Халлыгүл хич вагт өзүни бейле дережә етирмез! Ол зәхмет аламсы! Сен огры! Женаятчы! Галп. Сен эрбет аял. Боляр. Мен саңа дегмәйин. Шу гүнден башлап, сен мениң адымы унут! Мен хем сениң адыңы унудайын. Йөне хабардар бол. Мундан бейләк огурлыгыңы бес эт. Ол ерлерде, башга ерлерде-де өзүңе душайсам я-да сениң иберен адамың маңа душайса, өз элим билен тутуп, милиция табшырарын. Инди-де угра. Мен эртир даң билен гума гитмели. Дынч алжак.

Багтыгүл арагатнашыгы өңки болшунда галдырмагы, шәхере геленде, өз өйүнде душмеги, кәгиҗелер ятып гитмеги хайыш этди. Бу шертлери Бекмырадың бойнуна гоймак үчин аглап чыкды, ялбарып чыкды.

Эмма хич хайсы пейда этмеди...

24.

Октябрың аякларына ченли болан вагтың ичинде Бекмырат геологларың барысы билен диен ялы таныш болды. Адамлар оңа бири-бириндеи говы болуп гөрүнди. Бу, хакыкатдан хем, шейледи. Бекмырат киме бир зат дийип йүзленсе, ол адам өз ишини ташлап, Бекмырадың хайышыны ерине етирерди. Онсоң онуң өзи-де шейле этмели болярды. Шейдип, ол коллективиң ичине

8 Заказ № 3138

долы хукуклы член болуп, өз-өзүнден гирди-де гидиберди.

Геологларың йүк хем-де енил машынлары көпди. Шофёрларың хеммеси-де Бекмырадың яшындакы йигитлерди. Бекмырат Ашгабат, Тежен билен аралыкда гатнап, геологлара иймит хем-де бейлеки герек-ярак затлары чекйәрди. Онуң иши шовхунлы хем-де гызыклыды. Ишден бош вагтлары болса окув, айдым-саз, кино билен гечйәрди. Бу затлара гатнашмазлык, баш гошмазлык мүмкин дәлди. Бу затлар билен хемме яшлар мешгул болярды.

Геолог яшларың чепер хөвесжеңлер топары гowы ишлейәрди. Олар гүнәша диен ялы концерт берйәрдилер. Хәзир болса Максим Горькиниң «Дурмушың дүйбүнде» диен пьесасыны сахнада гоймага тайярлаярдылар. Яш геологлар Бекмырады-да бу ише чекдилер. Онуң элине план-чызгы берип, сахнаны беземек ишине гиришмеги табшырдылар. Бекмырадың башы асмана етди.

Бир айың ичинде онуң чадырының ичи газет-журналдан, китапдан долды. Тәзе приёмниги гүндогар Азияның хемме станцияларыны тутярды. Хинди, овган айдымлары гижәниң бирвагтларына ченли ювашжа яңланярды. Ниредендир бир ерден улы везипедәки адамлар кичи везипедәки адамлары әсгермейәрмиш, олары долы маңылы адам хасап этмейәрмиш диен бир пикир Бекмырадың бейнисине орнашыпды. Ол бу пикириниң-де дүйбүнден нәдогрудыгыны, адамлар барада нәхак пикир йөредендигини шу ерде гечирен бир айының ичинде аңыклады. Экспедицияның начальниги-де, улы-улы, ёкары билимли инженерлери-де Бекмырада хормат гойярдылар. Өз гезегинде ол хем олара хормат гоймалы болярды. Шейдип Бекмырат адамлар билен арасыны сазлады. Көп санлы дост газанды. Бу болса алтын-күмүш достлугындан миллион дережеде белент дурярды.

Хемме зат говуды. Эмма велин, Халлыгүлли меселе хениз-де шол өңки еринден дырнак ялыжак-да гозганмаярды. Бу болса дура-бара өзүне гөвни етйән йигидиң четини гыздырып башлады.

Бекмырат бу ере ише геченден соң, Халлыгүлли меселәниң угруна чынлакай чыкыпды. Ол Тежене, Ашгабада гиденде, гызың гөвнүни гөтермек үчин, оңа хер хили овнук-ушак совгатлар гетирйәрди. Гыз бу затлары миннетдарлык билен кабул эдйәрди. Оңа сағ бол айдярды. Эгер ол шунуң билен чәкленсе, Бекмырадың башы асмана етерди. Эмма велин, гыз гаты нәзиккәнди. Ол совгатлары алып, «сағ бол» билен канагатланса, йигидиң муңа башга хили дүшүнжекдигинден этияч эдйәрди. Шонуң үчин, Халлыгүл хем совгада совгат билен жогап берерди. Ол хем шәхере гидип геленде, Бекмырада хер хили затлар гетирерди. Бу болса йигиде ярамаярды. Бир гезек ол:

— Халлыгүл, инди маңа совгат гетирме — дийди.

Халлыгүл мылайым йылгырышыны йүзүне яйып гойберди.

— Онда сизем маңа совгат гетирмәңизи бес эдиң.

— Мен бес этмерин. Совгады йигитлер гетирмели. Гызлар хем кабул этмели.

— Ёк, мен муңа разы дәл, Бекмырат. Бу дүйбүнден болжак зат дәл...

Бу гүррүң шу ерде хем галды. Ики тарапလайын совгатлар ене бирнәче вагтлап довам этди. Бу болуш йигидиң четини хас гыздырды.

Гүн гечдигисайы, хенде гечдигисайы Бекмырады ар-намыс басып уграды. «Юмрук ялы бир гызың» өзүни әсгермейши, өзүниң сап, хакыкы дуйгуларыны «ожагаз гызың» басгылаяндыгы, дуйгуларына лайык дуйгы билен жогап бермейәндиги онуң йүрегинде хер хили якымсыз, ховплы, гелшиксиз дуйгулары дөредип уграды. Ол хер гезек Халлыгүл билен душушанда, оңа өзүниң хызматыны теклип эдйәрди. Гөк «Волганы» ювярды. Арассалаярды. Яглаярды. Бу ишлери түйс йүрекден эдйәрди. Әхли хүнәрини сарп эдип, ыхлас билен эдйәрди. Гыза ярамак үчин, ондан хич болманда екеже агыз ягшы сөз эшитмек максады билен эдйәрди. Эмма велин, Халлыгүл дагың гары ялыды. Эремейәрди. Гөзүни гамашдырярды. Гөзелди, эмма совукды.

Тежենден гүн батмазының өң янында гайдып гелип, өз чадырында, раскладушканың үстүнде аркан ятышына Бекмырат пикир эдйәрди. «Мениң бу ере гелмегимиң бир себәби, белки-де, бар себәби шу гызың ахыры. Мен улы умытларымы, арзувларымы бесләп гелипдим. Бу буз ялы доңуп дуран гызы эретмек максады билен гелипдим. Белки, мениңем багтым ачылар

дийип гелипдим. Эмма бу бузуң шол дуршы. Эремеги гөвнүне хем гетирмейәр өйдйән. Гатнашыгы говы. Мылайым. Ёлдашлыгы, мертлиги ондан хем говы. Эмма хемме зат шунуң билен гутармаяр ахыры. Дурмуш, той-томаша гурмак диен затлар хем бар ахыры. Бу ердәки йигитлериң ичинде бирини сөййәндир дийип айдып билжек дәл. Мен кәгижелер онуң чадырының гапысындан гөзүми айырман, екеже минут хем укламан гаравулчылык чекип гөрдүм. Онуң чадырына гызлардан башга бимахал чак гирип-чыкан адама гөзүм дүшмеди. Башга шәхерлерде яшаян бири билен достдур, хат алышяндыр хем дийип билжек дәл. Оңа гелйән хатлары гөрйәрин. Ачып окамасам-да, иберениң адыны, адресини сынлаярын. Мыдама гызлардан хат аляр. Арада гелен бир хат мениң гонжума гор гуйды. Эртеси чадырына барсам, ол хат ачыклыгына столуң үстүнде ятыр. Бу хат барада ол маңа гуванч билен гүррүң берди.

— Профессорымдан гелипдир. Ине-де сураты! Өрән улы алым. Мени өз гызы ялы гөрерди...

Муртлак, чал сач профессор әйнегини ялдырадып, гөзлерини жүйжердип, маңа середйәрди. Ине, шу затлара пикир берсең, Халлыгулуң хич ким билен гезмейәндиги мәлим. Онда ол нәме үчин мениң дуйгуларымы аягының ашагына салып басгылаярка? Ине, мен шуңа акыл етирип билемок. Я-да мени өзүче гөрмейәрмикә? Ылымсыз, билимсиз диййәрмикә? Мен окардым. Онуң ызындан етердим. Хич тарапдан илиң яныңда онуң дилини гысга этмездим. Онсоңам мен ондан сәхелче пес ерим болса, өзүме намыс билердим. Нәме үчин ол шу затлар барада ойланмаярка? Асла шол гүн нәме үчин мениң машыным бозулдыка? Мен нәме үчин муңа душдумкам? Душмадык болсам, говы болжак экен. Элбетде, боюн алмак герек, мунуң билен душушан гүнүмден бәри, мениң гөзүм ачылды. Мен дурмуш мердуванының он басганчагына бирден әдимләп чыкдым. Инди мениң ызыма гидйән ёлум япылды. Мен инди дине өңе гитмели. Мени өңе гитмекден хич бир гүйч саклап билмез. Эмма мен өңе Халлыгул билен биле гитмели. Ол мениң ёлумы ягтылтжак шамчырагым. Мен онсуз нәхили йөрәрин? Нәхили эдип ёлумы тапарын? Чары ага маслахат салып гөрмелими? Бу ердәки достларыма мен, элбетде, бу хакда хич зат дийип

билмерин. Маслахат салып билмерин. [illegible] мүмкин. Билип болямы нәме, яңса алмаклары мүмкин. Бейле болайса, бу мениң үчин өрән агыр ургы болар. Мен муңа дөз гелип билмерин...»

Ол чадырың депесиндәки дешиге уллакан, овадан гөзлерини дикип, хич зат барада пикир этмән, бирнәче вагт ятды. Бейик биразрак дынжыны алды, ене-де пышылдап башлады. «Мен Чары ага билен бир маслахатлашып гөрейин. Эртир барыбир Ашгабада гидип, гыш гейимлерини гетирмели. Шол нәме дийсе, шонуң билен болайын. Ол пәхимдар адам...»

Бекмырат шол гүнүң эртеси Ашгабада гитди. Чары аганы гөрмек үчин, өнки ишләп гаражына барды. Эмма оны тапмады. Чары аганың ругсада чыкандыгыны, хәзир болса Гара деңзиң боюнда «Памириң» түтедип йөрендигини аныкландан соң, хырчыны дишләп, ызына гайтды.

Ол гум ичиндәки сеңңерлериңе голайлашдыгысайы, өз ягдайының өверлик дәлдигине гөзүни етирди. Йүрегинде бирхили пикириң дөрәндигини, шол пикириң дегесинден басмарлаяндыгыны, минутларың гечмеги билен өзүниң шол пикириниң эли баглы гулы болуп баряндыгыны Бекмырат ишини тикенекләндирмек билен аныклады. Бу пикир оны горкузды. Эмма хер зат-да болса, инди гичди. Бекмырат бу пикиринден дәнмезлиге өз яныңдан касам этди.

Ол машыны батлы сүрүп, сеңңериң бир четиндәки «гаража» гирди. Машыныны гойды. Өз чадырына ынамлы әдимләп, батлы йөрәп гитди.

Бекмырат гызыпды. Жаңховлуна дүшенинки ялы бир ягдая дүшүпди. Эмма вели, пикири оңат ишлейәрди. «Мен бейле этмек билен, бу әдими этлемек билен, өзүми нәхили ягдая салжагымы билйәрмими? Шуның аңырсына гөз етирйәрмими? Хава! Мен шейле этмек билен онуң төверегиндәки бүтин ёл-ёдалары бекләрин. Онуң дили гысга болар. Онсоң ол хич ере гидип билмез. Ол межбур болар. Гүйч билен өзүни сөйдүрип болармы? Болар! Соңра мен онуң гулы боларын. Бир диен задыны ики гезек гайталатман. Мен өзүмиң сап йүрегим, сап ыхласым билен онуң дон йүрегини эредерин. Соңра ол мениң билен өвренишер. Өвренишмегиң соңы болса сөйгә язар. Шейдер-де хеммеси дүзелер. Йөне өңи билен хемме ыхласымы онуң аягының аша-

гына дөкейин. Дары дөкен ялы эдип дөкейин. Чыкалга гоймайын...

Бекмырадың бу гүн гөвнүне дүвен иши баша бармады.

Сеңнерде оңа чепер хөвесжеңлер гарашярдылар.

Бу гүн иң соңкы репетицияды. Безелен сахнада ойнамалыды. Шонуң үчин-де Бекмырадын ызындан адам гелди. Ол өңден эдип гелйән пикирине шейле бир гүмра болупды вели, гелен адамың сөзүне илкибада дүшүнмеди.

— Мен нирә бармалы? Нәме үчин? — дийип, гөзлерини алардып, ховсалалы бир ягдайда сораг берди.

— Хәзир иң соңкы — генеральный репетиция боляр. Сахнаны бежермели. Саңа гарашярлар, Бекмырат — дийип, гелен йигит дүшүндирди.

— Хә... Дүшүндим.

Ол чепер хөвесжеңлериң янына ылгады. Сахнаны бежермек үчин өзүне беркидилен ёлдашлары билен ише гиришди. Биринжи картинаның сахнасы үчин герек затлары ерли-еринде гоюшдырдылар. Репетиция башланды.

Бекмырат өз ёлдашлары билен дашарда икинжи, үчүнжи... картиналар үчин герек затлары тертиплешдирип гоймага гиришди.

Ол йүрегинде пейда болан пикири амала ашырмак барада ойланярды. «Бу нәхили болар? Мен ене-де өңки ёла дүшүп гидибермели болармыкам? Ёк! Ёк! Мен ол ёла асла дүшмерин. Ол хакда гүррүң болмагы мүмкин дәл. Мен ол дурмушдан яңы гутулдым. Ол дурмуша әкидйән ене бир ёлдан яңыжа совулдым. Яңыжа бу мәхрибан адамларың арасына гелип гошулдым. Инди мен бу ерден келләм эгнимдекә гитмерин. Мени бу адамларын арасындан согруп алып, түрмә әкитжек хич бир гүйч ёкдур...»

Бекмырат шу пикирлериң астындан чыкып билмән, сахна үчин өң тайяр эдилен эсбаплары чызга середип тертиплешдирйәрди. Ёлдашлары-да дынман ишлейәрдилер.

Биринжи картина гутарды. Чепер хөвесжеңлер сахнаның затларыны жемләп, дашары чыкардылар. Бекмырат дагы болса икинжи картинаның затларыны алып гирип, сахнаны тайярладылар. Хөвесжеңлер репетиция

гиришенлеринден соң, Бекмырат дагы өңки ишлериниң довам эдип уградылар.

«Сениң йүрегиңе дүвен задың сени түрмә алып баряр ахыры!» дийип, Бекмырадың икинжи гөвни башыны гөтерди: «Бу пикириңден эл чек. Эгер түрмә дүшмежек болсаң, муңдан эл чек!» Ене бир гөвни шейле дийди: «Ол иши акыллы, ерликли этмек герек. Ол иши шейле бир ерине етирмек герек, тызын өзи хич кимиң янында агзыны ачып билмез ялы болсун!»

Онуң янында ишләп дуран ёлдашы:

— Бекмырат, жаныңбери сагмы, дост? Йүзүң ямак үйтгешиндир-ле? — дийип сорады.

Бекмырат совукганлылык билен жогап бермәге чалышды.

— Ёк, ёк, маңа хич зат боланок. Ханы, гайрат эделиң. Тизрәк гутаралың. Мениң башга-да ишим барды.

Бекмырадың гөзе илмез чаласын херекети-де, чалт-чалт гепләп берен жогабы-да ёлдашыны канагатландырмады.

— Әй, гысылма, Бекмырат, хеммесине етишерсиң...

«Мениң нәмә гыссанянлыгымы, нәмә етишжек боляндыгымы бу билсе, нәме диерди? Маңа нәхили маслахат берерди? Ине, мунуң эммасы-да шуңда!» дийип, Бекмырат ишини довам этди.

Чепер хөвесжеңлер картинаның ызындан картинаны ойнап гутарярдылар. Шонуң үчин-де ики-үч сагатлап Бекмырадың топары гарадере батып ишлемели болды. Бекмырат бир гөрсе, гиже сагат он бирден ишлейәрди.

«Вах, ичигар!» дийип, Бекмырат маңлай дерини сырды. «Бу гүн болмаз. Онуң иң соңкы гөрнүшинде-де ойнамалы ролы бар. Оны ойнап гутарянча сагат он икиден ишләр. Онсоң оны әкидип болмаз. Онсоң оңа гезмәге гидели диймегиң өзи-де гелшиксиз болар. Гиже онуң чадырына бармак хакда-ха пикир хем этмели дәл. Ол сәхелче гыгырса, бу деге-деге отуран чадырларың яшайжылары шол вагт үстүмизе гелип, мени дүйт-мүйт эдәерлер».

Ол ахыркы гөрнүшиң затларыны тайяр эденден соң, оны элиндәки чызгы-план билен деңешдирип гөрди-де, ёлдашларына йүзленди.

— Инди галамасы сизиң билен. Соңкы гөрнүшиң

сахнасыны безәрсиңиз. Мениң ишим бар. Өзүңиз гайрат эдиң...

Бекмырат еңсесинден ителенйән ялы болуп, өз чадырына тарап уграды.

Онуң ызында галан ёлдашлары бу болша гең галдылар.

— Муңа нәме болдука?

— Бири гөвнүне дегдимикә?

— Мунуң ягдайыны билмек герек.

— Оңа көмек этмек герек...

Бекмырат шол гелшине җайына гелип, чадырың ичинде гарабашынагай болды. «Бу иши шу гүн этмелидн. Ара вагт дүшсе, хер хили пәсгелчиликлериң йүзе чыкмагы мүмкин...»

Кроватына гечип, аркан дүшүп ятды. «Бе, мениң этҗек боляи ишим чемден чыкма болаймасын?» диен сораг оны шол демде дим-дик болуп отурмага межбур этди. «Догрудан-да, ол улы гыкылык чыкарса, мени тутмазлармы? Соңра ялбарып башласам нәдеркә? Әй, говусы, бу затлардан әл чекип, өзүниң ёла дүшерине гарашаймак герек. Онда ол асла ёла дүшмесе мен нәдерин? Ондан соңмы? Әй, соң-соңлап отурандан, бир демде хеммесини гутарандан говусы ёк...»

Сагат он ики болуберенде чепер хөвесҗеңлер вагырдашып даргашдылар.

Бекмырат чадырының матасыны чалаҗа галдырып, Халлыгүлүң гараңкыда оңлы гөрүнмейән чадырына тарап әңедип, кроватың үстүнде йүзүн ятды. Бирсалымдан Халлыгүл чадырына гелди. Чырасыны якды. Өзүн ичинде ожук-бужук ишлер эдишдирди. Соңра чырасыны өчүрди. Бекмырат өз янындан: «Ана, ятды. Бу гүн мениң ниетим иш йүзүне гечмез» дийип, агыр пикирлер билен шол ятышына ука гитди.

Ол эртир ир билен туруп ювунды. Соңра чадырының өңүне чыкып, чар тарапда чөкен дүе ялы гөрнүп отуран гум гершлерине сын этмәге башлады. Шол вагт хем чадырының өңүне чыкан Халлыгүл:

— Бекмырат, гел, чай ичелиң. Эртирлик эдинелиң!— дийип чагырды.

Бекмырадың әхли пикирлери, ниетлери башындан учды. Бу сес онуң йүрегини ачды, рухуны гөтерди.

— Саг бол, Халлыгүл. Хәзир бардым!

Ол шәхерден гетирен колбасасыны, конфетлерини

алып, Халлыгүлүңкә барды. — Халлыгүл, эртириң хайырлы болсун!

Саламлашдылар. Нахар столуның башына гечдилер.

— Нәхили, оңат дынч алдыңызмы, Бекмырат?

— Әй, дынч нирде, зат нирде, Халлыгүл.

— О нәме үчин, Бекмырат? Мен репетициядан гайдып гелсем сиз эййәм ятан экениңиз.

Бекмырат бегенҗек ялы этди, «Диймек, ол геленде бизиң чадыра тарап гарапдыр. Мениң пикирими эдипдир. Я худай, ызыны етир-дә өзүң!» дийип, гүррүңиң ызына умыт билен гарашды.

— Бу гүн сиз узак ере гитмели дәл, Бекмырат. Шу гүн агшам оюн гөркезҗек.

— Бу гүн мениң машыныма техники гөзден гечириш гүни. Мен хич ере гитҗек дәл.

— Иши сагат үчде гутарып, дөрде ченли нахар эдинмели. Нахары мен тайярларын. Сиз азара галман. Дөртде болса клуба җемленишмели.

«Бу аладалар нәме үчин маңа совук гөрүнйәркә? Әй, ол белли зат. Вах, бу аҗайып гыз илки мениң билен гошуны бирикдирип, бу аладалары соң этсе, гөр, нәхили говы боларды?»

— Мен агшам хем ойнадым, хемем хөвесҗеңлериң ойнайышларына сын этдим. Мениң пикиримче, биз бу спектаклы гаты гөвнеҗай эдип ойнарыс. Яшлар хөвес билен ойнаярлар. Геологлар оларың оюнларындан разы боларлар.

— Мен шу гүн сениң ойнайшыңа айратын бир хөвес билен серетҗек, Халлыгүл. Ничик гөрйәрсиң?

Бекмырат Халлыгүлден сәхелче-де болса, йылы сесе гарашды.

Халлыгүл болса шейле дийди:

— Сиз сахнаны говы безәпсиңиз. Сиз эдйән ишиңизиң дүйп манысына дүшүнипсиңиз. Мен гаты бегендим, Бекмырат...

«Ене шол совуклык. Ене шол иш» дийип, Бекмырат агыр гама батып, башыны ашак салды. Ол чай-черекден соң:

— Халлыгүл, саг бол. Мен ише барайын — дийип, шол гамлы халында чыкып гитди.

Халлыгүл столуң үстүни йыгнаман, Бекмырат тә чадырларың аңырсында гизленйәнчә онуң ызындан се-

редип дурды. «Вах, мен онуң максадыны-да, ой-пикирлерини-де билйәрин. Элимден гелен көмегими ондан аяжак дәл. Йөне йүреге эмр эдип болярмы нәме... Мен оны сөйүп билжек дәл ахыры» дийип, гыз хем өз гезегинде гамланды-да, ызына өврүлди. Столуның үстүндәки затлары йыгнашдырып, ишине тарап гитди.

...Ойнуң нетижеси Халлыгүлүң гарашышы ялы болуп чыкды. Геологлар чепер хөвесженлерин ойнайышларындан өрән разы болдулар. Артистлери, Бекмырады сахна чыкарып, оларың шанына узак вагтлап эл чарпышдылар. Хемме бегенди. Бекмырадың-да башы асмана етди.

Ол өйүне гайдып гелйәркә: «Гөр, бу ажайып адамлар мени сәхел вагтың ичинде нәхили дережә етирдилер. Эгер Халлыгүлде-де сәхелче өзгериш пейда болайса, онда мениң ялы багтлы адам болмазды. Белки, мениң шу гүнки газанан абрайым оңа тәсир эдер? Белки, ол шундан соң пикирини үйтгедер? Вах, шейле болайсады...»

Өз эден ишинден, газанан абрайындан гөвни хош Бекмырат чадырына гелип, столуң башында отурды. Бегенчден яна онуң йүреги гүрсүлдәп урярды. Бирден, ичини якайын диен ялы, шу вагт Мерет билен Багтыгүл гөз өңүне гелди. «Худай-ей, мениң дүйнки гүнүм билен бу гүнки гүнүмиң тапавудыны бир гөрсеңизләң! Эдил ер билен гөк ялы!» дийип, Мерет билен Багтыгүли гөркүзмәк ислейән ялы, столы батлы юмруклап еринден турды. «Гусасын гелйәр! Ядына дүшенде гусасын гелйәр!» дийип, эллерини силкеләп, чадырдан чыкды.

Халлыгүлүң чадырында ышык гөрүнди. Бекмырат чадырың голайына барып:

— Халлыгүл, ак йүрекден гутлаярын! Сен бу гүн даң йылдызы ялы болуп, чар тарапа ялкым сачдың! — дийип сесленди.

Халлыгүл чадырының гапысына чыкды.

— Бекмырат, менем сизи түйс йүрекден гутлаярын. Сизе бу гүн улы хормат гойдулар. Мен муңа гаты бегендим.

— Саг бол, Халлыгүл.

— Чай ичесиңиз-ә гелйән дәлдир-дә, Бекмырат?

Бекмырат хәзир онуң чадырына бармагы услып билмеди. Догрусы, гызың әхеңинде хем дине мүрәхетден башга зат дуймады. Шонуң үчин-де:

— Саг бол, Халлыгүл. Чайы эртир ичерис. Ядансың; ят. Мен хем арзув-умытларымы беслэп ятайын — дийди.

— Гижәңиз хайырлы болсун.

— Сениңкем...

Эртеси ене-де биле эртирлик эдиндилер.

— Халлыгүл, бу гүн нәме планың бар?

— Мен узак участокларың бирине гитмели.

— Агшам гелйәңми?

— Хава. Нәме, менлик ишиңиз бармы, Бекмырат?

— Ишим ёгам дәл.

— Белки, айдып отурарсыңыз?

— Ёк. Хәзир айтжак дәл.

— Агшам айтжакмы?

— Хава.

— Боляр...

— Мен Тежене барып гайтмалы. Бу гүн башга ишим ёк, Халлыгүл. Онда, саг бол. Чай-нахарың таңрыялкасын. Мен турайын.

— Саг болуң, Бекмырат...

Бекмырат узаклы гүн айландырылып гойберилен ялы бир ягдайда болды. Нәме эдип, нәме гойяныны-да билмеди. Шу зерарлы-да ол йүрегине дүвен гара пикирини долусы билен амала ашырмалымы я-да ёкмы диен меселәни чөзүп билмеди. «Өз вагтында гөрерис-дә» дийип, агшамың тизрәк гелмегине гарашды.

25.

...Сеңңерден гаты узаклашдылар. Ай, онуң дашындакы сансыз йылдызлар, гарамтыл-гөк асман, чалажа сеслениән ялы болуп, аграс дем алып ятан алтын ялы чәге бу ики яш адамың йүреклерини жошдурярды.

— Биз гаты узаклара гитдик. Азашаймагымыз мүмкин... — дийип, Халлыгүл бир бейик герше чыкып сакланды. Чыралары ялдырап дуран сеңңере тая бакды.

Бекмырат көп маңылы жогап берди.

— Ёк, Халлыгүл, мениң билен деӊ гадам бассаң, хич вагт азашмарсың. Мен бир адамың тапан ёлунам тапарын. Эдип билйән ишинем эдерин. Бир адамың еринде дурмасам, башыма телпек хем геймерин! Ги-

дели! Узак ерлере гиделн! Гуры ериң гутараи ериңе ченли гиделн! Ериң гырасына етип, аягымызы саллап отуралы, бирсалым дынч алып, ондан соңра сеңңере доланып гелели...

—Мен үшейәрин. Гайдалың, Бекмырат! — дийип, Халлыгүл Бекмырадың сөзлерине әхмиет бермейән ялы болды.

Эмма Халлыгүл сеңңерден сайланып гайданлары бәри, Бекмырадың хер бир херекетине, хер бир сөзүне долы дүшүнйәрди. Онуң ызыны үзмән чилим чекиши, бир зат диенде, сесиниң сандырап, титрәп чыкышы Халлыгүле ярамаярды. Шейле-де болса, онуң гөвнүни йыкмазлык үчин чалышярды. Сөзүне «хә» берйәрди. Совалына җогап тапярды.

Халлыгүл Бекмырат шу ере ише гелели бәри, онда дөрән бирхили йити дуйгыны аңшырярды. Бекмырадың өзүне болан гатнашыгының, геп-сөзүниң диңе бир тарапа йыкгын эдйәндигини билйәрди. Эмма гызың йүрегинде Бекмырада диңе ёлдашлык арагатнашыгындан башга хич хили зат ёкды. Халлыгүл хениз хич кими сөймәнди. Хич киме хич хили сөз хем бермәнди. Шу вагтлара ченли муңа онуң эли-де етмәнди. Университет йыллары кын гечди. Окув агырды. Етишмек кынды. Ёлдашларындан, бойдашларындан пес окамак, пес дурмак болса болмаярды. Бу ере гелип, ише геченден соң хем, онуң бар пикирини небит билен газ эеледи. Инженер хөкмүнде онуң хут өзүниң гечирен ерасты барлагларының көпүсиниң өрән шовлы болмагы оңа гапат бекледи. Шейле-де болса, соңкы вагтларда дурмуш гурмак барадакы пикирлер баша гелип башлады. Йөне бу пикирлер тертипсизди. Башлы-баратды. Хениз оңа чынлакай сөз гатан хем ёкды. Өзи-де «Шу сөз гатайсады» дийип, хениз хич кими назара алманды. Бир гиже Халлыгүл өз-өзүне совал берди. «Гөрк-гөрмеги-де хич кимден кем дәл. Гужурлы, гайратлы. Басан ериңден от чыкарян вагты. Нәме үчин ол мениң йүрегими эеләп билмейәркә? Диймек, мениң йүрегимде оңа хич хили сөйги ёк. Мен муңа гүнәкәр дәл ахыры. Мен оңа ягшылык этмәге тайын. Эмма мен оны сөемок. Менде оңа хич хили сөйги дуйгусы ёк. Шейле затлар дурмушда боляр ахыры. Сөйги диен зат белент хем-де йити дуйгы. Адам оңа долусы билен эрк эдип билмейәр. Онсоң бу ерде гүнәкәриң болмагы мүмкин дәл. Эгер сөйүп билсем, мен оны сөердим. Жаныткеш. Говы ёлдаш. Вессалам. Мениңки Бекмырат меселесинде шундан аңры гечмейәр... Нәме үчин эркек билен аялың арасында мәхрибан, йүрекдеш ёлдашлык болмалы дәлмиш? Эгер шол болса, мен онуң билен шу арагатнашыгы өмүрбойы сакламага разы...»

— Сен үшемели дәлсиң, Халлыгүл! — дийип, Бекмырат плащыны чыкарып, ере язды. — Отур. Ярысының үстүнде отур, ярысыны эгниңе ат. Мениң шу гүн сениң билен гүррүңим бар. Йөне маңа гаршылык гөркезмән, гүррүңими диңле. Мен сенден хайыш эдйәрин. Кын-да болса диңле. Мениң йүкүми еңлет.

Жайлашып отурдылар.

Бекмырат сөзе башлады.

— Халлыгүл, мениң йүрегимде саңа айдылмалы гат-гат пикирлер, сөзлер бар. Мен хич вагт хич кимиң өңүнде өз башымдан гечен затлар барада гүррүң ачмандым. Мен эжеми-де мыдама алдап гездим. Мен хич киме догрымы айдан адам дәл. Эмма шу гүн, шу сагат биринжи гезек мен саңа хеммесини айтжак. Өзүмем ак йүрекден долы айтжак. Ынан. Ынанмажагам болсаң, өңүмден айт. «Мен сениң сөзүңе ынанмарын» дий. Онда азара галып айтжагам дәл.

Бекмырат бойнуны буруп, Халлыгүле тарап серетди. Онуң бу болшуна гызың йүреги авады.

— Мен сизиң сөзүңизе ынанярын, Бекмырат. Сизиң айдышыңыза гөрә, сизиң сөзлериңизе ынанмазлык мүмкин дәл. Мен диңлейәрин...

— Саг бол, Халлыгүл...

Бекмырат гызың бу жогабына түйс йүрекден миннетдар болды. Ол өз айдышы ялы, өмрүнде биринжи гезек диңе Халлыгүлүң өңүнде башдан гечиренлери барада догры сөз ачды. Эне-атасы барада, оларың яшашлары, өзүни әликсиредип өсдүришлери, умумы билим берйән мекдеби гутарышы, соң окамайшы, махорканы эзип ичип, «кесел болшы» барада айтды. Огурлык йылларында эден ишлериниң екән-екән гүррүңи берди. Түрмеде гечирен вагтларыны суратландырды. Багтыгүл хем Мерет, оларда болан уруш, ол урушуң себәби... гараз, хич бир зады гизлемән гүррүң берди.

««Гөни гелен кейигиң ики гөзүнден башга айбы ёк» диенлери чын экен-ов!» дийип, Бекмырадың сөзлериниң агзыны ачып диңләп отурышына Халлыгүл пикир этди.

«Нәхили сап йүреклилик! Нәхили ачык гөвүнлилик! Ёк, бу адама элден гелен көмеги этмели. Мунуң мундан бейләк багтлы хем-де долы манылы яшамагы үчин хеммe көмеги этмели. Белки, мен бойдашларымдан бирини ыраpын. Белки, олар бири-бириниң дилини тапып өйленишерлер. Ажайып дурмуш гурарлар.

— Ине, Халлыгүл, Бекмырат Дурдыев диен адамың өмүр беяны шундан ыбарат.

Бекмырат ашаклык билен Халлыгүлүң йүзүне серетди. Ол өзүниң бу хекаясы билен гызың йүрегини эретдиммикәм дийип ойланды. Пикир этди. Эмма оңуң ини тикенеклэп гитди, себәби ол Халлыгүлүң йүзүнде шол өңки совук мылайымлыкдан, чалаҗа йылгырышдан башга үйтгән зат гөрмеди. «Худай-ей, мен нәме этдим!» дийип, шол минутың өзүнде назарыны ондан совды-да, асманың гиже гөзеетиминдәки гараңкы ерине, хопукдырыжы ерине әңетди. Онуң ини еңе-де тикенеклэп гитди. «Мен муңа җаныма ынандым. Әхли сырымы ачдым. Мен бу ишлери келләми этегиме салып этдим. Инди мен иле гүлки боларын. Себәби Халлыгүл-де хич хили үйтгешиклигиң дөремезлиги шуңа шаятлык этмейәрми нәме? Ол инди мениң гүррүңими эдер. Онуң дең-душлары маңа гүлерлер. Мени масгара эдерлер... Мен гүшкелле болмасам шейдермидим? Вах, мени ере сокмалы!»

Бекмырадың дүнйәси даралды. Гарагумуң депесиндәки асман Бекмырадың башына дүңдерилен газана дөнди. Ол хопукды. Дем алмагы кынлашды. Бирселлем ере бакып отурды. Соңра: ««Ятып галандан атыл гал» дийипдирлер. Белки, бу мениң өзүне болан дуйгымы гөнүмел айтмагыма гарашяндыр» дийип чак этди-де, гамлы җошгун билен сөзледи.

— Халлыгүл, мус... мус... дийип отурандан, Мустафа дийәймекден говусы ёк. Менем шейдейин. Ынан! Дүнйәдәки иң якын адамларың болан эҗеңе хем-де дүйнки суратыны иберен муртлак профессорыңа нәхили ынаняң болсаң, маңа-да шейле ынан. Мен сени сөййәрин. Сенсиз маңа бу гиң җахан дар гөрүнйәр. Сенсиз маңа хич задың манысы ёк. Мен сениң үчин ода гирмәге-де, сува гарк болмага-да разы. Мениң эрким өзүмде дәл. Мениң эрким йүрегимде. Ол болса мениң диениме боюн болмаяр. Сени гөрелим бәри, илкинҗи гезек гөрелим бәри, мениң башымдан гечйән гүнлери

бир гөрседиң! Ол гүнлери ит гөрсе, гөзи агарарды. Мен Ашгабатдакам сени агтарып, сениң гөк «Волгаңы» агтарып, гиҗелерими укламан гечирйәрдим. Ызыңдан ковгы гелйән огры ялы болуп, көчеден-көчә ылгаярдым. Ач-сувсуз, ядав бир халда дилими саллап ылгаярдым. Муны сен билмейәрдиң. Сен гиҗеликде машының ягтысына дүшүп, ондан чыкып билмән, өңден гачып отуран товшан ялы болуп, менден гачярдың. Мен болсам, етип билмейәрдим. Мен бу ери халадым. Ерини-де, адамларыны-да халадым. Себәби бу ерлере сен гадам басярсың. Бу адамлар билен хер гүн геплешйәрсиң. Саламлашярсың. Булар шонуң үчин-де маңа хемме затдан гымматлы. Мен шу сөзлери гөзүме яш айлап, якамы чәклэп айдярын. Ынан. Ынанмасаң, сени мениң ыхласым тутар...

Халлыгүл агыр ягдая дүшди. Ол Бекмырадың айданларының хеммесине ынанды. Бу сөзлере ынанмазлык мүмкин хем дәлди. Бекмырадың эллерини херекетлендириши, йүрегиниң чуңңур ерлеринден сызылып чыкян әхеңи бу сөзлере өз эсасы маныларындан башга маны бермәге ер гоймаярды. Бу бир. Икинҗиден, шейле ынанчлы-да болса, бу сөзлериң манылары белент-де болса, Халлыгүл булара канагатланарлы җогап берип билҗек дәлди. Бекмырадың хәзирки ягдайына Халлыгүлүң йүреги-де аваярды. Өз җогабының оңа таты эрбет тәсир этҗегини-де ол билйәрди. Эмма онда-да башга алаҗы ёкды. Ол хем өз йүрегиниң гаршысына гидип билмейәрди.

Бекмырат довам этди.

— Маңа инди ыза гайтмага ёл ёк. Мен дине өңе гитмели. Эмма вели, өңе гөвни сөййән адамың билен эл тутушып, гүлүп-ойнап гитсең, хей, муңа етеси зат бармы?

Халлыгүл мундан аңры дымып отурып билҗек дәлди. Эгер шейле этсе, мунуң өзүниң гелшиксизлик, әсгермезлик болҗакдыгына ол дүшүнди. Ол йүрегине даш баглап, сөзе башлады.

— Бекмырат, мен сизиң сөзүңизи үнс билен диңледим. Маңа шейле улы хормат гоюп, йүрегиңизи ынанаңыңыз үчин сағ болуң. Мен сизе мүң гезек миннетдар. Онсоңам маңа болан сап сөйгиңиз үчин, маңа шейле белент баха берйәниңиз үчин хем сағ болуң. Мен диңледим. Сесими чыкарман диңледим. Сиз хем өз гезеги-

дизде шейдип билермисиңиз? Мениң хем сизе диййжек
сөзлерим бар.
-Бу сөзлериң әхеңи ярамадык хем болса, Бекмырат
эсерденлик билен, мертлик билен башыны галдырды.
— Диңләрин, Халлыгүл! Эгер сен маңа хәзир өлүм
хөкүмини окасаң хем гөзүми гырпман диңләрин. Айды-
бер!
Ол хопугып, демини зордан алып, ене-де әлем ги-
ңишлигине серетди. Өзүни дүрсәп, «хөкүм» нәхили-де
болса, оны мертлик билен эшитмәге тайярлаиды. Эдил
шу вагтың өзүнде асманың гүнбатар четиндәки юмрук
ялы улы бир йылдыз сүйшүп гитди. Бекмырат деррев
ондан гөзүни айрып, ашак бакды-да:
— Айдыбер — дийди.
Халлыгүл кыиылык билен гепледи.
— Мен хем сизиң бараңызда сизи илки гөрен гүнүм-
ден башлап, кән пикир этдим. Догрусы, сиз мениң пи-
киримден хич хачан чыкмадыңыз. Муны мен хем сизиң
өңүңизде боюн алмалыдырын. Эмма мениң сизе болан
гарашым илки вагтда хем, хәзир хем ёлдашлык ара-
гатнашыгының чәгинден аңры геченок. Мен сизи та-
ныш, ёлдаш, говы адам хөкмүнде гаты халаярын. Дог-
рымы айтсам, сизе пейдалы бир иш этмек үчин, мен
хич вагт ялтанжагам дәл, ядажагам дәл. Онуң угрунда
шунча вагт сарп этдим диййип, гынанжак хем дәл. Шу-
на ынаның, Бекмырат. Мен өз дуйгымы шу чәкден ге-
чирмек үчин, кәвагтлар сынанып хем гөрдүм... Бол-
мады...
— Нәме үчин? — диййип, Бекмырат гүңлеч сорады.
Халлыгүл онуң сесине тисгиниш гитди.
— Билемок, Бекмырат! Нәме үчиндигини асла биле-
мок. Билсем айдардым. Яшырмаздым... Мен сизи шей-
ле бир хорматлаярын. Сылаярын. Ине, шунуң хатыра-
сына айдардым.
— Белки, мениң гечмишим саңа яран дәлдир?
— Ёк, бейле диймән, Бекмырат! Сиз гечмишиңизи
маңа яңыжа гүррүң бердиңиз. Мен озал оны билмейәр-
кәм, өз йүрегиме маслахат салып гөрүпдим. Ине, шонуң
үчин-де бу бейле дәл, Бекмырат. Гечмиш нәме? Адам
чагака, яшка, етгинжекке, нәмелер этмейәр. Инди акы-
лыңыза гелдиңиз. Говы адам болдуңыз. Йөрежек ёлуңы-
зы сайлап алдыңыз. Ол ёлдан чыкман гитжекдигиңизе
өзүңиз ынанярсыңыз. Экспедицияның начальниги сизе
гайыбана окамага көмек эдейин дийди. Ол өрән тутанъ-
ерли адам. Берен вадасыны ерине етирип билмесе, ги-
же укусы тутмаяр. Өзүңиз хем яш. Онсоң бу ерде геч-
миш гүррүңи артык, Бекмырат. Элбетде, сизиң башы-
ңыздан гечен ишлер гечмесе говы боларды. Онда ата-
-энелер узак яшардылар. Болупдыр, болупдыр. Нәтжек
ахыры?! Бир вагт гелер, бейле затлар болмаз. Ол иш-
лере бизиң жемгыетимизде хич хили эсас галмаз. Мүм-
кинчилик галмаз.
Бекмырат улудан демини алып, дызына юмруклады.
Онуң гулаклары гүвләп, дамарларындакы ганлары шаг-
лашып гитди. Гахар-газабы жошуп, онуң ыгтыярыны
элинден алып урады. Ол умытсызлык билен:
— Онда нәме себәпден мени халамаярсың, Халлы-
гүл? — диййип сорапда, сеси гарылжык чыкды.
— Бекмырат, дүшүнин: мен сизи говы ёлдаш хөк-
мүнде халаярын. Говы гөрйәрин. Сизиң үстүңизде жан
алып, жан бермәге тайын. Йөне нәме үчин мениң йүре-
гимде сизе сөйги дуйгуларының оянмаяндыгыны биле-
мок. Оны мен яңы айтдым ахыры. Мен онуң себәбини
билемок. Эмма мен сизи доганымдан хем говы гөрйә-
рин. Ынанын. Сөйүп-сөймезликде себәп агтармак гаты
кын. Мес̧елем, биз Айы говы гөрйәрис. Ынха, шу депә-
мизде ялкым сачып дуран Айы. Эмма биз өз-өзүмизден
оны нәме үчин говы гөрйәндигимизи сорамаярыс ахы-
ры. Эдил шулар ялы: кәвагтлар нәме үчин бирини сөй-
мейәндигимиз барада хем йүрегимизе сораг бермейәрис.
Себәби сөемзок. Оны йүрегиң өзи тайярлап, бизиң акы-
лымыза етирйәр. Онсоң бу ерде сораг артыкмачлык
эдйәр... Себәп агтармак хем шейле...
Яңкы асманың гүнбатар четинде сүйшен йылдыздан
бөлүнип, дүе ялы бир даш Бекмырат билен Халлыгү-
лүң арасына гачан ялы болды. Ол даш Бекмырадың
шу вагтлара ченли йүрегинде беслән гелен умыт-арзув-
ларыны-да өз зарбына чым-пытрак этди.
«Ә-хә, бужагаз гыза-ха ахыры айтжагыны айтды-ов!
Қанагатландырдым диййип пикир хем эдйәндир. Йөне
ол бу сөзлер билен мениң йүрегими дилим-дилим эден-
диги барада нәме үчин пикир этмейәркә?..»
Бекмырадың гөзлери улалып, ханасындан чыкайын-
-чыкайын диййәрди. Бүтин гөвреси гыззырма тутаның-
кы ялы титрейәрди. Бирейййәмден бәри укуда ятан, га-
дымкы гылык-хәсиетлер узакдан топ сесини эшидйән

басмачы топары ялы болуп оянып башладылар. Бекмырат гызың овадан аякларыны, гелшикли гөвресини, гең-энайы эдилип, депесинде өрүлип гойлан сачларыны бир хатар сынлап чыкды.

— Халлыгүл, маңа дийжек ахыркы сөзүң шумы? Я-да ене пикир эдип гөржекми? Мен гарашайынмы?

— Ёк, Бекмырат, сиз мениң доганым. Достум, ёлдашым. Мен шу чәкден аңры гечип билжек дәл. Мен көп ойландым...

Бекмырадың хушы башындан учды. Гөзлериниң өңүне гара перде чекилди. Ол эллери билен сермеләп, гызы тапды. Бар гүйжүни бир ере жемләп, гызы габырдадып, плащың үстүне басды. Бейле зада гарашмадык Халлыгүл илкибада аңк-таңк болды. Бекмырат оюн эдйәндир өйтди. Эмма йигидиң херекетлериниң айылганчдыгына гөз етиренден соң зарп билен бөкүп, аяк үстүне галды. Бекмырадың алкымына дыкылып барды-да, чекгесине ики гезек шарпык чалды.

Бекмырат гызың бу айгытлы херекетине гең галып, агзыны ачды...

26.

...Бекмырат даң атыберенде, Ашгабат—Тежен ёлуна гелип етди. Геологларың сеңнеринден нәче дашлашдыгыча онуң акылы дурланярды. Ол барха өзүне гелйәрди. «Мен нәмелер этдим? Инди мениң гөржек гүнлерими ит аглар. Ене-де түрме... Ене-де сырты наганлы конвой. Эй, мениң гара багтым. Мениң маңлайыма язылан шу түрмемикә?»

Ол болан вакалары еке-екеден гөз өңүне гетирмекчи болды. Эмма элини газап билен силтеләп гойберди-де, бу пикири башындан ковды. «Герек дәл! Бу хакда пикир этмек герек дәл! Бу пикирлер чигит ялыжак пейда бермейәрлер. Мениң агыр йүкүми еңлетмезлер...»

Ёла чыкып, бирсалым отурды. Өзүни растлады. «Бир машын душ гелсе мүнейин. Ашгабада барайын» диен пикир келлесине геленде, онуң йүки еңлән ялы болды. Эмма бу умыт гиҗеликде йылп эдип гиден ышык ялы деррев өчди. «Ине, Ашгабада хем бардың. Онсоң нәме? Сениң ол ерде дөрт дивардан башга нәмәң бар? Эженем-ә өзүң өлдүрдиң. Маңлайындан сыпайжак какаң бармы? Әр ялы дөшүни герип, сени башыңа дүшен белаган горажак агаң бармы? Сачыны ябып, гөзяш эдип, сениң дердини пайлашжак аял доганың бармы? Сен киме герек? Ким сениң аркаңда дуржак? Ким саңа көмек этжек?» Ине, бу пикирлер оны еди гат ериң ашамына сокды. Янагы ловлап янды. «Зыяны ёк. Дүйнәде еке-тәк хоссарым, гачыбаталгам болан шол дөрт диварa бир өзүми атайын. Ярым чүйше арагы башыма чекип, он-он бәш сагатлап бир уклайын. Сонуны-да соң гөрүберйәрис-дә...»

Тежен тарапдан ики саны йүк машыны гөрүнди. Бекмырат ериңден туруп, ёлуң ортасына гелди-де ыкжамланып дурды. Өңден гелйән шофёр оны алды. Кабинасына мүндүрди.

Шофёр оңа сөз гатып, гүррүңлешжек болды. Эмма Бекмырат гүррүңе мейил этмейәндигини чалажа дуйдурды. Ёлы агыр дымшыгың ичинде довам этдирдилер. Хер ким өз пикири билен мешгулды.

«Багтыгүлүңкә барсаммыка?» диен пикир келлесине геленде, Бекмырат йылан гөрен ялы тисгинип гитди. «Хич хачан!» Түрмә дүшеүкудан ачылан ялы болды. «Хич хачан!» Эгер шонуңкыма эшидип, ызымдан зат элтсе-де алмарын. Эгер шонуңка бармасан, шонуң билен душушмасаң, бойнуна танап салжак дийселерем, ине бойнум дийип, башымы ашак салар дурубермерин. Мен женаят этдим. Ол болса огрулык эдйәр. Огрулыга тарап мениң ёлум гөмүлди ахыры. Мен инди ыза дәнмерин дийип касам этдим ахыры. Я-да Халлыгүлүң эжесиниңкә келләни этегиме салып барайсаммыкам? Ызымдан гелип әкидйәнчәлер, онуң одуныны оврадып, сувуны гетирип йөрсем-микәм? Шу пикириң өз-ә эрбет дәл ялы. Әй, гөрйәрис-дә...»

«Свобода» проспектини орталаберенлеринде, Бекмырат шофёрдан машыны сакламагы хайыш этди. Машындан дүшүп, шофёра ак йүрекден, улы миннетдарлык билдирди. Соңра өйүне барды. Бар зады тозан баглап сыпдыр. Бу ягдая ол бегенди. Пикир этмезлик үчин ишлемелиди. Бу өйи арассалап, тертибе салмак үчин бир гүн-ә башыны гөтермән ишлемели болжак.

Ол хич зат барада пикир этмән, узаклы гүн өйүни арассалады. Поллары ювды. Халылары какышдырды. Затларың тозанларыны сүпүришдирди. Эжеси билен какасының суратыны элине алып, тозанларыны сүпүренде, оны яман гайгы басды. Ол бу ики сураты баг-

рына басып, кроватың үстүне йүзин йыкылды. Сожап-сожап аглады.

Адамлар онуң айна гапыларының өңүнден хер тарапа гечип дурдулар. Онуң гөзлери бу парахат адамлары гөренден соң, гөвни арам тапды. Чай гойды.

Чайың башында индики ишлериң пикирини этди. «Нәме этмели? Гөни Халлыгүллере барайынмы? Мен онуң эжесине нәме диерин? Гөнимден гелип, болан ишлери айтсам-а, ол мени ковар. Ызыма ит салып ковар. Айтмасамам болмаз. Ёк. Мундан зат чыкмаз. Белки, хәзир милиция гелер? Ол геләйсе вели, хемме меселе чөзүлер дуруберер. Аңсатжа чөзүлер. Әй, нәме болса, шол болсун. Көчә бир чыкайын. Милиция-да өңүмден чыкса алар гидер. Чыкмаса-да соң гелер. Хәй, достярың герек ери... Менде олар ёк-да... Йүрегимдәкилери айдып, ичими соватсамдым... Йүкүм еңлән ялы боларды. Дердим эгсилерди...»

Ол көчә чыкманка, гапысыны ачып, ызына өврүлди. «Хош гал, мениң гачыбаталгам. Мени көчеде тутуп әкитселер, гөрүшмесек, хош гал...» Шол вагт гөкден дүшен ялы болуп, Байры Оразович гелди. Мылакатлы, мылайым гөрнүшли яшулы гапыдан гиренден улы шовхун турузды.

— Бу нә болуш? Бу нәхили иш? Айтман, хабар этмән, келлән угруна гидиберишиңе нәхили дүшүнмели? Нәме үчин ишден чыкдың? Нәме үчин чөле гитдиң? Ким ругсат этди? Ким маслахат берди? Хей, бейле-де бир зат болармы? Ишчилер сынпы хемме затдан хабардар болмалы. Эмма ишчилер сынпының векили болан мениң хич затдан хабарым ёк!

Эгер шу вагтлар Бекмырада: «Какаң дирилип гелди» дийселер, ол Байры Оразовичиң гелшине бегениши ялы бегенип билмезди. «Нәме үчин мунуң янына бармак, шейле мәхрибан адама йүз тутуп, ондан пена ислемек мениң ядыма дүшмедикә? Мунуң өз аягы билен гелйәнишини дийсене...»

Ол эдил җадыланан ялы болуп, Байры Оразовичиң дашында пырланды. Чай гетирди. Юмуртга говурды. Онсоң столуң башында, эдил Байры Оразовичиң маңлайында җайлашып отурды.

Байры Оразович сынлайжы назарыны Бекмырадың йүзүнден айырман гүррүңе башлады.

— Менем, Мыратбердем соңкы вагтларда, ылайта-да

дынч алынян гүнлер өйүне көп гелип гитдик. Бизи се-
нин соңкы иш ягдайың гызыкландырярды. Чары ага
сениң ышкың сөвдасына дүшенини бизе гүррүң берди.
Өзи-де шол гызың ишлейән ерине ише гечди дийди.
Биз, догрусы, улы аладаның ашагында галдык. Саңа
той этмек герек, белки, көмек герекдир дийип ойла-
нышдык. Эмма багышла, биз ызыңдан барып, хабар
тутуп билмедик. Ишчилер сынпының векилини хемме
зада эрки етйән-де болса, онуң ишини, фабриги ташлап,
бир ере гидибермәге хукугы ёк. Онсоңам биз сизиң
экспедицияңызың ниределигини билмедик. Гарагум
гиң мейдан. Ондакы экспедицияларың саны-сажагы
ёк. Нирeден гөзлежек. Ине, инди саңа душдум. Хаңы,
мени бегендир: ол нәхили гыз? Тойы хачана белледиң?
Нәме герек? Утанма, чекинме. Белки, тойы шу ерде,
сениң өйүңде я-да фабрикде гечирерис? Билйәңми, биз
фабрикде ника көшкүни дөретдик. Оны бир барып гөр-
сең, акылың хайран болар! Соңкы бир йылың ичинде
бизиң фабригимизде көпе молла ника гыйдыран бир
адам хем ёк! Бу ишде, элбетде, Мыратбердиниң хыз-
маты гаты улы. Оны өңрәкки партия йыгнагында хем
белләп гечдилер. Хаңы, инди нәме этмели болса, айдып
отур. Хемме айданларыңы айдышыңдан хем говы эде-
рис. Сен бизиң өз адаммыз. Шонуң үчин-де тәзе ёл-
дашларың янында дилиң келте болмазлыгы үчин чал-
шарыс.

Байры Оразович бу сөзлери айтман, Бекмырадың
стола дегейин-дегейин дийип дуран келлесини юмрук-
лап отуран болса, Бекмырат үчин хас еңил хем говы
боларды. Аралыга агыр дымышма дүшди. Байры Ора-
зович Бекмырадың гепләрине гарашды. Бекмырат геп-
ләп билмән, бокурдагы долуп дымды. «Бу нәхили
адамка? Мен бу мәхирли адамының аталык сөзлерине
нәхили җогап берсемкәм? Нә йүз билен мунуң өңүнде
сөзе башласамкам? Өзаллар мен бу адам хакында эр-
бет пикирдедим. Мениңкә гелмегини хем иш везиписи
боюнча дийип дүшүнйәрдим. Я-да халы-палас, пул та-
макинчилиги билен гелйәндир өйдйәрдим. Мен акмак!
Дүнйәде ики акмак болса, шонуң бириси мен! Бир
болса-да шонуң өзи мен...»

Онуң маңлайы стола дегип-дегип гидйәрди. Байры
Оразович онуң овадан келлесини сынлап, хырчыны
дишләп, башыны яйкаярды. «Сизи адам хатарына го-

шуп гойберйәнчәк, хунаба-ха ювутдырып билйәрсиниз... Йөне вели, сизиң чагаларыңыз сизе бейле эзъет бермезлер. Ол вагтлар окув-тербиечилик ишини мекдеп билен машгала билеликде дүйпли чөзер...»

Байры Оразович шол сынлап отурышына Бекмырадың гөзүнден уллакан бир дамҗа яшың даманыны гөрди. Соңра ол Бекмырадың эгинлерине серетди. Йигидиң гүйчли хем даяв эллери чалажа титрейәрди.

Байры Оразовичиң өзи-де эрбет бозулды. Ол отуран еринден сычрап турды-да, столуң аңырсына гечип, Бекмырады гужаклады.

— Оглум, башыңа нәме иш дүшди? Айт! Деррев айт! Дердиң нәхили дережеде гүйчли хем болса, оңа дерман тапарыс. Маслахатлашарыс.

Бекмырадың бүтин адамчылык дуйгулары жемленип, бир ере үйшди. Ол гөзлеринден боюр-боюр яш гойберип, гүррүңе башлады.

— Байры Оразович, мениң дердиме дерман тапмак мүмкин дәл. Мениң дердиме сизиң ялы пәк йүрекли адамлар дерман тапып билмезлер. Мениң дердимиң дерманы милицияда. Судда. Прокурорда. Эмма, яшулы, билип гоюң, мениң инди түрмә дүшесим гелмейәр. Мениң азат яшасым гелйәр. Ишләсим гелйәр. Деңдушларың арасында гүлүп-ойнасым гелйәр. Эмма мен хер минутда шу затлардан махрум болуп дурубермели. Хәзириң өзүнде милиционер гелип әкитсе әкидибермели. Бу маңа гаты агыр дүшжек. Мен дурмушың тагамыны яңы алып уграпдым. Инди мен сизи-де, Чары агаңы-да, геологлары-да гөрүп билмерин... Бейле боландан-а аңсатжа өлүм болайса, гөр, нәхили говы боларды...

— Оглум, айт, нәме болды ахыры? Белки, хениз гич дәлдир, оглум? Белки, ол беланы ызына гайтарып болар?. Айт! — дийип, Байры Оразович онуң юмшак арасса сачларыны сыпалады.

— Гич, Байры Оразович! Хеммеси гутарды.

— Ханы, бир кәсе чай ич! — дийип, Байры Оразович ерине гечди. Бекмырадың хем өзүниң кәсесине чай гуйды. Бекмырат ажы чайы ичди-де, өзүни растлады.

— Айтсам, гулак салың, Байры Оразович!

Бекмырат гыссанман, хич зат галдырман, болшуны болшы ялы айдып башлады. Байры Оразович хем гыссанман, бар үнсүни жемләп диңледи...

27.

Халлыгүл илкибада хич зат аңшырмады. Нәмәниң-нәмедигине дүшүнип етишмеди. Йөне саг элиниң аясының гызып, авушап дурмагы оны хушуна гетирди. Хемме задың аңырсына гөз етиренден соң, Халлыгүл өзүни плащың үстүне гойберди. Маңлайыны ики дызына дирәп, деми-демине сыгман аглады.

«Нәме үчин ол мениң гөвнүми галдырдыка? Мен оңа нәме яманлык этдим? Танышанымыздан соң гечен шу гүнлериң ичинде мен оңа йүзүң үстүнде бурнуң бар диймәндим ахыры. Мен оны доганым ялы гөрйәрдим ахыры. Хей, бейле-де бир ягшылыга яманлык болармы. Мен ондан бейле гөдеклиге гарашмаядым, хич гарашмаядым».

Халлыгүлүң гөзүнден акян яшлар яңагындан сырыгып, чәгәниң үстүне дамярды. Агламакдан, гөвни галмакдан яңа онуң гөзлери гызарып, габаклары пөкгерипди. Сачлары булашып, йүзүне дөкүлипди. «Мен оны говы адаммыкан өйдүпдим. Ек, ол говы адам дәл экени. Мен оны танамаян экеним. Догры, ол мениң гызлык намысыма эл гатып билмеди. Мен оңа эл гатдырманам. Йөне онуң йүрегине дүвен нието хут шолды. Ол нежис! Мен онуң бу эденини багышламарын».

Бу вагт Бекмырат эгнини саллап, гөзден йитип барярды. Бирден Халлыгүлүң гөзи оңа каклышып гитди. Ол ене:

«Нәме үчин Бекмырат маңа бейле дарашдыка? Мен оны ёлдаш хөкмүнде говы гөрйәдим ахыры. Мен оңа элимден гелен көмеги этдим ахыры. Ол мениң эден ягшылыкларымы билйән ялыды ахыры. Эгер шейле болмаса, ол маңа ичини дөкмезди ахыры. Өзүниң өң огры боландыгыны айтмазды ахыры. Онда нәме ол мени бейле этдикә?» — дийип, ылгап, бир депәниң үстүне чыкды. «Бекмырат, нәме үчин бейле иш этдиң?» дийип, гыгыржак болды. Эмма дили диен этмеди. Дамагы долуп, гөзүнден монжук-монжук яш дөкүлип уграды.

Халлыгүл эсли дурды. Соң элини маңлайына дирәп, чадырына тарап йөрәп уграды. «Ол мени масгара этди. Мен онуң бу эден ишини багышламарын. Ек, багышламарын» дийип, ичини геплетди. Шонда онуң гөзүниң өңүне Бекмырадың өңки эден этмишлери гелип уграды. Гөвнүне болмаса Бекмырадың: «Инди мен дүзелдим.

Хакыкы адамларын арасына гелдим. Мен инди өлсемем өңки ёлум билен гитмерин» диен сөзлерем гулагына эшидилип дуран ялы болды.

— Онда нәме ол ене бейтдикә? — дийип, Халлыгүл өз-өзүне сораг берди-де аглады. Өз янындан онуң эден ишини прокурора айтды. Оны тутдурды. Бирденем Бекмырат түрмә дүшен ялы хопукды-да, якасыны тутды.

Бекмырат бу вагт гум депелеринден ашып, гөзден йитипди. Халлыгүл өз-өзи билен геплешип, сеңңере етип барярды. Ол чадырының ишигине барып аяк чекди. Улудан демини алып, Бекмырадын чадырына серетди. Бекмырат чадырындадыр өйдүп диңширгеди. Ардынжырады. Эмма Бекмырат гөрүнмеди. Бу ягдай Халлыгүлүң гахарыны гетирди. Ол гахарына сандырап:

— Мен сениң бу эден ишини багышламарын. Ек, багышламарын. Мен өзүмин масгараланмагыма ёл бермерин — дийди велин, ене онуң богазы долуп, додагы кемиш-кемиш эдип гурады.

Халлыгүл эртеси ирден ояңды. Онуң узын гиже ятмандыгы билдирип дурды. Йүзи кокушыпды. Гөзүниң ичи гызарып дурды. Онуң келлесиниң гүвлейәндигем билдирип дурды. Ол эли билен гаршы маңлайыны гысып гойберйәрди.

— Хәк, Бекмырат, сен нәме иш этдиң — дийип, Халлыгүл дашарык чыкды-да ювунды. Сачыны дарап, өзүне тимар берди. Эртирлик эдинди. Шонда ол Бекмырадын чадырында ёкдугынам аңды.

— Ол нирә гитдикә? — дийип, Халлыгүл гашларыны чытды-да, онуң чадырының гапысыны ачды. — Бу нәме иш этдигикә? Я ене көне ёлуна дүшмеги йүрегине дүвүп гидибердимикә? — Ол элини силкип гойберди. — Эй, жәхеннемине гитсин-ле. Онуң гөзүнде от якмалы. Ол ягшылыгы билжек адам дәл.

Халлыгүл ишине гитди. Эмма гечен гижеки вака оңа ынжалык бермеди. Ол кәте улудан-улудан демини алярды. Кәте гөзүни бир нокада дикйәрди. Өзүнде дөрейән өзгеришлери ёлдашларына дуйдурмажак болубам йүрегине аграм салярды.

Халлыгүл ишден гичлик өврүлип, сеңңере гелди. Бейлеки участокларда ишлейән бойдашлары онуң дашына эгрилди.

— А гыз, Бекмырат ёк-ла.

— Сен оны гөрмедиңми?

— Вай-эй, ол дүйнден бәри гөрвенок-ла. Оңа бир зат болан болаймасын.

— Тежене хабар эделиң.

— Милиция дуйдуралың.

Гызларың ховсаласы Халлыгүлүң депе сачыны хүйрукдирди. Ол болан ваканы гызлара айтжагыны, айтмажагыны билмән ики арада галды. Яйданды. «Бекмырат өзүни хеләклән болаймасын» диен пикирем онуң келлесине гелип долды. Шейле-де болса, ол йүрегине хөкүм этди-де йылжыраклап:

— Нәме ховсала дүшйәңиз. Яш огландыр-да, душушыга дагы... — дийип, соңкы сөзлерини айдып билмән ювдуныды.

Төверегиндәкилер онуң бу ягдайыны аңмадылар. Олар Халлыгүлүң гүррүңини бөлүп:

— Догруданам шейледир.

— Йигит шекилли йигит душушыга гитмелидирем — дийишип гүлүшүп дагадылар.

Халлыгүл маңлайыны тутуп, чадырына гирди. Ийипичжек болды. Эмма болмады. Онуң агзының ичине өтатылан ялыды. Бекмырадың эден иши оны отдан алып, сува урярды. Узын гиже өз-өзи билен геплешип чыкярды.

Халлыгүл эртеси ирден ише гитмек үчин чадырының ишигине чыкды велин, шәхер тарапдан чал «Волга» ула гойберилен ялы болуп сүйнүп гелди. Онуң ичинде Бекмырат барды. Ол шофёр билен хасаплашып, машындан дүшди. Эгнини саллап, юваш-юваш йөрәп, Халлыгүлүң янына барды. Халлыгүл йүзүни бир гапдала совупды. Ол гөзүни узак бир ерлере дикип дурды. Онуң додакларам кемиш-кемиш эдйәрди. Бекмырадың болса гөзүниң овасына яш айланыпды. Бирден ол гөзүни балкылдадып, бирхили эндиревүк сес билен:

— Хал-лы-гүл... — дийди-де, онуң аягына йыкылды. Халлыгүл ярым-яш болуп:

— Мен атадан екедим. Сени доганым хасап эдйәдим — дийип, онуң башыны ерден гөтерди.

ПЕРВАНА

ЕЛДА

Ашгабадың сөвда техникумыны яңыжа гутаран Оразмырат Сарыев ишлемели ерине — узакдакы серхеде голай район меркезине гиҗәниң ярында гелип етди. Ёлагчы гатнадян машын область меркезинден ир чыкыпды. Шофёрың чакламагына гөрә, агшам сагат секизе галман, район меркезине гелип етмелиди. Ёлы орталаберенлеринде, сүрүжи машыны бир чете чыкарып саклады. Кабинадан чыкды. Мүйнли ялы болуп, ёлагчылара йүзленди:

— Мыдама чаклайшың ялы болуп дурмаяр. Биз бу ерде азда-кәнде сакланмалы боларыс. Машынын дүзедилмели ери бар. Машындан дүшүң. Тәзе ховадан дем алың. Менем, ынха, деррев дүзедишдирип башлайын.

Ёлагчылар он адамдан көп дәлди. Оларың ичинде гаррылар-да, яшлар-да барды. Хеммесиниң гөрнүшлери аркайынды, өз өйлерине барярдылар. Шонуң үчин-де ховлукмаярдылар. Хеммеси бир ерден боланлары үчин таньшдылар. Гүррүңлери-де алышярды. Диңе Оразмырат Сарыев ядыргаярды. Ёлагчылардан хич кими танамаярды. Бу ерлере биринжи гезек гелшиди. Ол шонуң үчин-де сүрә соң гелип гошулан гузы ялы болуп, бир четде гене-гүррүңе гошулышып билмән дурды.

Хер хили шорта сөзлер билен ёлагчылары гүлүшдирип гелйән, гөзлери чым-гызыл, әңеги өңе чыкып дуран, гечисакгал адам гыралары эплем-эплем гөк шляпасыны ашаграк басып, Оразмырадың янына гелди.

Кынлык билен оңа сораг берди:

— Иним, сен бу ерлериң адамы дәл өйдйән? Шейлеми?

Оразмырат башга затлар барада пикир эдип дураны үчин сорага гарашмаярды. Шонуң үчин-де онуң сесине тисгинип гитди:

— Хава...

Машынын үстүндекәлер Оразмырат бу адамы халаманды. Ондан: «Яшулы, нәме үчин сениң гөзлериң гызыл?» дийип сорасы, шонуң билен хем онуң четини гыздырасы гелипди. Эмма нәтаныш адама бейле сораг бермәге утаныпды. Икинҗиденем, хич оңайына гетирип

билмәнди. Шу вагт-ха сорайсамам болман дурмаз дийип, пикир йөредип дурка, ене-де гөк шляпалының сеси эдил гулагының агзында яңланды:

— Иним, гең гөрме, серхет адамлары сораг бермеги говы гөрйәрлер. Сен бу ерлере гезеленже гелйәрмиң я-да ише-зада ибердилерми?

Онуң әхеңинде өзүне чекижилигиң, дада етишижилигиң сеси эшидилйәрди. Гүррүңдешиниң бу сыпатлы Оразмырада ярады. Шонуң үчин-де нәтанышың сорагы оңа гөдек я-да агыр дуюлмады. Ол дөвталап җогап берди:

— Ише ибердилер, яшулы.

— Гаты говы, гаты говы. Ине, района барарсың ише башларсың. Хә диймәнем адамлар билен таншарсың. Иле гошулышып гидерсиң. Бизиң районымызың адамлары өрән говудыр.

— Сиз ниреде ишлейәрсиңиз? — дийип, Оразмырат бирден келлесине гелен сорагы берди.

Яшулы сигаретини юмшадып дуршуна шейле дийди:

— Мен район меркезиндәки иң улы ресторанын директоры, иним.

«Гөзи шонуң үчин гызыл болаймасын, мыдама ичип йөрениңден болаймасын» дийип, Оразмырат гөйә бир тәзелик ачан ялы, гүррүңдешиниң йүзүне серетди.

— Ишиңиз-ә говы экен...

— Ишим яман дәл, йөне агыр. Көпчүлигиң гөвнүни тапмак аңсат иш дәл. Илиң гөвнүнден туруп билмесең-де, ишләп йөрмегиң әхмиети ёк. Шу вагтам ичими ит йыртып дур. Дүйнки гайдышым. Ызымда нәме болуп, нәме гояныңдан хабарым ёк. Ресторанын директоры болмак кән адамлы машгаланың башы болмак ялы экен. Үстүң мыдама алададан долы. Адамлар чайсыз, нахарсыз галаймасын дийип, мыдама ичиңи хүмледип йөрмели.

Оразмырат машынын үстүнде бу адам барада эден нәдогры пикиринден утанды. Шляпалыны сынамак үчин ене бир сораг берди:

— Ресторандыр-да, яшулы. Геленлер нахар болса иерлер, болмаса-да кәйинер гидерлер. Эшитмедиксирән болаярлар. Мен-ә шейле дүшүнйәрин, сизинче хем шейле дәлми?

Гөк шляпалы гызыл гөзлерине әхли гүйҗүни йыгнап, Оразмырады башындан аягына ченли сынлап чыкды.

Оразмырат онуң гахардан долы гөзлерини гөрмеди. Эмма сызды. Инди гичди. Айдылан сөз гуш ялы болуп, агыздан чыкып, учуп гидипди. Инди оны ызына гайтармак мүмкин дәлди. Шонуң үчин-де Оразмырат яшулының ургусы нәче агыр-да болса, чекмели болды. Ол урга чыдамагы йүрегине дүвди.

— Иним, бу сөзүни башга ерде айтмагын. Ылайта-да саңа, зәхмет дүнйәсиниң гапысыны яңыжа ачжак болуп дуран адама булар ялы сөз гелишмейәр. Эгер сен ише шу пикир билен гиришмекчи болсаң, гөни шу ерден ызыңа долан-да, тә пикирини дүзедйәнчәң, окувыңы довам этдир. Ёгсам сен яңкы пикириңи эдйән гүнделик ишиңде гиңелтмели боларсың. Шол пикири довам этдирмели боларсың. Ол болса сени гаты эрбет затларың үстүнден элтер.

Яшулының хер сөзи юмрук ялы керпич болуп, Оразмырадың гараңкыда чалажа гөрүнйән даяв, эгинлек гөвресине патылап дегйәрди. Хер дегенде оны титредйәрди. «Бу өрән гызыклы адам болмага чемели» дийип, Оразмырат пикир этди. «Гең адам. Мен мыдама мунуң ресторанындан нахарланарын. Мунуң билен якындан таншарын. Йөне, нәме үчин мунуң гөзлери гызылка? Гезип йөрен аракхордыр дийсең, оңа-да мензәнок. Бу сөзлер аракхорың айтжак сөзлери дәл. Аракхор дәлдир дийсең гөзлериниң агы элван ялы гызыл. Гең, өрән гең адам...»

— Мениң айдан сөзлеримиң гөдегрәк болаймагам мүмкин — дийип, гөк шляпалы өңки бадыны говшатды. — Гөдегем болса хакыкатдыр. Хакыкат диен зат рехимсиздир. Сен бир азажык пикир эдип гөр. Эгер мен ише сениң айдышың ялы чемелешсем, онда мениң директор болдугым дәл. Табшырылан иши өдәп билмесемем мениң коммунист болдугым дәл. Онсоң мен хем, райышда ятан кесек хем бир. Җанлы адамың шол келле ялы кесекден тапавуды болмалы ахыры. Адам кесекден тапавутсыз болса, ол адам дәлдир. Өлүдир, мейитдир. Шужагаз хакыката пикириң чатарча-ха болупдыр.

Чапып гелйәркә сакга дуран ат ялы болуп, шляпалы бирден дымды. Оразмырат шу пурсатдан пейдаланып:

— Яшулы, мени багышлаң. Агзыма гелении айдып гойберипберипдирин. Мен йөне айдайдым. Йүрегимде хич хили гаралык ёк — дийди.

— Зыяны ёк — дийип, яшулы шляпасыны ёкарык гөтерди: — Зыяны ёк. Менем гызып гидибердим. Биз энтек сениң билен таншарыс. Достлашмагымыз хем мүмкин. Вагт хеммесини гереги ялы эдип ёла салар. Билип гой, маңа Дурды гөни диййәрлер. Мен дөшүме сапанча тутулып дурка-да, гөнимден гелйән адам. Диңе гөнүлик билен яшап, гөнүлик биленем өлмеги өз өнүмде везипе эдип гойдум. Хакыкы өмүр сүрмек диен задың манысы мундан ыбаратдыр, иним.

Оразмырат ахырсоңы йүрегине даш баглады:

— Яшулы, сизиң өзүңизем, дүнйәгарайшыңызам маңа ярады. Ят ерде дост агтарсамам сизден говусыны тапарын өйдемок. Йөне мени бир зат гең галдыряр. Сорамага чекинйәрин. Хава, догрусыны айтсам чекинйәрин.

— Менден чекинмегин. Мен ерликсиз чекинмеги-де, ерликсиз утанжаңлыгы-да халаян адам дәл. Шуны-да билип гой, иним.

— Нәме үчин сизиң гөзлериңиз гызыл? — дийип, Оразмырат бу сорагындан соң Дурды гөни үстүне топулаймасын дийип горкан ялы бир әдим ыза чекилди.

Дурды гөни машындан дүшели бәри биринҗи гезек хезил эдинип гүлди:

— Эй, иним, оңардың-ов! Сениң нәме пикир эдйәндигиңи айдайынмы? Ха! Ха!

— Айдың, Дурды ага?

Хениз-де гүлүп дуран Дурды гөни шейле дийди:

— Дурды гөни ресторанын директоры боланы үчин мыдама ичип йөрендир. Гөзлери-де шонуң үчин гызылдыр дийип пикир эдйәрсиң. Догрумы? Йүрежигиңи билейдим герек?

— Догры, Дурды ага. Сиз мениң пикирими догры окапсыңыз...

Яшулы гүлкүсини эмай билен басды:

— Мениң гөзлеримиң ич йүзүнден кирпик чыкяр. Шол хем маңа мыдама эзъет берйәр. Гөзлерими мыдама гызардып, яшардып дур. Докторлар ол кирпиклериң чыкян ерини бир затлар билен якалы диййәрлер вели, хич йүрек эдип билемок. Тениме тыг дегирмән шу яшыма гелип етдим. Инди-де оншарын-да...

— Сиз мениң шейле пикир эденими нәхили билдиңиз?

— Шейле пикир эдйәнлер башга-да бар, иним. Маңа шейле сораг беренлер хем болды. Инди мениңем саңа бир сорагым бар, иним. Чекинмән сорабережекми?

— Сораң, яшулы. Сиз менден дүйбүнден чекинмели дәл.

— Хайсы эдараның гарамагына гелйәңиз?

— Райондакы универмагың гарамагына.

— Везипәң нәме болмалы?

— Сатыжы. Тайяр гейимлер бөлүминиң мүдири.

— Хм... Хм... — дийип, Дурды гөни пикире гитди. Сонра: — Иним, кеми ёк. Йөне дөвлетиң берен дузуны халаллап ишле.

— Максат-ха, шолдур...

— Максадыңа ет, иним...

Сүрүжи ремонтыны гутарды. Ики-икиден, үч-үчден чар тарапа яйрап гиден ёлагчылары машыныны гүгүртмак билен жемләп аландан соң ёла дүшди.

ОРАЗМЫРАТ САРЫ ОГЛЫ

Йүз яшлы чынарың дамарлары ялы чар тарапа яйран, дениз ялы чуңңур, әлем ялы уч-гырасыз, дүйпсүз дурмуш йигрими яшлы, даяв, эгинлек, буйра сачлы, инче йүзли, овадан гара гөзлери ялдырап дуран, бугдайреңк Оразмырат Сары оглуны сөвда техникумыны гутарандан соң, өз гужагына алды. Бу узак районларың биринде башланан дурмуш, мәхирли эне ялы болуп, юмшак, мылайым эли билен онуң маңлайындан сыпаламады. Оңа гөдек хем-де совук дарашды. Дурмуш оңа бир кровать, бир стол, ики отургыч, бир гейим шкафы ерлешер ялы кичижик жайжагаз берди. Гара гыш әпет бир йыртыжы ялы болуп, агзыны ачып Оразмырадың үстүне голайлап гелйәрди. Бужагаз жайың якар ялы оңлы пежи-де ёкды. Дүйн-өңңүнки яган ягшың сечме ялы гатыжа дамжалары петиги дешип гечди. Иң эрбеди-де, Оразмырат ишден геленде, ики саны лавсан көйнегини ләбик сувуң ичинде гөрди. Көйнеклерини гарбап алды. Озал гар ялы ак көйнеклериң хәзир мелеми, сарымы, хайсы реңкдедигини сайгарар ялы дәлди. Дурмуша яңы гадам басан, сегсен манат айлык алян йигит үчин бу айылганч ургуды. Гахар билен көйнеклери силкенде көйнеклериң бириниң өл ени столуң гырасында дуран кәсәни зарбы билен әкитди. Гаты полуң үстүне гачан кәсәниң хер тикеси дырнак ялы болды. Бу затларың үстесине-де техникумың берен туфлисиниң ашагы дешилипди. Гыш пальтосының өңлери сүрлүпди.

Шейлеликде, алыныян сегсен манадың хырыдары гүн гечдигисайын көпелйәрди. Жайы ремонт этмелиди, пежи тәзеден бежертмелиди. Илиң гөзүне чыкар ялы гейимлери тәзелемелиди. Ол болса магазинде боланы үчин мыдама илиң ичиндеди. Бокурдакданам хер гүн үч гезек бир затлар гечирип дурмалыды. Сегсен манада гарашып дуран затлар бири-бириңден зерурды, бири-бириңден важыпды

— Диңе булар хем дәл ахыры — дийип, Оразмырат столуң четинде элини келлесине дирәп отырка пикир этди: — Диңе буларам дәл. Тәзе кинолары гөрүп дурмалы. Хич болманда хепдеде бир гезек гейим ювдурмалы. Мыдама бейӨйли-ишикли болмагың угруна чыкмалы. Мыдама бейдип гезип йөрмегем болмаз ахыры. Бе-е бу нәхили болды. Я-да ене-де техникума доланып барайсаммыкам? Нәме этсеңиз шейдиң, йөне нахархана билен ятакхана болан өңки хукугымы дикелдиң дийип, Мерет Гаррыевичиң өңүне барып, гол говшурып отырыберсеммикәм? Хакына гаранда-ха, шондан говусы ёк...

Техникум, директор Мерет Гаррыевич, студент ёлдашлары ядына дүшенде, онуң йүреги йити тыг билен дилинип гитди. Гөзлери немленди. Не ажайып адамлардылар. Ол гүнлер не ажайып гүнлерди. Студентлер бир атаның бир энеден өнен ялыдылар. Бири-бири үчин хич затдан гайтмаярдылар. Гара муртлы, чал сачлы Мерет Гаррыевич студентлери өз чагасы ялы говы гөрйәрди. Нахар вагтлары, тә огланлар нахарларыны ийип гутарянчалар нахарханада боларды. «Ий!» дийип гыссарды. Ийдирмән гойбермезди. Диңе студентлер дәл, мугаллымларың өзлери-де ондан гөрелде алярдылар. Хемме ишгәрлер Мерет Гаррыевич ялы болмага чалышярдылар. Техникумда болса бир вака, эдил дүйнки болуп гелйәр. Студентлерден бири эрбет нәсаглады. Оны деррев кеселхана ерлешдирдилер. Мерет Гаррыевич хер гүн ишини гутардыгы онуң янына гидйәрди. Гижелерини кеселханада гечирйәрди. Шейдип, хемме ерден доктор гетирип, кеселхананың докторларыны-да өз гүнүне гойман, директор ол студенти онунжы гүн дийленде аяк үстүне галдырды. Хей, шу затларам ятдан чыкармы? Хей, Мерет Гаррыевич ялы-да говы адам болармы?

Оразмырат шу затлар барада пикир эдип, шу отурышы бозман узак отурды. Ол бу пикирлериң ичине

бүтин дуркы билен чүмди. Бирден, бөкүп ериниден турды-да, чемеданына япышды. «Гитмели, диңе техникума гитмели» диен дуйгы оны өз угруна гоймады. Оняңча ар-намыс диен бир зат, узын ганатлы әпет гара гушуң сыпатына гирди-де, ики аягы билен тутуп дуран ялаңач гылыҗыны чыраның ягтысына ялдырадып, бир геңси дилленди:

— Намарт, нирә? Мерет Гаррыевичиң япына ве йүзүң билен баржак? Ол саңа ганат бекләп, нәхили яшамалыдыгының нусгасыны берип, сени ёла салып гойберди. Шейле гүйчли, билимли йигит болуп башыңы чарап билмесең, онда, догуп нәме этҗекдиң?

Оразмырат ене өңки отуран отургыҗына өзүни гойберди...

Диймек, ыза ёл ёкды.

Диңе өңе гитмелиди.

Нәхили эдип?

Оразмырат ене-де пикире гитди. Индики пикирлер голайдакы, элиңи узатсаң етип дуран затлар барадакы пикирлерди. Пайтагтдан өрән узакдакы район меркези, онуң бири-бирине меңзеш, көмелек ялы җайлары, дараҗык, тозанлы көчелери барадакы пикирлер оны долап алды. «Мен инди бар өмрүми шу ерде гечирмелимиӣ? Шу етмезчилигиң, хорлугың ичинде яшамалымы? Мениң элим мыдама шейдип, узадан ериме етмән дурмалымы? Онда догрудан-да энеден болмагың-да гереги ёк экен. Мен дүйбүнден бейле дурмуша гарашмаярдым. Техникумдакымдан говы яшарын диен умыдым барды...»

Бу пикир агырды, онуң ёлы теркидүнйәлиге тарап узалып гидйәрди. Оразмырат муны деррев аңды-да, башыны силкип, эллерини салгылап ериниден турды. Укудан ачылан ялы болуп, эссине гелди. Оразмырат өзүнден ыгтыярсыз:

— Ашгабат! — дийип сеслененде, кичиҗик җайың ичи җан какылан ялы яңланып гитди.

Шол бада-да гурҗак ялы Ашгабадың гиң, овадан көчелери, җеннет ялы баглары, эртекидәки ялы көшклери, гечен заманлары ачып берйән музейлери, театрлары, тәзе гуралян аҗайып җайлары ерден чыкан ялы болуп, йигидиң гөз өңүнде бүтин бейиклиги билен дикелди. Бүтин болушлары билен җанланды. Йигит сакланып билмән, ене-де өзүни отургыҗа гойберди. Келлеси эгниниден гачып барян ялы, ики эли билен маңлайыны тутды.

— Ёк, мундан гүнем болмаз, яшайышам болмаз! — дийип, Оразмырат бу гезек зарп билен ериниден турды. — Нәме-де болса гайтмак билен болмалы. Маңылы яшамага, гурплы яшамага чалышмалы. Бу дурмушы-да маңа диңе техникум, Мерет Гаррыевич, мугаллымларымыз берип билер. Менде мундан башга ёл ёк, ёда-да ёк.

Шу вагт ики аягы билен ялаңач гылыч тутан гуш сыпатына гирен ар-намыс ене-де җайың ичинде пейда болды. Эмма Оразмырат бу гезек оңа газап билен элини салгап гойберди:

— Бу ягдайымда сениң маңа герек ериң ёк! Гүм бол! Гөзүме гөрүнме. Сенсизем оңшарын. Шейле гүнлере дүшемде мен техникума, Мерет Гаррыевиче йүзленмән, киме йүзленейин?!

Яш йигидиң хәзирки ягдайы дүшнүклиди. Өзбашдак дурмуш диен зат онуң үчин хениз сахыпалары ачылмадык китап ялы ятды. Техникумы гутарып, ише белленен вагты йигит бегенипди. Хич киме хич хили хасабат бермән, хич зат барада чуңңур пикир этмән, хайсы задың нәхили болҗакдыгы хакында ойланман, мундан беян өз эли, өз якасы болҗакдыгына, ислән ерине ислән вагты гитҗекдигине, ислән вагты-да доланып гелҗекдигине, мугаллымың, тербиечиниң өңүнде җогап бермели болҗак дәлдигине бегенипди. Бүтин өмрүни чагалар өйүниң тербиечилериниң гөркезмеси, техникумың мугаллымларының ёлбашчылыгы билен яшап гечирен Оразмырат үчин эркинлик өрән гыммат, магнит ялы өзүне чекиҗи бир затды. Догрусы, Оразмырат соңкы бәш-алты айың ичинде бу аҗайып эркинлик барада арзув хем эдип башлапды. Ябы йүзүп орталан йүзүҗиниң кенара етмәге ховлугышы ялы Оразмырат хем бу эркинлиге етмәге ховлугып башлапды.

Эркинлик онуң гөзүне әлемгошар ялы көп реңкли, баг ялы реңбе-реӊ гүлли гөрүнди. Шол вагт көвшүң ашагының дешилйәндиги, петикден ягыш гечйәндиги, кичиҗик отагың ремонт эдилмелидиги, печлериң тәзеден отурдылмалыдыгы барада онуң чигит ялыҗак-да дүшүнҗеси ёкды. Техникумда, чагалар өйүнде бу затларың хеммесини оңа, Оразмырада хызмат эдйән адамлар дүзедйәрдилер. Шонуң үчин-де дүнйәде бейле аладаларың барлыгындан ол хабарсызды. Иң бәркиси ол

гейимиң йыртыляндыгыны, көвшүң дешилйәндигини-де билмейәрди.

— Дурды гөни догры айдан экен, хакыкат диен зат айылганч зат боляр экен — дийип, Оразмырат агшам аралашансоң соваи угран отагың ичинде көйнекче отурып билмежегине гөз етирип, пенжегини эгнине алды.

— Бе-е, валла, мен-ә чыкгынсыз ягдая дүшдүм-айт! — дийип, йигит отагың ичинде гезмеләп башлады! — Нәме этмели? Киме йүз тутмалы? Кимден харай гөзлемели? Белки, Дурды ага маслахат берер. Мен илки шонуң билен маслахатлашып гөрейин. Хава, дүнйәде хичхили чыкгынсыз ягдайың болмагы мүмкин дәл дийип, мугаллымларымыз айдярдылар. Белки, мениң келте гайдян ерим бардыр? Белки, мен бир затлара дүшүнйән дәлдирин?..

Ол ене-де отурды. Бу пикирлерден дынмак үчин столда ятан гошгулар йыгындысыны гөвүнли-гөвүнсиз элине алды. Бу кичижик китап, 1925-нжи йылларың чай депдерчеси ялыжак юкады. Ужыпсызжады. Эмма шейле-де болса гүйменжеди.

Бизиң гахрыманымыз даражык отагың ичинде шейле агыр ягдайда отырка, район меркезиниң бейлеки четиндәки гиң ховлулы, хашамлы жайын ичинде, бай сачадың башында онуң дашына гурмак үчин тор өрүлип башланыпды. Оразмырат мундан дүйбүнден хабарсызды.

Гошгулар юмуртганы яңы ярып чыкан жүйже ялы бири-бирине меңзешдилер. Шонуң үчин-де Оразмырады узак гүймәп билмедилер.

АЙЫН БИР БӨЛЕГИ

Район меркезиниң иң улы көчелериниң бириниң ортасында гүрпүнде ерлешйән универмагың жайы бүтин бир кварталы тутуп отырды. Жайың ичи гиңди. Гапыдан гирен бадына магазиниң бөлүмлери айыл-сайыл бөлүп гөрүнйәрди. Сенагат харытлары шейле бир сөйги, шейле бир уссатлык билен безелип гойлупдыр, олара гөзүң дүшен бадына гөвнүң гөтерилйәр. Хемме зат ерли-еринде, хемме зат гөзүң ягыны аляр. Магазиниң ичиниң задыныӊ хетди-хасабы ёк. Эгер районың бейлеки әхли магазинлерини япсаң, бүтин илат шу универмагың харытлары билен долы суратда оңушжакды.

Дүйнки агыр агшамы ярым укуда, ярым оялыкда башдан совап Оразмырат ише өңки гелйән вагтындан гижә галман гелди. Ол тайяр гейимлер бөлүмини эмсилик билен чалт сынлап чыкды. Бу ерде чага, аял-эркек гейимлери, костюмлары, көйнеклери асылып дурды. Оларың үстүнде тозаның, кир-кимриң ады-да ёкды. Оразмырат иш гутарандан соң узын, гелшиксиз чоткасы билен хатарлардакы хемме зады чотгалап гидйәрди, хер гүн эртирине ише гелен бадына хем шейле эдйәрди. Бөлүмиң поллары, айналарының өңлери хер гүн ики гезек сырылып сүпүрилйәрди. Шу затларың нетижесинде бу бөлүме гелен адамлар аңсат бош гитмежек болярдылар. Я-да затлары сынлап узак дурярдылар.

Оразмырат бөлүми ягшы гөзден гечиренсоң, узын йүп метрини бойнундан асды, чек кагызларыны тайярлады. Ики саны галамың ужуны чыкарды. Ише башлабермели болды.

Магазин ачылып, бир сагат гечендeн соң, уллакан туристик машыны Оразмырадың бөлүминиң айнасының эдил өңүнде сакланды. Ол машынын ичинден узын бойлы, гөрмегей, ак йүзли йигитлер ве гызлар ят дилде вагырдашып геплешип чыкдылар. Шол геплешип гелишлерине-де магазине гирдилер. Хеммеси эдил команда берлен ялы Оразмырадың бөлүминиң өңүнде жемленишдилер.

Эдил шу вагт магазине узын бойлы, ак йүзли, сурат ялы бир овадан гыз хем гелип гирди. Ол өз янындакы йүзүни мама дишән, гөрк-гөрмексиз, семиз гызы өңе сүрди-де, өзи ол гызың хем туристлериң ызында гизленип, сатыжыны сынлап башлады. Ак йүзли гыз сатыжының буйра сачларыны, гүйчли даяв гөвресини, мәхирли йылгыряң гөрмегей йүзүни, туристлер билен өкде, йүрекдеш геплешишини, умуман, онуң хүнәр эдилип ясалан мермер хейкел ялы сыпатыны өвренмәге, ондан ылмы иш язмага гелене меңзейәрди. Дашындан середен адама бу шейле болуп гөрүнйәрди. Себәби магазине өз кейпине гелен гызың сатыжыны бейле сынламагы, онда-да гизлинликде, онуң өзүне билдирмән сынламагы мүмкин дәлди. Гыз бар үнсүни сатыжа берипди. Ондан хәзир өз адыны сорасаң айдып билжек дәлди. Онуң гөзүне сатыжыдан башга туристлер-де, бейлеки алыжылар-да гөрүнмейәрди.

Оразмырат туристлере аял, эркек костюмларыны

гөркезйәрди. Гейдирип гөрйәрди. Гызларың элине костюм я-да көйнек берип, олары тутының аңырсына гойберйәрди. Костюмың я-да башга геймлериң етмез ерлерини, ягны өлчедип дурана лайык гелмейән ерлерини, оларың өзлеринден өң аңшырып айдып берйәрди. Дашындан середйәне, бу сатыҗы задының гечмегини ислемейән ялыды. Эмма вели, онуң бар пикири, максады алыҗының гөвнүни тапмакды.

Ак йүзли гыз өңүнде дуран семиз гызың эгнине элини гойды-да:

— Шейле еңиллик билен, шейле сыпайы ишлемегем болар экенов... Ол иш этмән, гайтам кейпине ойнап дурана меңзейәр. Хемме ишини эл уҗундан битирип дур — дийип, Оразмырат билен назарының каклышмагындан горкды-да, келлесини ызына чекди.

Семиз гыз дуршуны үйтгетмән, келлесини бир тарапа өврүп, ювашҗа гепледи:

— Айдышларынданам гөрмегей экен. Адамчылыгы-да онат болара чемели. Гөрйәрмиң, эдил яз ялы йылгырып дур.

Ак йүзли гыз семиз гызың бөврүне чалаҗа дүртди:

— Ювашрак, гыз, бирден эшидәймесин. Онсоң ол масгарачылыгың ашагындан чыкып болмаз. Дуршуны-да үйтгетме, гөрер.

— Гөрсе гөрсүн, магазине гелйән гытмы, нәме. Биз геймлери сынлап дурус. Башга зат билен ишимиз ёк.

— Магазине гелйән гыт дәл, ава гелйән гыт... — дийип, ак йүзли гыз умыт билен өз сөзүне йылгырды. Бу сөзе семиз гыз хем ичини гүлдүрди.

— Телпеги агана-ха меңзейән дәлдир-дә — дийип, ак йүзли гыз гүлкүсини басып, ене-де семиз, йүзүни мама дишән гызың гулагына пышырдады.

— Ёк-ла, бейле болмагы мүмкин дәл. Гөрйәрсиң-ә, эдил тер хыяр ялыҗак-ла... Телпеги аган бейле болярмы нәме.

Бу сөз нәме үчиндир ак йүзли гызы бөврүне тыг сүнҗүлен ялы ынҗатҗак болды. Мунуң үстесине-де ол шейле совал беренине өкүнене меңзеди. Эмма бу ягдай гелши ялы-да билниксиз гечип гитди. Юкаҗык булут сырылды. Асманың йүзи өңкүси ялы арассаланды.

Бу арада туристлер бу бөлүмден алҗак затларыны алып, голайдакы бөлүме чекилдилер. Олар ол тарапа бирден чекилдилер. Шонуң үчин-де сатыҗы билен ак йүзли гызың арасында диңе семиз гыздан башга адам галмады. Ак йүзли гыз хопугып гиден ялы болды. Эмма Оразмырадың чеклерини тертиплешдирип, башыны галдырман дуршундан пейдаланып, бойдашының енинден чекди-де, бу бөлүмден араны ягшы ачды. Бейлеки бөлүм билен аралыга барып, ики бөлүмиң-де затларыны сынлаян киши болуп дурды.

Оразмырат кагызларыны бир чете сүйшүрип, галамыны тәзеден элине алды. «Инди ким бар?» диен манында башыны ёкары галдырды. Магазиниң ичинде адам барха көпелйәрди. Эмма хәзирликче онуң бөлүмине тарап гелйән ёкды.

Оразмырат хич бир манысыз, максатсыз гоңшы бөлүме тарап йүзүни өврүрди. Тенине көз басылан ялы тисгинип гитди.

Ики бөлүмиң арасында прожектор ялы бар ере ялкым сачып дуран гыза назары дүшенде йигит өз гөзлерине ынанмады. «Гөзүм гамашан болаймасын?» дийип, ызлы-ызына гырпып гөрди. Гыз болса гөз астындан йигидиң дүшен ягдайыны бегенч билен сынлады-да, тутаşып угран оды хас батландырып гойбермек максады билен, семиз гыза ювашҗадан бир затлар дийип, йылгырып гойберди.

Бу артыкмачды. Онуң өз-өзи эййәм ловлап туташыпды.

Гызың сыраты — ортадан ёкаррак бойы, ат йүзи, инче били аял гөзеллигиниң иң ёкары дережесиниң жеделсиз аламатыды. Оразмырат оңа деррев шейле дийип хем баха берди. Гызың уллакан гара гөзлери дүйпсүз дерья ялы мылайымлык билен бир энайы балкылдаярды, йүң яглыкдан тикилен көйнегиң ая ялы гүлякасы, он бармакдакы улулы-кичили, гашлы-гашсыз йүзүклер, узын өкҗели, лак чалнан гара көвши ловурдаярды. Даш ялы дөшүң үстүнде хер демсайын толкунып, өз-өзүнден херекетленип дуран гара сачлар ойнаярды. Гызың дик тутуп дуран келлеси дийсең гөзелди. Дүшеги асман реңкли гөк, гүллери гара, чакланҗа яглык ховадан докалана меңзейәрди.

Оразмырат бу ажайып гөрнүшден гөзүни айрып билмән, өзүни бүтинлейин йитирипди. Шу аралыкда бир яш йигит гелди-де:

— Маңа арзанрак бир костюм герекди — дийип, сатыҗа йүзленди.

Оразмырат гулагына бир сесиң гелендигини эшитди. Эмма онуң манысына дүйбүнден дүшүнмеди. Шу аралыкда ол йигит хайышыны ене гайталады. Бу гезек Оразмырат гыздан гөзүни айырман, ыза чекилди-де, кырк бәш номерли аял көйнегини яңкы йигидиң өңүне оклады.

Ак йүзли гыз сатыжының дүшен ягдайыны гөрүп, бойдашы билен анры чекилди. Гоңшы бөлүмиң анры четине гитди. Йигит бу ерден оны гөрүп билмейәрди.

Гыз бирхили толгунды-да, бойдашына йүзленди:

Ол костюм сорана аял көйнегини берәйди...

— А, гыз, ол костюм сорана аял көйнегини берәйди...

Мыдама өзүнден гөвни гечик семиз, гелшиксиз гыз гамлы йылгырды:

— Сен онуң акыл-хушуны алдың. Ол бүтинлейин келлесини йитирди. Мен гөзүми айырман, онуң болшуны сынлап дурдум.

Ак йүзли гыз бу сөзе бар затдан бетер бегенди.

Костюм алжак йигит, гыз гөзден йитенсоң умытдан дүшүп, өзүни йитирен Оразмырада гарап гүлди-де:

— Гардаш, маңа костюм герек. Аял көйнегини башыма япайынмы? — дийди.

Бу сөз Оразмырады хушуна гетирди. Ол йигидиң йүзүне бакып, гүнәли йылгырды:

— Гардаш, багышла.

— Зыяны ёк.

— Сизе нәхилирәк костюм герек?

— Арзанрагы.

— Бәри гечиң. Ине, шу хатары гөрүп чыкың.

Оразмырат бу йигиде ислән костюмыны тапып берип, оны уградды-да, башга гарашып дуран адамың ёкдугындан пейдаланып, ак йүзли гызың гиден тарапына үграды. Гыз онуң өңүнден чыкды. Гыз гөзүни-гашыны есир эдижи бир сыпатда ойнатды-да:

— Биз-ә сизиң бөлүмиңизе барярдык. Сиз нирә уградыңыз? — дийип сорады.

Бу гыз өзүне хабар гатар дийип, Оразмырат асла пикир хем этмейәрди. Шонуң үчин-де ол өзүни йитирди. Онуң чигинлериниң, балдырларының ысгыны гачды. Эмма шу ягдайда-да болса гызың сесиниң овадан хем-де якымлыдыгыны беллемеги башарды. «Бу сес Магтымгулы театрының сахнасының безеги боларды...»

Оразмырат тенде галан бар гүйжүни бир ере йыгнап зордан:

— Гелиң, гелиң — диймеги башарды. Деррев ызына өврүлип, өз иш ерине гечди. Гөзлерини екеже минут хем ак йүзли гыздан айырмага йигидиң гурбы етмейәрди.

Ак йүзли гыз башга-да дииере зат тапмадык болмага чемели:

— Сиз нәме, маңа кән гөзлейәңиз? — дийип, керешмели нәз этди.

— Билемок...

Бу хич бир манысыз, хич бир угурсыз, йөне айдылып гойберилен сөз ак йүзли гыза бахар шемалы ялы ярады.

— Бизе костюм герекди?

— Менде сизи безәп билжек костюм ёк.

Сонра чалажа йылгырды-да:

— Асла бейле костюм бардыр хем өйдемок — дийип, өңки сөзүниң үстүне гошды.

— Олар нәме? — дийип, гыз аял костюмлары дуран хатара саг элини узатды. Көйнегиң енң азажык ыза чекилди. Дөрт бармак инлиликдәки алтын билезик әлемгошар ялы ловурдады. Оразмырат дилини дишләп, зордан «Аперин!» дийип гыгырмакдан саклаңып билди.

— Ол костюмлар сизе ярамаз. Сизе алтын сапак билен ховадан дикилен костюм герек.

Ак йүзли гыз хезил эдинип гүлди:

— Белки, сизиң диййән костюмыңыз эртир чыкар?

Оразмырадың аты чыкды:

— Мүмкин. Эртирем гелип хабар тутуң.

— Боляр-да. Ханы, гыз, гайдалы.

Бойдашы гитмәге дөвталапдыгыны дуйдурды.

Оразмырат батырланды. Оңа бир ерден гүйч гелип гошулан ялы болды:

— Хич болмаса, адыңызы берин айдып гидиң-дә?

— Адымы нәтжекдиңиз?

— Хич. Йөне... — дийип, Оразмырат утанып ере бакды. Онуң гулагының учлары элван ялы гызарды.

Гөйә гызың оңа рехими гелен ялы болды:

— Адым Айбөлек...

— Эй, шейледир-ле. Менем шейледир дийип чак эдипдим.

Өз ады бу йигиде таныш мыка дийип әтияч этди-де, гыз тисгинип гитди. Улы алада билен сорады:

— Сиз нәме, бейле диййәңиз?

— Айдан бөлүнип дүшене меңзейәрсиңиз. Ерде сизиң ялы гөзелиң дөремеги мүмкин дәл...

Гыз еңиллик билен улудан демини алды.

АЙБӨЛЕК ЯРНЕПЕС ГЫЗЫ

Шу гүнүң агшамыны, узак гүйз гижесини Оразмырат Сары оглуның нәхили ягдайда гечирендигини, хорматлы окыжылар гөз өңүне гетирип билерлер. Ишден чыкып өйүне гайданда, онуң гөзи хич зат гөрмеди. Улы көчеден, бейлеки эгрем-буграм кичижик көчелерден өзүни бүргүт гөзлерини чар тарапа гарадып, дине Айбөлеги агтарды. Өз өйүниң дешиниден ики гезек гечип, ики гезек хем ызына доланды. Ахырсоны кичижик, совук отагың гапысыны ачып, ичери гирди. Айбөлек онуң бүтин эркини элинден алыпды. Айбөлек онуң үчин бүтин бир дүнйә, уч-гыраксыз әлеме өврүлипди. Шу зерарлы бу кичижик, совук отаг йигидиң гөзүне сычаның күрүминден энайы гөрүнмеди. Йигит жая сыгмады. Отурара ер тапмады. Коридора чыкды. Ичери гирди. Коридордакы көчә чыкян айналарың хеммесиниң өңүнде бирнәче вагтлап дуруп гөрди. Көчә серетди. Айбөлек гечмезмикә, онуң ша сыпатлы йөришини ене бир гезек сынлап болмазмыка диен пикир оны бүтин дуркы билен мум-хелим эдип ташлады.

Үч метрлик отагың ичинде тора дүшен ёлбарс ялы болуп, гезип йөршүне Оразмырат өзүни сахнада дәлдирип, декломация айдян дәлдирин өйтмейәрди.

— Инди мен хич ере гитмерин. Ишимиң дашындан керпич гуюжы болуп гүнүми гөрерин вели, янкы перизат билен бир ховадан дем аларын. Эй, худай, онуң сесини! Онуң сыратыны, сыпатыны! Ол бу говгалы ер шарында догуп дөрәне меңземейәр. Ол сай-себәп билен асмандан дүшен перишдедир. Онуң юка додакларыны, эгри гашларыны! Хытайы бармакларыны, деря ялы дүйпсүз гөзлерини дийсеңизләң! Хеем бу затлар гөз өңүнден айрылармы! Хеем бу затлар хыялдан чыкармы?

Онуң айдышы ялы хем болды. Ятжак болуп дүшегине геченде, уклажак болуп гөзлерини юманда Айбөлек пейда болды. Бүтин гижеси билен оялыгында-да, ука гиденде-де хыялдан Айбөлек чыкмады. Эртир туранда-да «Айбөлек» дийип, самрап оянды.

Йигрими яшлы Оразмырат аял гөрмеди дийсек нәдогры болар. Аяллар билен якынлы-дашлы, огрын-догрын душушыклар болупды. Эмма хич бир аял онуң пикирини Айбөлегиң чекиши ялы өзүне чекмәнди. Онуң хыялы, арзувы пикири хич бир аялда Айбөлекде жемлениши ялы жемленмәнди. Айбөлекде сакланышы ялы узак сакланманды.

Биринжи гезек гөзүне илен, дүйбүнден нәтаныш гызың өзүнде шейле тәсир галдырандыгындан Оразмырат пикири ачылан вагты горкманам дурмады. Ол хич вагт дине ынанмаярды. Ынанманды. Эмма шу ерде велин: «Бу ыкбалмыка? Тәлеймикә?» дийип, өз-өзүне сораг берди. Пикири ене бир гезек дурланан вагты болса мүна бегенди. Сөйги илкинжи бакышдан дөрейәр. Шейледикде дөрән сөйги хем хакыкы сөйги боляр дийип, өзлик-өзүне гылав берди. «Биз шейле багтлы сөйгүлери билйәрис ахыры...»

Гөйә Айбөлек магазин ачылманка гелип гидәйжек ялы, Оразмырат шол гүнүң эртеси ишине бир сагат даңы өң гелди. Ховлудакы гапыдан гирип, өз бөлүмини тертибе салды. Бар затлары ыкжамлашдырып, томанларыны сүпүрди. Хатарлары режеледи. Сонра айнагапының өңүне барып, көчеден гечйәнлери сынлады, магазиниң ачыларына гарашып, гапының өңүнде жемленен адамлары гөзден гечирди. Оларың арасындан, көчә гөзи етйән ерлерден Айбөлеги агтарды. Гыз хич ерде гөрүнмейәрди. Бу ягдай Оразмырады сусландырды. Шейле ажайып гызы безәп билжек костюмың, аял көйнегиниң өз бөлүминде ёкдугы-да буларың үстүне урна болды. Оразмырады гынандырды. Онуң бөлүминде арзан, гыммат бахалы хер хили аял геймлери, костюмлары көпди. Эмма Оразмырат өз янындан бу затларың хич бирини Айбөлеге мынасып гөрмейәрди. Оразмырадың дүйнден бәри башдан гечирен агыр сагатларының ичинде Айбөлек бейгеле-бейгеле асман гүммезине башыны дирәпди. Элъетмез ерлере ченли барып етипди.

Магазин ачылды. Адамлар бөвет йыкылан ялы болуп, жайың ичини долдурдылар. Бәш-он адам шол бада Оразмырадың бөлүминиң өңүни эеледи. Оразмырат оларың үсташыры гапа середийәрди.

— Гечиң, гечиң, адамлар, костюмлары өлчәп гөрүң. Герек номериңизи сайлап алың — дийип, сатыжы арадакы тагтаны гөтерип, алыжылара ёл ачды. Адамлар

тайяр гейимлер бөлүминиң ичини долдурып, өз ишлери билен башгагай болуп уградылар. Оразмырадың болса гөзлери гапыдады. Алыжылар бирсалымдан оны төверек-дашдан чагырып башладылар. Шейлеликде, ол гайра гоюлмасыз иш билен мешгул болуп, өз ягдайыны унудып башлады. Адамлара костюмлары гейдирйәрди. Сәхелче нәсазлык дуйса, башгасыны алмагы маслахат берйәрди. Шейдип ол сәхел вагтың ичинде он костюм сатды. Алыжылар оңа миннетдарлык билдирип, хошамай сөзлер айдып гитдилер.

Иш довам эдйәрди.

Айбөлек гөрүнмейәрди.

Бөлүмде адамларың сабашып башладыгысайы Оразмырадың ховсаласы артды. Инди онуң гөвнүнде дүйнки ваканың болуп гечендигине ынам азалды. «Мен бу затларың хеммесини дүйшүмде гөрендирин. Бу затларың бары дүйшдүр. Эгер оялыкдакы, хакыкы зат болса, ол ене-де гелерди. Гелерче вагт болды. Бу гүнем гелжекдигини ол хут ойдакы ялы эдип айтды. Эмма хенизе ченли гөрүнмейәр. Мен акмак дүйшүме гирен задыоюммыка дийип йөрүпдирин...»

Ол шейле пикирлер билен гүнортан сагат бир болланда нахара чыкды. Өйден гетирен ики саны юмуртгасы билен бир чәйнек чай ичип, галан отуз минут вагтыны дүесини агтарян ялы чар тарапа серетмек билен көчеде гечирди. Гоңшы бөлүмлериң биринде ишлейән бир гыз оңа хабар гатды:

— Оразмырат, сениң өзүң магазинде болсаң-да, хыялын башга ерде. Сен бирнәче гүнден бәри киме гарашярсың! Я-да ызыңдан гелжеклер бармыды? Бар үнсүңи ише бермесең, пул ишидир, улы ялңышың үстүнден бармагың мүмкин.

Бу сөз, догрудан-да Оразмырды хыялы дүнйәден чыкарып, хакыкы дүнйә, районың улы магазинлериниң бириниң ичине гетирди. Яш йигидиң иң горкян зады-да гөзден дүшмек, иле гүлки болмакды. Пикир эдип гөрсе, ол бу айылганч, дүйпсүз учурымың гырасына гелип етен экен. Йигит бирсалым пикир эдип дурмак билен, гоңшы бөлүмиң ишгәрине якымлы гүлүп, шейле дийди:

— Наташа, саг бол. Онат маслахат бердиң. Йөне мен тәзе геленим үчин бу ерлериң адамларыны өвренмек, танамак ислейәрин. Башга мениң гарашяным ёк. Хүшгәр боларын. Тиз өвренишерин...

Наташа көп манылы йылгырды:

— Онуң ялы болса, ягшы-ла. Мен башга аладаң бармыка дийипдим.

Наташаның йылгырышы-да, соңкы сөзлери-де Оразмырада гаты дегди. «Булар бир зат сызярлар. Мен эййәм иле гүлки болан болуп йөрмәйин. Мен өзүми расламалы. Мен ёлдашларымың гөзүнден дүшсем, мундан айылганч зат болмаз, мен булар билен мыдама бир ерде ишлемели ахыры...»

Сагат икиде магазин ачылды. Иш тәзеден башланды.

Инди Оразмырат магазиниң гапысына ашаклык билен, гөвүнли-гөвүнсиз, ынамлы-ынамсыз середйәрди. Алыжылар билен хас ыснышыклы, йүрекдеш гүрлешйәрди. Олара ыхлас билен хызмат эдйәрди. Наташаның сырлы йылгырышы, айдан сөзи оны азрак кәшешдирди. Дүйнден бәри йүрегинде дынман дуран батлы харасады песелтди. Ол инди өңки чыгрына дүшүпди диен ялыды.

Эмма...

Эмма сагат үч голайлаберенде харасат тәзеден гопды.

Якасына бир гарыш гиңлигинде «гушдырнак» нагшы чекилен, дүйнкә гаранда хас уллакан, гөк-гызыл гашлы гүлякалы кетени гейнен, башына дүйнкүден дүйбүнден үйтгешик косынка атынан Айбөлек семиз, гелшиксиз гызы ызына тиркәп, эдил ша гызы ялы бир дабара билен магазиниң гапысындан гирди. Оразмырадың элиндәки галамы гачды, онуң яңыжа чыкарылан ужы дөвүлди. Оразмырадың гөвнүне магазиниң ичи өңкүден көп эссе ягтылып гиден ялы болды. Әхли затлар тәзеден өвүшгин алана меңзеди. Бу гүнки Айбөлеге гөзи дүшенден Оразмырат: «Эй, худай-ей!» дийип, якасына элини етирди.

* * *

Гечен йыл Самарканда алты айлык курса гиденде, ызында болуп гечен өрән гелшиксиз бир вакадан дүйбүнден бихабар Ярнепес, гызы Айбөлеги бүтин аталык мәхри билен сөййәрди. Онуң ики чагасындан өйүнде яшаян диңе Айбөлекди, Оглы Атанепес ики йыл мундан

өң айрылышып, башга района гөчүпди, шол ерде ише ерлешипди.

Бу шейле болупды.

Ярнепесиң оглы Атанепес ичмеги, ёлдашлары билен ресторанда, нахарханаларда кейп этмеги говы гөрйәрди. Ёлдашларының көпүси бу йигиди халаярдылар. Ол дегишгенди. Дегишмәни-де гөтерйәрди. Эмма бириәче ёлдашлары оны халамаярдылар. Шонуң үчин-де сәхел бичселер оңа какдырып гепләрдилер. «Байың оглы. Булар ялы адамлар бизиң билен отурмагы халамаярлар. Диңе биз ялылар билен гөз үчин отурярлар. Себәби баям болсаң, гарыбам болсаң, хөкман ёлдашың болмалы. Еке гезмек болмаяр» дийшип, онуң гахарыны гетирмәге чалшардылар Бу сөзлер оңа агыр дегйәрди. Себәби ол хич кимиң гөвнүне дегмейәрди, өз гөвнүне хем дегилмегини ислемейәрди.

Гыш гүнлериниң бириди, шейле отурышмалардан Ярнепесиң оглы өңкүлерине гаранда өрән эрбет серхош болуп гелди. Онуң бу гүнки ичиши хич задың чакы дәлди. Ярнепес оны илки бада урмакчы болды. Эмма гижәниң ичинде вагырды чыкарып йөрмеги услып гөрмединде, оглуны дүшегине гетирип ятырды. Эртир чайының башында икиси-де, оңатжа гыңралышдылар. Ярнепес сүсүшжек өкүз ялы болуп, кичижик келлесини сандырадып, өңе омзады:

— Ата сакгалы энегине чыкыпдыр. Индиден соң бейдип, иле гүлки болуп йөрмәге утанаңокмы? Бизиң тохум-тижимизде бейле бихепбе, бейле масгара адам болмандыр.

«Атанепес гүнәкәр, шонуң үчин-де онуң дили гысга. Ол хәзир мениң айданларымы сесини чыкарман диңләр» дийип, Ярнепесиң эден умыды чыкмады. Атанепес какасының йүзүне-де бакман, ондан өтүнч хем сораман, гыжакчы ялы, терс бакып сөзледи:

— Башга нәме дийжек?

Онуң сеси демир ялы совукды. Әхенинде хер хили дережелере барып етмекден гайтмазлык дуюлярды. Шу вагтки эдйән херекетлери-де якымсызды.

Бейле затлара гарашмаян Ярнепесиң депе сачы дүйрүкди:

— Сениң болшуң нәхили? Диййәниң нәме? — диенде, сеси оглунынкыдан-да совук эшидилди.

— Мениң болшум гөрүп дуршуң ялы. Мен кәбир адамлар ялы ики хили болмагы башармаярын.

Ярнепес бирбада отуран ериндеи бөкүп туруп, Атанепеси депмек, өлдир ялы уруп сүйндүрмек иследи. Эмма оглуның болшундакы дүйпли совуклык онуң бадыны алды. Атанепес хәзир какасына гайтавул бермекденем гайтжак дәл ялы болуп гөрүнди. Шонуң үчин-де Ярнепес өңки гөвнүне дувенинден гайтмалы болды. Шейле-де болса:

— Мен сениң бу болшуны дүйбүнден халамок! — дийип, гахарлы гыгырды.

Атанепес бу сөзүң жогабыны ызлы-ызына сүңшүрды:

— Менем сениң болшуңы халамок. Менем адам. Менде-де ар-намыс диен зат бар...

— Мениң нәме болшум бармышын? Ар-намысың бу ерде нәме дахылы бар? — дийип, Ярнепес кичижик келлесини саңңыл-саңңыл этдирди

Атанепес кәсесиндәки чайы ичмән, башыны ашак салып, буз ялы чайы сынлап отурышына өтен агшамкы отурышманы, онда эдилен гүррүңлери башдан-аягына ченли ятлап чыкды. Ол ерде эдилен гүррүңлер эдил хәзир айдылып дурлан ялы онуң йүзүне, тенине, йүрегине гелип саңжылды. Ол бу авулара чыдаман гашларыны чытды. Ыңжады. Эллери титреди. Кәсеси гачып, гыммат бахалы тәзеже халының үстүне чайы дөкүлди. Муңа Ярнепесиң гөзи ханасындан чыкайжак болды:

— Халыны заялама. Оны йөне бермейәрлер.

Бөвединң ярылмагына себәп тапылды.

Атанепесиң деми-демине етмеди. Ол гөзлерини горкулы агардып, айылганч сеси билен гыгырды:

— Бу сениң халың дәл. Бу сениң зәхметиңден гелен сап пула алнан халы дәл!

— Эйсем киминки? — дийип, Ярнепес дызының үстүне галды. — Бири гетирип берендир өйдйәрмиң?

Атанепесиң йүрегинде гайнап дуран гахары хыңзап дашына чыкды:

— Нәче айлык аляң?

— Сен мениң үстүме гелен дерңевчими? — дийип, Ярнепесиң берен сорагына онуң оглы зордан дүшүнди. Себәби Ярнепес гахардан яңа сөзлери бөлүп айтмак укыбыны-да йитирипди.

— Ислесең дерңевчи.

— Онда, ёлдаш дерңевчи, билип гой, мен ики йүз манат айлык аларын.

— Ики йүз манада мунча зат йыгнап басмак, машгала эклемек мүмкинми?

— Ол сениң ишиң дәл, мениң ишиме гошулар ялы сен ким болупсың?

Атанепес еринден турды. Онуң бүтин гөвреси титрейәрди:

— Нахарханада йүз грам арак ичен адам сениң гүррүңиңи эдйәр. Сениң гара небсиң зерарлы ёлдашларымың янында мениңем дилим келте. Илиң йүзүне чыкарлыгым галмады. Хер әдимде «какаң магазини ийип ятыр» дийип, йүзүме гамчылап дурлар. Мундан аңры бейдип яшамак мүмкин дәл!

Гарашмадык бу затлары Ярнепесиң хайыны алды. Ол зордан, өзүни акламакчы болан ялы:

— Мен сени, өйи хор этмезлик... — дийип башлады.

Атанепес сөз гезегини какып алды:

— Гой! Маңа сениң задың герек дәл. Шу гүнден башлап шу өйден бир грам чөрек ийсем, ол чөрек харам болсун. Бес. Мен чыдап билемок. Өйүңем өзүңки. Задыңам.

Атанепес чәйнеги билен кәсесини депип гойберди-де дөвди. Оларың хер тикеси сычаның гулагы ялы болды. Ёлунда душ гелен затлары басып, енжип, газап билен чыкып гитди.

Өйүң ичи бошап галан ялы болды.

Шол гүнден бәри ики йыл гечди. Шол вагтың ичинде Атанепес бу өе еке гезек гара салмады. Ол гоңшы района барып, өз хүнәри боюнча электрик монтёры болуп ишләп башлады.

Ярнепес башга адамларың үсти билен онуң ягдайының нәхилидигини билип дурярды. Ол райондан гелен-гиденлер Атанепес барада оңа гүррүң берйәрдилер. Хер ничик-де болса ата йүреги дөзмеди. Оңа көмек этмек иследи. Шу максат билен ол райондан гелен бир адамың үсти билен Атанепесе бәш йүз манат пул иберди. Ики гүнден соң пул почтаның үсти билен ызына доланып гелди.

Бу вака, ягны Атанепесиң доглан өйүни терк эдип гитмеги, дүшүнен адам үчин, онуң атасы үчин сапак болмалыды. Универмагың директоры Ярнепеси көпден бәри йөрәп гелйән эгри ёлундан ызына дөндермелиди,

Эмма Ярнепес муңа өзүче дүшүнди, өзүче баха берди: «Меслиги гөтерип билеңок...»

Ол оглуна болан сөйгүсини-де Айбөлеге багыш эдип, бар задыны, бар укыбыны оны гуржак ялы беземәге сарп этди.

Йөне бир зат вели Ярнепесе гиже-де, гүндиз-де рахатлык бермейәрди: Айбөлек йигрими яшапды, эмма шу вагтлара ченли Ярнепесиң гапысындан екеже-де савчы гелмәнди...

БАБЫҢ ДОВАМЫ

Өзи ялы гызларың ичинде иң овадан, иң гөрмегей, гезмәге чыканда дөрт төверәге безег берйән Айбөлек үчин савчы гелмезлиги, әлбетде, Ярнепесиң гөзи билен серетсең-де, башганың гөзи билен серетсең-де өрән геңди. Бу меселе Ярнепеси оглуның өйүни терк эдип гитмегинден хем бетер ховсала салып, ынжалыкдан гачырып башлады. Соңкы бир йылың ичинде болса агыр дерт ялы болуп, оны гүнсайын ысгындан гачырмак дережесине ченли етирди. Хер гүн, иш вагтында-да, гүнортан нахары вагтында-да, бейлеки вагтларда-да Ярнепесиң гөзи ве гулагы гапыдады. Гелжеги, гелмежеги нәмәлим, нәтаныш адама, сакгаллары гушаклыгына етип дуран үч-дөрт гарра, өмрүни савчылык билен гечирен, маңлайы ере дегип дуран гарры аяла гарашярды. Эгер шейле бир иле белли аял геләйсе, Ярнепес оны йүпеге чолап гойберерди.

Эмма хич ким гелмейәрди. Ёкаркы тетелли адамлар Ярнепесиң бардыгыны унудана меңзейәрдилер.

Ярнепес муны өзүне кемчилик билйәрди. Ашагындан чыкып болмажак масгарачылык хасаплаярды. Муңуң үстесине-де элли яшың депесине дырмашып барян адамың гөвни агтык ислейәрди. Атанепесден агтыга гарашмаклык, әл узадып гөкден йылдыз алжак болмак ялыды. Муңа онуң гөзи етди. Атанепесиң эййәм ики чагасы болупды. Эмма Ярнепесем, онуң аялы Тәжигүлем агтык-ха бейледе дурсун, хениз ченли гелинлериниң адыны-да, онуң нәхили адамдыгыны-да билмейәрдилер. Себәби оны бир гезек-де гөрмәндилер. Бу агырды. Ылайта-да Ярнепес ялы диңе өзүнден башганы долы бахалы адам хсапламаян, аялыны-да долы манылы адам санына гошмаян, текепбир адам үчин хас агырды. Бу

дердя башга адама айдып, йүкүни еңлетмек хем мүмкин дәлди. Ол бу барада диңе аялы билен ич дөкүшип билжекди. Эмма ол бейтмеги өзүне кичилик билйәрди. Себәби онуң дүшүнжесине гөрә аял диңе өй ишлерини этмели адамды. Башга иш билен аялың иши болмалы дәлди.

Кәвагтлар Айбөлегиң йүз гөрүлйән айнаның өңүнде безенип дуршуны, чар тарапа ялкым сачып, көчеден баршыны гөренде Ярнепесиң гөзүне яш айланярды, бир ерден шатланып гелйән болса, шо бада руxы өчйәрди. Инди онуң бар пикири Айбөлегиң дурмушыны ёла салып гойбермәге жемленипди. «Малына хырыдар болмаса, өзүң ол хырыдары агтармалы».

Овадан гыз хөкмүнде Айбөлек йигитлериң пикирини хеммеден илки өзүне чекмелиди. Онуң керешмели нәзлери, бойы-сыратының өзи бирнәче гыза дегйәрди. Өзүне савчы гелмезлиги оны-да соңкы вагтларда ынжалыксызландырып башлады. Асманың йүзүни юкажык булут өртен ялы болуп, онуң Ай ялы йүзүниң гамлылыгың, кемсинмеклигиң юкажык пердеси өртди. Бужагаз перде онуң гөрк-гөрмегини ики эссе артдырды. Эмма вели, акыл-хушуна хич зат гошмады.

Айбөлек билен какасының дурмуша середиши бир алманы ики бөлен ялы меңзешди. Оларың икиси-де гүнде үч-дөрт хили гейим гейип көчә чыкмак, бай яшамак гызы багтлы этмелидир дийип дүшүнйәрдилер. Гыз дурмушың манысы шунда дийип, өзүни бутинлейин ынандырыпды. Шунуң үчин-де ол гейиме бат берип, дурмушың бейлеки хемме ёл-ёдаларыны гөрмезлиге салды. Әсгермеди.

Атасының-да, гызының-да багтсызлыгының дүйп себәби шу нәдогры дүшүнжеделди.

— Йигитлер Айбөлеге илки бада гөз галдырып башладылар. Онуң угрунда перване дек көйүп янанлар-да болды. Ол хакда пикир эдип, Оразмырат ялы гижеси билен ах чекип, укламан чыканлар-да болды. Эмма олар Айбөлек билен бәш-алты гүн тиркешенлеринден соң, ондан тизрәк араларыны ачанларыны кем гөрмейәрдилер. Себәби Айбөлегиң агзындан китап хакда, тәзе кинолар хакда, иште хем-де зәхмете баглы меселелер хакда яңылып-язып екеже агыз хем сөз чыкмаярды. Бу затларың дерегине мата, гейим, байлык, алтын билезик, алтын йүзүк, йүң яглык, белент өкжели көвүш... диен

ялы затлар хер демде сегсен гезек гайталанярды. Айбөлек онйыллыгы зордан гутарыпды. Шондан бәри китап сахыпасыны ачып гөрен адам дәлди. «Кичижик харплар гөзүми гамашдыряр» дийип, гүлүп гүррүң берерди. Ниреде-де болса бир ерде ишлемек, көпчүлиге пейдалы бир зат этмек диен ялы затлар онуң сөзлүгинде ёкды, келлесине мыхман болян пикирлер дәлди.

Атасы билен гызы дөвүр хакда, онуң манысы хакда азажык-да болса пикир этселер, келлә азда-кәнде аграм салсалар өз болушларының, дүшен ягдайларының себәбини билердилер. Өз ялңышларының көкүниң нәмедигини тапардылар. Эмма оларың икиси-де пикир билен иш салышян адамлар дәлди.

Гечен йыл йигитлериң бири Айбөлекден:

— Сен нәме үчин окувыңы довам этдирмейәрсиң? — дийип сорады.

— Ийсем өңүмде. Иймесем аркамда. Мен-ә онсоң окув диен задың нәмә герекдигини билемок.

— Мыдама сени атаң экләп йөрмели болмаз ахыры?

— Әрим экләр.

— Сени бейле безәр ялы, палав билен, бөрек билен бакар ялы, әриң пулы ниреден аларка?

— Пулсуз адамданам бир әр болармы? Бу затларың хеммесине боюн болжак йигит мени аял эдип алар.

Ол йигит эртеси-де, биригүни-де душушыга гелмеди. Айбөлек: «Аляң айлыгы ийжек чөрегине етйән дәлдир!» дийип, өз яңындан оны масгаралап гүлди.

Гечен йыл Ярнепес Самарканда алты айлык курса гиден соң, Айбөлек өйлерине гезеленчден өрән гич гелип башлады. Эжеси ондан хасап сорап башланда ол, какасының әхеңи билен:

— Сен өз ишиң билен болубер — дийип, азгырылды.

Айбөлек бир гиже гелмеди. Эртеси даң атып, жахан ягтыландан соң, йүзүни ак там эдип гапыдан гирди. Тежрибели Тәжигүл гызына гөзи дүшенден гызының чыгырдан чыкмадыгыны, эмма кимем болса бири билен узак гижәни оюн-далашда гечирендигини деррев аңлады. Ол улы или билен аглап, болубиленини болды. Себәби бу гиже шейден болса, эртир гөр, нәмелер болар? Ол өңүнден гачды.

Айбөлек эжесине:

— Гыгырма. Мең бойдашымың көйнегиниң якасына

нагыш салышдым. Нәме, түйсүни үйтгедиберйәң? — дийип кәйинди.

Эмма Айбөлек шундан соң тутуш бир айлап, гиже-гүндизиң довамында өйлеринден екеҗе гезек хем чыкмады. Тәҗигүл от билен ялның арасында яшаярды. Башыны нирә урҗагыны, дердини киме дийҗегини билмейәрди. «Ине, желлат ялы газаплы әри гелер. Онуң өңүнде нәхили дурмалы? Оңа нәме җогап бермели? Хей, гыз оглан хем гижесине өйүне доланып гелмезми? Бейле ягдай илде-гүнде гөрлүп эшидилен зат дәлдир. Дат мениң гүнүме...»

Гыз дура-бара бу этмишиниң өрән айылганч затдыгына гөзүни етирди. Оны-да какасы гелмезиниң өң янында ховсала гаплап башлады.

Эдилен эгрилигиң бир ерден бөвсүп чыкышы ялы, Айбөлегиң сыры-да өңки сырлыгында галмады. Ондан ол эшитди, ол башга бирине гүррүң берди, башга бири ене бирине айтды. «Ярнепесиң гызы гижесине өйлерине гелмән, нирелердедир ятып-туруп йөрйәрмиш...» диен гүррүңлер кичиҗик район меркезиниң көп өйлеринде гайталанярды. Бу хабардан диңе Ярнепесиң өзи хабарсызды. Оңа бу барада айтмага хич ким йүрек эдип билмейәрди.

«Гавуны бишен бадына ёлмалы. Болмаса ол чүйрәр. Онсоң оны хич ким иймез» дийип, Ярнепес гижелер укусындан оянярды. Эмма нәче пелсепе сатса-да, алач ёкды. Ярнепес галың алмаг-а бейледе дурсун, Айбөлеги ассырынлык билен ислән задыны бермәге-алан адама ассырынлык билен ислән задыны бермәге-де разы боларлык дереҗесине гелип етипди.

Ине, бирден «худай берсе гулуна, гетирип гояр ёлуна» дийлени болды. Меркез Ярнепесиң гарамагына йигрими яшлы, билимли, гөрмегей йигит Оразмырат Сары оглуны сатыҗы, тайяр эшиклер бөлүминиң мүдири эдип иберди. Оразмырат геленден Ярнепесиң аты чыкан ялы болды. Онуң гулагына: «Ине, саңа тайяр гиев» диен сес эшидилен ялы болды. Эмма Ярнепес ичиндәки сыры сакламагы башарярды. Шонуң үчин-де универмагың мүдири тәзе ишгәри өрән совук гаршылады. Оны әсгермезлиги, оңа бармың-ёкмуң диймезлиги йүрегине дувди. Яш, яңы гелен ишгәре берилмели көмеги-де хер хили бахана тапып бермеди я-да бермеги ыза тесдирди. Онуң билен гүрлешенде-де өрән улумсы, гөвнинетмезлик билен гүрлешди. «Гой, етмезчилигиң нә-

хилидигини гөрсүн, соң мениң бай дурмушымын гадырыны билер ялы» дийип, шуның билен бир хатарда-да Оразмырадың сыйындан берк япышып пикир этди.

«Мениң пикиримче, инди-де бир чев болан болса герек, мундан аңры гыпасам, билип болмаз, яш оглан дыр, бир гүн чемеданыны гөтерип, Ашгабатдан чыкайдыр, бир гүн чемеданыны гөтерип, Ашгабатдан чыкаймасын. Онсоң мен гиевсиз галарын» дийип горкды-да, элини чермәп ише гиришди...

МАСЛАХАТ

Агшам сагат алта голайлашанда, Ярнепесиң өйүниң ичинде гөк гүбүрдәп, йылдырым чакян ялы, әпет түвелей туран ялы бир ягдай эмеле гелди. Хортап Тәҗигүл тов берлен оюнҗак ялы болуп, йүзүниң угруна ылгаярды. Җайларың ичини сүпүрйәрди, кечелериң үстүне гылы гырылмадык халылары гетирип дүшейәрди. Оларың үстүнден дүшекче язярды. Дүшекчәниң ики тарапына-да икиден-үчден яссык ташлаярды. Улы легени гапының агзында гоюп, онуң ичини мылайым йылы сувдан долдурярды. Ики-үч саны йылы сувлы күндүгү легениң голайында гоюп, тәзеҗе эл-йүз сүпүрилйән яглык гетирйәрди. Бу ишлериң арасында-да ашхана ылгап, газың үстүндәки лакырдап дуран чекдирмеден, буга ятырылан палавдан хабар тутярды.

Айбөлек адам бойлы йүз гөрүлйән айнаның өңүнде отуруп, гара галам билен гашларыны безейәрди. Соңра бу ишлерини гутарып, шу гүнки гетирилен гоңур хем-де гара, белент өкҗели көвүшлерини гейип гөрмәге башлады. Ол вагтал-вагтал, хич зада етишип билмән гара дере батып йөрен эҗесине йүзленип:

— Эҗе, көвүшлеримиң гоңры говумы, гарасы? — дийип, сораярды.

Тәҗигүл бичәре ондан-оңа ылгап йөршүне:

— Икисем говы, икисем! — дийип, өзүни зорлап йылгыран болярды.

Сагат алты болды.

Дервезәниң өңүнден машының сеси эшидилди.

Тәҗигүл горкан чага ялы йылгырды:

— Ана, гелди. Ана гелди... Соңра Ярнепесиң өзи гелендигини билдирмек үчин дервезәниң ич йүзүнде үсгүренини эшидип, ылгап барып, онуң өңүнде гапыны ачды.

Тегелек галың йүзли, сакгалы яңыҗа сырылан, гара мурты ялдырап дуран, келлеси кичиҗик, аяклары инче, бара билен ичери гирди. Тәжигүл өңкүден-де бетер гарны улы, ортадан ёкаррак бойлы, даяв Ярнепес лагарны улы, ортадан ёкаррак бойлы, даяв Ярнепес дайгрылып, бир чете чекилди.

— Ханы, мениң оглум? Ханы, мениң екеже оглум? — дийип, Ярнепес хич киме йүзленмән, элиндәки кагызларыны столуң үстүне оклады.

— Кака, мен мунда! Гел, бәри, мениң хайсы көвшүм овадан... Ярнепес гызының отагына гирип, ишигиң япындакы кичиҗик, музейинки ялы таңҗа отурғыҗа агыр гөвресини гойберди.

— Ханы, гызым, гөркез көвүшлериңи.

Айбөлек көвүшлериниң бирини гейип, халының үстүнде овлак ялыҗак бөкҗекледи. Сонра бейлекисини гейип шейтди.

— Әлленәме, әлленәме, гызым. Несип этсин. Эй, мениң гызым гызларың солтаныдыр. Бейле көвүшлер сенден башга хич гызың аягына деген дәлдир. Бу көвүшлер диңе саңа лайыкдыр.

Сонра ол ят адам ялы болуп, бир четде шол өңкүси ялы йыгрылып дуран Тәжигүлүң йүзүне серетди:

— Чыкар булары.

Тәжигүл ылгап гелип, Ярнепесиң көвүшлерине япышды. Олары гөйә эриниң аягы яралы ялы, эмай билен, усуллык билен чыкарды. Сонра онуң жорапларыны чыкарды. Ярнепесиң балакларының агзыны дызына ченли чермәп, йылы сувлы легени онуң янына гетирип гойды. Ярнепес ховлукман, улумсылык билен аякларыны йылы сувлы легене салды. Тәжигүл онуң аякларыны ювуп башлады. Шу арада ене бир леген гетирип, күндүкдәки сувлары-да она гуйды. Сонра эриниң элине яглык берип, хапа сувлы легенлери еке-екеден дашары экитди. Ярнепес соңкы гетирилен сув билен эл-йүзүни ювды. Шейдип, башуҗуна үч яссык, аягуҗуна ики яссык ташланан дүшекчәниң үстүне гечип, йөришден гелен Җүнейит хан ялы болуп, аграс гышарды.

— Эй, мениң Айдан бөлүнип гачанҗам. Ханы, ишини гутрып гел, бәри. Чай ичели. Гүрлешели. Сениң билен бир оңат гүррүңим хем бар...

Гыз, соңкы сөз гулагына дегенде үркен марал ялы болуп, гөз билен гулага дөнди-де, өз отагының гапысында пейда болды:

— Нәме гүррүң, кака жан? Айтсана, говы гүррүңми?

— Айдарын, айдарын, оглум, гыссанма. Нәне, тизрәк гел-де, мениң гашымда отур. Бу гүнки эдилжек гүррүңиң гүррүң кеми ёкдур.

Аталы-гызың бар пикири әр хакда боланы үчин Айбөлек, какасы үйтгешигрәк бир зат дийсе, бирини тапайдымыка дийип, бегенжинден хөкман оны шол угра ёрарды.

Эмма Ярнепесиң бу гүнки вада берйән гүррүңи догрудан-да әр хакындады.

Кәселере чай гуйландан соң, Ярнепес Тәжигүле бир гезек маңысыз назар салды-да, бар умыдыны, арзувыны репиде ялы йүзүнде жемләп, Айбөлеге серетди.

— Гызым, артист болуп ойнамалы вагтың гелди.

Айбөлек-де, Тәжигүл-де умыт билен онуң агзына серетдилер.

Ярнепес йылгырып довам этди:

— Бизе йигрими яшлы, гөрмегей, ылымлы бир йигит ише гелди. Ашгабатдакы сөвда техникумыны гутарандан соң, оны сатыжы хем-де тайяр геймлер бөлүминиң мүдири эдип, бизе иберипдирлер. Йигидиң гарыплыкдан башга кем ери ёк.

Барҗак эриниң нәхили адам болмалыдыгы барадакы өңки пикиринден бир эййәм эл гөтерен Айбөлек:

— Кака жан, сениң башың саг болса, гарыплык хич-ле — дийип пикир йөретди.

Тәжигүлүң хениз өңки овадандыгыны бүтинлей йитирмедик нурана йүзи аталы-гызың бу сөзлериниң довамында хер минутда үйтгәп дурярды. Ол хем бегенйәрди, хем йылгырярды, хем-де иш гызза-гызза гелен-де, Айбөлегиң утанчлы сыры ачылармыка дийип горкярды.

Ярнепес өңки әхени билен довам этди:

— Хава, ол йигидиң гарыплыкдан башга айбы ёк. Догры айдярсың, гызым, бизиң янымызда гарыплык айып хем дүзедип болмаз ялы зат дәл. Биз оны деррев ём-ёк эдерис.

Айбөлек ере бакып гызарды:

— Бе-е, кака, өзи телпеги гышаран-а дәлдир-дә? — дийип сорады, ашаклык билен эжесиниң йүзүне бакды. Тәжигүлүң гашлары чытылды.

Ярнепес бу барада шейле дийди:

— Мен ондан гелен бадына машгаланы гөчүрип гетирмәге хачан гитмекчи болян? — дийип, сорамак билен жанымы барладым. Ол мүйнли ялы гүлди-де: «Яшулы, менде машгала нәме ишлесин» дийди. Диймек, хемме зат ерли-еринде. Ислесеңем шу затлары шулар ялы эдип, догры гетирип болмазды. Инди диңе ол гушы тутуп, капаса салмаклык галяр. Гызым, бу иш хем өзүңе диңе өзүңе баглы.

Отуранларың хеммеси пикире гитди.

Дымышманы Ярнепес бозды:

— Гызым, ата болуп, өз гызына шу затлар барада айдып отурмак, элбетде, мениң үчин гелшиксиз. Мен йигримуның шейледигини гаты говы билйәрин. Эмма йигрими яшап, сениң-де бейдип, еке гезип йөрмәң хич зада меңземейәр. Бу ондан-да гелшиксиз. Шонуң үчин-де, герек дереги йыкыпдыр дийлиши ялы, мен саңа айтмалы боляРын. Бу ерде ят адам ёк, гел, эгри отурып, догры сөзлешели. Юрдунда гөзден дүшенлер багты дашардан гөзлемели болярлар. Пикир эдип отурсам, биз ине, шейле адамларың хатарына гечип барярыс. Эгер бу ягдай ене бир йыл довам этсе, догрудан-да, онда биз юрды терк этмели боларыс. Башга районлара гөчүп гидип, сениң багтыңы шол ерлерден гөзлемели боларыс. Бу гаты агыр болар. Шонуң үчин-де хер эдип, хесип эдип, эмма сыпайычылыгы элден бермән, бу мүмкинчиликден пейдаланмак герек.

Гүррүңиң довамында өзүне екеже гезек сала салынмадык Тәжигүл:

— Какан догры айдяр, гызым — дийип, гапдалдан гошды:

Айбөлек эййәм иши битди хасап эден ялы бир ягдая дүшди:

— Кака, мен инди нәме этмели?

— Нәме этмекден худай сакласын, гызым. Этмели иш белли: оны, элини, аягыны даңып, өзүңе есир этмели. Магазине көпрәк бар. Хер баранда тәзе гейим гейип бар. Алтын йүзүклериңи дакын. Билезиклериңи гезеклешдирип дакын. Оңат көвүшлериңи көйнегиңе лайык эдип гейин. Безен. Яныңа-да таныш гызларыңдан Бибигүл ялы бетгелшигрәк бирини ал. Онуң бетгелишиклиги-де сениң гөркүңи артдырар. Шулар ялы затлары өзүң ойлап тапыбермели велин, нәме үчиндир гарры атаңы азара гоюп отырсың.

Хер демде бир дүрли көйнек гейнип, илиң гөзүне гөрүнмеги, көчә чыкмагы халаян Айбөлегиң гөкдәки дилеги ерде говушды. Ол гоп берлен ялы болуп, ериндей турды-да, какасының бойнундан япышды:

— Боляр, кака жан, мен хөкман шейдерин. Кака жан, сениң шу келләң ялы келле башга адамда-да бармыка? — дийип, Айбөлек какасының замча ялы келлесини багрына басды.

Ярнепес гызының бу сөзүне хондан бәрси болды:

— Келле кеми ёкдур-ла...

Хениз тутулмадык гушы үтмек меселеси Тәжигүли агыр аладаның ашагында гойды:

— Хернә онлусы болсун-да гараз... Ене бир масгарачылыгын үстүнден элтип, йигидиң өзи-де райондан ёк болаймабилсе ягшыдыр.

Ярнепес Тәжигүлүң йүзүне-де серетмеди, сөзүне «хә»-де бермеди. Эмма онуң пикирине жогап берди:

— Онуң гидере ери бармы? Диши чагалар өйүниң чөреги билен чыкыпдыр. Доган обасының хайсы районлдадыгыны-да биленок. Мениң ченим чен болса, оны бизе хут худайың өзи ёллаяндыр. Мен-ә шейле чак эдйәрин. Башга хили болмагы мүмкин дәл.

Тәжигүл:

— Айданың гелсин. Агзыңдан худай эшитсин — дийип, элини гөзүне етирди.

Бу сөзлерден соң Айбөлек гөгүң единжи гатына чыкды. Ол гуш болуп, учайжак болярды.

Ярнепес Тәжигүле серетмән:

— Нахар гетир — дийди.

Тәжигүл еңиллик билен туруп гитди.

Ярнепес гызының башындан сыпалап:

— Гызым, мениң саңа ене бир табшырыгым бар — дийди. — Магазине бараңда сен, мениң гызымдыгыңы оңа билдирәйме. Тиз вагтда оны өе, мыхманчылыга чагырарыс. Гой, шонда билип галсын.

— Башга бири айдайса?

— Хич ким айтмаз.

— Боляр, кака жан, боляр.

Нахар гетирилди. Бу өйүң адаты боюнча орта чүйше чыкарылмады. Йөне Тәжигүл долы бир стакан арак гетирип, әриниң өңүнде гойды.

Өйүң ичи бахар гөрнүшине гирди. Гөвүнлер гөтерилди. Нахардан соң ене-де чай ичдилер. Телевизора

серетдилер. Соңра әр-аял өз отагларына ятмага гитди.

Хыялы гөк йүзүне учан, пикири чар тарапа ат салян, дамарларындакы ганлары дыңзап жошян, гөтеримли Айбөлек хем ятмак үчин өз отагына барды. Эмма онуң хәзирки ягдайына дүшен адамынын укы барада пикир этмеги-де мүмкин дәлди. Шонуң үчин-де Айбөлек уклаҗак болуп, бир сагатлап гүн барыны гөренден соң еринден турды. Төрдәки үсти-үстүне гойлан хашамлы чемеданларындан бирини гетирип полуң үстүнде гоюп ачды. Бу чемеданың ичинде отуза голай дүрли реңкдәки, гыммат бахалы көйнек барды. Айбөлек булары екеки гейип-чыкарып башлады. Соңра ене бир чемеекеден гейип-чыкарып башлады. Соңра ене бир чемеданы гетирип ачды-да, хер реңкдәки, хер пасондакы көвүшлериң хеммесини орта дөкди. Инди хер көйнеги гевүшлерин хеммесини орта дөкди. Инди хер көйнеги геенде шона кыбапдаш көвүш сайлады. Ене бир чемеданы орта гетирди. Онуң ичиндәки йүпек яглыклары, касынкалары чыкарды. Соңра ички гейимлер салнан чемеданы-да чыкарды. Җайын ичи долы манысында түйс универмага өврүлди. Айбөлек, бу затлары гейип-чыкарып, гейип-чыкарып, бу иш билен гиже сагат дөрде ченли мешгул болды. Соңра алтын йүзүклере, халкалара, халкаҗыклара, билезиклере, сагатҗыклара нобат етди. Булары сайламаклык, хайсыны хачан дакынмалыдыгыны белли эдип гоймаклык хем ики сагада голай вагт алды. Ол даңдан сагат алтыда бу ишлерден өлер ялы ядап, дүшегине гечди. Ики сагада голай оңат уклады. Шондан соңра туруп, бир сагатлап ювунды. Ики кәсе чай билен яг чалнан бир дөвүм чөрек ийип, бир гылдан безенип, чыкып гитди. Бойдашының өйүне барып, онуң-да ызына тиркәп, универмага тарап әдим урды. Мунда ызына тиркәп, универмага тарап әдим урды. Мундан өңинчә бойдашының өңүнде өзүниң гейнишини гөркезип, ене бир сагат дуруп ды.

Онуң универмага гелип гириши эййәм бизиң окыҗыларымыза мәлимдир. Ол бу ерде өз этмели ишлериң гиҗеси билен ятман, гейип чыкарып йөршүне долусы билен пикиринде айлап чыкыпды. Хер әдимини нәхили басҗагыны, хер сөзи нәхили эдип айтҗагыны, зат гөркезйән киши болуп, хайсы элини нәхили узатҗагыны... йүз гөрүлйән айнаның өңүнде дуруп, репетиция эдип чыкыпды.

Онуң гиҗеси билен чекен зәхмети пуҗа чыкмады. Илки дұшушыкда Оразмырады бүтинлей есир этди,

онуң гүндизини-гиҗесини элинден алып өз янына гечирди. Йүрегини дөшүнден согруп алып, өзүниң элемгошар ялы дүрли реңкли, хашамлы сумкасына салып гитди.

Айбөлегиң шол гүнүң эртеси магазине гиҗә галып гелмегиниң хем өз манысы барды. Айбөлек бойдашына Оразмырада билдирмән, магазиниң дашындан сынлап гайтмагы табшырды. Бойдашы бу иши өрән уссатлык билен ерине етирди. Хер гезек магазине барып геленде, ол ердәки ягдайы эдил өз болшы ялы эдип суратландырды:

— Онуң гөзлери ёлда.

— Тизрәк бармасаң болҗак дәл.

— Ол айнагапыдан гөзүни айранок. Тас мениң гөрүпди.

— Ол инди сениң есириң.

— Онуң тизрәк халына етиш...

ДУРДЫ ГӨНИ

Айбөлек билен болан икинҗи душушык Оразмырадың депесинден басып дуран агыр йүки аз кем енледен ялы болды. Үстүнден басып дуран мүң саны керпиҗиң бәш-он санысыны айырды. Оразмырат гызың адыны, магазинлери айланмагы говы гөрйәндигини, кә вагтларда районың медениет көшгүне баряндыгыны, көчеде гезмеклиги ончаклы халамаяндыгыны, бойдашы Бибигүли әхли гызлардан говы гөрйәндигини онуң өз агзындан эшидип билди. Оразмырадың ене-де кән затлары билеси гелйәрди. Бу гыз барада кән маглуматлар аласы гелйәрди. Арман, Айбөлек ёкаркыҗа маглуматлары беренден соң, серхеди бу гезекликче долы суратда япды. Шулардан не аңры не бәри бир әдим гечмек хем гадаган болды.

Боюн болмакдан башга алач галмады.

Оразмырат: «ене-де сандык!» дийип, хырчыны дишләп, башыны яйкап, кичиҗик отагының гапысыны ачды. Гапы ачылан бада җайың ичиниң дымык, аграс ховасы йүзүне урды. Учҗак гуш ялы болуп, столуң гапдалындакы отургычда отурды. «Эдил ичиңи якайын диен ялы, ол гелен вагты алыҗыдан үстүмиң долы болайшыны. Адамларам бир хили. Гөйә башга вагт тапмадык ялы. Бирнеме сылашыклырак болаймалы вели, эденок-

лар-да... Эгер шейле болмадык болса, мен онуң фамилиясыны-да, өйлериниң ниределигини-де сорап билердим. Ичигар, хич зада вагт болмады. Мен ене-де элимдәки шуңкар гушумы учурдым. Хава, айдымларда айдылышы ялы: «агалар мен шуңкар гушум учурдым, саг элимден сол элиме алянчам». Инди ол хачан доланып гелеркә?

Бирсалымдан шейле ажайып лириканың ерини гөдек ыкдысады меселелер эеледи. «Инди онуң ызына дүшмели болар. Хич болманда онуң гейнишиниң ярсыча гейинмели болар. Бу шейле. Ханы, пул? Ханы, онуң гапдалында гезеңде утанмаз ялы оңат гейим? Догрусыны айтсаң, мениң алянжа пулум билен, онуң ялы иң гөзел, бай гызың голайына-да барып болмаз. Ол мениң бу гарыплыгыма гүлер. Догры, онуң мениң йүзүме гарап гүлмезлиги мүмкин. Эмма өз яныңдан гүлер. Мен ойнатгы боларын. Нәме этмели? Ойнатгы болса, адамың иң соңкы барып етйән дережесидир. Мениң ялы ерден еке чыкан ёк. Мен пахырда не доган бар, не гарындаш. Шейле вагтларда оларың герекдигини дуйсене. Ине, саңа чыкгынсыз ягдай. Ханы, Оразмырат хан, чыкалгаң болса тап-да...»

Оразмырат кынлык билен бир чәйнек чай гайнатды. Чәйнеги демләп басырандан соң, стол билен диварың арасындакы китап текжесини сынлады. Китап текжесиниң-де Оразмырадың өзи ялы гарыпды. Максим Горькиниң ики томлугы, Мопассаның, Ремаркың, Леоновың, Фединиң, Эмиль Золяның херсиниң бир китабы барды. Булардан хем башга дөрт-бәш саны гошгулар йыгындысы... Вессалам. Буларың көпүси бирнәче гезек окалыпды. Догры, окалмадыгы хем барды. Оразмырат Мопассаның «Өлүмден-де гүйчли» диен романыны ачды. Оны гөвүнли-гөвүнсиз окамага гиришди. Ене-де гыз... Ене-де әжеси... Ене-де габанжаңлык... Элбетде, мунуң өзи шол дурмуш диен затдыр-да. «Бизиң арамызда-да габанжаңлык башланармыка? Гең зат, бизиң арамыздакы габанжаңлык нәхили боларка? Нәхили акым билен акарка? Меселем, алып гөрели: эгер Айбөлек мениң янымда дурка, бирден башга бириниң йүзүне гүлүп бакса, ол нәхили боларка? Мен муңа нәхили гараркам. Жанлы адам гүлерем, дегшерем. Бу шейле вели, йөне мен бу ягдая чыдап билмерин. Ол диңе мениң йүзүме гүлүп бакмалы болар. Мен бу затларың хеммесини

еңүнден онуң бойнуна гоярын. Ха! Ха! Мен ниределере барып етдим, хав! Айбөлек нире, мен нире, габанжаңлык нире. Вах, ол дережелере бир етип болсады».

Чай ичйәрди. Окаярды. Шейдип хем ирздирижи пикирлери башдан ковмага чалышярды. Гапы какылды. Бейле зада гарашмадык Оразмырат бөкүп аяк үстүне галды. Ол шейле бир нәбелли аладаның ашагында галды вели, гапа тарап угранда гөзлери ханасындан чыкайын диййәрди, йүреги бөке-бөке агзына голайлашыпды. Ол муны йүрегиниң чуңңур ерлеринде Айбөлекдир дийип чак этди. Эмма «Мүмкин дәл!» дийип, гапыны ачды. Гапының агзында илки билен Дурды гөниниң өңе чыкып дуран эңеги гөрүнди. Соңра Оразмырадың гөзи ресторан директорының гыралары эплем-эплем гөк шляпасына дүшди

Дурды гөни:

— Гургун отуранмысың, иним? — дийип, ичери гирди. Оразмырат саламлашып дурка, чыраның ягтысында Дурды гөниниң гөзлерине серетди. Онуң гөзлери энкүсе ялы гызылды.

Оразмырат чала таншының геленине бегенди. Инди гүррүңе гызышып, аз вагтлык хем болса агыр пикирлерден дынмак мүмкинди.

Дурды гөни шляпасыны чыкарман, столуң гапдалындакы отургычда жайлашды.

— Яшулы, хош гелдиңиз. Ятлап гелениңиз үчин саг болуң — дийип, Оразмырат ёлдаш тапынанына йүрекден бегенмек билен айтды. Чай гоймак үчин чәйнеге япышды. Дурды гөни чай гайнадылян чәйнегиң жүрүнигинден тутды:

— Мен чаям ичдим, чөрегем ийдим. Мениң үчин болса, асла, азара галма. Ине, шунда чай бар ялы-ла? Шундан бир кәсе берсең болар.

— Ол совукдыр, яшулы.

— Совук чайыңам өз кейпи бардыр, иним. Ханы, отур.

Оразмырат отурандан соң Дурды гөниниң якымлы, өзүне чекижи сеси кичижик жайың ичини яңландырып уграды.

— Иним, гелелиң бәри хабарам тутуп билмедик. Элбетде, гөвнүңе гетирмерсиң-дә. Йиш, алада көп боляр. Еке боларын. Догрусыны айтсам ресторан директорына азындан бәш саны орунбасар, еди саны көмекчи герек.

Эмма бу зерур штатларың биринн-де бермейәрлер. Онсоң хеммесини өзүң этмели боляр. Мен-ә бар, шейле экеним. Сениң өзүңем гара салаяйын диймейәрсиң. Мен-ә сени ресторандан нахарланармыкаң дийип умыт эдйәрдим. Олам болмады. Ише яңы башлан огландыр, ресторандан нахарланмага гурбы чатян дәлдир дийип, соңра пикир этдим.

Дердиниң гозгаланлыгы үчин Оразмырат Дурды гөниниң соңкы сөзүни өзүнден ыгтыярсыз:

— Догры — дийип тассыклады. Эмма вели, шейле эдениңе утанды. Чым-гызыл болды. Оны сынлап отуран Дурды гөни деррев онуң дадына етишди:

— Өзүмизем шейледик, сениң ялыкак. Хич вагт гыссанмагын, иним. Түркмен гошы бара дүзелер дийлени-дир. Өңкүлер бир зады билмән айтмандырлар. Хә дий-мәнкәң ёла дүшер гидерсиң. Ишлериңем дүзелер. Дурмушыңам ягшыланар. Асла, гайгы этме.

«Бә-әй, бу яшулының гиң гөврүмлидигини. Шу вагт мениң ягдайымда болсаң-а башга хили гүрләрдиң» дийип, Оразмырат ичинден пикир этди-де, дашындан:

— Хава-ла, хеммесиниң бир алажы болар-ла — дийди. Йөне, бу сөзлерине онуң өзи ынанмады.

Дурды гөни:

— Ине, бу сөзүң гоч йигидиң дийәйжек сөзи. Шейле хер әдиминиң ынам билен әтлегин. Ынам диен зат дип, хер әдиминиң ынам билен әтлегин. Ынам диен зат көп зада дегйәндир — дийип, Оразмырадың өз сөзлерине болан ынамыны беркитмек максады билен айтды.

Соңра:

— Ханы, өз ягдайларыңдан гүррүң бер. Ишлер нижик? Өвренишйәрмиң? Бирбада агыррак дегйән болмагы-да мүмкин.

Оразмырат ашак бакып, Мопассаның китабының сахабыны сыпалап отурышына: «Муңа нәме жогап берсемкәм? Хемме зады-ха болшы ялы айдып болмаз. Бейтсем бу яшулы маңа енилкелле экен бу йигит диер» дийип, бирсалым дымандан соң:

— Яман дәл. Иш билен өвренишйәрин. Тапан жайымам шу. Соңуны гөрүберйәрис-дә... — дийди.

Онуң сөзүни үнс билен диңлән Дурды гөни шейле дийди:

— Сен бир вагт кичижик салланчага-да сыгардың. Инди гөр, өзбашыңа жайың бар. Бирнәче вагт гечер, ховлукма, улы машгалалам боларсың. Диңе ак йүрек билен ишлемек герек

— Максат-ха шейледир, агам.

— Максадыңа етгейсиң, иним.

Оразмырат ичинден: «агзыңдан худай эшитсин» дийди.

— Иним, иним, мениң хабарымы ал — дийип, Дурды гөни чилим отлады.

— Айдып отурың, яшулы. Мен сизиң әхли хызматыңыза тайяр. Сизе көмегим етжек болса, мен шат. Башым билен йөрәп эдерин.

Дурды гөни яг соряң ялы, чилимиң түссесини биркя гезек леззет билен ювутды-да:

— Иним, сениң бош вагтың болярмы? — дийип сорады.

Оразмырат онуң йүзүне сораглы серетди:

— Дынч гүнлерим бар. Хер гүнем агшам едиден соң бош. Гараз, бош вагтдан кән задым ёк.

— Гаты говы — дийип, Дурды гөни ашак бакып, бирсалым пикир этди. Соңра Оразмырадың йүзүне гөни бакып, сөзүни довам этди: — Бизе бир саны көмекчи бухгалтер герек. Баш бухгалтеримизиң өзи алты айдан пенсия чыкяр. Эгер мейлиң болса мен шу иши дүзелейин. Йөне, өңүнден айдайын, горкма, иш кән дәл. Алты айдан соң бухгалтерлиги өзүң алып барарсың. Ол иш хем кын дәл. Агшамларына ишләрсиң. Иш көп болуп, етишмедик гүнүң дынч гүнлериң бирки сагат ишләрсиң. Гүнде үч вагт нахар. Хәзирликче алтмыш манат айлык. Мен-ә, иним, сен шу ише гөвнәрмикән дийип чак этдим. Агшамларына бош отураныңдан гүйменжели болансың гововудыр. Онсоңам айлыгың гейим-гежим алмагыңа галар. Яш йигитсиң, гейинмегем герекдир, безенмегем...

Бирбада Оразмырадың бегенжи йүрегине сыгмажак ялы болды. Ол еринден бөкүп туруп, Дурды гөниниң әдил алкымына гелди.

— Мен сизден өрән миннетдар, яшулы. Мениң ягдайымдакы адама бейле көмеги диңе атасы эдип билер. Мен хер гиже дандана ченли отурып ишлемелем болса ишләрин. Сизиң ишиңизи түйс гөвнүңизе ярар ялы эдип, ерине етирерин.

Ол бу сөзлери шейле бир ынам, хормат билен айтды вели, Дурды гөниниң гарры йүреги-де сарсып гитди.

Ол йигидиң әхеңинде, онуң сөзлерине жогап берди:

— Мен сени илки гөрен бадыма халадым. Пәхимли, асыллы йигит экениң. Илки шоңа бир айдып гөрейин дийип, гелшим шу. Себәби танамасаң шейле боляр. Сени болса бир гөренимден танадым.

— Саг болуң, саг болуң, яшулы. Мен өрән миннетдар.

Оразмырат ерине гечип отурандан кимем болса бириси онуң гапдалына дүртүп гойберен ялы болды. «Вах, мен нәдәйдим? Айбөлек билен ара сазлашса, онуң билен агшамларына гезмелем-ә болар. Ханы, онсоң оңа вагт галярмы? Ол бир ере гел диер. Мен ол вагты ишде болмалы боларын. Барып билмерин. Ол өйкеләп гидер. Бу ишимиз-ә болан дәлдир».

Оразмырадың бирден пикире гидип, болуп отурышыны гөрен Дурды гөни йылгырды:

— Мен сениң хәзир бирден рухдан дүшүп, пикире гидениңиң себәбини айдайынмы?

Оразмырадам өз гезегинде йылгырды:

— Айдың, яшулы.

— Гезмәге вагт тапдырмаз дийип горкдуң.

Оразмырат гең галып, гөзүни гиңден ачды:

— Гаты догры. Муны нәхили билдиңиз?

— Оны билмек кынмы нәме? Менем бир вагтлар сениң яшыңы башымдан гечирипдим. Онданам горкма. Онуңам бир алаҗы болар.

— Саг болуң, яшулы.

Дурды гөни илки сагадына серетди. Соңра:

— Инди мен турайын — дийип, горжанды. — Йөне сенден башга-да бир хайышым бар.

— Айдың, яшулы.

— Эртир ишиңден чыкып, өе гел. Бир азаҗык иллериң эдиши ялы бизем отуралы. Болярмы?

Оразмырат кынлык билен җогап берди:

— Саг болуң, яшулы, йөне... мен чекинйән-дә.

— Ондан гүррүң болмаз, иним. Сен нәме утанар ялы улы гызмы?

Дурды гөни гапа етиберенде, Оразмырат оны саклады:

— Яшулы, гүнде үч вагт нахар диййәңиз вели, мен бейдип билмезмикәм диййәрин. Себәби гүндиз ишлемән, мен ничик эдип нахар иймәге барайын? Сизиң ишгәрлериңизиң янында утанч болар. Йөне агшам нахарыны берсеңиз болар. Мен гүндизлерине колбаса зат билен мыдар эдерин.

Йигидиң бу сөзлерине Дурды гөни кесгитли җогап берди:

— Чага ялы болмазлар. Сениң адыңа, абрайыңа шикес етирҗек иши Дурды гөни этмез. Бизиң кәрханамызың кануны шейле. Кануны ишден хич вагт утанмалы дәлдир.

Дурды гөниниуградып геленден соң, Оразмырадың гөзүне кичиҗик жайың әхмиети-де, манысы-да, артан ялы болуп гөрүнди. Догрудан-да, Дурды гөниниң теклифи, табшырҗак боляң иши ылайта-да шу вагтлар Оразмырада хова билен сув ялы зерурды. Өңки сегсен манат бирден йүз кырк манада етди-де дуруберди. Нахар үчин болса индиден бейләк бир көпүк хем харчламалы дәл. «Йүз кырк манады акыллы совсам, сәхел вагтың ичинде мениң көп ишлерим дүзелер. Мен гейимем эдинип билерин. Айбөлек билен утанман гезеленч этмек дережесине-де етип билерин...»

Ол шу затлара шейле бир бегенди вели, гиҗеси билен гөзлерине укы гелмеди. Уклаҗак болуп, аңры өврүлди, бәри өврүлди, болмады. Соңра чыраны якып, Мопассаны окап башлады. Шу окап ятышына ир сагат дөртлерде иркилди. Ишиң башламагына ярым сагат галанда оянды. Зордан ювунмага етишди. Ише тарап ылгады.

Эртир чай, чөрек иймән ише гелендигине гарамаздан Оразмырадың сүңңи еңилди, гөвни шатды, рухы белентди. Ишлейшине гөз илмейәрди. Шонуң билен бирликде-де гөзи гапыдады. Айбөлек бу гүн хем магазине гелҗекдигини дүйн геленде сыздырыпды. Йөне хачан гелҗекдигини белли этмәнди. Иш көпди, алыҗы хүмер-хүмерди. Оразмырат олары ызлы-ызына ичери гойберйәрди. Костюм, көйнек-балак, көйнек, башга затлары сайлашдырып алмага олара көмек эдйәрди. Алыҗылар шейле көп гелмек билен, хер гейими эрҗел сайламак билен, Оразмырадың өзүне-де вагт гечирмәге көмек эдйәрдилер.

Айбөлек янындакы семиз, гелшиксиз гыз билен гүнортанкы нахардан соң магазин ачылан бадына гелди. Гапының яңыҗа ачыланы себәпли, бу вагт магазиниң ичи бошды. Шол себәпли-де Оразмырат гызы магазиниң даш ишигине гелен бадына гөрди. Бу гезек гызы гөрмәге гөз герекди. Нагышлы яшыл махмал көйнек, хер хили гүллер билен безелен яшыл касынка, яшыл гашлы

алтын йүзүклер... гызы гөк асмандан бөлүнип дүшен ялы эдип гөркезйәрди. Еңил херекетлерини, дим-дик эдип депесинде йыгнан сачыны, гара галам билен хүнәр эдилип бежерилен гара гашларыны, хер демде ойнакланып, йылгырып дуран дүйпсүз гара гөзлерини-де бу затларың үстүне гошсаң, ол башга бир әлемден гелен эртеки гөзелине чалым эдйәрди. Айбөлек йылгырып янына геленинде, Оразмырат ики эли билен стола берк япышып, зордан йыкылман сакланды.

Гыз бу гезек Оразмырада көне таныш ялы хабар гатды:

— Арман. Ядаяңызмы?

Оразмырат гамашан гөзлерини гырпылдадып, бәш-алты секунтдан соң зордан дилленди:

— Саг болуң, Айбөлек...

Гаты кән гүйч сарп эденден соң, йүрегине даш баглады:

— Сизи гөрсем, әхли ядавлыгым шол бада зым-зыят болайяр.

Айбөлек гөз-гашыны ойнадып, жорасының йүзүне серетди:

— Вий, бу огланың диййәнини...

Жорасы шол вагтың өзүнде көп манылы йылгырып, ашак бакды. Ене-де гамлы йылгырды.

Оразмырады от гысымлан ялы бир ягдай гаплап алды. «Мен мунуң гөвнүне дегәйдиммикәм? Бу ене-де гахар эдип өтәгитсе — ...Бә-әй, менем гөдег-ов». Шейле дийип пикир этмек билен, ол өтүнч сорамак үчин агзыны ачмакчы боланда, Айбөлек гөйә онуң пикирини йүзүнден окан ялы.

— Йөр, гайдалы — дийип, жорасының элинден тутды.

Оразмырат өрән онайсыз ягдайда:

— Мен сизиң гөвнүңизе дегәйдим өйдйән? Эгер шейле болан болса мен сизден өтүнч сораярын — дийди.

Гыз хәзир өз ролуны уссатлык билен ерине етирйәрди. Ол дийсең овадан гашларыны чалажа чытан болды:

— Эй, ёк-ла...

Гызың бу совуклыгы Оразмырады бузлы сувуң ичинден чыкарып, ловурдап дуран одуң ичине атды:

— Багышлаң, Айбөлек. Багышлаң...

Онуң бу сөзи, бу сөзлери айдандакы әхеңи Айбөлеге

дийсең ярады. Гыз бу гүнки ерине етирмели ишлерини долусы билен бержай этди. Шонуң үчин-де, өңки гөрнүшине гечди.

ГАРАШЫЛМАДЫК ЧАКЫЛЫК

Шейдип, Оразмырадың гүнлери иш билен, алада билен, кә шатлыкда, кә гамгынлыкда ызлы-ызына гечип башлады. Дашындан середениңде бу гүнлер бири-бирине меңзеш болмалыды. Магазин. Ресторан. Өй. Мунуң өзи шейле ялыды. Хер гүн шол үч бурчлук гайталанып дурярды.

Эмма иш йүзүнде, хакыкатда вели, Оразмырадың хер гүнүниң мүң дүрли аладасы, йүз дүрли манысы барды. Онуң сөйгүси гышың гүнлерине меңзейәрди: Гүн кәте гөрүнйәрди, кәте булутларын аңырсында гизленип, гөзден йитйәрди. Белли бир дережеси, тутарыгы, дуралгасы ёкды.

Айбөлек какасының табшыран ролуны кемини гойман ойнаярды. Эгер ол хакыкатдан-да артистка болан болса, ерине етирмек үчин оңа шу роль табшырылан болса, режиссёр оңа халк артисти диен ады бермели дийип, театрын дирекциясының өңүнде меселе гоярды.

Бу гүн Оразмырат ресторандакы ишини гутарып, өйүне гелйәркә агшамара медениет көшгүнүң өңүнден гечди. Шол вагт хем ол Айбөлек билен семиз бойдашының клубың гапысындан чыкып гелйәнлерини гөрди. Йигит гүндизиң гүни Ай гөрен ялы болуп, гең галмакдан яңа агзыны ачды. Гызың ёлунда дурды. Айбөлек гелшине гөз астындан середип, өңде дуран гараның Оразмыратдыгыны анык таныды. Эмма танамадыксырап болуп, онуң деңине геленде жорасыны гыссады:

— Чалтрак йөр. Гиҗә галдык. Эҗем билен какам мени ере сокарлар.

Оразмырат гызларың ылгап, бирден араны ачаймакларындан горкды-да:

— Айбөлек, бу сизми? — дийип, сесини саңдырадып сорады.

— Хи-ви, ишим гайтды. Сизем бу ердемидиңиз? Биз гыссаняры с. Кино гаты узак экен. Өйде кәййәрлер. Гиҗә галдык...

Оразмырат дилегчи ялы болуп, гызың өңүнде бойнуны бурды:

— Көчелер гараңкы. Елларам ончаклы текиз дәл. Мен сизи өйүңизе әлтип гайдыберейин?

Айбөлек өр-гөкден гелен киши болды:

— Ег-ей, гояверин. Эййәм әжем билен какам гаршымыздан гелйәндирлер. Олар гөрерлер. Ёк, ёк, саг болуң.

Оразмырат ики элиниң бармакларыны бири-бириниң ичинден гечирип, зарын сөзледи:

— Эртир бери магазине гелермисиңиз?

Айбөлек йөрәп баршына келлесини чалажа сага өврүп:

— Гелерис, гелерис — дийди.

Гүйзүң гараңкы гижеси Айбөлеги бир бөлежик ак кагыз ялы эдип, демине дартды. Оразмырат узак вагтлап, гызың гиден тарапына середип, садылла болуп дурды. Соңра ол тарапа гарап, гызларың ызындан йөрәп уграды. Эмма гызларың хүмүрдисини-де эшитмеди, гараларыны-да гөрмеди. Олары ер ювдан ялыды. Ызына гайтды. Аяклары диенини этмейәрди. Оразмырат шейле шовсуз гутаран душушыга нәме-де болса бегенди. Себәби гызы гөрмеклик оңа ене бир гезек миессер этди. Ол шу вагтлара ченли диңе Айбөлеги хер хили гейимде, магазинде гөрмек билен, канагатланмалы болярды. Хер гөренде, үч-дөрт агыз сөз алышмак билен оңмалы болярды.

Эмма хәзир, өйүне геленден соң, йигиди агыр пикирлер долап алды. «Бейле-де бир зат болармы? Мен халер шужагаз душушыклар, ики-үч агыз сөз билен канагатланып гезмели? Хич бир душушыкда әркайын гүрлешип, ичини дөкүшип боланок. Я янында адам боляр, я-да өзи гыссанан болуп чыкып гидйәр. Белки, онуң озалдан сөйшүп гелйән огланы бардыр? Белки, онуң билен хер гүн душушып, кейп чекйәндир? Онуң янындан гелйәркә-де, ёлда магазине гирип, мени ойнаяндыр. Догрудан-да, оны мениң билен нәме баглап чекйәндир? Ол маңа хич хили сөзем беренок. Хич хили умыдам дөреденок. Онсоң, мен нәмә эсасланып бейдип, янып-көйүп йөрүн? Ёк, бейле диймек нәдогры болар. Мен онуң өзүме бакышында көп маны гөрйәрин. Догрудан-да, онуң менде гөвни бар. Ёгсам хер гүн университетден магазине гелмезди. Хер гүн тәзе-тәзе гейимлер гейнип, дүрли-дүрли шай дакынып, әлемгошар ялы мүң дүрли өвсүп, магазине, маңа гөрүнмәге гелмезди. Хер гүн дүйпсүз дерья ялы гөзлерини, сурат ялы гашларыны ойнадып, маңа серетмезди. Бу затларың йөне ерден болмагы мүмкин дәл. Бу затларың ашагында дагың дашы ялы мәхнет пикирлер ятыр. Шейле боляң болса, онда нәме, бу ишлерде хич хили өңегидишлик ёк? Бир әдим хем өңе әдиленок. Шол башкы ягдай хенизем довам эдип дур?»

Оразмырадың гыза болан сөйгүсини, бу сөйгиниң гүнсайын өсүшини хич зат билен деңәр ялы дәлди. Шонуң үчин-де хәзир, шу алдым-бердимли минутларда, онуң хемме зады ягшылыга ёрасы гелди. Шейле хем этди. Өйленмек, ондан соңкы дурмуш барадакы пикирлер оны тә гижәниң ярысына ченли гүймеди. Ол бу барадакы әхли ишлериң векиллигини Дурды гөнә табшырмалы диен ялы жикме-жиклере ченли барып етди. Бу пикирлер оңа рахатлык берди, сүңңүни говшатды. Ол Айбөлеге душалы бәри биринжи гезек гиже сагат бирден эртеси гүндиз он икә ченли еке гезек оянман рахат уклады. Гүндиз сагат он икиде туруп, айнаның тусыны ачды. Көчәниң гөрнүши язың ядындан чыкарып галдыран бир гүнүни ядыңа салярды: асманың йүзи ювлан чүйше ялы йити гөкди. Сүйр депә чыкан Гүнүң нуры арассады, гөзүңи дешип барярды. Бу гүн дынч гүнүди, ресторанда-да, магазинде-де ишлемели дәлди. Чай гойды. Дүшегини йыгнады. Ювунды. Өйүң ичини тертибе салды. «Оны бу гүн гөрмек миессер болармыка?» диен пикир билен чая отурды.

Шу вагт гапы какылды. Оразмырат умыт билен сычрап еринден турды. Ол әлбетде, азашып-тозашып Айбөлек геләйдимикә дийип, инчежик умыт этди. Эмма Айбөлегиң ериие он яшларындакы бир оглан салам берип, ичерик гирди.

— Сенми, Оразмырат диен адам?

Огланың гөдек сорагына Оразмырат йылгырды:

— Хава, Оразмырат диен адам мен.

— Сен болсаң ал! — дийип, ол оглан ики эпленен кагызы Оразмырада узатды.

«Айбөлек иберендир» диен пикир Оразмырадың йүрегини сарсдырды. Шонуң үчин-де ол бирден хаты ачмакдан горкды.

Огланың:

— Мен онда гитжек! — диен сеси Оразмырады айңалтды.

— Боляр, өтәйт. Саг бол. Ёгса-да, жогап герек дәлми?

— Ёк. Жогап-согап герек дәл.

Оглан чыкып, ишиги япан бадына Оразмырат жанховлуна дүшен ялы болуп, эллерини сандырадып, хаты ачды. Онуң гарашаны чыкмады. Хат Ярнепесденди. Универмагың директоры өз ишгәрини шу гүн гүндиз сагат үчде мыхманчылыга чагырярды.

Оразмырат ахмыр билен хырчыны дишләп, хаты столуң үстүне оклады.

— Бу нәхили болды? Мен бу гүн Айбөлегиң угруна чыкжакдым ахыры. Мени мыхманчылыга чагырмак нәмә герек болдука? Бу адам хемме ишгәрлерини чагырярмыка? Олар болса ол хакда говы пикирде дәл. «Хич ким билен гатышмаяр, хич киме долы баха бермейәр» дийип, мыдама онуң гүррүңини эдйәрлер. Умуман алаңда геӊ зат. Вагты билен ол ерден гайдыбам болмаз — дийип, өз-өзи билен сесли геплешди. Соңра: «Хич болмаса, үче ченли көчелери айланайын. Белки, бир ерде душ гелер» дийип, умыт этди-де, мыхманчылыкдан өң өе гелмезлик үчин, оңатжа гейнип, даранып, безенипсоң көчә чыкды.

Совет Союзының Гахрыманларындан бириниң адыны дакынян көче кичижик район меркезиниң ортасыны оккесдирме кесип, илерден гайралыгына узалып гидйәрди. Көче теп-текизди. Оңат асфальтланыпды. Ики тарапда бир этажлы, күкүрдиң габы ялы гыраденң, овадан жайларың хеммеси байрамың өң яны боланы үчин яңыжа агардылыпды. Оларың херсиниң өңүнде кичижик багжагазлары барды. Ол баглардакы агачлар ховла сыгмаян ялы көче тарапдакы белент, ак диварларың үсташыры көчә дызаярдылар. Саралып гачан япраклар диварларың үстүне, тротуарлара гелшик берйәрди. Посёлогың бейлеки әхли көчелери шу улы көчәниң ики янындан айрылып гидйәрдилер. Бу улы көче Оразмырада танышды. Ол шу көчәниң орта гүрпүнде ерлешйән, өзүниң складлары, гаражлары, бейлеки көмекчи биналары билен бүтин бир кварталы тутуп отуран универмага хер гүн шу көче билен гатнаярды.

Оразмырат хәзир шу көчәниң бир четинден гиренден, гайра тарапдан сазың овазы эшидилип башлады. Оразмырат дүйбүнден башга зат барада ойланып бараны үчин бу сесе әхмиет бермеди. Асла ол хәзир хич зада

хем әхмиет бермейәрди. Онуң гөзлери-де хәзир хич зат гөрмейәрди. Онуң бар пикири, бар үнси, йити назары бир ере жемленип, шу овадан көчәниң боюндан дине Айбөлеги агтарярды.

Сазың овазы вагт гечдигисайы голайлашярды. Гүйжейәрди. Ики тарапдакы жайларың гапылары гөйә бириниң командасы боюнча шаркылдашып ачылды. Илки билен улулы-кичили чагалар тротуарлары, көчәниң орталарыны долдурдылар. Олар башга ерден үркүп гелип, шу ере гонан гуш сүрүсини ятладярды. Оларың ыз яны билен улулар, кичилер, аяллар, гызлар ылгашып чыкдылар. Көчәниң чеп тарапындан барян Оразмырадың аладасы артды. Ол инди хер топардан, хер гапының өңүндәки алмаларың, гелин-гызларың арасындан Айбөлеги агтармак билен болды. Көчеден бейлеки затлар, адамлар онуң үнсүни чекйәрди.

Үсти пагта йүкли элли саны агыр йүк машыны эдил йүпе дүзүлен ялы тертип билен көчәниң ортасына гелип етди. Иң өңдәки машының үстүнде шәхер оркестри саз чалярды. Онуң ызындан гелйән машының гапдал тагталары ятырылып, үстүне халы дүшелипди. Халының үстүнде яны дөрт гыжакчылы багшы айдым айдярды. Машынларың хеммесиниң өңлеринде, гапдалларында: «Лениң колхозы шанлы октябрь байрамыны планы 120 процент долдурып гаршылаяр» диен язгы барды. Олар эдил кешде чекилен ялы оваданлап язылыпды. Көчедәки хәзирки гөрнүши илки гөрен адам агзыны ачжакды. Бу гөрнүш гүйз айларыны дәл-де, бахарың илки гүнлерини гөз өңүне гетирйәрди. Көп дүрли гүл ачып отуран бага меңзейәрди. Тәзеже йүк машынлары, оларың үстүндәки пагталы гаварлар, гапдалларындакы овадан язгылар, тротуарлары долдурып дуран хер хили гейимли, шайлы-шайсыз гелин-гызлар, өңдәки машынларың депесинде пасырдаян гызыл-элван байдаклар эртеки дүнйәсини ятладярды. Тротуарлардакы адамлар машынлары «Ура» сеслери билен, гүйчли эл чарпышмалар билен дүшларындан гечирип гойберйәрдилер.

Оразмырат бу затлары гөрйәрди. Эмма хич бирине пикир берип билмейәрди. Гыссанярды. Чалт-чалт йөрейәрди. Гөзлерини элек-челек эдип, ол топардан бейлеки топара гечйәрди. Ол бир топара голай геленде, эл чарпышмалар хас гүйчленди. Адамларың сеслери онуң гулагыны дешере гетирди. Ол өзи ялы бир йигитден:

— Бу ерде нәме болуп дур? — дийип сорады.

Ол йигит Оразмырадың йүзүне гең галмак билен серетди-де:

— Ленин колхозының гызыл кервени. Бу колхоз хер йыл октябрь байрамыны планыны артыгы билен долдурып гаршылаяр. Сен нәме, хәзир самолётдан дүшдүңми? — дийди.

Оразмырат утанжындан хич зат диймеди-де, бейлеки топара тарап гитди.

«Бу, нәме үчин хич ерде ёкка? Әхли адам көчә чыканда ол нәме үчин чыкмаярка?» дийип, ичинден өз-өзүне түкениксиз сораг бермек билен, машынларын арасындан көчәниң бейлеки тарапына гечди. Оңа ченли-де машынларың өңи пагта базасына тарап өврүлди. Адамлар өйли-өйлерине гирип униградылар. Шонуң үчин-де Оразмырат йөришини хас чалтландырды.

Йөришини нәче чалтландырса-да, топарларын арасыны иңңе агтарян ялы болуп, нәче сиңе сынласа-да, Айбөлек хич ерде гөзе илмейәрди. «Ол мениң өзүни агтарып йөренимми гөрендир. Маңа гөрүнмежек болуп хем гизлененддир» диен пикир келлесине геленде, ол өзүне гаршы гелйән ики саны адамың эдил өңлерине барды-да, сакга дурды. Ол муны билип этмеди. Диңе келлесине гелен шол пикириң тәсири астында этди. Ол ики адамың бири:

— Ягшы йигит, яман ир башлапсың-ов! — дийип, бир тарапа совулды-да, онуң душундан гечди. Ёлдашы-да шейделден соң, олар ёлларыны довам этдирдилер.

Оразмырат душундан гечип гиденлериң сесини эшитди, эмма оларың нәме диендиклерини аңшырмады. Барян ёлуны довам этди. Көчәниң аңры четине чыкды. «Эгер мени гөрүп гизленен болса, онда онуң мени ойнап йөренлигидир. Бу икучлы дәл. Мен ойнатгы болдум...» Шейле гамлы ягдайда сагадына серетди. Сагат гүндиз үч болмага он бәш минут галыпды. Якаларыны бежеришдирди. Гушагыны, галстугыны чекишдирди. Онсоң ене ызына өврүлип, Ярнепесиң өйүне тарап гитди.

Ол өзүниң бу болуп баршының хыялыдыгыны, хакыкатдыгыны билмейәрди. «Айбөлек мени ойнап йөр» диен пикирине долы ынанды. Шу зерарлы-да хәзир хемме зат өз әхмиетини йитирипди. Гамгынлык өзүниң агыр әллери билен онуң билинден, келлесинден гайым тутупды. Башыны ёкары галдыртман, Ярнепесиң өйүне тарап алып барярды.

Оразмырат бу затларың үстүне-де, бу мыхманчылыгы дүйбүнден ислемейәрди. Онуң бу вагт диңе көчелери айланып, Айбөлеги агтарасы гелйәрди.

Башыны галдырман, гапыны какды. Гапы деррев ачылды. Оразмырдың гөзүне илки билен ялдырап дуран белент өкжели гызыл көвүш гөрүнди. Сонра юкаҗык гызыл махмал көйнегиң этеги гөрүнди. Шу аралыкда онуң гөвнүнде: «Бе-е, бу районың гызларының хеммесиниң әнайы гейнәйишлерини!» диен пикир гелди. Ол хениз-де башыны галдыранокды. Биринжиден-ә, гамы гүйчленйәрди. Икинжиден-де, ол овадан көйнегиң этегинден гөз айырмак кынды. Хениз-де Айбөлек барада пикир эдйәрди. Бир себәп билен онуң гөзүне чым-гызыл гашлары ялдырап дуран алтын йүзүклер каклышып гитди. Оразмырат гапдалындан бири «хәх» диен ялы болуп, тисгинип, башыны галдырды. Гөзлериниң өңи учганаклап гитди. Бурнундан алян ховасы етмеди, агзыны ачды, бир әдим ыза чекилип, дүйшүндәки ялы самырдады:

— Багышлаң, мени ялңышындырын...

Айбөлек хүнжи ялы акҗа дишлерини ялдырадып:

— Гириң. Сиз ялңышанзок. Ярнепесиң өйи шу — дийип, гапыны гиңден ачды.

ДЫНЧ ГҮНИ

Бу дынч гүни Ярнепес Оразмырат ялы, сагат он икә ченли ятмады. Кичижик келлесини ясcыкдан гөтерип середенде дивардакы сагат алтыны гөркезйәрди. Ол деррев ховла чыкды. Дашкы ишиги ачып гойды. Шол бада-да онуң ишигинде автолавка машыны гелип саклады. Кырк яшларындакы гара, этли-ганлы, инедөрдүл Гарамырат гыссаглы ичери гирип, Ярнепес билен эллешип саламлашды. Олар ховлының ортасында чилим чекип, ховайы гүррүң эдип, бирсалым дурдулар.

Инедөрдүл Гарамырат сагадына серетди:

— Мен ир гүнүми гич эдип дурман уграйын.

— Боляр. Ящик шол өңки ериндедир.

Гарамырат ховлының төрүндәки гоюн ятага тарап йөреди. Ол ере барып, адам бойы болуп дуран бедәниң ашагындан чакланҗа ящиги алып чыкды. Ящиги ерде

гоюп, ятагың агзыны өңкүси ялы япды. Эли ящикли гелип, Ярнепесиң янында сакланды.

Ярнепес юваш гепледи:

— Йүз саны гаты ачылмадык йүң яглыкдыр. Алты мүң манады санапжык ал. Галаны өз гарныңа.

— Боляр, яшулы, эдил айдышың ялы эдерин.

— Пулы агшам сагат секизден гижә гойман гетир.

— Боляр, яшулы.

— Яглыклары машында онатжа гизле. Гайдаңда пулуны-да берк гизле.

— Ол затлары гайгы этме, яшулы. Биринжи гезек дәл ахыры.

— Табшырык хич вагт артыкмачлык этмез.

— Оныңа догры, яшулы...

Ящиги гөтерип баршына Гарамырат өңкүсинден-де кичи гөрүнди. Ярнепес онуң болуп баршыны сынлап йылгырды-да, гапыны гулплап, ене-де өйүне гирди. Дүшегине гечип, ики элини келлесиниң ашагында гойды. Петиге середип ятды. «Ишлер яман дәл. Худая шүкүр, хеммеси угруна. Хәзир-ә шейле. Соңы-да шейле болар-ла».

Шу ятышына Оразмырат ядына дүшди. «Ине, шу иши тизлемек герек» дийип, Ярнепес саг элиниң тирсегине япланып, полуң үстүнде отуран бири билен геплешип ятан ялы бир сыпата гечди.

Онуң бу тутжак болян гушы элдеки дәлди. Шонуң үчин-де оңа өрән сересап дарашмалыды. Сәхелче гөдек херекет этсең, онуң учуп гидибермеги мүмкинди. «Ёк, мен сенжагазы шу гелип гонан еriңден гайдып учмаз ялы эдерин. Сен маңа дине гиев болуп дәл, сени өз торума саланымдан соң, сен маңа хызматчы хөкмүнде хем герек. Бу заманда жаныңы ынанар ялы адам аз, сен болсаң, Айбөлек билен никаң гыйлангандан соң, эдил буруны дешилен көшек болуп, нирә чексем шол тарапа гаршылык гөркезмән гидерсиң. Чөк дийсем чөкерсиң, тур дийсем турарсың. Сениң бөлүмиң хем иң говы, дүшевүнтли бөлүм. Гыммат бахалы костюмлар, өрән сейрек душ гелйән хер хили аял гейимлери... Булары сен Гарамырадың эдиши ялы берк ерлере, оңат адамлара сиңдирерсиң, онсоң бизе ызы үзүлмән пул ягып башлар. Хава, онсоң пул диен порсужа кагызлар бу ховла сув болуп акып башлар. Сен ялы бир адам маңа зерур герекди. Иш онуна дүшсе, шейле болар экен. Сен бу ерлере өз аягың билен гелдиң. Шейле бир гызы сөйдүң. Мунуң чигит ялыжак-да айыбы ёк. Өйлендиң. Гевын атана хызмат эдип башладың. Мунуң нәме айыбы бармышын? Диймек, хемме зат онуна. Хемме зат илде эдилиши ялы. Индики галан иш мениң билен. Айбөлегем этмели ишлерини эдәйди өйдйән. Чөреги тамдыра гызан бада япмалыдыр. Хава, әхли иши мениң эдишим ялы этмелидир» дийип, өз акылына гөвни етени үчин Ярнепес рахатланмак билен геринди.

Гөйә, Оразмырат чемеданыны гөтерип вокзала барян ялы, ызындан етип, оны ёлундан сакламак ислейән ялы, Ярнепес чалтлык билен еринден турды. Гейинди. Тәжигүлүң көмеги билен йылы сува ювунды. Өңүне чай алындан соң, Тәжигүлүң йүзүне серетмән:

— Шу гүн сагат үчде Оразмырат гелер. Ичерини оңат йыгнашдыр. Әхли затларың ялдырап дурсун. Хазир Хожа аганың ызындан адам ибер. Сагат икиде гелип, ак токлыны союп башласын. Илки чекдирме эт. Соңра келле-баш-аяк. Онсоң бөрек. Иң соңунданам палав. Булары ийип-доюп болмаз ялы эдип бишир. Эгер етишмериң өйдүп горксаң, Гарамырадың аялыны чагыр. Ол палавы өрән говы биширйәр — дийди.

Әриниң соңкы сөзи Тәжигүле таяк болуп дегди:

— Хенизе ченли бизиң эден палавымызы-да ийман гиден адам ёкды...

Ярнепес гахарланды:

— Тур, есерини ашырып отурма-да, ише гириш. Хава, ене бир зат ядымдан чыкыпдыр. Иң говы, гыммат бахалы халылар, гейимлер, умуман бизиң байлыгымызы гөркезйән әхли затлар отагларың ичинде чашышып ятсын. Гой, ол ким билен иш салышяныны гөрсүн. Мен разы болсам, ол мүң ерден разы болар ялы болсун...

Тәжигүл бичәре еринден туруп, гапа тарап уграды. Ярнепес оны ене саклады:

— Айбөлеги тизрәк оят. Хаммама дүшсүн. Оңат гейимлерини гейсин. Сагат үче говы тайярлансын. Белки, худай халап, шу гүн багты ачылаяды-да...

Тәжигүл:

— Боляр — дийип, ишикден чыкан дессине Айбөлегиң гапысы ачылды.

— Вий, кака, мен биреййәм ояндым ахыры. Мен көйнеклерими гейип гөрүп йөрүн.

Гызыл махмал көйнекли, гызыл, белент өкже көвүш-

ли, гызыл касынкалы гыз сүлгүн ялы пасырдап, кака-сының янына гелип отурды. Ярнепес ичинден: «Шейле гыза савчы ибермейән акмаклара мен гөз гөркезерин» дийип, гызына гуванды-да:

— Түвелеме, түвелеме, эзиз гызҗагазым! — дийип, оны бир хатар сынлап чыкды: — Түвелеме, түвелеме, бу гызыл гашлы йүзүклерин гөзеллиги көйнегиң, көвүшлериң гөзеллиги билен гарышып гидйәр. Эй, түвелеме, өзүң-ә гейинмелидигини билйәң-ов. Берекелла.

Бу сөзлере бегенжинден яңа гыз гүле-гүле хезил этди.

Ярнепес оңа бир кәсе чай узадып, шейле дийди:

— Бу гүн гоюн өлдүрҗек. Оразмырады мыхманчылыга чагырҗак. Сениң нәме этмелидигини эҗеңе айдандырын.

Гыз ичини чекди:

— Хи-ви, кака, нәдәйдиң муны?

Ярнепес чыны билен гүрледи:

— Гызым, нәме эдйәнем болсам, сенин пейдаң үчин эдйәндирин. Мениң бар аладам сени багтлы этмекдир.

Гыз ашак бакып, саг элиниң сүем бармагы билен халының үстүни чызышдырып отурышына:

— Вах, билйән-ле, кака җан. Йөне, бирден... Мен утанян-да... — дийди.

Ярнепес Айбөлегиң чым-гызыл болан гулагына середип йылгырды.

— Утанма, бу затларың хеммеси адаты затлардыр. Бу затларың бары эзелдендир.

Өңкүлерине гаранда тиз ийлип гутарылан эртирлик нахардан соң Ярнепес аялына:

— Тизлешдир. Хемме зат өз айдылан вагтында тайяр болсун — дийип чыкып гитди.

Тәҗигүл өзүне гарашып дуран мүң аладаның, йүз дүрли ишиң бир четинден элини чермәп гиришди.

Айбөлек өз отагына гирди. Үстүне махмал чекилен креслода отурып, ики элини маңлайына гойды. Оны шагга дер басды. Йүреги дилнип гиден ялы болды. Хакыкат өзүниң бар гүйҗи билен онуң үстүне абанып гелйәрди. Бу хакыкатың, бу рехимсиз хакыкатың өңүнде нәхили дурмалы? Бу бейик сынагдан хич зат билдирмән, нәхили эдип, абрай билен гечмели? Ол гыз үчин иң гымматлы задыны — абрайыны йитирипди. Шол ятдан чыкмаҗак гиже эдилен бир минутлык эҗизлик инди онуң бүтин өмрүнде горкы болуп дурармыка? «Шол гиҗе шол зәхримары агзыма алмадык болсам, бейле зат болмазды. Мен сакланмалы экеним. Сакланҗак болупдам чыталашдым. Эмма болмады. Ене-де эҗизлик этдим...»

Гыз шол гиҗәниң әхли тарыхыны гөз өңүнден гечирди. Ики гыз. Ики оглан. Коньяк ичдилер, ойнадылар, гүлүшдилер. Айбөлегиң янында отуран йигит гызы өвүп башлады. Илки гейимлерини, йүзүклерини өвди. Соңра йүзүни, гөзүни өвүп, арша чыкарды. Соңра бармакларыны, аякларыны өвүп, ерде-гөкде гоймады. Келлеси чалаҗа гызан гызың бу өвгүлерден яңа башы айланды. Соңра йигит онуң эллеринден тутды. Айбөлек илки гаршылык гөркезди, элини чекип алды. Соңра, вагтың гечмеги билен гаршылык гөркезмек «ядыңдан чыкды». Өрән агыр серхош болан йигит тутанъерлилик билен, ызыгидерли херекет этди. Шу аралыкда кимдир бири чыраны өчүрди. Ол серхош йигит мундан пейдаланып, Айбөлеги голайда дуран дивана элтди. Гызы мынчгылады, ойнады, башга элинден гелен зат болмады. Эмма «Ярнепесиң гызы бир йигит билен ятыпдыр» диен гүррүң чыкды.

«Оразмырат разы болса... Онуң разы болмаҗак гүманы ёк. Той тутсалар, ника гыйсалар... Онсоңам, шол вагт бир агзыбош тапылып, серхошлыга салан киши болуп, бу хакда оңа айдайса?.. Онсоң мен нәдерин?» дидип, Айбөлек соҗап, аглап башлады. Агының арасында шейле пикир этди: — Шол хабары эшиден бадына, гошуны гөтерип чыкып өтәгитсе? Мен онсоң асылып өләймели боларын. Мениң өзүм өлмесем-де, какам бу гүррүңи эшитсе, мени өз эли билен өлдүрер. Худай-ей, мен нәтсемкәм? Нирелере гитсемкәм? Худайым, мен гурайын. Мени бейле масгара этҗек болсаң, озал нәме үчин яратдың? Яратмасаң болҗак экен...»

Хакыкат дагдан сүйшүп гайдан гара даш ялы болуп, бу эҗиз, көп гүнәси болмадык эркин гезен гызың үстүне абанып гелйәрди. Онуң өңүнден совулмага Айбөлеге вагт хем галманды, онуң гурбы хем чатҗак дәлди.

Нәме үчиндир, Айбөлек Оразмырат билен гурян оюнларына шу вагтлара ченли чыны билен гараманды. Ол бу ише оюн ялы, гечип гитҗек бир зада гараян ялы гарапды. Онуң гөзүне гөрүнмекден, оңа өзүниң гейим-

лерини, шайларыны гүжеңлемекден гыз бирхили леззет алярды. Бу леззет барха гүйжейәрди. Соңкы вагтларда болса бу леззет алмаклык зерур бир зада өврүлди. Бу дуйгы гитдигиче йитилешди. Эмма гыз хемме зат бирден шейле тиз чөзүлер дийип, келлесине гетирмейәрди...

Какасы Ярнепесиң ягдайына Айбөлегиң йүреги аваярды. Ярнепес хич затдан хабарсызды. Ол өз гызыны акжа гуш хасаплаярды. Себәби гызына ынанярды. Гызы йүзүни ере салар дийип, асла келлесине-де гетирмейәрди. Хакыкат болса онуң бу ынанжаңлыгының терсинеди.

Шол отурышына гыз, йыгрыла-йыгрыла юмшак креслоның ичине чүмүп гитди. Онуң ики эгни хениз-де өзүниң чалажа херекетини довам эдйәрди: «Белки, онуң башга сөййән гызы бардыр?» диен пикир, нәме үчиндир, бирбада онуң агыр йүкүни еңледен ялы этди. Эмма гөз-ачып юмасы салымда эдил шу пикириң өзи-де, оны агыр гамланмага межбур этди. «Онда, нәхили болар? Какам пахырың гөз дикип отураны диңе шол ахыры. Эгер шейле болса, какам бу урга чыдап билмез. Бейле болмакдан худай сакласын... «Соң ол өлчерип гөрмәге башлады. Дуйнүң өзүнде Айбөлек почтада ишлейән бойдашы Бибигүлден Оразмырадың башга шәхере, гызың адына хат ибермәндигини барлатды, аныклады. Диймек, онуң башга сөйгүлиси ёк. Мундан соң Айбөлек хер гезек магазине баранында, Оразмырадың өзүни гаршылайшыны еке-екеден ятлап, гөз өңүне гетирди. Гыз Оразмырадың бу болшуны туташып угран от билен деңешдирди. Инди Оразмырадың йүрегинде туташан бу оды хич бир от сөндүрижи машының-да өчүрип билмежегини гыз өз янындан тассыклады. Бу тассыклама хакыкы, ерликли тассыкламады.

Айбөлек креслодан турды. Йүз гөрүлйән адам бойы айнаның өңүне барды. Онуң дийсең овадан гөзлери гызарыпды. Габаклары елленипди. «Хава, сагадам он ики болуп баряр. Мениң болшум нәхили?» дийип аладаланды. Эмма ене-де: «Бу затлар чына өврүлсе, мен нәдерин?» диен совал онуң элини, аягыны, бүтин сүңңүни говшатды. Яңадандан өзүни креслоның үстүне гойберди. Бу пикир хемме затдан үстүн чыкып, гиже гаранкының мейданың үстүни өртүши ялы әхли пикирлериң, аладаларың үстүни өртди. Ол хәзир көр гуя гачып, ол ерден чыкмагың ёлуны агтарян адама меңзейәрди.

«Нәтсемкәм, нәтсемкәм?» дийип, дашы ялы бутларына, маңлайына шапбатлаярды. «Тоя адамы аз чагырмалы. Горкулы адамлары дүйбүнден чагырмалы дәл!» дийип, келлесине гелен пикир онуң йүкүни хәзирликче азажык-да болса еңлетди. Шейдип ол еңиллик билен креслодан турды. Йүз гөрүлйән айнаның өңүне барды.

Дашкы отагдан эййәм гелен какасының сеси эшидилди:

— Оглум, эзизим, нәтдиң, оңат тайярландыңмы?

Айбөлек:

— Кака, хәзир яныңа баржак! — дийип сеслендиде, өзүни тертибе салып башлады.

Какасы бөкүп яныңа гелен гызыны сынлап:

— Агладыңмы? Гөзлериң нәме үчин гызарыпдыр? — дийип, аладалы сорады.

Гыз утанып ере бакды:

— Хава...

Ярнепес оны көшешдирмек билен болды:

— Аглама, гынанма, оглум. Сен бизден айрылып хич ере гитмерсиң. Бу ишимиз ерине дүшсе, биз онуң өзүни шу ере гетирерис. Худая шүкүр, жайымыз бәш машгала-да етжек. Шонуң үчин-де өзүңи хорлама, оглум...

Соңра Ярнепес дивардакы сагада середип:

— Эййәм сагат бир болупдыр. Сен хаял этме-де гейин. Тайярлан. Мен биразажык диваның үстүнде гышарайын — дийди.

Өйүң ичи-де, ховлының ичи-де, гызан базара дөнүпди. Гоңшулардан чагырлып гетирилен аяллар, Гарамырадың үзүмиң сувы ялы яшажык гелни эллерини чермәп, чөрек биширйәрдилер, келлебашаяк арассалаярдылар, газан атарярдылар, эт дограярдылар.

Сагат үч болмага он минут галанда, Айбөлек безенип, какасының яныңа гелди.

— Түвелеме, түвелеме, ай гызым, гөз дегмесин! Дашгөрнүшиниң өзи йүз саны гөзел гыза дегйәр! — дийип, Ярнепес диваның үстүнде дикелди.

— Чыныңмы, кака? Оңатмы?

— Оңатмың нәме? Кеми ёк. Эдил асмандакы Ай ялы болупсың.

— Инди мен отурыберейинми?

— Ёк, балам, инди сен ишигиң өңүнде боз. Мыхман геленде, гапыны өзүң ачарсың.

— Гелшиксиз болмазмыка, кака җан?

— Гелшикли болар, гызым! — дийип, Ярнепес йылгырды.

ДУРМУШ

Оразмырат Ярнепесинкиден гич гайтды. Ийди. Ичди. Хер дүрли темадан гүррүң этдилер. Иң эсасысы-да Айбөлек онуң голайында болды. Диймек, хәзир Оразмырадың кейпи көк, рухы белент болмалыды. Өзи-де едигат гөгүң йүзүнде ганат какып гезмелиди.

Эмма хакыкатда бейле болмады. Ол өйүне ядав, эзилен, өрән сус бир ягдайда долаиып гелди.

Өзүниң йигрими яшыны класда, көпчүлигиң ичинде, умумы ятакханада гечирен йигит, буларың дашындакы дурмушы-да аздa-кәнде билйәрди. Байрам гүнлеринде, дынч алыш гүнлеринде, каникул вагтларында ол Мерет Гаррыевичиң, мугаллымларың, тербиечилериң өйлеринде болуп гөрүпди. Мысал үчин, Мерет Гаррыевичиң ажайып дурмушы барды. Онуң машгаласы дөрт адамдан ыбаратды: Ики чагалары, аялы, өзи. Дөрт саны отаглары барды. Хер отага бирден, икиден халы дүшелгиди. Телевизор, приёмник, йүз гөрүлйән айна, башга-да зерур затлар өз ерли-еринде барды. Машгала гургун яшаярды. Оразмырадың барып гөрен өйлериниң хеммеси шейледи. Бу өйлерде хич ким хич затдан зейренмейәрди. Адамың яшайшы үчин зерур болан хемме шертлер дөредилен бу коммунал җайларда шат хем агзыбир яшалярды. Герек боланда, бирек-биреге көмеге етишжекдиклерине адамларың әхли болушлары шаятлык эдйәрди. Бу затлар онуң пикиринде хемме адам шейле яшаяндыр, хич ким артыкмач байлыга ковалашян дәлдир, ковалашмалы хем дәлдир диен ынам дөретди. Онуң дурмуша болан ынамы, дурмуша болан гарайшы, дурмуш хакындакы дүшүнҗеси шейледи. Дурды гөниниң өйүнде хем Оразмырат артыкмач зат гөрмәнди. Онда хем диңе зерур болан затлар барды. Онуң өйүниң ичиниң улы байлыкларындан бири-де — арассалыкды.

Дурмуш китабы шу гүн Оразмырадың өңүнде өзүниң гең-энайы, онуң хениз гөрмедик гатларындан бирини ачды. Оразмырады гең галдырды. Ине, онуң хәзирки дүшен ягдайының себәби-де шундан ыбаратды.

Кичиҗик келлели, ёгын гарынлы, даяв Ярнепес Оразмырады хормат билен гаршылады. Ол хәзир эдарада зордан салам алян Ярнепесе дүйбүнден меңземейәрди. Чай демлейәнчә, өзүниң мүлкүне айлады. Җайың, ховлының бахасы йигрими мүң манат дийип, ол илки билен маглумат берди. Ховлының төрүне барып етдилер. Бу ерде, гоюн ятагында гуйругыны гөтерип билмән дуран он саны гойны гөркезип: «Бирден герек болайса, эл астында дурсун» дийип гетиртдим дийип, дүшүндирди. Демир гөзенегиң ичинде гык-да-бак болуп дуран товукларың саны Оразмырадың чениие гөрә ики йүзденем гечйәрди. Ховлуда басылгы дуран ёрунҗа бедесиниң, гуры сазагың ченини билер ялы дәлди. Соңра Ярнепес Оразмырады яшалян җайына айлап чыкды. Бу ердәки улулы-кичили отагларың саны ондан хем гечйәрди. Оразмырадың, илки билен, үнсүни чекен зат: телевизорсыз бир отагам ёкды. Хер отагың гапысындан төрүне ченли гыммат бахалы халылар үсти-үстүне дүшелипди. Булардан башга-да хер отагда дүйрленип гойлан, дивара сөелип, диклигине гойлан, йөне орта атылан халыларың хетди-хасабы ёкды. Ширазы, гара, сур багаиалар, йүң, йүпек яглыклар, дашының йүпи-де чөзүлмедик костюмлар, багана пальтолар... санардан кәнди. Ав түпеңлери, транзисторлар, күмүшден, алтындан ясалан хер хили овнуклы-ирили затлар хер отагда чашышып ятырдылар.

Ярнепес бу өвнүп йөршүнден утандымы-нәтдими, гараз, кәйинен болды:

— Айбөлек еке чагамыз. Шонуң үчин-де оңа эдениң дәл диемзок. Ине, бу ол җайлардан бир зат агтарыпдыр. Соңра болса, затлары йыгнаман чыкып гидипдир.

Иң соңунда Айбөлегиң «универмагына» — отагына гелип гирдилер.

— Бу-да, Айбөлегиң болян җайы. Өз отагыны-да оңлы йыгнашдырмандыр. Хәй, чага боляр-да...

Көп реңкли, көп санлы, якалары нагышлы көйнеклер, бейик өкҗели ковүшлер, хер реңкдәки багана пальтолар, алтын билезиклер, гашлы-гашсыз йүзүклер, халкалар, халкаҗыклар, сагатлар... бар ери: креслоларың, кровадың, диваның, полуң үстлерини, айна гапыларың, йүз гөрүлйән айнаның өңүни тутуп ятырдылар. Олар көпди. Он-йигрими адамың-да герегинден артыкды.

— Екеҗе гызымызың райыны йыкмаҗак боляры — дийип, Ярнепес ене дилленди: — Нәме герек дийсе, ёгу-

мызы бар эдип алып берйәрис. Гой, чагажыгымыз биз-ден нәразы болмасын...

Ине, бу-да бир дурмушды. Йөне, Оразмырат үчин нәтаныш, шонуң үчин-де манысыз, гелшиксиз, герекмежек дурмушды. Бу гөрен дурмушы онуң башыны айлады. Гахарыны гетирди. Шонуң үчин-де, бейле дурмушда яшаян өйден тизрәк чыкып гидеси гелди. Бу ерде дем алмага хова етмейәрди. Ачык хова чыкып, эркана дем аласы гелди. Эмма диңе Айбөлегиң шу ерделиги оны саклаярды. Ол гитмелими, отурмалымы диен ики сөзи терезисине салып, өлчәп гөрди. Терезиниң отурмалы диен тарапы өрән агыр гелди. Мыхмана башдан-аяк Айбөлегиң өзи хызмат этди. Чай гетирди. Ызлы-ызына нахар чекди. Оразмырада үзлем-саплам жеми отуз минут дагы онуң билен ики чәк гүррүңлешмек хем миессер болды. Эмма вели, бу агыр дурмуш йигидиң гөзүниң өңүнде Айбөлегиң әхмиетини чигит ялыжак хем артдырмады. Онуң өңки ягдайының үстүне хич зат гошмады. Оразмырадың Айбөлеги садажа чит көйнекли гөреси гелйәрди.

Ине-де, ол ахырсоны чыкып гайтды. Бу өйүң дурмушы барада көп ойлананы үчин йигит Ярнепесиң хер гүррүңини өз гызына, онуң акыл-хушуна, эдеп-экрамына гетирип дирейәндигини оңлы аңшырмады. Ярнепес болса чала серхош халында йүрегиндәкисиниң хеммесини орта дөкүпди. Диңе: «Айбөлеги ал. Мен сизе оңат дурмуш гурап берейин» дийип гөни айтмак галыпды. Шундан башгасыны айдыпды.

— Бе-е-е — дийип, Оразмырат, ики элини жүбүсине салып, аңырсы-бәрси үч әдим отагың ичинде гезмеләп башлады. Серче сүрүси ялы болуп, чар тарапдан гүвләп учуп гелен пикирлер келлә сыгмаярды. Олар кәнди, хер дүрлүди. Бири-бирине меңзешлери-де барды, бири-бириңден өрән узаклары-да кәнди. Оразмырат ики пикири алып галды-да, галанларыны келлесинден чыкарып ковды. Биринжи пикир, Ярнепесиң байлыгы хакындакы пикирди. Бу байлык өзүне душнуксиз боланы үчин, дүйбүнден герек дәл зат боланы үчин, ылайта-да ики йүз манат айлык билен мунча зат йыгнап болмажагы үчин, шу зерарлы-да бу байлыгын өз эесине харам боланы үчин, Оразмырат бу пикири-де келледен чыкарып зыңды.

Шу вагт онуң ядына бир болуп гечен иш дүшди.

Соңкы курсда окап йөркәлер, дирекция бир языжыны окыжылар билен душушыга чагырды. Бу языжыны студентлер акыллы эсерлери үчин өрән сылаярдылар. Языжы илки өз дөредижилик планлары барада гүррүң берди. Соңра өзүниң соңкы язан кичижик хекаяларындан бирини окап берди. Диңлейжилер хезил эдиндилер. Душушыгың гутармагының өң яныңда языжы студентлере йүзленди:

— Эгер өзүңизи гызыкландырян соваларыңыз болса бериң. Мен жогап бержек болуп сынанышайын — дийди.

Тиз вагтда ише угражак болуп дуран студентлер языжының бу йүзленмесини миннетдарлык билен гаршыладылар. Оңа көп сораг бердилер. Языжы йүреклен йылгырып, ыхлас билен жогап берйәрди. Шол сораглардан бири, языжының оңа берен жогабы Оразмырадың беинисине өмүрлик язылыпды.

Өңде отуран студентлерден бири языжыдан:

— Хорматлы языжы, мениң бу соражак болян задым эдебията дегишли дәл. Шейле-де болса, шу сорагыма хут сизиң ялы абрайлы адамының жогап бермегини ислейәрин. Ине, мениң сорагым: Сиз шахсыетиң бай болмага ымтылышына я-да ымтылмайшына нәхили гараярсыңыз? — дийип сорады.

Языжы бу сорага шейле жогап берди:

— Хер бир адам рухы тайдан бай болмалыдыр. Өзүниң шу байлыгыны артдырмага бүтин өмрүне чалышмалыдыр. Шундан белент, шундан гүйчли, шундан манылы байлыгың болмагы мүмкин дәлдир. Яшамак үчин нәме герек? Яшаляи жай, ятмага кровать, нахар столы, иш столы. Гарның мыдама док болмалы. Гейим мыдама бүтин хем-де арасса болмалы. Зат йыгнажак болмак бидерекликдир. Муңуң дерегине хер бир адам өз Ватаныны байлашдырмага, онуң кувватыны беркитмәге чалышмалыдыр.

Студентлер бу жогаба узак вагтлап эл чарпышдылар. Шу сөзлери үчин Оразмырадың ылгап, сахна чыкып, языжыны гужакласы гелди.

Оразмырат хәзир шол студентлик гүнлерини, шол душушыгы ятлап, бир яш йигделен ялы болды. Эмма онуң бу леззетли ягдайы узага чекмеди. Онуң гөз өңүни, хыялыны, бүтин дуркуны икинжи пикир — Айбөлек барадакы пикир эеледи. «Мен оны сөййәрин. Мен инди

13 Заказ № 4138.

өнсүз яшап билжек дәл» дийип, ол жайың ичинде айланып йөршүне белли бир нетиҗә гелди. Айдылан сөзе, гөзе гөрүнйән зада баха бермекде Оразмырат хусытды. Шу вагтлара ченли өз ёлунда душ гелен хич бир гыза, хич бир гелне шу сөзлер билен йүзленмәнди.

— Хава, мен оны сөййәрин! Сөййәрин! — дийип, бу сөзи айгытлы әхенде, чөп дөвлен ялы эдип, зарп билен гайталады.

Бирден сакланды: «Мен бир гарып йигит. Ол болса, түвҗар байың гызы. Икимизиң мәшимиз бишишермикә? Ол мениң дурмушыма, ягны сөйгүли языжының маңа белләп берен нормасы боюнча яшамага разы болармыка? Мени болса шол нормадан башга тарапа совмак мүмкин дәл. Мен диңе шол норма боюнча яшажак. Ол муңа разы болмазмыка диййәрин. Себәби мен өйлеринде отыркам, алты-еди сагадың ичинде үч-дөрт дүрли көйнек, көвүш гейинип гелди. Эгер ол мениң билен гечирҗек өмрүнде-де шу хеңңамыны яздырмаса, онда нәхили болар? Муңа айлык етирип болармыка? Ёк, муңа айлыгам етмез, гүнлүгем. Пулы өзүң чыкарып отурсаңам болсаң, етирип болмаз.

«Сен нәмә эсасланып земсирейәрсиң? Сен онуң билен оңлы гүррүңем эдип билмедиң ахыры. Сен оны таначок. Саңа аял болмага разымы-дәлми, ондан сениң хабарың ёк. Онсоң сен нәме үчин бейдйәрсиң?» дийип, ол өз-өзүне сораг берди.

Оразмырат бу сорагына жогап агтармады. Гайтам:

— Мен оны сөййәрин! Мен оңа өйленмели! — дийип, чөп дөвлен ялы эдип, меселәни чөзди-де, отургыҗа гечип отурды.

Айбөлеге өйленмесе, өз дурмушында көп етмезчиликлериң, нәсазлыкларың болжакдыгына ол хәзирден ынанды. «Хеммесиниң бир алаҗы болар» дийип, бу пикири-де ол келледен чыкарып зыңмакчы болды. Эмма болмады. Бу пикир багра япышан далак ялы болуп, онуң бейнисиниң докумаларының үстүне елмешди. Эгер онуң какасы: «Җай кән. Аялым икимизе хич зат герек дәл. Биз екеҗе отагда хем оңшуп билерис. Тойы-да шу ерде тутуң-да, шу мүлкүң эеси болуп яшабериң» дийсе? Ол муны чалажа сыздырды ахыры. Гепиң салгына гөрә, онуң планы шейле. Ол шейле хем этмекчи. Бу нәхили болар? Нәхили болжагы белли зат. Онсоң мен онуң хызматкәри болмалы боларын. Бу өрән кичилик

болар. Бейтсем, ол мени дура-бара өз батрагына өврер. Алатда бейле зат эдилйән дәлдир. Аңружы ичинде җаны бар адам, яш адам, гужурлы адам бейтмез. Онсоңам онуң затлары өзүнинки дәл. Харам затлар. Айбөлегиң хер сагатда чалшырян геймлери-де, билезикдир алтын йүзүклери-де харам. Ол затлар дер дөкүлип газанылан затлар дәл. Вессалам. Мен ол өе бармарын. Мениң везипәм ол өйден, ол харам өйден пәк Айбөлеги алып чыкмакдыр. Мен онуң билен душушайын. Гүрлешейин. Ол бу меселеде хайсы гулакдан гөчйәр. Шоны билейин. Белки, онуң пикири дүйбүнден башгадыр. Белки, ол хем дурмуша мениң гөзүм билен гараяндыр. Белки, ол ак йүрекли, сап зәхметкеш адамың дурмушыны ислейәндир. Шол дурмушың арзувыны эдйәндир. Эгер мениң айданларым, эден хыялларым иш йүзүне гечмесе, мырадым хасыл болмаса, мен бу ери терк этмели боларын — дийип, Оразмырат гөйә бу ишлериң хеммесини бир демде чөзәйжек ялы болуп, зарп билен отуран ериндеа турды.

Эмма вели, онуң хәзирки ягдайы өрән агырды. Чыкалга тапмасы дийсең кын ягдайды. Айбөлеги илки гөренде, ондан соңкы сагатларда, гүнлерде, хепделерде ол гөк йүзүнде хайбат билен ганат какян гүйчли бүргүде меңзән болса, ол хәзир хем бүргүтди, эмма инди гарран, авдан галан, гаяларың арасындакы көвеклериң биринде иркилип отуран бүргүде чалым эдйәрди. Айбөлегиң башындан гечирйән дурмушы, ол хакдакы түкениксиз, ызы үзүлмейән соңы нәмәлим пикирлер оны шу ягдая гетирипди.

Нахардан, азажык ичгиден яңа бедениниң аграланлыгына, өрән ядавдыгына гарамаздан, уклап билмежегине гөз етирип, шляпасыны чүмре гейди, плащыны елбегей алды-да, көчә чыкды. Район меркезиниң көчелери дым-дырслыкды. Төверек-дашда екеҗе адам хем гөрүнмейәрди. Диңе бир четдәки электрик станциясының моторының сеси эшидилйәрди. Узаклардан машын сеслери гелйәрди. Хова салкынды. Җана якымлыды. Ай өзүниң узак, эндикли ёлуны орталапды. Шейле-де болса әлемиң йүзүне нуруны гошавучлап дөкйәрди. Улы көче гиңди. Айың ягтысына асфальт чалажа гаралып, овадан гөрүнйәрди. Ол хәзир дуры сувлы деряны ятладярды. Оразмырат бир сагада голай гезенден соң, өйүне гайтды.

Хепдәниң биринжи гүни Оразмырат үчин иң гызгалаңлы иш гүни болды. Магазин ачылан бадына, тайяр гейимлер бөлүминиң өңи адамдан хырын-дыкын долды. Йигитлер, гызлар, гарры адамлар агыз бирикдирен ялы, бирден дөкүлдилер. Шу гүн арзан бахалы, ишде геер ялы костюмлар, аял гейимлери чыкжакмыш дийип дүйн район меркезиниң яшайжылары эшидипдилер. Гыммат бахалы костюмлар, плащлар, йүн көйнеклер барада-да эшидилипди. Оразмырат геленлери гүлер йүз билен гаршылады. Хер кимиң дердине яражак затлары тапып берди. Өлчетди. Бирнәче гезек өлчетмелилери-де болды. Сөвда өрән гызгалаңлы гитди. Адамлар сатыжыдан хошалды, сатыжы-да адамлардан. Ол сәхел вагтың ичинде аял, эркек дашкы гейимлериниң алтмышдан говрагыны сатды.

Сагат он бирлерде, район меркезинде сыланян адам болан пенсионер Эсенмырат Хошвагтов гелди. Эндиги боюнча Оразмырат биринжи гезек гөрйән адамы болан Хошвагтовың даш сыпатыны сынлады. «Бу яшулы костюм сораса, нәченжиси герек боларка? Өз-ә гелшиксиз бичилен адам экен. Гарны улы, ягырнысы чалажа хөкгерип дур. Бейле адамлара жүплешип дурар ялы гейим сайламак гаты кын боляр. Белки, бу костюм сорамаз» дийип, Оразмырат ичини гепледип дурка, Хошвагтов:

— Иним, мени худай, ишлей-ишлей ядан вагты ясан болмага чемели. Шейле-де болса өзүң бир гайрат эдип, маңа говрак костюм тапып бермесең болжак дәл — дийип, йылгырып айтды.

— Ханы, бу ере гириң — дийип, Оразмырат өңүндәки тагтаны айрып, яшулыны ичерик гойберди. Хошвагтов билен ярым сагатлап мешгулланды. Эмма хич зат тапмадылар. Ягны, костюм сайлап билмедилер.

Алыжының мөхүмини битирип билмедигине Оразмырат гынанды:

— Яшулы, сиз эртир шу вагтлар гелиң. Оңа ченли мен складлары барлап гөрейин. Белки, сизи канагатландырар ялы оңлы бир зат тапарын.

— Саг бол, иним, гайрат эт. Мен хөкман эртир гелерин. Бирвагтлар-а, басмачылардан олжа алан гейимлеримизи-де геер өтәйдердик. Йыл гечдигиче өз гөвнүңе ярамак хем кынлашяр өйдйәрин.

Гүнортан нахарына чыкылмазының өң янында Айбөлек гелди. Оны гөрен бадына, эртирден бәри гызгалаңлы иш билен мешгул болуп, Айбөлек барада өрән аз ойлананына, өңкүлерине гаранда, онуң ёлуна өрән аз гарашанына Оразмырат гең галды. Өз янындан утанды. «Бу нәме үчин бейле болдука? Мен нәме үчин бейле этдимкәм?» дийип, йүрегинде пейда болан бу сораглара жогап хем агтарман, эййәм йылгырып янына гелен Айбөлек билен ичгин, мәхирли саламлашды. Инди оларың иккисиниң-де йүзлери ачылышыпды, олар инди көведен гелйән таныша меңзейәрдилер.

Оразмырат Айбөлек өзүне гарап гелйәркә, соңра саламлашып, саглык-аманлык сорашып дуран вагты гызы сыңе сынлады. Гыз агымтыл меле көйнек гейипди. Касынкасы-да, гашсыз алтын йүзүклери-де көйнек билен кыбапдашды. Бу реңкиң Айбөлегиң ак йүзүне гелишйәндигинденми, гараз, Айбөлек онуң гөзүне өңкүлерине гаранда бирнәче эссе овадан гөрүнди. Шуның билен бирликде-де өңкүлерине гаранда хас салыхатлы гөрүнди. Йөне йигиди бир зат хайран галдырды. Бу гүн Айбөлегиң янында бойдашы ёкды. Ол еке гелипди.

Саглык-аманлык сорашыландан соң, Айбөлек илки дилленди:

— Бир ерден гыссаглы гелйәрдим. Сизиң билен саламлашайын дийип совулдым.

— Мен өрән миннетдар, саг болуң, Айбөлек.

Айбөлек бир зат ядына дүшен ялы болды:

— Дүйн сизи ядадайдык өйдйән?

— Шейле ядавлыгы худай маңа хич вагт көп гөрмесин.

Огланың бу сөзи гыза ярады. Бу сөз бу ере гөвнүне дүвүп гелен максадына лайык гелен болса герек, онуң йүзүнде шатлык аламаты пейда болды:

— Саг болуң. Говы сөз адама ганат беклейәр.

Гүнортан нахарының өңүсырасы боланы үчин, магазинде адам ёкды. Бейлеки бөлүмлериң ишгәрлери-де затларыны тертиплешдирмек билен мешгулдылар. Азажык-да болса гүррүң эдишмәге вагт барды, мүмкинчилигем барды.

— Сиз маңа сөзсүзем ганат беклейәрсиңиз.

— Бу сөзүңиз үчинем саг болуң.

— Мен асла бейледир өйтмейәрдим. Өзүңизем кимиң гызыдыгыңызы чалажа дуйдураймадыңыз.

— Шейле болуп чыканына өкүнйәңизми?

— Сизин билен баглы болан хич задa өкүнмежегим хакдыр. Айбөлек, сиз мени эли баглы гулуңыза өвүрдиңиз.

— Догры болайса... — дийип, Айбөлек ене есир эдиҗи бир суратда йылгырды.

— Мен өз выжданымың өңүнде дине догры сөзлейәриң.

— Өвгә лайык гылык.

— Ёк, ол хеммәниң адаты гылыгы болмалы. Тебигы хәсиети болмалы.

Гыз геплемеди. Гейим хатарларыны сынлап уграды. Йигидиң келлесинде ики пикир чакнышды: «Айдайынмы? Айтмайынмы?» Ахырсоңы ол йүрегине даш баглады:

— Айбөлек...

Гыз шол бада овадан башыны йигиде тарап өврүди:

— Айдыбериң, мен диңлейәриң.

— Айтмасам болҗак дәл. Бу гүн агшам мен бош дәл. Эртир агшам икимиз бир ерде душушалы. Мениң сизе дийҗек сөзлерим бар. Йөне мениң бу хайышымы гөвнүңизе гетирмәң. Мениң шу хайышымы ерине етирмегиңизи өрән сораярын. Бир сагат, ярым сагат вагтыңызы менден аямаң. Бу икичәк душушык мениң үчин өрән зерур.

Бу душушык Айбөлеге-де зерурды. Ол бу ере екеликде шу теклибе гарашып гелипди. Йигидиң бу барадакы теклиби оны гопшатды. Оразмырат шейле бир зарың, шейле бир арзув, шунуң билен бирликде-де шейле бир умыт билен бу теклиби этди велин, буларың арасындакы якынлык болмаса-да, гызың йүреги эрежекди. Шейле-де болса ол ене-де өңки артисткалыгына өврүлди:

— Мен эҗем билен какамдан горкярын. Онсоңам мунуң өзи бирхили гелшиксиз болаймаса?..

Бу теклиби этмек, илкинҗи бөведи йыкмак йигиде аңсат дүшмәнди. Ол бу теклиби этди. Бөвет йыкылды. Хич хили апы-тупан турмады. Диймек, икинҗи бөведи йыкмага ёл ачылды. Бу улы еңишди. Шонуң үчин-де Оразмырат хас батырланды:

— Хачана ченли эҗем, какам дийип йөрмели? Онсоңам йигит билен гызың душушыгы адаты зат. Олар ислән вагтлары душушыбам, гүрлешибем билерлер. Бу

ерде горкар ялы зат ёк. Мен-ә бу ерде нәмәниң гелшиксиздигине дүшүнмейәрин. Гелшиксиз заты мен сизе хич вагт теклип этмерин. Эгер шейле этсем, онда мениң сизе хормат гоймадыгым боларды.

Айбөлек саг елиниң ловурдап дуран алтын йүзүкли сүем бармагыны ашакы додагына етирип, белент өкжели сарымтыл көвшүниң уҗуна середип, бирсалым дурандан соң:

— Боляр, мен пикир эдейин... Йөне, өз-ә кын дыр... — дийди.

Йигит җошгун билен гепледи:

— Дине кынчылыгы батыргай басып гечйәнлер хакыкы адамдыр, Айбөлек...

Йигидиң тутанъерли сөзлери Айбөлеги бегендирди. «Бу мениң якамдан элини аңсат чекҗек дәл ялы. Худая шүкүр» дийип пикирлененде, онуң рухы гөтерилди.

Хемме зат онуң өңүнден беллейши ялы довам эдйәрди.

— Эҗем билен какама нирә гитҗек дийсемкәм?

Оразмырат бузуң чөзүлендигине долы гөз етиренсоң:

— Бибигүл билен кино! — дийип, йүрекден йылгырды.

— Боляр-да... Гөрейин...

...Оразмырадың бу гүнүниң шундан соңкы сагатлары тә агшам, ресторанын бухгалтериясына барып, ише башлаянча еңиллик, рухубелентлик билен гечди. Гүнүң икинҗи ярымында иш хем еңил гитди. Хошвагтова костюм хем тапылды. Алыҗылардан ене он-йигрими саны заказ хем алынды. Оразмырат оларың хем угруна чыкды.

Агшам ресторана ишлемәге геленде, Оразмырадың кейпи көкди, сүңңи еңилди. Иш столунын башына гечди. Баш бухгалтериң өз адына язып гиден хатыны окап, онуң табшырыкларыны берҗай этмәге гиришди. Эдилмели ишиң кәндигини гөренден соң, «Яшулы, бу гүн-хә газабына тутупдыр-ов!» дийип, ичини гүлдүрди. Дурды гөни агшамларына бухгалтерия гирмейәрди. Ресторанын улы залының бир бурчунда отуруп, бирнәче чилими ызлы-ызына чекйәрди-де, тертип-дүзгүниң говудыгына гөзүни етиренден соң, өйүне гайдярды. Эмма велин, ашпез Аташ Оразмырат ише гелен бадына, онуң янына гелерди. Ондан-мундан гүррүң тапып отурарды. Иш аз вагтлары онуң гелмеги әрбет хем болмаярды. Эмма иш

кән боланда вели, ол ишлемәге пәсгел берйәрди. Икинжи тарапдан, Оразмырат ол геленде, өзүни гаты онайсыз дуййарды. Себәби Аташ хер геленде бир зат айтмак ислейән ялы, оны-да айтмага йүрек эдип билмейән ялы болуп гөрүнйәрди. Көсе, бойны узын, гызыл йүзүни мамадишән, орта бойлы, хортаң, гин маңлайлы Аташ дашындан середениңде хемме затдан нәрза адама чалым эдйәрди. Гараз, хер зат-да болса, Оразмырат бу гүн онуң гелмегини ислемейәрди. Нәме, хемме зат айдаңың ялы болуп дурмы, ине, бирсалымдан:

— Гургунмын, ягшы йигит — дийип, ак ектайлы, ак сопбашлы Аташ ичери гирди: — Узаклы гүн аяк үстүнде дурмак халыс ядадяр. Сениң яныңа биразажык лакгылдашмага гелйәдим. — Ол шейле дийип, агыр әдимлер билен дивана барды-да, онуң үстүнде аркан ятды.

Онуң болуп ятышыны гөрен Оразмырат гүлди:

— Аташ, тур!

— Нәме үчин!

— Мен сениң бейдип ятышыңы халамок.

— Ха! ха! — дийип, Аташ гирсегине галды: — Нәме үчин халамаяндыгыңы билйәрин. Йөне айт.

— Гахарың гелмезми?

— Ёк.

— Сен бу ятышыңа хәзир жыназасы окалжак мейде мензейәрсиң.

Икиси-де гүлүшдилер.

«Бирсалым дынжыны алып, чыкып гидер-дә» дийип, Оразмырат чотуны шакырдадып уграды.

Догрулан-да, Аташ бирсалым сесини чыкарман ятды. Ол шу гүн Оразмырадың янына улы бир иш билен гелипди. Шейле-де болса бирден өз пикирини айдаймакдан чекинди. Соңра ене: «Эй, айдылмалы болса, шу гүнден говы гүн болмазмыка дийййәрин. Өзүниң кейпи-де көк. Дегишйәрем. Хәй, өз-ә берк адам болара чемели. Мундан Дурды гөниниң ысы гелип дуран ялы. Вах, бу яш. Ише яңы гечди. Хениз хич зат биленок. Муны юваш-ювашдан өвредип болса, биз хор болмарыс. Бу-да адамдыр. Алжагына гөзи етсе, бәй, счётлары дүзедер-ә. Бу энтек хамырдыр. Мундан бөрек-де этсе болар, унашам» диен пикирлер Аташың келлесинден ики бака ат чапярды. «Дурды гөнә мензесе-де, муны ёла салмак оны ёла саландан аңсатдыр» дийип, өңки пикирлериниң үстүне гошды.

Эдил шу вагтлар Оразмырадың:

— Аташ, ишлер нәчик? Хей, менлик ишиң бармы? — дийип берен сорагы, Аташа гүйч хем ынам берди. Онуң гөкдәки дилеги ерде говушды. Диваның үстүнде дикелип отурды.

— Сенлик ишим бар, ягшы йигит.

— Онда, айдып отур.

Аташ, Оразмырадың йүзүне сынлайжылык билен бирнәче вагт середип отурандан соң шейле дийди:

— Газанч эдели.

— Нәдип?

— Айдарын.

— Айдып отур.

Аташ ыкжамланды. Өзүни дүрседи:

— Өзүн-ә говы йигиде мензейәрсиң. Сениң яшындакы йигитлер бай яшамалы. Гызлара оңат гөрүнмек үчин ягшы гейинмели. Олар билен таншанындан соң, олары ресторана әлтмели. Ожук-бужук совгат алып бермели. Бу затларың хеммеси пул талап эдйәр. Ол пул диен гурбаны гитдигим болса, ёлуң үстүнде тозап ятан топрак дәл, гошавучлап алып гидиберер ялы... Оны көп жиле билен тапмалы...

«Муны өз угруна ковайын. Ахыры ярылжакды, гой, ярылсын» дийип, Оразмырат чотуны аныррак сүйшүрди. «Шейдип, менем онайсыз ягдайдан дынайын. Бу-да йүрегиндәкини айдып, ичини бошатсын...»

— Ханы, айтжак болсаң, айтсана, Аташ.

— Сен хасап ишини дүзетсең болар. Бир порцы котлетден икисини ясамак мениң билен.

— Хасап ишини нәхили дүзетмели?

— Ол сениң ялы бугалтериң иши.

— Онда, кассири-де бу ише гошмалы болар?

— Онсуз болжак дәлми?

— Ясама чек этмесек болмаз ахыры.

— Сен оңа ясама чек бер. Өзүни гошма.

— Онда, ханы, мен бир пикир эдип гөрейин.

— Ол хакда пикир нәмә герек?

— Пикир этмесең, болмаз ахыры.

— Мен-ә шу чоты ишледип билйән болсам...

— Онда-да пикир этмели болардың.

— Боляр, пикир эт. Йөне Дурды гөни билмез ялы ёлуны тап. Ондан худай сакласын. Билайсе, икимизиңем деримизе саман дыкар. Бизиң саман дыкылан дери-

мизи хем зая болмасын, музейинде гой дийип, мекдебиң мүдирине табшырар. Бу директор болуп гечели бәри, догрусыны айтсам, элимиз агзымыза етенок. Өңкимиз говуды.

— Онуң нәмеси говуды?

— Гөрмедиксирән болайярды. Пайыны берсең кайылды.

— Дурды ага нәме, пайына кайыл дәлми?

Аташ гахарлы гүлди:

— Чекип берип, чекип аляр. Өзем иймейәр, иле-де иймдирмейәр. Бейле-де бир езит болар экен... Көпчүлигиң задыдыр-да, бәшден он этсеңем болар. Он бәш этсеңем болман дурмаз. Биз дөвлетиң жүбүсине эл саламзок. Илиң, ресторандан чыкман йөренлериң жүбүсине япышярыс. Олар йүз грам арак иченлеринден соң, котлет иййәрлерми, я-да ичине дырнак ялыжак эт салнан говрулан чөрек иййәрлерми, ончасыны аңшырып дураноклар ахыры.

Аташың хер сөзи Оразмырадың яңагына шапбат болуп дегйәрди. Бу сөзлер нәче агыр-да болса, булары диңлемек нәче кын-да болса, ол дишини гысып чыдады.

Гүррүңдешиниң дүшен бу ягдайындан хабарсыз Аташ, инди сөзләнде эллерини херекетлендирип башлады:

— Хава, ягшы йигит, шейле. Ишлер шейле, кын дәл.

Оразмырат йүзүниң гызараныны билдирмежек болуп, айна тарап бакды, зордан гепледи:

— Билнәйсе нәтжек?

— Билинмез. Сен хасап ишини дүзетсең болар. Бейлеси аңсат. Хер гүн херимиз он бәш манат дагы газанып билерис. Бу пулы ким берйәр, саңа? Ханы, бириниң бәш көпүгини алжак болуп гөр, нәхили гопгун турзар.

Оразмырадың канагат кәсеси долды. Уллакан, овадан гөзлеринден учгун сычрап башлан ялы болды. Дишиниң шакырдамагындан горкуп, агзыны берк юмды. Гөйә Аташың теклифи барада пикир эдйән ялы, ики элини маңлайына дирәп ашак бакды. Шейдип хем толгунмасыны басды. «Хей, шейле-де бир нежислик болармы. Хей, шейле-де бир акмаклык болармы. Шейле ажайып, сагат, дагың гаясы ялы берк бир җемгыетде булар ялы гемрижилер нирeден дөрейәркә? Биз хачан бейле нежислериң соңуна чыкаркак?..»

Онуң отуран ериндeн бат билен туруп, уллакан чоты

Аташың депесинден рехимсизлик билен индереси гелди. Әгирт гүйч сарп эдип, дишини гысып, бу пәлинден эл чекди. Титиремесини басды. Бир овурт совук сув ичип, өзүни дүрседи-де:

— Хм-м...— дийди.

Соңра Аташың йүзүне серетмән:

— Чаган бармы? — дийип сорады.

— Ики оглум бар, ягшы йигит — дийди-де, Аташ, гөйә полуң үстүнде йылан гөрен ялы болуп, тисгинип гитди. Оразмырат бу сорагы берендәки эхеңи оңа өрән совук эшидилди:

— Оны нәме үчин сорадың?

Оразмырат дикелди:

— Шейле газанылан чөреги чагаларыңа нәхили иййдиржек? Огурлык чөрек ийип етишен чагадан нәхили адам чыкар? Угра! Гайдып шу ерде гаран гөрүнмесин!

Аташ бир бада ериндeн туруп билмеди...

ХЕПДӘНИҢ ИКИНЖИ ГҮНИ

Айбөлек өз отагында — «универмагында» «ишлей-ишлей» ядап, азажык дынч алмак максады билен, кресло гечип отурды. Хепдәниң икинжи гүни агшам болжак душушыга гүндиз сагат он икиден тайярлык гөрүп уграды. Кресло гечип отуршы бадына ене-ики сораг пейда болды: «Мен оны сөййәринми?» Хәзирки пурсат хемме задың башлангыжыды. Шонуң үчин-де бу сорага «хава» я-да «ёк» дийип чүрт-кесик жогап берәймек кынды. Гыз ене-де гөвүн терезисини элине алды. Какасының оңа «Шейле бир йигит гелди, эртир гөрүп гайт» диели бәри бир топар вагт гечди. Шундан соң гыз магазине барды, йигиди гөрүп гайтды. Эмма шундан соң ол «гөрүп гайтмагың» ызыны кесмеди. Гүнде барды. Бармадык вагтлары бойдашыны иберип, «Мениң ёлума гарашярмы я-да гарашанокмы, шоны огрынча гөрүп гайт» дийип, ол ерден хабар гетиртди. Өзи-де хер гезек, хер дүрли безениш бармагы иелейәрди. Шейле хем эдйәрди. Өзүниң чынар ялы боюны, эртекидәки ялы сыратыны хас говы эдип гөркезмек максады билен, семиз, гелшиксиз бойдашыны мыдама янына алып барярды. Айбөлек, соңабака магазине бармадык гүнүни, Оразмырады хич болмаса дашындан бир гезек гөрмедик гүнүни гүн хем хасап этмеди. Булардан хем башга жаныны

сагдыгына гарамаздан, бирже сагат дүйш гөрмән, рахат ятып билмезлиги чыкарды. Иркилдиги дүйшүнде Оразмырат пейда болярды. Оразмырат мыхманчылыкда болуп гиделли бәри гечен сагатлар-ха-хас хем кын гечйәрди. «Бу шонуң чай ичен кәсеси, бу шонуң чорба иен чемчеси, бу шонуң тутан чаршагы, бу шонуң пейдаланан пычагы» дийип, Айбөлек бу затлары хер гүн эллейәрди, сыпалашдырярды. Оразмырадың ичен кәсесинден чай ичйәрди, кашыгындан чорба. Хич ким она булары шейле эт дийип айтмаярды. Айдып хем билҗек дәлди. Себәби бу затларың йигидиң пейдаланан затларыдыгыны Айбөлекден башга хич ким билмейәрди. Бу затларың хеммесине беллик эден онуң өзүди.

Шейлеликде гөвүн терезисиниң «Хава, сөййәрин» диен тарапы барха агралярды, барха ере голайлашярды.

Бу бир.

Икинҗиден болса, әре чыкмалыды. Бу тебигы зерурнетчиликди. Яш етипди; диңе етмегем дәл, гечип барярды. Бу шерт көп зат билен, машгаланың абрайы билен-де, өмрүниң манысы билен-де дүйпли суратда баглаяньшыклыды. Шейле боландан соң бу меселе айдыңды. Диймек, иш шейле болса Оразмырада чыкмалыды. Оразмырат хич кимден кем йигит дәлди. Бойы-сыраты-да, гөрмегейлиги-де, акылы-хушы-да бир адамыңкыдан кем дәлди. Эмма йигит гарыпды. Мекдеби яны гутарып гелен, «Ө» дийсе өйкени гөрнүп дуран йигитди. «Ёк, бу хич — дийип, Айбөлек элини силтеледи. — Бу хич. Какамың жаны саг болса, мениңем, Оразмырадыңам, чагаларымызыңам зада зар болжак гүманымыз ёк. Биз какамың саглыгында дурмушың эшретини гөрмели. Онуң аладасыны этмели дәл. Какам бизден хич задыны, герек болса, жаныны-да аямаз. Мен өз какамы өрән говы танаярын ахыры. Шейле боландан соң гарашып йөрмек нәмә герек? Бир гүнүм, хош гүнүм дийиндирлер. Гечен лерем шуны билмән айдан дәлдирлер».

«Ол мени сөййәрмикә?» диен совал келлесине гелен-де, Айбөлек ынам билен, текепбирлик билен йылгырды. «Бу икучлы дәл. Мен онуң өзүме болан сөйгүсини онуң хер бир дем алшындан, хер бир гарайшындан билйәрин. Бу хакда келле чиширип отурмак герек дәл. Биз разы. Максадымыза етели. Гой, какамам максадына етсин. Бирнәче агтыгы болсун. Соңкы вагтларда ол отурсарудан-да шол гаррылыгың аламатыдыр. Башга задың болмагы мүмкин дәл...»

Ол шу пикирлер билен сагат алтыда өйүне уграды. Өйүне гелиң, Тәжигүлүң көмеги билен әхли процедураларыны ерине етиренден соң, Айбөлеге йүзленди:

— Ханы, мениң әзиз гызжагазым, ишлер нәчик? Гүррүң берип отур.

Айбөлек кейик ялы бөкүп, какасының янына гелип отурды.

— Гаты говы, кака жан, ишлер говы.

— Говы болса боляр. Ханы онда чай ичели, чөрек иели.

— Боляр, кака жан.

Чай ичип башладылар. Бир тарапдан нахар хем гелип башлады.

— Бу гүн магазине бардыңмы, оглум?

— Бардым, кака жан.

Айбөлек дувүнди. Дийҗек задыны айтмага утаняп ялы ювдунды.

Муны дуян Ярнепес:

— Айбөлек, оглум айдыбер — дийди.

— Ол мени душушыга чагырды.

Ярнепес дашындан бу хабара үнсүз гаран ялы болса-да, ичинден өрән бегенди. «Ә-хә, буз әрәп башландырыов. Говы зат. Херна соңы хайыр болсун. Пейдалысы болсун...»

— Сен нәме дийдиң?

Айбөлек утанып, ере бакды:

— Менми, мен... Сен гаршы болмарсың өйдүп, боляр дийәйдим.

Бу җогабам Ярнепесе ярады:

— Хачан душушмалы этдиңиз?

— Шу гүн, еди отузда, кака жан.

Ярнепес ягшы бирсалым, кәсесиндәки чайыны сыплаян ялы ашак бакып отурды. «Бу гүн теклип эдип, эртир адам иберәйсе, не говы боларды. Кынам болса, мен гызыма айдылмалы затлары айдайын...»

— Оглум, еди отузда болса, өрән онат гейинип бар. Инди агшамларына аяз болар. Юка пальтоны-да гей. Булар хич. Эсасы зат өзүңи салыхатлы хем-де акыллы алып бар. Гыз огланың дашы нәче агыр болса, шончада говы боляндыр. Айтжак хер бир сөзүңи ичинден мүң гезек гайталап, ондан соң айт. Өзүңе эрк этмеги башар.

бизиң йүзүмизи ере салайма. Эгер шу затлары айдылышы ялы этмесең, дине өз гелжегиңе зыян етирерсиң, оглум. Мен сениң какаң. Шонуң үчин-де бу маслахатлары бермәге борчлы.

Ере бакып, зордан демини алып отуран Тәжигүлүң дамагы долды. Машгала дурмушында йүзе чыкан шейле улы ишде-де онуң ады тутулмаярды. Оңа сала-да салынмаярды, маслахатам. Оңа сен бармын, ёкмун дийсалынмаярды. Бу оңа хер затдан агыр дегди. Йүрекдәки дертлери гөзүнден дамжа-дамжа яш болуп дөкүлип башлады. Буларың үстесине-де гызының нәмәлим гелжеги энәниң гөзүниң өңүне геленде йүреги пара-пара болды. «Бирден онуң айылганч сыры ачылса... Худай сакласын... Онсоң мунуң гүни нәхили болар? Белки, муна-да мениңки ялы ыкбал гарашяндыр. Белки, бирнәче вагт геченден соң, бу-да мениң ялы иш малына өврүлер... Худай-ей...» Ол бу ерде мундан артык отурмага чыдап билмеди-де, бир бахана билен даш чыкды. Узакдакы отагларың бирине барып, мөңңүрип аглады-да, эчини соватды.

Тәжигүл доланып геленде, Айбөлек геплейәрди:

— Кака жан, менден аркайын бол, йүзүңи ере салман...

— Берекелла, оглум, сенден тамам-да шейледир...

Бу сөзлер инди Тәжигүлүң гахарыны гетирди. Бири ялан сөзлейәрди, бейлекиси оңа ынанярды. Эмма нәтжек, бу ишде Тәжигүлүң өзүниң-де гүнәси барды. Себәби Ярнепес Самаркантдан окувдан гелен соң ол болан иш барада оңа айдып билмеди. Илки-хә, бу гүн-бу гүн, эрте-эрте дийип гезди, соңам айтмагы онармады. Онсоңам бу иши Ярнепесе билдирмезлик үчин әхли чәрелери гөрен хем өзүди. «Кака, менден аркайын бол, диенде, йүзүгараның йүзи-де гызаранок» дийип, Тәжигүл улудан демини алды.

Хепдәниң икинжи гүни Ярнепесиң өйүнде, ишинде дурмуш шу ёкарда беян эдилиши ялы болуп гечди.

Оразмырат үчин бу гүн иш билен, алада билен. Аташы, шол тетелли адамлары йигренмек билен гечди. Бу затларың хеммесиниң ашагында Айбөлек билен болжак душушыгың шатлыгы ятырды. Бу душушык оңа гүйч берйәрди. Ганат беклейәрди. Оразмырат йыгы-йыгыдан сагадына середйәрди, вагт болса агыр, ядав кервен ялы болуп, хаял гечйәрди.

Эгер-де бири агшам сагат секизиң төверереклеринде, район меркезиниң гүнорта четиндәки бейиклиге чыкып, улы көчеден өзүне тарап гайдян кичижик, асфальтлы чалажа ышыклы көчә середип дуран болса, ол ики саны гараның өрән голай йөрәп, ызыны үзмән гүрлешйәндигини, хемме зады ятдан чыкарып, дине өзлери билен мешгулдыгыны гөрерди.

Бу ики гара Оразмырат билен Айбөлекди.

Оразмырат эдил белленилен вагтда гелди. Гыз хениз гелмәнди. «Гелер, хөкман гелер» дийип, Оразмырат дуран еринде гозганман дурды. «Мен оны дашындан мүң гызың ичинден гөзүми юмуп тапап билжек. Йөне онуң рухы дүнйәси нәхилика? Ички байлыгы нәхилика? Ине, шоны билмек герек. Бу хеммесинден зерур...»

Гыз утанжырап, сейкин басып геленде, Оразмырат шу пикир билен мешгулды.

Гыз гөрүшмек үчин илкинжи гезек Оразмырада элини узатды. Хытайы бармаклары ловурдап дуран алтын йүзүкли, ак, овалан эл өзүне тарап узаланда Оразмырадың хушы башындан учды. Хачан-да бу нәзик, ак эли өзүниң гөдек, эркек эллери билен тутанда йигит яланач электрик симини тутан ялы силкинип гитди. Онуң даяв гөвреси башындан аягына ченли титреди. Хушы башындан учан адам, ол нәзик эли вагты билен гойбермеди. Бу гелшиксизди. Эмма ол хәзир нәмәниң гелшиклидигини, нәмәниң гелшиксиздигини сайгарып билмейәрди. Бирвагтлар өз аясында гысымлап дуран көзүниң арасында чалажа совуклык дуйды. Бу агшам салкынында буз ялы болан алтын йүзүклериң совугыды. Шундан соң ол гызың элини гойберди. Башыны силкип, гызың элини тутан эли билен йүзүни сыпап, өңки ягдайына гелди. Гыз йигидиң бу душен ягдайыны билди. Оңа бегенди. Эмма ол шу гезек Оразмырада элини узатмак билен эгирт улы еңиш газанандыгыны билмеди. Оразмырат гызың элини тутуп дурка: «Шу эллер үчин даг ярмалы болса-да ярарын» диен нетиҗә гелипди. Гыз мундан хем хабарсызды. Өз совуклыгы билен оны хушуна гетирен магдана Оразмырат нәлет окапды. Айбөлек мундан хем хабарсызды. Дымышма узага чекди. Шонуң үчин-де Айбөлек геплемән, бир зада гарашян ялы болуп дурмагы услып гөрмеди-де:

14 Заказ № 3138.

— Сизи көпрәк гарашдырайдыммы? — дийип, мүйнли ялы сорады.

Гушуң йүреги ялжак болуп, чалажа титирәп дуран әле эли дегенден соң Оразмырат үчин дүнйә-де, дурмуш-да бүтинлей тәзе маңа эе болды. «Бу эллерден тә ганянчаң тутуп отурсан» дийип, арзув этди. Соңра болса: «Олардан ганмак ёк ахыры» дийип, өз-өзүне гаршы чыкды. Ол шейдип дуршуна Айбөлегиң айдан сөзүне дүшүнмеди-де, өйде эдилип отуран гүррүңиң үстүне гелен адамының әхеңинде:

— Сиз бир зат дийдиңизми? — дийип сорады.

Айбөлек леззет алмак билен өз совалыны гайталады:

— Сизи көпрәк гарашдырайдыммы?

— Зыяны ёк. Гелениңиз үчин өрән миннетдар.

Оразмырадың хәзирки дүшен ягдайы көпден бәри аял мәхрине сувсан адамының гөз ачып-юмасы салымлык әжизлигиди. Йигит бу әжизлиги кынлык билен еңип гечди.

Суратдакы ялы овадан, арасса, ики тарапы агачлы көчеден йөрәп башладылар.

— Ишиңиз көп болярмы, ядаяныңызмы? — дийип, ене-де Айбөлек илки дилленди.

— Иш аз-а дәл. Йөне зәхмете яңы башлан адам эййәмден ядаса, бәш-он йылдан ол нәхили болар? Ядамок. Гайтам ишиң көплүги вагтың тиз гечмегине көмек эдйәр.

— Сиз нәме үчин вагтың тиз гечмегини ислейәрсиңиз?

— Онуңам өз себәби бар.

— Меселем?

— Меселем, сиз шу гүн магазине гелйәниз, эртирки гележек вагтыңыза ченли нәче сагатлар бар. Ине, шол вагты диңе иш билен гечирәймесең, башга хич хили алач галмаяр.

Айбөлек гүлди:

— Олар ялы болса, мени-де өз яныңыза көмекчи эдип алайың-да?

— Эдейин диенңиңи эдип болярмы, нәме?

— Болян болса, шейдермидиңиз?

— Гүррүңсиз. Бүтин иш вагтыңы өңүңизде гол говшурып гечирердим.

— Онда алыжылар нәразы болардылар.

дука?» дийип, Айбөлек гарашаны чыкмадык ялы мыжжады. Онуң овадан гыйма гара гашлары-да чытылды. Эмма аз ышыклы көчәниң ягтысында Оразмырат оны гөрмеди.

— Догрудан-да сиз өрән бай яшаян экениңиз. Мен-ә агзымы ачаяндырын.

«Ине, бу башга гүррүң» дийип, Айбөлек гашларыны язды.

— Худая шүкүр, кем задымыз-а ёк.

Бирнәче вагтлап дымып гитдилер. Айбөлек байлыгына буйсаныш, гурплы дурмушлары барада хыялында сурат чекип барярды. Оразмырат пикир эдйәрди: «Бу бир чыгар чыбык. Муны дөвмек гаты кын болар. Эмма дөвмели. Бу пикирлериңден муны совмалы. Ажайып гыз. Мен сениң билен нәче гөрешмели-де болса гөрешерин. Сени өз ёлума саларын. Сени башга адама бермерин».

— Багышлаң, Айбөлек, мениң сизе ене бир сорагым бар.

— Ене-де зәхмет барадамы?—дийип, Айбөлек яжымтык йылгырды.

Онуң әхеңинде-де, йылгырышында-да янсыламаның аламаты барды.

Бу тәзеликди. Шонуң үчин-де Оразмырат муны деррев дуйды:

— Ёк... Догрусы мен бу сорагы бермәйин. Бирхили гелшиксиз ялы гөрйәрин.

— «Диле гелди, биле гелди» дийиңдирлер. Сораң. Мен хайыш эдйәрин.

— Сорасам гахарыңыз гелмез-дә?

Гыз шунда-да ян бермеди.

— Ол, сорага баглы.

— Гахар гетирер ялы сораг-а дәлдир, өз-ә.

— Онда сораң?

— Сиз дурмуша чыкмак барада пикир эдип гөрмедиңизми?

— Догрусыны айдайынмы?—дийип, Айбөлек бирхенайы йылгырды. Оразмырат гараңкыда бу йылгырышы гөрмеди. Эмма дуйды.

— Диңе догрусыны айдың.

— Зәхмете багланышдырып, танкыт этмерсиңиз герек?

— Ек! — дийип. Оразмырат хем өз гезегинде йылгырды.

— Мен хениз бу барада чыным билен пикир эдип гөремок. Онсонам өз йүрегимде беслейән адамым ялы адама душмасам, дурмуша чыкарын хем өйдемок.

— Сиз нәхили адамы йүрегиңизде беслейәрсиңиз?

— Бу әлбетде, кын сораг. Йөне мен жогап бержек болуп гөрейин. Мениң ислейән адамым илки билен гөрмегей болмалы. Онсон эдил шунуң ялы-да онуң эли узын болмалы. Онсонам ол адам мениң какама өрән улы хормат гойян адам болмалы. Мениң какам билен жана-жан дост болмалы.

— Ә-хә! — дийип Оразмырат, гыз гутаран бадына сесленди. — Шертиңиз гаты агыр экен. Онсон сиз шейле адам тапдыңызмы? Гөз астына аланыңыз бармы?

— Мен угруна-да чыкамок. Егса-да, мениң шертим нәме үчин агыр.

— Адамы гөрмегей эдип ясамак тебигатың иши. Элиниң узын болмагы-да адамың диңе өзүне баглы зат дәл. Бәш йүз манат айлык аланда-да акыллы узатмаса, онуң эли хич ере етмез. Какана улы хормат гоймак хем диңе онуң өзүне баглы зат болмалы дәл. Бу хормат ики тараплайын болмалы.

«Бу мени сынаяр. Мен барада нәхили пикире гелендигини билемок. Кын зат. Йөне менем сынаярын. Өзи-хә, өрән тутанъерли, өзсөзли адам болмалы. Бейле адамлар хич вагт хор болмазлар. Кишиден сөз чекмезлер. Бу гылыгы хер зада дегйәр» дийип, Айбөлек нетиже чыкарды. Ол бир әврүмде чалажа сәгинди-де:

— Алты айлык сыясы курсы гечип гутарайдык өйдйән? — дийди. Сонра фосфорлы сагадына середип:

— Вий, бирейййәм гайтмалы вагтым болан экен — дийди.

Йигит утанды. Гызарды. Өзүни дүрсейәнчә эп-эсли вагт гечди. «Догрудан-да, бу гүррүңлер нәмә герекди?» дийип ахмыр чекди. Соңра гыза йүзленди:

— Азажык гыссанмаң, Айбөлек. Мениң ягдайыма душүниң. Сиз хәзир мени ташлап гитсеңиз, мениң халым кынлашар. Ханы, сагадыңызы гөркезиң?

Айбөлек сагатлы элини йигиде тарап узатды. Ени ыза чекилди. Гамак ялы овадан, дыкыз гошардан эмай билен тутанда Оразмырат ене-де титирәп гитди. Онуң бу ягдайы эливиң үсти билен Айбөлеге-де барып етди,

— Хениз ир-ле, Айбөлек! — диенде Оразмырадың сеси-де сандырады.

Айбөлек усуллык билен элини ыза чекди. Эмма Оразмырат муны дуймады. Ажайып гошардан элини ыза чекип алмага йигидиң гүйжи етмеди.

Айбөлек элини гүйч сарп эдип хем болса чекип алмалыды. Эмма хәзир онуң-да бүтин бедениңе ток ййрады. Онуң-да ыгтыяры элинден гитди. Шейле-де болса йүзүни кесә совуп:

— Говы дәл. Элими гойбериң. Бири гөрер... — дийди.

— Гойбержек дәл...

— Ек, гойбериң.

«Әхеңи говшап ураады» диен пикир келлесине геленде, Оразмырат бегенжинден яңа тас учупды. Мунуң үстесине-де, шейле дийсе-де, Айбөлек инди элини ыза чекмеги бес этди.

— Айбөлек, мен сизсиз яшап билемок. Шу района гелелим бәри диңе сиз барадакы пикир, арзув билен яшаярын.

Айбөлек йүрегиниң гаршысына тидии:

— Гоюң. Бири гөрер. Бири эшидер. Оглан, болшуңыз нәхили — дийди.

— Кимиң бизиң билен нәме иши бар? — дийип, ач мөжегиң ава топулышы ялы болуп, Оразмырат Айбөлеги багрына басды...

Додаклар деррев тапышдылар...

ИКИ ЙҮРЕК

— Хи-вий, ишим гайтды... — дийип, Айбөлек алдажының элинден сыпан ялы, улудан демини алып, Оразмырадың гужагындан сыпды.

Оразмырат гызың сөзүниң әхеңине, манысына үнс берди. Айбөлегиң херекетинде-де, әхенинде-де хич хили дүйпли гахар дуймады. Онуң хәзирки гахары ясамады. Өзүне зор салып, гахарланмакды. Хас догрусы, утанжың үстүни өртүгиди, япынжасыды. Ол сесини чыкарман, аңырсына бакып, «гахар эдип» дурды. Онуң хәзирки ягдайы өверлик дәлди. «Мен сакланмалыдым. Бейле зада хич болманда үч-дөрт душушыга ченли ругсат этмели дәлдим. Инди нәме диер? Бужагаз гушы тутмак кын дәл экен. Мен болсам гөр, нәче вагтлап аладанып гезипдирин диймезми? Мен өз абрайыма дүзедип

болмажак шикес етирәйдим герек?» Гызың келлесине чар тарапдан гелип доляи бу пикирлер оны дерледйәрди. Ол етишибилдигинден дерини сүпүрйәрди. «Инди нәме эдейин? Сесими чыкарман, хич бир сөзүне жогап бермән, гөни өйүмизе гидиберейинми? Муны бейдиб-ә ташлап гидип болмаз. Бейтмәге мениң йүрегим чыдам этмез. Нәтсемкәм?» дийип дурка, өзүниң саг эгнинде Оразмырадың элиниң аграмыны дуйды. Сува гарк болуп барян адам япышалга тапды. Инди сөз ачмага, агыр утанжы еңлетмәге мүмкинчилик дөреди. Ел ачылды. «Худая шүкүр, дерт берен дерманынам берер экен» дийип, Айбөлек еңиллик билен дем алды. Оразмырадың өз эгнинде дуран элини гызыңам өз совук магданлы эли билен сыпаласы гелди. Бу йүрекде жошан зерурлык оны тас икинжи гезек утандырыпды. Эгер-де Оразмырат элини онуң эгнине гоян бадына:

— Айбөлек...— дийип хич бир манысыз сеслендик болса, ене ярым минут сесини чыкарман дуран болса, Айбөлек өз элини онуң элиниң үстүнде гойжакды.

— Айбөлек...

«Нәме, Оразмырат жан, эзизим?» дийип, яңы доган Айың әлеме гүлүп бакышы ялы болуп, онуң йүзүне гүлүп бакасы гелди. Эмма мунуң ерине:

— Мен гитжек — дийип, эгнини ашак басып, Оразмырадың элини айырды-да, аягы әтлемек ислемесе-де, йөрәп гитди.

Оразмырат бат билен бир товсуп, онуң өңүне гечди:

— Эзизим, бейдип гиденинден өлдүрип гит! Ере сокуп гит. Ынан, эзизим!

Айбөлек атян окунуң нышана гөни дегйәндигине бегенди. Әтмегини довам этдирди:

— Гойбер, оглан... Айып болар. Херки задың чениречакы ягшы.

— Бир йылгырып, гүнәми гечмесең, гойбержек дәл — дийди-де, Оразмырат ики элини бакына дирәп, аякларыны ере ыкжам басып, гиже, Айың ягтысына гөрүнйән гая ялы болды дуруберди.

Айбөлек ене кесе бакды:

— Нәме дийжек боляңыз?

— Гүнәми геч. Бирже йылгыр. Сениң ол йылгырышың мениң чыкып барян жанымы беденимде өңкүси ялы беркитсин!

Айбөлек ичинден гүлди: «Мунуң-а хушы башындан учды. Говы зат. Бу мениң үстүнлигим...»

— Бу ерде сизде нәме гүнә бар? Гүнә мениң өзүмде — дийип, Айбөлек агламжыран болды.

— Сен перишде! Перишделер гүнәсиздир! — дийип, Оразмырат гызың элинден япышды. Гыз илки бада элини гөдеклик билен ыза чекмекчи болды. Эмма Оразмырадың элини аңсат гойбермежегине гөзүни етиренсоң, юваш-ювашдан гаршылык гөркезмеги бес этди.

— Эзизим, мениң Айымың бирже бөлежиги!.. Мениң тәлейим. Мениң гелжегим.

Гыз бу сөзлериң ызының түкениксиз довам этмегини иследи. Онсоңам бу сөзлериң агыздан чыкып, гүйз агшамының аязында соваман, бири-бирине тапышан додакларың гызгыны билен өзүне гечмегини иследи. Эдил онуң ислейши ялы хем болды. Додаклар ене тапышдылар. Оразмырат гызың дилинден соруп дуршуна, бу сөзлери дили билен айдып билмесе-де, гөвнүнде гайталаярды.

— Саг бол, эзизим, гүнәми гечениңе миннетдар...

«Сен!» Не ажайып, не мәхирли, не гымматлы сөз! Гыз билен йигит бу сенгиде гелип етенден соң хемме зат өз манысыны үйтгедйәр.

— Сенем яман эржел адам экениң! — дийип, Айбөлек илкинжи гезек оңа «сен» дийип йүзленди.

— Сен диен дилиңе дөнейин...

Оразмырат бу сөзе миннетдарлыгыны гызы тәзеден багрына басмак билен беян этди.

Олар өйли-өйлерине бараңларында гиже сагат онкиден ишлейәрди.

Ярнепес гызыны башдан аягына ченли сынлап чыкандан соң:

— Оглум, көпрәк эгленәйдиңми? — дийип сорады. Айбөлек онуң сесинден нәгилелик әхеңини эшитди.

— Ёлда бойдашыма душдум. Егсам он болманка гележекдим. Өе гирип, бирже кәсе чай ичип гит дийип, угруна гоймады...

Ярнепес ынанды. Пылгырды:

— Ишлер нәхили?— дийип, көпманылы сорады.

— Ченинденем говы, кака жан. Гаты говы.

Ярнепес бегенди.

— Сенсиз гаты кын болжак, оглум. Ичими ит йыртды. Чай ичжекми, чөрек ийжекми?

— Ёк, кака жан, үшедим. Ятжак.

— Гиҗән рахат болсун, оглум.

Айбөлек өз отагына гирип, гейимлерини чалшырды. Чырасыны өчүрди. Айнагапының өңүне креслосыны чекип отурды. Хәзир онуң пикиринде Гүн доган ялыды. Район меркезиниң депесинде аслышып дуран юмрук ялы йылдызлар онуң гөзүне дары ялжак болуп гөрүнйәрдилер. Гараңкы гүйз гиҗеси гүндизлиге өврүлипди. «Не ажайып сагатлары башдан гечирдим. Мен хич вагт дурмушдан шейле леззет алмандым. Айы ялы дараяр. Элини, бармакларыны дөвүшдирип баряр. Эркек адам диениң шейле хем болмалы. Хава, онуң хакыкы эркеклиги хер бир херекетинден гөрнүп дур...»

Шу вагт бейлеки бир эркек адам онуң ядына дүшди. О гиҗе ол адамдан хич хили леззет алып болманды. Ол гөдекди. Якымсызды. Тас башыны айлапды. Хәлем, онуң серхошлыгы гызы улы беладан саклап галды. Йөне дине бир масгарачылыгы галды. Зыяны ёк, ол масгарачылык хем вагты билен ятдан чыкып гидер. Хәзир оны ятламак герек дәлди. Бу ваканы мүмкингадар тизрәк ятдан чыкармага чалышмалыды. Шонуң үчин-де Айбөлек нежис бир жандара гөзи дүшен ялы, эллерини силтеләп, бу пикири башындан ковды: «Гайдып мениң хыялыма гелме. Ызына доланма!»

Оразмырат билен гечирен бирнәче сагады онуң бейнисине шейле бир дүйпли орнашды велин, хич зада барабар болмады.

Айбөлегиң бармаклары, гошары, оңурга сүңклери, ылайта-да додаклары, ягны Оразмырадың элиниң, аягының деген ерлери от болуп ловурдаярды. Айбөлек бу ерлери бейлеки эли билен сыпалашдырярды. Сөз билен беян эдип болмажак леззет алярды. Гыз бойнуны бир тарапа гышардып, мылайым йылгырды: «Мен сенсиз яшап билжек дәл» диййәр. Ол бу сөзлери йүрегиниң чүңңур ерлеринден сыздырып чыкарды велин, «менем сенсиз оңуп билҗек дәл!» дийип, тас гыгырыпдым. Зордан дилими дишләп сакландым. Бизиң, аял-гызларың тәлейи нәме үчин шейлекә? Нәме үчин биз өз дуйгуларымызы өз пикиримиздәкини болшы ялы айдып билмели дәл эдилип ярадылыпдырыс?»

Бармакларыны, гошарларыны сыпалап отурышына, Айбөлеги бирхили меймиредиҗи, леззетли ядавлык гуршап алды. Креслоның аркасына япланды. «Мен иң-

ди, эртир онуң гөзүне нәхили гөрнеркәм? Оны гөремде, йүзүм гызармазмыка? Ысгыны гачып дилим пелтеклемезмикә? Эллерим, аякларым гүйчден гачып, диеними этмән дурмазмыка? Худай-ей, мен нәхили ягдайлара сезевар болдум?»

Онуң гөзлерине хич зат гөрүнмейәрди. Ол хәзир вагты-да, гиҗиңлиги-де, ниреде отурандыгыны-да бүтинлей унудыпды. Онуң бүтин дуркуны «айы ялы дараяп», тутанъерли, арак ичмейән, гөрмегей, гүйчли, дагдан Оразмырат эеләпди. Оразмырат онуң хыялында гараңкы жаҗйың ичинде өрбоюна галып дурды. Йылгырярды. Шол вагтда болса онуң хүнжи ялы ак дишлери ловурдап, Айбөлегиң йүзүне ялкым салярды. «Инди бизиң арамызда екеже бөвет галды. Ол мениң үчин адам ибермели, какамың шертлерине боюн болмалы. Маңа эелик этмели. Вах, ол гүнлер тизрәк гелседи» дийип, Айбөлек шу отурышына иркилди, ене-де гөзүни ачды. Ериңден турды. «Ёк, Оразмырат, билип гой: мен эртир магазине бармарын. Адамларың арасында мен сениң гөзүңе гөрнүп билмерин. Мени багышла. Эртир хич ере чыкман, өзүми дүрсәйин. Өңки чыгрыма дүшейин. Биригүн сени гөрмәге барарын» дийип, кровадына чыкды. Әпет улы пер яссыкларың бирини багрына басып, гөзлерини юмды...

...Оразмырат Айбөлеги өйлерине ченли уградып, гене өз өйүне гайтды. Кичиҗик, совук отагына әгирт улы еңиш газанан серкерде ялы болуп, улы дабара билен гирди. «Нәзли Байрамын» хенине сыкылык чалярды. «Эгер шу хеңи дутар билен гыҗагың янында айдым эдип айтсам, Магтымгулы аганың айдышындан бирҗик-де кем болмазды» дийип, шол айдымың сөзлерини санамага башлады:

Ярың билине дал болсам,
Йүзүнде гоша хал болсам,
Я бир тирмели шал болсам,
Чох орансам биллериңе...

Шундан соң ол:

— Гыз мениңки! Айбөлек мениңки! — дийип, үч метр отагың ичини ене-де әдимлери билен өлчәп башлады. Оны гызың оваданлыгы-да, эльетмезлиги-де, бүтин болшы-да эдил эли баглы гул эдипди. Эмма шуның билен бир хатарда атаның, энәниң, ининиң, аганың, аял доганың мәхринден ганмадык, дайының, дайзаның мәх-

рини гөрмедик, башындан сыпалмадык етим оглана бу гызың якынлыгы, мәхри, арка дагы, хоссар ялы, йыкыланда маңлайындан дирежек эл ялы болуп дуюлды. Оразмырадың ягдайындакы адам үчин бу етилен я-да етилжек болнуп дурлан дереже, хич зат билен деңәп болжак дереже дәлди. Элъетмез белент багтды. Бу вагт оны жошдурян, гөвнүни гөге гөтерйән, илки билен шу дережеди.

«Мен әлбетде, оңа, эртир савчы иберерин диймедим. Болуп гечен ишлерден соң ол хеммесине дүшунди. Ол эртир магазине геленде, мен оңа адам ибержекдигими айдайын. Кими ибермели? Әлбетде, Дурды аганы. Бу ерде мениң ондан якын адамым ёк. Ол мениң шу юмшумы бетирер. Хөвес билен битирер. Йөне мен оңа бу барада хенизе ченли хич зат диемок. Мен хәзир онуң янына гидейин. Нириде-де болса тапып, оңа барыны гүррүң берейин. Гой, ол хем эртире ченли тайярлык гөрсүн...»

Оразмырат ода барян ялы болуп, гапыны-да онлы япман, чыкып уграды. Бу вагт гижеми, гүндизми, бу затлар барада онуң хич хили дүшүнжеси ёкды. Шейле-де болса тамың өңүндәки электрик агажының ашагына етенде, бирден сагадына серетди. Сагат он ики болуп барярды. «Бе-е, бу хайсы он икикә? Асла бу вагт хайсы вагт?» дийип, Оразмырат пикире зор салды. Хемме зат айдың болды. «Бу вагт яшулы уклап ятандыр. Эртир. Эртир. Иш гутаран бадына онуң үстүне эңмели» дийип, Оразмырат хырчыны дишләп, ызына доланды.

Өйүне гирип, өңки отуран еринде стола тирсегини диреп отурды. «Инди нәмеден башламалы? Мени өз өйлерине әлтмәге чалшар. Мен ол теклибе дүйбүнден разы болмарын. Мен ол өйүң батрагы болуп билмерин ахыры. Икинжиденем, онуң какасының байлыгы шүбхели байлык. Догры, бу хакда мениң билйән задым ёк. Мен диңе ол байлыгың шүбхелидигини билйәрин. Шонуң үчин-де мен ол өйден чөрек ийип билмерин. Эгер мениң шейденими, ягны бир байың гызына өйленип, онуң өйүне гөчүп бараныны эшидәйсе, мениң әзиз директорым Мерет Гаррыевич, мәхрибан мугаллымларым, тербиечилерим, студент ёлдашларым менден йүзлерини өврерлер. Булардан хем бетер муңа мениң өзүмиң выжданым чатмаз. Мениң дурмушым манысыз болар. Диңе гара бокурдагы үчин яшаның гүлкүнч, налажедейин,

гөзгыны дурмушы болар. Мен шейле дурмуш үчин дoff гулмадым. Мени шейле дурмушда яша дийип тербиелемедилер. Бу бир. Икинжиден, ол хем өйлеринден бирлай гейим билен чыкып гайтмалы болар. Мен онуң шүбхели алтын йүзүклерине, йүз дүрли көйнеклерине, көвүшлерине чигит ялжагам гуванамок. Гайтам ол затлар мениң гахарымы гетирйәр. Биз тәзе дурмуша бүтинлей тәзеден башларыс. Илкинжи чәйнек-кәсамизи биле гидип, сатын аларыс. Илкинжи нахарымызың дузуны, бурчуны биле гидип гетирерис. Дурмуш шонда тагамлы болар. Өйлененимизден бир ай гечендеп соң, мен оны ише ерлешдирерин. Гой, йүз манат алсын. Мениңки-де ики ерден боланы үчин йүз кырк манат болар. Ене-де хер айда сылаг дийип элли-алтмыш манат аларын. Икимизиң аланымыз шонда, үч йүз манада етйәр. Үч йүз манат билен ики адам хан ялы яшар. Эгер онуң мени сөййәни чыны болса, эгер ол хакыкы адам болуп яшамак ислесе, ол мениң бу теклиплериме разы болмалыдыр. Эгер бу затлара разы болмаса? Онда нәме этмели?»

Оразмырат нәче пикир этсе-де, соңкы сорагына жогап тапмады. Шу сораг билен билеликде Айбөлек хем бүтин гөзеллиги билен онуң гөзүниң өңүнде дикелди. «Хей, бейле перишдеден хем эл чекип болармы? Догрудан-да, мен онсуз екеже сагат хем яшап билжек дәл. Ол мени бүтинлей есир этди...»

Йигит чала ышыклы көчеде гечирен сагатларыны минутма-минут хыялындан гечирди. Инди болса өзүниң гейимлеринден, эллеринден, додакларындан Айбөлегиң ысының гелип дурандыгыны дуйды. Айбөлегиң узакдан эшидилйән гыжак сеси ялы мылайым, якымлы сеси онуң гулакларыны шаңлатды. Йылгырышы, эллерини ойнадышы, гашларыны какып, йүзүни минутсайын үйтгедип дуршы... Бу затларың барысы Оразмырадың гөзүниң өңүнде жанланды. Гысгасы: гызың ысы-да, әхли херекетлери-де, керешмели нәзлери-де Оразмырадың бейнисине сиңипди.

«Эгер мениң шертлериме разы болмаса?» диен сораг ене-де пейда болды. Нәме үчиндир бу сораг икинжи гезек пейда боланда, онуң ини тикенеклэп гитди. Ол Айбөлеги өзүниң башдан гечирйән көне, чүйрүк, адамы ёлдан чыкарян дурмушындан алып чыкмага нәхили гүйч, нәхили пәхим тапып болжагына гөз етирип билмеди,

«Белки, Дурды [illegible] зат тапар? Белки, ол Айбөлек билен [illegible] Оны мениң шертлериме боюн эдер. Умуман, бу яшулы мениң еке-тәк аркадаяныжым. Ол маңа көмек эдер. Эртир мен оны гөрмели. Ол маңа, әлбетде, көмек эдер...»

Оразмырат хем Айбөлек билен диллешен ялы, бир яссыгы гужаклап кроватда гышарды.

Ики ерде ики йүрек зарп билен урярды.
Ики йүрек бири-бирине телвас эдйәрди...

ДУРДЫ ГӨНИЙИНКИДЕ

Оразмырат шол гиҗәниң эртеси ише барярка көчә сыгмады. Ашгабадың «Свобода» проспекти билен бәс эдишмәге голайлан бу көче гөзүне кичиҗик коридор ялы болуп гөрүнди. «Мен хем инди хоссар тапындым. Ише гидемде саг гел диер, ишден гелемде хош гелдиң диер. Мени йылгырып гаршылар. Хей, якын адамлы болмакдан белент зат бармыка? Хернә мениң багтымың ачылдыгы болгай-да... Шол серхошлукда гечен сагатларда эртир гелермиң дийип сорамак ятдан хем чыкыпдыр. Гелермикә? Гелмезмикә? Гелер. Эгер мени сөййәни чыны болса гелер. Ек, гелип билмез. Утанар. Сениң өзүң нәхили болмагыны ислейәрсиң?» дийип, Оразмырат хер ерден бир бөкүп баршына өз-өзүне сораг берди. Мениң өзүмми? Мениң өзүм гиҗе-гүндизиң йигрим дөрт сагадыны онуң гашында отурып гечирмәге тайын. Инди мен онсуз яшап билҗек дәл. Бу хакыкат. Хакыкат болса өрән эржел зат...»

Онуң иш ёлдашлары сатыҗылар, бөлүм мүдирлери еди-секиз барды. Олар Оразмырады догры сөзлүлиги, алчаклыгы, мыдама көмеге етишмәге тайындыгы үчин говы гөрйәрдилер. Оны гөрен батларына йылгырып, хал-ягдайыны сорашярдылар. Эмма вели, оны шейле сыпаяндыклары үчин, онуң соңкы гүнлерде дүшен ягдайы барада хич ким зат сорамага милт эдип билмейәрди. Огланларың хеммеси эгер ол көмек сорайса шол вагт етишмәге тайярдылар. Шейле адамлар билен ишлемек онуң жапына ярарды. Ол бу гүн хем хөвес билен ише гиришди.

Иш еңил, элуҗундан диен ялы барярды. Өңкүлери ялы алыҗылар-да кәнди. Исленйән харытлар-да петдепетдеди. Онуң бу гүнки иш гүни Айбөлеги илки гөрен

гүнүниң эртесиндәки иш г[illegible] гинден харыт гойберйәрди, [illegible] турярды. Эмма вели, онуң уллакан, әнадан гара гөзлери универмагың гапысындады. Оразмырат гарашярды, гарашярды. Айбөлек перишдә өврүлип, ики саны ганат бекләп, асмана гөтерилен ялыды. «Бейле болмагы мүмкин дәл. Ол хөкман гелмели» диен сөзлер билен Оразмырат гүнортан нахарына чыкды. Чай ичибем, чөрек ийибем угры болмады. Иймек-ичмек ишини йигрими минутда гутарды. Галан кырк минут вагтыны көчә чыкып, магазиниң өңүнде гезип гечирди. Ек, Айбөлек гөрүнмейәрди. «Өйкеледимикә? Гөдеклик билен гөвнүне дегәйдиммикәм?» диен пикир онуң әхли эрк-ыгтыярыны элинден алды. Ол аягы бишен товшана дөнди. Бир ерде бир минут сакланып билмеди.

Айбөлегиң ягдайы-да хәзир Оразмырадыңкыдан говы дәлди. Ол өтен гиҗе бу гүн магазинде гөрүнмезлиги йүрегине берк дүвүп ятыпды. Укудан оянанда, гөвни бахар ялы жошгунлыды. Ол хич вагт шейле рухыбелентлик билен укусындан оянманды. Озаллар укудан турандан ка гөрсең келлеси агырярды, ка гөрсең бойны. Эмма бу гүнки оянышыны хич зат билен деңәр ялы дәлди. Гөвнүне болмаса бар ерде гүллер ачылып, чешмелер шибирдешйәрдилер. Дүнйәниң хемме бурчундан билбилиң хош овазы гелйәрди. Турасы гелмән, меймирәп ятышына гечен гүнүң әхли вакаларыны ятлап чыкды. Бу оңа түкениксиз лезет берди. Ол ене-де Оразмырадың элиниң деген ерлерини сыпалады. Ёрганы башына чекди-де, бирнәче минутлап, гаранкыда йылгырып ятды. Бу гүн магазине бармалы дәл дийип эден касамы ядына дүшди. «Мен барман, бу гүн онуң йүзүни гөрмән онуп билерниммикә? Йүрегим бу жебир-сүтеме чыдам эдип билермикә? Ек! Ек! Мен оны гөрмели. Болмаса мен отурмага-турмага ер тапмарын!» дийип, юкаҗа йүпек ёрганы ики аягы билен депип гойберди. Ёрган әпет гушуң ганаты ялы болуп, кроватың аяк уҗунда жемленди.

Өтен гиҗеки вакалар гызың акыл-хушуны шейле бир өзүне чекипди велин, екеҗе минут хем ол заглар барада пикир этмән дуруп билмейәрди. «Әхли гызлар шейле ягдая дүшйәрмикәлер? Әхли гызлар мениң ялы янып-көййәрмикәлер?» Ол бу сорагларына жогап агтаржак хем болмады. Сагат икилерде өйлериндеи чыкып, семиз бойдашыныңка барды. Оны янына алды. Өтен ги-

жеки көче... еди. Кәбир болан затлар барада она өвүнип гүррүң берди. Бойдашы Айбөлеги еңиш билен гутлады:

— Айбөлек, сен баггтлы гыз — дийди.

— Хениз хич зат ёк ахыры. Онуң хайсы гулакдан гөчжеги-де белли дәл.

— Ол эййәм гөчжек гулагыны аныкландыр! — дийип, бойдашы гүлди.

— Хениз мен онуң нәхили пикирдедигини билемок. Ёк, нәдогры айдярын. Мен онуң пикирини билйәрин. Эмма долы ынамым ёк.

— Ынамам вагты билен гелиберер. Гыссанма.

— Хернә, абрай билен хемме иш ёла душуп өтәйтседи...

— Гыз, сениң диййәниң нәме? Сениң ялы гөзел тапан гулуң башга нәме арманы болар?

— Оңынам-а догры вели, бу заманың йигитлерине ынам бармы?

— Соңуны саян батыр болмаз дийипдирлер.

— Бизиң тәлейимиз шейле, биз соңуны саймасак гүлки болайярыс-да...

— Өзүң разы болсаң, ол хакда чигит ялыжак, пикир этме. Онуң бүтин дуркы билен ики саны әпет гөзе өврүлип, сениң ёлуңа гарап отураныны нәче гезек өз гөзлерим билен гөрдүм ахыры. Мен ынанярын. Сениңем ынанмазлыга хич хили эсасың ёк. Сен оны есир этдиң. Ол инди сениң эли баглы гулуң.

— Агзыңдан худай эшитсин! — дийип, Айбөлек умыт билен йылгырды.

— Оразмырат эшитсин дийсене, гыз! — дийип, бойдашы дегишмә салып, онуң сөзүни дүзетди.

Сагат үч боланда олар магазине бардылар.

Башдан-аягына гырмызы гейнен Айбөлек Оразмырадың гөзүне иң якын, иң мәхрибан адам, дүнйәдәки гызларың иң гөзел солтаны болуп гөрүнди.

Гызың гулагына ченли гызарандыгыны гөрен Оразмырат онуң дадына етишди:

— Говы алыжылар магазин ачылан бадына гелйәрлер. Сиз нәме гижә галдыңыз?

«Ене-де «сиз» дийип, Айбөлек гөз астындан Оразмырада нәзиргәп серетди. Эмма йигидиң йүзүнде өзүне — Айбөлеге болан түкениксиз мәхирден башга зат гөрмәнден соң гыз ынжалды. «Элбетде, адамларың арасында «сен» дийип билмез ахыры. Эмма сен диен болса нәхили говы боларды. Нәхили якымлы боларды...»

Бу гезек дине бир-бирлериниң гөреңлери билен каналатланмалы болдулар. Хич хили гүрүң этмәге мүмкинчилик болмалы. Йөне, шейле-де болса, эртир агшам едиде душушмагы беллешдилер. Айбөлек бойдашы билен чыкып гиденде, Оразмырадың йүреги үзүлен ялы болды. Йөне гызың гелип гитмеги Оразмырады хас көшешдирди. Диймек, ол хич зады гөвнүне алмандыр... Бу эсасы затды.

Иш гутарды. Оразмырат өйүне барып, чай ичди. Гейимлерини чалшырды. Дурды гөни билен этжек гүррүңлерини хыялында тертибе салышдырды-да, көчә чыкды.

Гүн батып, гаранкы душүпди. Район меркезиниң көчелериндәки өлүгсиже чыралар булутлы, шемаллы, совук хованың арасыны зордан кесип, чалажа ягтылярды.

Ховадан гарың ысы гелйәрди.

Оразмырадың йүрегинде алабахарды.

Ачык гапыдан ел ялы болуп ичери гирен Оразмырада гөзи душенден Дурды гөни: «Муны-ха бир жын урупдыр-ов!» дийип, ичинден йылгырды. Оразмырат гирен бадына ичерә гөз айлады. Өйде Дурды гөниниң өзүнден башга хич ким ёкды. Бу ягдай йигиди бегендирди. Гыралары эплем-эплем гөк шляпа диванда ятырды. Дурды гөниниң башында тәзеже тахясы барды.

— Ханы, гелнежем дагы? — дийип, Оразмырат саглык-аманлык сорашыландан соң жаныны барлады.

Дурды гөни өне чыкып дуран эңегиндәки сейрежик сакгалыны сыпалап:

— Гелнежең гезмәге гитди. Олар бир ере йыкгын эденлеринде саклап болярмы нәме? Отур, чай ичели. Эртир гүнортана ченли өйүң әхли аладасы өз башыма галды. Ханы, аркайын отур. Гүррүң бер. Бу гүн сен өңки Оразмырат дәл. Я сени айландырып гойберипдирлер, я-да башыңа ышк ели чалыпдыр. Сениң бу болшуң йөне ерден дәл. Эмма гөниден гел.

Дурды гөниниң бу сөзлери, өйде башга адамың ёклугы Оразмырады бегендирди. Ол элине бир кәсе чай алды-да, оны ичмеги-де ядындан чыкарып, сахнада декломация айдян артист ялы болуп, сөзе башлады. Ол барха жошгунлы гүрлейәрди. Ики гөзи-де Дурды гөниниң өне чыкып дуран эңегине, гызарып дуран гөзлерине дикилипди. Йөне Оразмырат яшулының мекирлик

билен йылгыряп гөзлеринн-де, йүзүнде эмеле гелен маныны-да сайгармаярды. Ол диңе бир ере серетмели боланы үчин середйәрди. Ол Айбөлегиң башга ерлерде душ гелмейән, тапылгысыз оваданлыгындан башлады. Оны өве-өве арша чыкарды. Соңра өзүниң якын адамының махрини гөрмәндиги, шу вагтлара ченли хич кимиң өз келлесинден сыпаламандыгыны, Айбөлегиң болса өзүниң еке-тәк якын адамы болжакдыгыны гүррүң берди. Шу ере геленде, ол Дурды гөниниң йүзүнде, гызарып дуран гөзлеринде өзүне, ягны Оразмырада болан йүрек авадыжы, гамлы бакышыны гөрмәнди. Себәби ол хич зат гөрмейәрди. Айдып дуран өвгүсинден башга хич зат билмейәрди. Ол кән гепледи. Ызыны үзмән, барха гылав алып гепледи. Дурды гөни сесини чыкарман, сейрежик сакгалыны сыпалап, үнс билен диңледи. Оразмырат ахырсоны, он ики айлавдан гелен ат ялы болуп, хашылап, сөзүни гутарды. Элиндәки буза өврүлип гиден чайындан овуртлады. Оразмырадың хәзир диңе бир арзувы барды: Дурды гөни отуран ериндеи сычрап турса, элинден тутуп гутласа, багтлы дурмуш арзув этсе... Эмма мумыядан ясалан хейкел ялы, жайың ортарасында донуп отуран, гөзлери гызыл Дурды гөнүден бу гарашылан затларың хич бири чыкмады. Мунуң терсине ол Оразмырадың от билен ялындан эмеле гелен ялы янгынлы сөзлерини өрән совукганлылык билен, бир яны әсгермезлиге барып етйән гиңлик билен диңледи. Бу болуш, элбетде, йигидиң четини гыздырды. «Я, мунуң аялы айрылып гитдимикә? Мен яшулының кейпиниң көк дәл вагты гелдиммикәм? Бу нәхили болды?» дийип, өз янындан ховсала дүшди.

Дурды гөни ене бирнәче вагтлап сесини чыкарман, пикир эдип отурды. Инди Оразмырат өз айдан сөзлеринден, өз болшундан утаныл башлады. Эдил шу вагт хем Дурды гөни дилленди:

— Иним, мен сени илки гөрен бадыма халадым. Гаты оңат йигит экениң. Шол оңатлыгыңы башыңа уран ышк хесери сырып-сүпүрип экидендир өйдемок. Мен гөнүсини гөни айтмагы халаярын. Мен бу хакда озалам саңа айдыпдым. Мениң нәме дийжек боляныма дүшүн. Мен саңа диңе ягшылык арзув эдйәрин. Сениң багтлы болмагыңы ислейәрин.

— Вах, мен оны билйәрин, Дурды ага. Шонуң үчин-де илки сениң яныңа гелдим.

— Билйән болсаң, сесини чыкарман отур. Сакгалың соңуна серет дийлендир.

Оразмырат айылганч бир зада тарапмы ялы болуп, яшулының йүзүне горкулы серетди:

— Дийлейәрин, яшулы.

— Сен Айбөлегиң кимдигини билйәрмиң?

— Ол гөзеллеринем гөзели, яшулы...

Дурды гөни Оразмырадың йүзүне чиңерилди:

— Ол яндаклы, четили мейданың ортасында өсүп отуран бирже дүйп гүл.

— Мен дүшүнмедим-ле, яшулы? — дийип, Оразмырат гөнүгалыжыклык билен бойнуны бурды.

— Шу яшдан хемме зада дүшүнийән болса, говулык болаймажакмы? Дүшүнерсиң. Оңатжа гулак салсаң дүшүнерсиң. Айбөлегиң ягшылыкдан, оваданлыкдан башга гүнәси бардыр өйдемок. Оны сөен болсаң говы эдипсиң. Эмма бу сөйги кын сөйги болар. Саңа башардайса ягшы...

Пүрегя ерине дүшүп угран йигит чалт гепледи:

— Ол разы болжак. Ол гаршылык гөркезжеге меңземейәр.

— Ол разы болар. Мунуң хак гүррүң. Себәби гыз йигримиден гечди. Сен ялы йигит тапып, гараматыны үстүне атып билсе, ол разы болар. Йөне шу вагтлара ченли оларың гапысындан екеже-де савчы баранок. Сен шуны билйәмиң?

Оразмырат ене-де ховсала дүшди:

— Ек, нәме үчин?

Йигит эрбет бир зат эшитмекден горкян ялы, гөзлерини элек-челек этди. Дурды гөни шейле дийди:

— Себәби Ярнепеси халамаярлар.

Меселе Айбөлек барада болмансоң, йигидиң ене-де жаны арам тапды.

— Нәме үчин халамаярлар?

— Шүбхели байлыгы үчин.

— Бу ерде Айбөлегиң нәме гүнәси бар?

— Онуң гүнәси шонуң гызылыгында. Ярнепес оны герегинден артык ләликсиредйәр. Оңа бир гүнде секиз хили көйнек гейдирйәр. Алтын билен күмше гаплады. Элини ыссы сувдан совук сува урдураноқ. Ишлетмейәр. Окатмаяр. Мунуң өзи бизиң заманымызда гүлкүнч зат. Ярнепес муңа дүшүнмейәр. Дүшүнмек хем ислемейәр. Себәби өзүнден везипе тайдан улы болмасаң, ол сениң

билен геплешмек, маслахатлашмаг-а бейле-де дурсун, тацры саламыны алышмак хем ислемейәр. Шонуң үчин-де ол еке өйли дийилйәнлере өврүлди. Оглы Атанепес-ә, «Сениң чөрегиңи ийжек дәл, себәби ол чөрек сениң сап зәхметиңден өнйән чөрек дәл» дийип, өйлерини терк эдип гитди. Ине, иним, сениң гайынаата болжагың шейле адамдыр. Айбөлек хем шонуң гызыдыр. Ине, меселәниң кын ери. Йөне, иним, бир зады билип гой: бизиң дөвлетимиз, партиямыз өрән гиңдир. Олар товшаны араба билен тутярлар. Ахыры бир гүн Ярнепесиңем ызындан етерлер. Бу икучлы дәлдир, иним.

— Бе-е, Дурды ага, сен гең-энайы затлар айтдың. Мен озалам онуң байлыгының шүбхелидиги барада саңа айдыпдым. Бу барада икимизиң пикиримиз бир чыкяр. Йөне мен оглунуң бейле әрлик эдип гидендигини билмейәрдим. Айбөлек: «Агам оңушман, башга района гитди» дийипди. Инди нәтсеккәк?

Дурды гөни азаҗык дымандан соң:

— Ол сени өйүнде сакламагы йүрегине дүвендир. Мен шейле чак эдйәрин. Сенден пейдаланмакчы боляндыр. Ол пейда гөрмежегини билсе, узадан аягыны-да ызына чекип алмаз. Соңракы бир гүн халк контроллыгы комитети якасындан тутанда, илки билен онуң элине сени табшырар. Иним, Ярнепес дийилйән адам выжданcыз адам дийилйәнлерденди. Мундан хем башга ол өз аялыны гапысындакы сыгрындан говы гөрмейәр.

— Айбөлек агасы ялы әрлик эдип билмезмикә?

— Кындыр. Бу хакда бир зат дийип, чүрт-кесик айдаймак кындыр, иним. Себәби ол гыз. Ярнепесиң тербиесини алан гыз. Ол хер гүн секиз дүрли көйнек геймели, секиз дүрли көвүш. Йүз дүрли алтын йүзүги, билезиги болмалы. Сен алнянжа айлыгың билен онуң талапларыны үпжүн эдип билмерсиң. Ол болса онча байлыгы ташлап, еке көйнек билен сениң өйүңе гелмез. Бириңжиден-ә гелмез. Гелҗек болаянда-да атасы ёл бермез.

— Гачып гайдайса?

— Онда бир гүн аялсыз галаныңы дуйман галарсың.

Оразмырат тисгиниp гитди.

— Хава, иним, гайынаата болжагың шейле адамдыр. Инди ят, тур, пикир эдибер. Хер ничигем болса сен Айбөлегиң тарына какып гөр. Эгер ол разы болса, соңуны соң гөрүберис. Галан ишлериң алаҗыны тапҗак бола-

рыс. Той тутмак барада пикир этме. Гелнежениң бир өкүзчеси бар. Оны ол саңа той гатанжы эдип берер. Айлыкларыны аларсың. Биразрак аванс гойберерис. Ол йигрими адамы җемләп той эдерис. Бу затларың хеммесини мен өз үстүме аларын. Сен бу аладалардан аркайын бол. Мениң үчин сен шол адамың торуна дүшмесең бор. Ол хәзир өзүни элъетмез дийип хасаплап йөр. Йөне узага гитмез. Оңа-да эл етер.

— Онуң ишлерини барлап, эдйән ишлерини йүзүне басып билйән адам ёкмы?

— Тилкиниң мүң сапалагы бар диййәрлер. Ярнепесиң болса мүң-де бир сапалагы бар. Ол тозанлы ерден йөресе-де, ызындан көвүш ызыны тапмарсың. Ол шейле адам. Эмма бизиңкилер гыссанмаярлар. Онуң ызындан бу гүн болмаса, эртир етилер.

Оразмырат ере бакып, сесини чыкарман кән отурды. Ахырсоны:

— Яшулы, сенден атамдан гөрмедик ягшылыгымы гөрдүм. Мен бу борҗуң ашагында галмарын — дийди.

Дурды гөни бойнуны бир тарапа гышардып:

— О нәхили борч? — дийип сорады.

— Вада берен көмеклериң. Сениң ол затлары этҗекдигиңе ынанярын.

— Ондан борч болмаз. Адам адама элинден гелсе көмек этмелидир, иним.

— Мен онда, эртир Айбөлек билен чынымы эдиң гүрлешейин.

— Шейт, иним. Гүрлеш. Чыныӊ билен гүрлеш.

Ол бирсалым дымандан соң, шейле дийди:

— Ханы, инди, иним, гара бокурдакдан бир зат гечирмегиң аладасыны эдели.

Оразмырат:

— Бе-е, яшулы ягдай-а агырлашды-ов. Мунуң соңы нәхили боларка? — дийип сорады.

— Ягдай диңе гызың өзүне баглы. Эгер ол оңарып билсе, ол өйден чыкып гайтсын. Янкы айдышым ялы галаның иши аңсат. Биз сениң аркаңда дурарыс. Сени Ярнепесе хорлатмарыс.

— Эгер, барды-гелди, бар иш сениң айдышың ялы болса, ол шейле хем болармыка диййәрин, шонда биз онуң ата-энесини тоя чагырарысмы?

— Хөкман.

— Той гатанчларыны аларысмы?

— Чекп билен.
— Бу затлар барада мен Ярнепесе нәхили эдип айдаркам?
— Ол ишлери маңа табшыр.
— Эгер гахар эдип, тоя гелмеселер?
— Онда олары худая табшыр — диййип, Дурды гөни гүлди.

АЙБӨЛЕК, ДУР!

Соңкы он гүнүң ичинде йигит билен гыз шейле бир өвренишдилер велин, бир гүнүң довамында бири-бирлерини гөрмеселер, оларың йүреклери агызларына гелип барярды. Ишләри кесилйәрди. Оларын гөврелери айры-айры жайларда болса-да, хыялларында хер гиҗәни билеликде оюн-далаш билен гечирйәрдилер. Дурмушы бейдип, түкениксиз довам этдирмек мүмкин дәлди. Беллисини этмелиди. Оразмырат хәзир гейнип дуршуна шейле карара гелди. Оны гызың бир болшы канагатландырмаярды. Оразмырат хер ерден айлап, сада яшамак барада гүррүң башланда, Айбөлек сөзи деррев башга тарапа соврарды. Бир гүн Оразмырат өз хорматлы язычылары билен студентлериң душушыгы барада, шол душушыкда ол язычының дурмуша гарайшы барада айдан сөзлери догрусында Айбөлеге гүррүң берди. Догры, гыз онуң сөзүни диңледи. Биразрак дымып гиденден соң:

— Ол язычы әхли акылыны кагыза сиңдирип, өзүне дары ялңак хем зат алып галмандыр — диййди. Бу сөз йигиде агыр деги. Эмма ол билдирмеди. Мундан хем башга, гыз соңабака, какасы билен Оразмырат агыз бирикдирип ишлеселер, оларың көп байлык газанып билҗекдиклери барадакы пикири үндәп башлады. Юваш-ювашдан ол әхли гүррүңини шуңа гетирип дирейәрди. Гыз бу пикири өрән уссатлык билен, өрән ашаклык билен, өрән сересаплылык билен йөредйәрди. Йигит хич зат диймейәрди. «Ханы гөрели, соңы нирә барып тогтарка» диййип гарашярды. Себәби гыз оны хич бир зада межбур этмәге чалышмаярды. Ол диңе маслахат берйәрди. Гейинмек, алтын, күмүш билен безенмек барада Айбөлегиң айдян сөзлери душушыкларда эдилйән гүррүңлериң ярысындан көпрәгини тутярды. Бу сөзлер хем йигиди иризип башлапды. Ханы, онсоң өз пикирини бу гыза дүшүндирҗек бол-да... Ханы, онсоң ишлемек барада теклип эт-дә...

Эмма Айбөлегиң тайсыз гөзеллиги, керешмели көзлери, хытайы бармаклары, гиже гаралып гөрүнйән икилери, хытайы бармаклары, гиҗе гаралып гөрүнйән икисаны жошгунлы дерья ялы болуп, дөшүниң үстүнде толкуның ятан сачлары, жүп басян нәзиҗек аяжыклары, инче били, ак кагыза чекилен ялы гыйма гара гашлары, юка додаклары, хүнжи дүзлен ялы ак дишлери... гызың әходаклары, хүнжи дүзлен ялы ак дишлери... гызың әхли гелшикесиз пикирлериниң үстүни өртүп зыняр. Оразмырадың бар эрк-ыгтыярыны элинден алып, оны гурыбир гөвре эдип ташлаяр.

Оразмырат оңат гейнип, сагадына серетди. Душушыга он минут галыпды. Шонуң үчин-де ол дүесини йыртирен ялы, хер ерден бир басып, гөвнүни ойнадып барярды.

Соңкы гүнлерде гызы-да пикирленмәге, ызыны үзмән бир нокада середип, узак отурмага межбур эдйән делиллер барды. «Ол нәме үчин бизиң гурпы дурмушымыз барада, бизиң өйүмиздәки гең-энайы затлар барада дил ярмаярка? Нәме үчин бу затлар барада жошгун билен сөзлемейәркә? Өзи шейле гарып хем болса, бу затлара бу гүн болмаса эртир шәрик болҗак болуп дураңдыгына гөзи етйән хем болса... ол нәме үчин бегенмейәркә? Мен-ә онуң ерінде болсам, ере-гөге сыгмаздым» диййип, Айбөлек пикир эдйәрди. Эмма велин, бу затлара акыл етирип билмейәрди.

Гыза ене бир зат ярамаярды: Оразмырат әхли гүррүңини ише, зәхмете гетирип дирейәрди. Гыз үчин болса бу затлар ятды. Шу зерарлы-да ол булар барада пикир этмеги-де халамаярды. Бу затлар барада пикир этмек герекдир хем өйтмейәрди.

«Соңкы душушыга Оразмырат өрән гөтеримли гелди. Бир затлар айтҗак болуп көп сынанышды. Эмма айдып билмедими я айтмак ислемедими, гараз, дил ярмады. Белки, шу гүн айдар. Гыссанмак герек, тизрәк эшитмек герек...»

Олар гелинмели ере бирвагтың өзүнде гелип етдилер.

Оразмырат гызы багрына басды...

Олар ене-де илкинҗи душушан көчелеринде гезип башладылар. Оразмырат элини гызың голтугындан өтүрди. Гызың ловурдап дуран ыссысы йигидиң жаңына мелхем болуп дегйәрди. Онуң шу гезип йөрүшинден ал-

ян леззетини хич зат билен деңемек мүмкин дәлди. Ол бу болшуна бегенжинден яңа учайжак болярды.

— Айбөлек, гел, шу гидишимизе, тә гуры ер гутарянча гидели.

— Сениң билен ондан аңры гитмәге-де разы.

— Дилиңе дөнейин! — дийип, йигит гөдек дарап, ене-де гызы багрына басды.

— Вай-ей, ювашрак. Гапыргаларымы овратдын! — дийсе-де, гыз оны аңры итермеди.

Гыза бу херекетлер яраярды. Ол бу затларың ызының үзүлмезлигини ислейәрди. Шунуң билен бирликде-де ол нәмедир бир зада сабырсызлык билен гарашян ялыды.

Оразмырат гызың пикирини йүзүнден окан ялы, ахырсоңы эсасы меселәниң үстүнден гелди:

— Эзизим, мениң саңа дийжек сөзүм бар.

«Доң чөзүлди!» дийип, гыз ичинден эл чарпып гүлди.

— Сөз диениңи гүжеңләп дурмазлар-да, айдыберерлер.

— Мениң дийжек задым өрән әхмиетли. Бу сөзүң көчеде эдилмегини исләмок.

Бегенжини басмага гурбы етмедик Айбөлек дегишди:

— Онда клуба баралы. Шол ерде мәхелле кәндир. Сахна чыкып гепләбер.

Оразмырат элини Айбөлегиң бойнуна долады. Яңагыны яңагына дегирди. Гызың гызгыны билен гошулып гелйән гыммат бахалы атырың ысы бейхуш этди. Йигит бирнәче минутлап гөзүни юмуп дурмак билен өзүне гелди:

— Оюн этме. Мениң чыным.

— Менинем чыным.

— Айбөлек, йөр, мениң өйүмде бир чәйнек чайың башында гүрлешели?

— Хи-вий, бу огланы... Утанч бор, ахыры?

— Яны дәлмиди мениң билен гуры ер гутарансоңам ёлы довам этдирмәге разылык бериниң!

— Ол башга гүррүң...

— Бу теклип хем башга гүррүң.

— Гоңшуларыңыз гөрер. Бейлеки адамлар гөрер... Какама айдарлар. Какам онсоң мениң дерими сырып алар-да, оңа дуз гуяр. Хут өз эллери билен. Мениң муңа гөзүм етип дур.

Оразмырат ики эли билен гызың келлесинден тутды-да, онуң гызып дуран йүзүни өз йүзүне голайлашдырды. Дүйпсүз дерья ялы толкунып ятан гара гөзлере сиңе серетди:

— Дүйә мүнүп, хатаба букмак нәмә герек?

— Оразмырат, мен утанярын. Чекинйәрин — дийди-де, Айбөлек биренайы эдип, бойнуны гышартды.

Оразмырат:

— Утанма. Чекинме — дийип, маслахат берди.

— Утаняң.

— Ине, утансаң — дийип, гужаклап, аягыны ерден үзди.

...Айбөлегиң Оразмырадың өйүне илкинжи гелшиди. Өе гирен бадына онуң бу ердәки дурмушына гең галыш хич зада меңзеш болмады. Ики адамлык демир кроватъ, ики отургыч, көне стол, көне шкаф, китап текжеси, он бәш, йигрими саны китап, жүрүндиги чат ачан чәйнек, ики саны кәсе. Бир бурчда умывальник. Онуң ашагында хапа сувлы леген. Хеммеси-де бир кичижик отагда. Гызың келлесине илки билен: «Бизиң көне-күшүл сакланян жайымыз хем мундан бай» диен пикир гелди. Гыз бир бахана билен дивара тарап бакып, бурнуны йыгырмак билен өз өңүнде ички дуйгусыны мәлим этди. Бирбада онуң йүзүндәки мылайым йылгырыш-да, өңки шатлыгы-да зым-зыят болды. Эмма ол өзүниң гойберен ялңышлыгыны бирден дуйды. Инди гичди.

Өз өйүниң гызда галдыран агыр тәсирини Оразмырат деррев дуйды. Эмма ол ичерсиниң шейле гарыпдыгындан утанмады. Гайтам муңа гуваняң ялы әхенде шейле дийди:

— Хер зат-да болса, мениң өз өйүм. Кишиниң чигит ялжак-да дахылы ёк. Барым бар, ёгум ёк. Эмма вагты билен хеммеси-де болар.

Айбөлек өз ялңышыны дүзетмек хем-де йигидиң пикирини тассыкламак максады билен:

— Кеми ёк. Сиз яңы ише башладыңыз ахыры. Вагты билен хеммеси болар. Догры айдяңыз — дийип, чалажа йылгырды.

Ичинден шейле дийди: «Мен өзүм сени бу гарып чатмадан халас эдерин». Шу пикир хем оны өңки шадыян гөрнүшине гетирди.

Оразмырат отургычларың бирини алып, онуң үстүне газет дүшеди:

— Отур, эзизим, отур. Хәзир мен чай гояйын.

— Ёк, азара галма, Оразмырат. Мениң чай ишдәм ёк.

Оразмырат чай гойды. Чәйнек-кәселерини ювушдырып йөршүне:

— Булар арассадыр, әзизим. Шонуң үчин-де мениң өйүмлен бир кәсе чай ичмән гитсең мени өйкеледерсиң,— дийди.

Гыз йүрегинден гүлди:

— Сени өйкеледип болмаз.

Бирсалымдан столуң үстүнде чөрек, колбаса, конфет, көке... пейда болды. Жайың ичи йылады. Өңкүсинден хас оңатлашды.

Өңлерине чай алавларындан соң, Оразмырат гызың хытайы бармаклы эллерини ойнап отурышына:

— Әзизим, эгер разы болсаң, мен сизе эртириң өзүңде савчы ибержек?

Бу сөз гызың өн ели яшындан бәри гарашян сөзүди, Оразмыратдан гарашып йөренине-де гөр, нәче вагт гечди. Оңа ахырсоны бу сөзи шу гарып жайда эшитмек догры гелди. Шейле болса, бу сөзүң айдылан шу минуты онуң өмрүниң иң дабаралы минуты болды. Онда-да бу теклибе шейле гөрмегей, догручыл, әсеәзли адам этди. «Бу нәхили багт! Худай, муны маңа көп гөрме!» Гыз толгунды. Дуркуны бир тапда сакламак оңа кын дүшди. Утанды. Ашак бакды:

— Сен бу барада оңат пикир этдиңми? Бу әдими этмек билен адам өз выжданының өңүнде түкенiксиз улы везипелер гойяр. Сен шуны билйәрмиң?

Гыз бу сөзлери башыны ерден галдырман, бир демде диен ялы айтды.

Оразмырат Айбөлегиң эңегинден тутуп, башыны эмай билен галдырды:

— Мен пикир этдим, әзизим. Онда-да бейлеки әхли пикирлери, дерт-аладалары бир тарапа зынып, диңе шу барада пикир этдим. Шейле нетижә гелдим. Мен сенсиз яшап билжек дәл. Маңа диңе сен герек. Икимиз эл-эле берип, шу дурмушың башындан тә аягына ченли йөрәп гечмелидирис. Мен сени илки душан сагадымдан сөйдүм. Сени гөрен бадыма гулагыма: «Шу гыз сениңки. Сениң өмүр ёлдашың» диен сес гелен ялы болды. Ине, инди-де өзүң бил. Мен сениң айгытлы сөзүңе гарашярын. Йылгырсаң, ягны «боляр» дийсең, мениң өмрүм түкенiксиз яза өврүлер. «Ёк» дийсеңем гыш болар.

Гыз кән отурды. Кән дымды. Ол разыды. Билшимиз ялы шу теклибе-де көпден гарашярды. Эмма бирден разылык берәймек утанчды. Муна хич бир гыз йүрек эдип билмезди.

— Мен дурмуша чыкмак барада хениз пикир хем этмәндирин.

Оразмырат ене-де гызың нәзиҗек эллерини өз эллерине алды.

Гыз гүлди.

— Нәме, гачып гитайдер өйдйәнми?

— Ёк... Сени гачырман. Йөне херки зады өз вагтында этмелидир. Алма бишен бада йыгнамасаң зая болар.

— Бу сада хакыкаты менем билйәрин. Йөне дурмуша чыкмак алма йыгмак дәл-дә.

— Мен мысал үчин айтдым.

— Менем мысал үчин айтдым.

Ара агыр дымышлык дүшди.

Илки билен Оразмырат дилленди:

— Онуң пикирини этмесең болмаз. Гыз дурмуша чыкмалы. Йигит өйленмели. Бу өңден гелйән адат.

— Гаты догры гүррүң. Йөне оны ислейәнлерем бар, ислемейәнлерем.

— Ахыр соңы хемме ислемели болар. Бу гүррүңсиз. Онуң үчин-де мүмкинчилик барка, бу иши яза чекип йөрмек нәмә герек?

— Бу-да догры. Мен пикир этмәндирин. Бу барада пикирленмек зерур. Себәби дурмуша чыкып, тәлейиңи бириниң элине табшырмак өрән жогапкәрли иш.

— Биз бири-биримизи танарча болдук ахыры?

— Догры, барды-гелди мен савчы ибер дийсем, разылык берсем, бизиң соңкы дурмушымыз нәхили болжак? Биз нәхили яшамалы? Ине, мени пикирлендирйән ери шу. Белки, бу хакда сениң өз пикириң бардыр. Мениң өз пикирим бардыр. Биз бу затлар барада хениз дил ярамзок ахыры.

— Гаты догры айдярсың, әзизим. Биз шу гүн шу меселәни-де чөзмели. Бизиң гатнашыгымыз эдил сөйгимиз ялы пәк хем-де ачык-айдың болмалы. Бу меселе диңе бизиң икимизе баглы. Шонуң үчин-де муны диңе икимиз чөзмели.

Оразмырдың бу сөзи Айбөлеге ярамады. Бу сөзде онуң гулагына гөдеклик, гөдек тутанъерлилик, совуклы ахеңлери эшидилди. «Нәме үчин икимиз чөзмели? Хани

мениң какам?» Эмма сакавың соңуна серетмеги йүрегине дуврди.

Оразмырат бу затлардан хабарсыз, довам эдйәрди:

— Эзизим, мундан соңра сенсиз гечен гүнүм мениң үчин довзаха дөнер. Сен ругсат эт, «боля» дий, мен эртирин өзүнде адам иберейин. Галаныны соң гөрүберйәрис.

Гызың гарашяны чыкмады. Онуң гөвнүндәки сорагына Оразмырат жогап бермеди-де, гүррүңи башга яна совды. Шонуң үчин-де Айбөлек сүйнүни гаталтмалы болды:

— Гел, Оразмырат сениң иследиң болсун. Догры сөзлешели. Эгер мениң шертлериме разы болсаң, иберҗек адамыны эртире-де гойма-да, хәзириң өзүнде иберәй.

Оразмырат өр-гөкден гелди:

— Диййәниң нәме, эзизим? Сөйгиниңем бир шерти бормы? Гүррүң икимиз барада баряр ахыры?

— Биз җанлы адамлар, Оразмырат. Шонуң үчин-де хер адамың өз ислеги, өз пикири болмалы.

Оразмырада:

— Шертиңи айт, эзизим — диймекден башга ёл галмады.

—Айтсам шейле, Оразмырат. Тойы бизде тутмалы. Онсоңам сениң бу дурмушыңдан яшайыш болмаз. Маңа өйленен гүнүң бизе гөчүп бармалы. Какам билен дост болмалы. Онуң билен биле эл-эле берип ишлешмели. Ине, мениңем, какамыңам ислегимиз шейле. Шу затлара разы болсаң, мен сениңки.

Гахары гаты гелен Оразмырат:

— Разы болмасам нәме? — дийип сорады.

— Болмасаң...

Айбөлек ызыны довам этдирип билмеди. Онуң гүйҗи етмеди. Ол аңырдан хыңзап гелен гахарыны зордан басып:

— Сенем өз пикириңи айт. Белки, сениң-де өз шертлериң бардыр — дийди.

Оразмырат бу шертлериң ахыры бир гүн өз өңүнде гоюлмагына гарашярды. Шу вагтлара ченли гыз билен болан душушыкларының нетиҗесинде ол шейле нетиҗә гелипди. Шейле-де болса бу шертлер оны гең галдырды. Ол гамланып, ере бакып отурышына:

— Мен-ә бу сөзлерден соң нәме диййин, нәме гойжагымы-да билемок — дийди.

— Ёк, Оразмырат, бейле дийме. Сен гөвнүңдәкини догры айтмак шертини гоюпдың. Гел, шуңа-да боюн болалы.

— Онда, менем өз гөвнүме дүвен затларымы гөни айтжак. Икимизиң дурмушымызы нәхили гөз өңүне гетирйәндигими айтжак.

— Мен шоңа-да гарашярын, Оразмырат...

— Тойы ресторанда гечирмели. Тәзе бир онлы жай тапянчак, сен хем шу жайда яшамалы. Өзүңем бирлай гейим билен гелмели. Дүрли реңкдәки, дүрли бахалы гейимлериңи, көвүшлериңи, яглыкларыны, алтын күмүшлериңи каканың өзүне ташлап гайтмалы. Ол затларың екежеси-де бу өе гелмели дәл.

Айбөлек зордан сакланды:

— Сен укуда самраярмың я-да?..

— Оллыкда, эзизим. Бир айы, ягны русларың «бал айы» диййилйәни кейпи-сапада гечирмели. Онсоң сен ише гечмели. Икимизем ишләп, сап зәхметимиз билен яшамалы. Шейле этсек дурмушымызам, иййән чөрегимизем сүйҗи болар.

Айбөлегиң овадан юмруҗаклары дүвүлди. Туруп гитмек үчин ыкҗамланды. Дине аял билесигелиҗилиги оны гапыны шаркылдадып япып гитмекден саклап галды. Оразмырадың бу сөзлерини ол масгара этмеклик дийип дүшүнди. Бу сөзлер онуң инини тикенеклендирди.

— Онсоң? — диенде онуң сеси буз дешйән палтаның сеси ялы гүнлеч эшидилди.

— Онсоң... — дийип, Оразмырат ягдайың өрән эрбетлешендигини билип, сәгинен ялы этди-де, нәме болса шол болсуна уруп довам этди:

— Онсоң тәзе бир дурмуша башламалы.

Гыз өңки әхеңи билен сорады:

— Бизиң дурмушымыз көнеми?

— Көне, Айбөлек, гаты көне.

— Нәме үчин?

— Каканың шүбхели байлыгы үчин...

Гызың гахары гайнады. Овадан гашлары чытылды:

— Сен нәме үчин бизиң байлыгымыза шүбхели диййәрсиң?

— Онуң себәби бар.

— Айт.

— Гахарың гелер.

— Гөрүп дуршуң ялы мен гахары ювутмагы башарярын.

Оразмырат хүжүм этмеги йүрегине дүвди:

— Онда гулак гой, сениң какаңың айлыгы, сылагы билен зордан үч йүз манада етйәр. Шол үч йүз манат билен онча байлык газанмак мүмкин дәл.

— Үч йүз манадам аз пул дәл.

— Гаты догры айдярсың, Айбөлек. Үч йүз манат аз пул дәл. Ине, өйленерис, менем хәзир ики йүзе етирип алярын. Сенем ише гечеңсоң азындан йүз манат-ха аларсың. Шейдип, бизиң өйүмизе хер айда үч йүз манат пул гирер. Сен шол үч йүз манада шонча байлык топлап билермиң?

Хенизе ченли пул хасабыны келлесинде айлап гөрмедик Айбөлек йигидиң бу сорагына жогап берип билмеди. Икинжиден, онуң гайнап дуран гахары геплемек хукугыны биреййәм элинден алыпды.

— Мениң какама дил етирме! — диенде, гызың гөзлери учганаклап гитди. Әхеңи жының сеси ялы титреди.

— Мен оңа дил етиремок. Йөне онуң байлыгы хакындакы өз пикирими айдярын.

— Бар гүррүңиң шумы?

— Мениң дурмуш барадакы пикирим шейле. Мен өзүмиң шу пикириме-де гуллук этмели.

Айбөлек голайлашып гелйән әгирт улы йылана гөзи дүшен кейик чагасы ялы болуп, силкиниң турды. Онуң мермерден ясалан ялы дыкыз бедени гыздырма тутаныңкы ялы титреди. Додакларының ганы гачды. Йүзи дивар ялы агарды.

Айбөлегиң гайнап дуран гахары шу сөзлер билен агзындан чыкды:

— Бар гүррүңиң шу болса, дурмуш барадакы пикиринем өзүңки. Үч йүз манадынам, ишиңем өзүңки. Хеммеси өзүңки. Гайдып мениң адымы тутма. Сен ялы налаҗедейин, өз пейдасыны билмейән, акмак адам билен бир шәхерде яшамак хем габахатлыкдыр. Сыгыр ятагы ялы жайың башыңа йыкылсын!..

Агзыны ачып, хушуны йитирен Оразмырады гапының шаркылдысы, полуң үстүне дивардан патлап гачан кесегиң гүңлеч сеси тәзеден хушуна гетирди. Ол нәме диййжегини-де билмән гапыны ачып:

— Айбөлек, дур! — диййип гыгырды.

Айбөлек бу вагт ёлуны орталапды...

БАЙ ӨЙДЕ ХАРАСАТ

Кебелек яз мөвсүминиң иң багтлы жандарларының бири. Ол өз пейвагтына гезйәр. Гүллериң ягшысындан ягшысыны тапып гоняр. Онуң хич киме пейдасы-да ёк, зыяны-да. Сәхелче шемал сәхел вагтың ичинде онуң башына ахырзаман гетирйәр...

Айбөлек шол кебелеге мензейәрди. Бүтин өмрүни шол кебелек ялы гүлден гүле гонуп, еле-шемала дүш гелмән, асудалыкда гечирди. Эмма ине, бирден ел турды, оны өз угруна учурып әкитди.

Ол хәзир көчеден баряр. Йүрегинде толкун атян гахар хич зат барада пикирленмәге, яс-яңы кебелек ялы болуп Оразмырат билен гезен ерлерини сынламага, гызың нәзик ялы йити шемалыны дуймага ёл бермейәр. «Етим! Гедай! Өз пейдасыны билмейән махлук!» диен ялы зәхерли сөзлер бири-бириниң ызындан диллине гелйәр. Гыз бу сөзлери автоматики суратда, ызыны үзмән гайталаяр. Ата-энесиниң оңа болан түкениксиз, жогапкәрсиз сөйгүлери, хер гүнде үч-дөрт хили гейинмек, гөвүн ислегиниң шол минутда бержай эдилмеги, ине, шу затларың хеммеси онуң гылыгына, хәсиетине әрбет тәсирини етирди. «Мен нәме дийсем, нәче ислесем шол болмалы. Хич ким мениң гаршыма гитмели дәл» диен ынамы бу гыз йигрими йыллап өзүнде тербиеледи. Шейле болмалыдыр диййип, хем долы суратда ынанды. Айбөлек шол гелшине өйлерине гелди. Өз ёлуна гарашып, саллары сув үстүнде болуп отуран ата--энесиниң душундан газап билен пасырдап гечди. Өз отагының гапысыны ачып-ачман, эгниндәки гара бага надан тикилен пальтосыны полуң үстүне зынды. Йүзүни яссыга берип, улили билен мөңңүрип, агламага башлады.

Ярнепес билен Тәжигүл гөйә депелериндәки асман чат ачан ялы горкуларындан сандырашып, йүзлерини ак там эдип, онуң отагына гирдилер. Гыз буларың гиреннини дуян бадына, башыны газап билен яссыкдан галдырды:

— Гидиң. Гөзүме гөрүнмәң! — диййип, айылганч сеси билен гыгырды. Бу вагт онуң гөзлери машының ягтысына дүшен ябаны пишигиң гөзи ялы ялдырады.

Ата-эне эл аякларыны йитирип, горкудан яңа сандырай-сандырай ыза чекилдилер. Дашкы отага чыкдылар.

Эне йүреги дөзмейәр. Тәжигүл ене онуң отагына гирди. Айбөлегиң элинден тутды. От билен ялын.

— Худай-ей, муңа нәме болдука? — дийип, эне ичини чекди. Гапының агзында дуран Ярнепес аялыны чагырды. Соңкы он йылың ичинде биринжи гезек Тәжигүлүң йүзүне ичгин, зарын серетди.

— Нәхили?

— Доглор чагыр. Ол яныл баряр. Тиз бол.

Кичижик келле әпет гөврәниң аграмына чыдап билмейән ялы ашак эгилди. Ол бир минутлап, гөйә, саманлы ганар ялы дуйгы-дүшүнжесиз бош ери зеләп дурды. Өзүне гелен бадына телефона япышды.

Он минутдан йүзи чым-гызыл, гара муртлы, даяв доктор пейда болды. Ол гыссанмач саламлашып. Айбөлегиң отагына гирди. Гапыны япды.

— Муңа нәме болдука? — дийип, Ярнепес гөйә харай селейән ялы болуп, Тәжигүле йүзленди.

— Худай билйәр. Хәзир доктор айдар.

— Эгер шол гелмишекден бир зат етен болса, доктор гиден бадына мен оны түпеңләп гайдарын.

— Илки Айбөлегиң дилегини эт. Онуң гутулмагыны арзув эт.

Ярнепес түкениксиз аладаның ичинде гең галып пикир этди: «Бе, мунуңам бейле затлара акылы чатяр экен-ов...»

Докторың Айбөлегиң отагында гечирен он бәш минуты, ата-эне үчин он бәш йыла өврүлди.

Ине, доктор әйнегини ялдырадып чыкды:

— Нервное потрясение. Гызгыны кырк градуса етипдир. Мен укол этдим. Дерман бердим. Гызгыны гайдышар. Шонуң нетижесинде-де халы еңиллешер. Йөне оңа азар бермәң. Бир зат сорамаса «Нәме герек?» дийип, үстүни алып дурмаң. Оңа дынчлык герек.

Бай өйүң ичинде харасат гопды. Өңки тертип, өңки дүзгүнден нам-нышан галмады. Бу харасат ол дүзгүнлери йыгып-дүйрүп, гөр, нирелередир әкидип ташлады.

Ярнепес билен Тәжигүл Айбөлегиң отагының даш агзында месген тутдулар. Ичерде болан чалажа херекети, ичерден чыкян чалажа сеси эшитмек үчин гапыны азажык ачып гойдулар. Огры ялы болуп, ювашжа геплешмек дурмуша гирди. Бирсалымдан докторың айдышы ялы, гызгын песелди. Отуз секиз градуса гелди. Эмма Айбөлегиң ягдайы үйтгемеди. Ол самраярды. Додаклары яныл, кесмек-кесмек болупды. Иң яманы-да Айбөлек геплемейәрди. Диңе вагтал-вагтал сув сораймаса, геплешик сөзлериниң барыны унудана меңзейәрди. Атанепесе телеграмма ибердилер. Онуң өзи гелмеди. Бир ёлдашыны иберип, доктордан әхли ягдайы сорашып билди. Атанепесиң йүреги ерине дүшди. Ол эжесиниң адына сыгрып дили ялы кагыз иберди: «Шу затларың хеммеси сизиң байлыгыңызың берип уграң мивеси. Сиз байлыгыңызы артдырыбериң. Ол сизи мундан бетеррәк затларыңам үстүнден элтер. Бу ерде Айбөлегиң чигит ялы гүнәси ёк. Бар гүнә сизиң берен тербийәңизде...» дийип, какасына какдырып язды. Бу хат өйүң ичине бомба болуп дүшди. Өйүң ичи совап гитди.

Икинжи гүн Айбөлек хас гүйчли самрап башлады. Гапыда жыклашып отуран ата-эне шу сөзлери эшитдилер: «Сен гедай. Сен өз пейдаңы билмейән махлук. Мениң какама дил етирме. Сен онуң байлыгыны гөрүп биленок. Хей, ресторанда-да той боларм. Мен ишлежек дәл. Окажагам дәл. Мениң байлыгым ики өмре-де етжек...»

Тәжигүл:

— Ене-де шол байлык... — дийип, гахар билен айтды-да, гөзүне яш айлады.

Аялының әхеңини билмедиклиге салан Ярнепесиң кичижик келлеси ики яна ыраң атды:

— Мен бу сөзлере дүшүндим. Ол бизде яшажак дәл дийипдир. Тойы ресторанда эдели. Мениң өйүмде яшарсың дийипдир. Ишләрсиң дийипдир. Дөнйүрек гелмишек...

Тәжигүл бу сөзлере жогап бермеди. Нәме үчиндир ол дүйнден бәри межбур болаймаса, дил ярмазлыгы чыкарды. Озаллар гүррүңе гошулып билсе, вахырың армапы болмазды. «Бу нәме бейле боларка?» дийип, Ярнепес өз янындан гең галярды. Тәжигүлүң болшы, догрусы, — оны горкузманам дураңокды.

Үчүнжи гүн Айбөлегиң семиз бойдашыны чагырып гетирдилер. Белки, онуң билен геплешер, оңа дердини айдар, халы еңиллешер дийип, умыт этдилер. Бу-да пейда бермеди. Семиз Бибигүл бәш минут отурып-отурман, «укладык» диен бахана билен чыкып гитди.

16 Заказ № 3139.

Дөрдүнжи гүн ягдай говулашып башлады. Айбөлек эжесине оны ийжек, муны ийжек дийип уграды. Тәжигүлүң башы асмана етди. Гызының бир диенини ики эдип ерине етирди.

— Гызым, саңа не жын урды? Эжең пахыра айдайсана? — дийип, бичәре эне бойнуны бурды.

— Эже, менден хич зат сорама. Герек вагты өзүм айдарын.

Ярнепес бу сөзлери гапының дашында отуран еринден диңледи. Эмма нәме нетиже чыкаржагыны билмеди. Ол гызы агыр ятаны үчин он гүн ругсат алыпды. Бүтин вагтыны укламан шу отуран еринде гечирйәрди.

Бәшинжи гүн Айбөлек болан-гояны вакалары тертиби билен ызлы-ызына ятлап, гөз өңүне гетирип уграды. Илкибада бу затларың хеммеси оңа леззет берип угражак ялы этди. Эмма ятламаларын довамы Оразмырадың өйүне гелип етенде, ене-де гызың халы теңлешди. Гызыны биразрак галып, гижеки укы рахат болмады. Эртеси доктор гелди. Ол хер гүн ики гезек дагы гелип-гидйәрди. Бу гезек ол Айбөлек билен узак отурды. Кә-геплешди. Маслахатлар берди.

— Аркайын болуң, хемме зат говы. Гыз ики гүнден аяк үстүне галар — дийип, гапа тарап уграды.

Бу сөзе башы асмана етен Ярнепес:

— Доктор, бирже минут саклан! — дийип, доктор гызына өврүленден соң, өзи ички отагларың бирине гирип гитди.

Доктор столуң янындакы отургычда отурды. Ярнепес вагты билен гелмеди. Ол ахырсоңы Айбөлегиң пальтосына мензеш, гаракөлүден тикилен аял пальтосыны голтуклап гелди-де, столуң үстүнде гойды:

— Доктор, эден хызматың үчин шу аклыгы ал. Аялыны бегендир — дийди.

Докторың йүзи өңкүсинден-де гызарды:

— Бу нәме?

— Бу хич ерден тапдырмаян аял пальтосы. Өзем хәзир мода.

— Бахасы нәче?

— Дөвлет бахасы секиз йүз манат...

Доктор отыръерине чүй санжылан ялы болуп, бирден ериндеп турды.

— Мен өз боржумы ерине етирдим, яшулы. Сиз бейтмек билен мени масгаралаярсыңыз. Мениң аялыма

пальто герек болса, мениң өзүм тапарын. Әмуман, гызыңыздан аркайын болуң, саг отурың.

Докторың шейле дийип чыкып гитмеги, Ярнепесиң чеккесине уруп чыкып гиденден кем болмады.

Ярнепес өз ягдайына дүшүнмейәрди. Бу нәме болдугы? Бәш гүнләп Айбөлек агыр халда ятыр. Шол вагтың ичинде екеже гезек «кака» дийип, диллеңмеди. Доктор онуң гыммат бахалы, онда-да хич ерде тапдырмаян сылагыны алман, йүзүне түйкүрен ялы эдип гитди. Нәме үчин өз чаганам, бейлеки адамларам эдилен ягшылыга миннетдар болмаяркалар? «Хей, шейле-де бар зат болармы? Я-да мениң адамлар билен эдилйән арагатнашыкда кем гайдян ерим бармыка? Белки, шейледир».

Ол эсасы меселәниң үстүнден гөни гелди. Эмма бу меселәни чинтгемәге, муны дүйпгөтер чөзмәге, мунуң себәплерини агтармага онуң гүйжи етмеди. Шейле вагтларда айдылышы ялы «богны ысмады». Онуң бар гахары, газабы Оразмырадың гаршысына жемленди. Эдара бармадык шу гүнлериниң ичинде Ярнепес Оразмырады ишден ковмагың, масгара этмегиң ёлларыны агтарды. Эгер Оразмырат кемакылрак йигит болан болса, бу планы амала ашырмагың дүрли ёллары барды. Йөне, Оразмырат диш билен дөвер ялы хоз дәлди. Муны Ярнепес эййәмден билйәрди. Шонуң үчин-де ол нәхили ёл тапса-да, шу хакыката гелип етенде күртдүрип дурубердйәрди.

Хәзир Оразмырадын башындан гечирйән гүнлери меңиңки болсун диер ялы дәлди. Мәлим болшы ялы, яш йигит гөзел Айбөлеги жаны-тени билен, бүтин йүреги билен сөййәрди. Ылайта-да соңкы он, он бәш гүн олары әрән якынлашдырыпды. Шонуң үчин-де Айбөлегиң агзына геленини айдып, газап билен чыкып гитмеги онуң яш, жошгунлы йүрегине йити тыг болуп санжылды. Бу оңа хер затдан агыр дегди.

Оразмырат агыр укудан өзүни дүрсәнден соң, гыз долянармыка дийип, бирнәче вагт гарашды. Эмма индн Айбөлегиң доланмажагына гөзүни етирип, жая сыгмады. Гапысыны чала-чула япышдырып, гиже сагат бириң ярында Дурды гөнииңкә барып етди. Вагтың ерән гичдигине, айна-гапыларың гаранкыдыгына гараман, Дурды гөниниң гапысыны какып башлады. Бирнәче вагт какандан соң ичерден:

— Ким бар? — диен укулы сес эшидилди.

— Мен, яшулы. Оразмырат. Мен хәзириң өзүнде сени гөрмесем болжак дәл. Йөне, мени багышла.

Дурды гөни гапыны ачып:

— Екемиң! — дийип сорады.

— Хава.

— Мен, гызы алып гачып гелэйдиңмикэн дийипдим.

— Ол алып гачар ялы дэл экен, яшулы — дийип, Оразмырат гамгынлык билен бойнуны бурды.

Дурды гөниниң кабинетине гирип, чыра яканларындан соң, Оразмырат болан ишлериң барыны жикме-жик айдып берди. Дурды гөни оглуна китап окадып отуран ялы болуп, Оразмырадың сөзүни үнс билен диңледи.

— Боланымы?

— Хава, яшулы, мениң ерден-гөкден умыдым үзүлендир. Инди нәме этмели? Мениң сенден башга хоссарым болмансоң, келләми этеге салып, гич-де болса, сениң яныңа гелшим шу.

Дурды гөни өл одун салнан көне печ ялы түтэп, ичини хүмледип, бирнәче вагт сесини чыкарман отурды. Соңра:

— Бу затлардан өзүң нәхили нетиже чыкарярсың? — дийип сорады.

— Инди менде нетиже галан дэлдир, яшулы. Хеммеси гутарды.

— Өзи-хә, говы болмандыр, иним. Гызың өзи шейден болса, бу иң яманы. Эгер гызың өзи разы болуп, меселе Ярнепесе гелип дирелен болса, онда иш ансат боларды. Гызы эртир барып алып гайдыбермели боларды. Иш шейле болансоң, адам нәме дийжегини-де билмейәр. Ханы, бир ай, ярым ай гарашалы, белкем, ягдай үйтгешәеди-дә?

Оразмырат ере бакып, чөп ойнап отурышына:

— Бу ягдай, үйтгешер ялы ягдай дэлмикә диййәрин. Оны гиден вагты бир гөрседиң... — дийди.

— Онда, иним, нәме эдели дийсене. Орусларың «гүйч билен өзүңи сөйдүрип билмерсиң» диен акыллы сөзи бар. Мен сени өйлендирмек меселесини өз үстүме алайын. Айбөлекден ики эссе овадан, мүң эссе акыллы, пәхимли гыз тапып берейин. Йөне маңа бир азажык вагт бер.

— Ондан овадан гызың болмагы мүмкин дәл, яшулы! — дийип, Оразмырат яс еринде отуран ялы совукдан демини алды.

— Ол шу вагт, гызып дуран вагтың шейледир, иним. Вагт хемме задың дерманыдыр. Ол сениң бу дердиңи-де дүзедер.

Бар затдан умыдыны үзен Оразмырат:

— Нэбилейин-дә... — дийди.

— Мен билйәрин. Мен шейле ягдая дүшүп, соңра улы багтың эеси болан адамлары билйәрин.

Оразмырат таңрыялкасын айдып, өтүнч сорап чыкып гитди. Эмма ол Дурды гөниниң маслахатындан канагатланмады. Көчә чыкансоң нирә гитжегини билмеди. Өйүне гидеси гелмеди. Совук гыш гижесини дан атып, жахан ягтылянча район меркезиниң көчелеринде гечирди. Айбөлек билен гезен ерлерине геленде, онуң гөзүне яш айланды. Бири йүрегини согруп алып гиден ялы болды. Гүн догуберенде өйүне гелип ювунды, гейимлерини чалшырды. Бир кәсе чай ичди. Оңа чепли-де ише гидер вагты болды.

Оразмырат үчин әхли задың тагам-тәсири гачды. Хемме зат өңки манысыны йитирди. Ол хер гүн Айбөлегиң гелерине гарашып, хөвес билен, жошгун билен ише башлаярды. Ол гелйәнчә онуң гелжегине болан умыт билен ишлейәрди. Гелип-гиденден соңра-да, оңа болан гуванч билен ишлейәрди. Бу ики дуйгы оны ядатмаярды, гайтам оңа түкениксиз гүйч берйәрди. Гөвнүни гөтерйәрди. Инди нәме? Шейдип, жан-дилин билен сөен гызың йүзүне түйкүрип гиденден соң, иш нәмә герек? Яшамак нәмә герек? Гөвнүме болмаса Айың, Гүнүң-де нуры өчен ялы.

Ол Дурды гөниниң маслахатыны ятдан чыкармаярды. Эмма Айбөлек барадакы пикирден-де долусы билен эл чекип билмейәрди. Гижелерине, ил ятып, ит укланындан соң, өвлүйә айланян ялы, Айбөлегиң өйлериниң дашындан айланярды. Онуң айнагапыларының өңүнде дуруп, бирнәче вагтыны гечирйәрди. Эмма ерден сеза чыкярды вели, бу жайдан чыкмаярды. Айнагапылар гарагапа меңзейәрдилер. Оларың аңырсында нәме эдилйәндигини билип болмаярды.

Бар затдан умыдының үзүлендигине, шейдип гиден гызың гайдып гелмежегине ынанансоң, Оразмырат ики затдан горкды. Биринжиден, ол Айбөлеги башга адам билен көчеде гөрсе, онуң башга адама дурмуша чыканы-

ны билсе, чыдан билжек дәлди. Икинжиден, Ярнепесден горкды. Онуң хер хили булам-бужарлыклара учратмагы мүмкинди. Болманда-да инди онуң билен бир ерде ишлемек мүмкин дәлди. Ол шонуң үчин-де ене-де бу ерден гитмеги, өзүниң башга района гечирилмеги барада арза бермеги йүрегине дүвүп башлады. «Йөне, нәме бахана тапмалы? Бу ериң ховасы маңа якмаяр дийсем, мениң үстүмден гүлерлер. Мени масгара эдерлер. Эйсем нәме диймели? Бар задың догрусыны догры айтмалы. Мениң арзама җогап бержеклерем адамдыр. Оларың-да дуйгулары мениңкә меңзешдир. Шунуң үчин-де олар мениң ягдайыма дүшүнерлер. Мени башга района гечирерлер. Мен мунуң шейле болҗакдыгына ынанярын. Мен умуман, сап йүрекли адамлара ынанярын».

Шу пикир соңкы гүнлерде онуң янелдашы болды. Иш вагтында-да, ишден соңам, ояка-да, укудака-да бу пикир онуң башындан чыкмаярды.

Ол районадан гитмеги йүрегине берк дүвди...

ЯШМАКДАН ЧЫКАН ДИЛ

Айбөлек айнагапыдан дүшйән ягтыдан утанян ялы, йүзүни дивара өврүп, дүшекден турман, ене-де ики гүн ятды. Гыз хорланыпды. Бурнуны сыксаң, җаны чыкҗак диен дережә гелип етипди. Ярнепес гызыны Тәҗигүлден габаныпды башлады. Себәби Айбөлек вагтал-вагтал эҗеси билен геплешйәрди. Ярнепесиң болса адыны-да тутмаярды. Какам бармы, ёкмы дийибем сорамаярды. Шонуң үчин-де Ярнепес аялына өйүң бейлеки ишлерини табшырып, өзи гызының дашында кебелекләп башлады.

Инди Айбөлегиң җайындан онуң:

— Эзиз гызҗагазым, мениң гөзүмиң гуванҗы... — диен ялы сөзлери йыгы-йыгыдан эшидилип башлады.

Айбөлегиң онуң сөзүне «хә» берен сагатлары Ярнепес үчин иң багтлы сагатлар болды. Эмма бейле сагатлар аз душ гелйәрди. Гыз дивара бакып ятышына пикир эдйәрди. Болан затлары гайта-гайта гөз өңүне гетирйәрди. Шейле вагтларда ол эҗеси билен-де геплешмейәрди.

Шейле гүнлериң биринде Ярнепеси сөвда хем җемгыетчилик иймити ишгәрлериниң область маслахатына чагырдылар. Ол йыгнага уграмазындан озал Айбөлегиң янына барды.

— Оглум, мени областа йыгнага чагырярлар. Бири гүн гелерин. Мен гелемде өңкүлериң ялы бөкҗекләп өйүмден чыкарсың герек?

— Боляр, кака. Инди мен сагалдым.

— Сагалдым диен дилҗагазларыңдан айланайын. Балам, саңа нәхили совгат гетирейин?

— Маңа зат герек дәл, кака. Өзүң саг гелсең боляр.

— Ек, мундан гүррүң болмаз. Хөкман бир зат табшыр.

— Хич зат герек дәл, кака.

— Ек, айт. Мени өйкеледерсиң.

— Онда, нәме гетирсең өзүң бил, кака.

— Боляр, оглум. Сениң гөвнүңи гөтерер ялы бир зат гетирерин.

Соңра ол аялыны алып, өз отагына гирди:

— Екеҗе минут янындан айрылма. Бир диениңи он эт.

Соңра шейле дийди:

— Өе адам гетирме. Гиҗелерине аз ят. Огрудан-җумрүден хабардар бол. Бири бир чөп алаймасын. Мен телефон эдип дурарын.

Тәҗигүл әриниң айдан хемме сөзүни көвшүниң уҗуна середип дурмак билен диңледи.

Ярнепес шол гүн область меркезине баран бадына өйүне телефон урды. Тәҗигүл онуң сорагларына гысгача җогап берйәрди. Ягдай гөрүп гидишиң ялы дийип айданындан соң, Ярнепес оңа ене бирнәче табшырык берип, телефон гүррүңини кесди. Ярнепес шол гүнүң ертеси, ирден ене-да җаң этди. Бу гезек ол Айбөлегиң өзи билен геплешди. Ир сагат он боланда йыгнак башланды. Ол агшам алта ченли чекди. Бир сагат нахара вагт берип, ене-де агшам сагат едиде ТКП обкомының бюросына гелмели дийдилер. Адамлар гыссагара нахар эдиндилер. Ярнепес телефона ылгамакчы болды. Эмма ямана ажыгыпды. Нәтсемкәм дийип дуран вагты хем оңа Дурды гөни саташды.

— Ярнепес, ханы, тизрәк нахар эдинели, вагт гечип баряр.

— Гызым бир хепдеден бәри кесел ятыр. Шоңа җаң эдәйҗекдим.

— Гелелиң бәри геплешдиңми?

— Ики гезек.

— Йөр, онда, нахара. Нәсагы гайта-гайта жаң эдип, азара гоюп дурмазлар.
Бу теклиби Ярнепес өз яныңдан макуллады. Олар чөрек иймәге гитдилер.
Дурды гөни нахарың башында Ярнепесден:
— Айбөлеге нәме боляр? — дийип сорады.
— Билмедим. Совук уран болаймаса. Бәш гүнләп-хә өзүни билмән ятды. Хер ничик инди бәри бакды.
— Ягшы болар. Гайгы этме. Йүрегиңи гиң тут. Говусы-ха оны инди элинже бир өе ерлешдирәймек герек.
— Багтындакыны гөрер-дә.
— Онуң багтыны өзүң дүзетмели, Ярнепес. Сен онуң какасы.
— Я, сенем-айт валла, Дурды, бир зат диймелимиш дийселер, агзыңа геленини айдя гойберибербериән. Мен инди, гызыма әр гөзләп, ил ичине чыкайыныммы.
— Оны ыгтыярына гойберсең, әри өзи тапар.
— Бу меселеде мениң өз шертим бар.
— Меселем?
— Меселем, гиев мениң өйүме гелмели. Бизиң билен биле яшамалы. Өз билшиң ялы, менде жай гахатчылыгы ёк. Зат гахатчылыгы-да ёк. Өз оглум ялы болуп, ыгтыярыны маңа табшырып, яшажак адам тапылса, мен гаршы дәл.
— Ярнепес, сенем агзыңа геленини отарайяң. Яңыжа маңа шейле дийипдиң. Түркменлер бу шертиңи говы гөрмейәрлер. Бейле адам тапмарсың.
— Тапылмаса терс тапылсын! — дийип, Ярнепес чаршагы столуң үстүне оклап гойберди.
— Гызың гачып гидәйсе нәдерсиң?
— Гачып гидәйсеми? Гачып гидәйсе дүнйә инмедик ялы эдерин. Адам дүнйәде ики гезек яшамаяр. Бир гезек хем масгара болман яшамалы.
— Адамың дүнйә ики гезек гелмейәни хак сөз. Йөне, бейлеки айданларыңы макулламок. Ол сөзлер акыллы адамың сөзи дәл.
— Акыллыңкы болмаса, ар-намыслының сөзи.
Дурды гөни Ярнепесиң дилиниң дүйбүни аңландан соң, бу гүррүңи бес этмеги йүрегине дүвди. Себәби бу гүррүңи нәче узалтсаң-да пейда бержек дәлди.
Обкомың бюросы сагат он бирде гутарды. Ярнепес жайына гелен бадына телефона япышды. Шәхерара

станциясы көп вагтлап жогап бермеди. Ярнепес телефон аппаратыны дөвере гетирди. Ахыры жогап бердилер.
— Заказ кән. Гарашмалы боларсыныз.
— Гыссаглы тариф билен заказ алың.
Ярым сагатдан районы бердилер.
— Ким геплейәр? — дийип, Ярнепес телефончы гыздан абай билен сорады.
— Мен, Бибигүл, Ярнепес ага. Өйүңиз герекми?
— Хава, хава. Бибигүл. Өе жаң эт. Тиз бол!
— Боляр.
Ярнепес Бибигүлүң «алло! алло!» дийшини, телефонының трубкасына үфлейшини эшидип отырды. Өй телефонының жогап бермезлиги, дурабара оны ховсала салып башлады. Соңра ол ене Бибигүле йүзленди:
— Бибигүл, ызыны үзмән жаң эт. Олар нәме жогап бермейәрлеркә?
— Билемок, Ярнепес ага, хич ким телефона геленок.
— Ене, ур.
— Урярын, Ярнепес ага. Урярын, жогап береноклар.
Он минутлап ызыны үзмән жаң эден Бибигүлүн сеси эшидилди:
— Ярнепес ага, сиз телефонуңызы айдың. Өйүңизден жогап берен батларына мен сизе жаң эдейин.
Ярнепес номерини айтды.
— Гызым, гайрат эт. Гаты тиз бол. Мен телефонуң янында гарашарын. Өзүм саңа совгатжыгам элтерин, гызым.
Онуң бу сөзлерине Бибигүл бир затлар дийип жогап берди вели, бүтинлей басга дүшен Ярнепес оны эшитмеди.
Мыхманхананың гиң отагы Ярнепес үчин сычаның күрүмине дөнди. Ол көне кәдә ел дүшен ялы аграс сесленип, жайың бир ол бурчуна, бир-де бу бурчуна ылгаярды. «Нәме болдука? Я-да халы өрән агырлашып, телефона гелип билмейәрмикә? Әжеси докторың ызындан гитдимикә? Шейледир. Шейледир. Багтым ятды. Хернә саг-аман ягшы болайсады. Мениң ондан башга гуванжым ёк ахырын. Нәме этмели? Машыны-да бир юмуш билен узак ере иберипдим. Ол эртир ирден бәри гелмез. Болмаса хәзир уграберенден говусы ёк». Ол хер минутда харай ислейән ялы болуп, гошарындакы алтын сагадына середйәрди. Гиже сагат бирден он

бәш минут ишләнде, Бибигүл жаң этди. Ярнепес эллерини саңдырадып трубканы гөтерди:

— Хә, гызым Бибигүл?

— Ярнепес ага, жогап береноклар.

— Телефон бозулан болаймасын?

— Ёк, мен техниге барлатдым.

— Техник бизе барыпмы?

— Жайда чыра ёк экен дийип гелди.

— Нәме-е-е? — дийип, Ярнепес трубканы элинден гачырды.

«Ол өлендир!» диен совук, тыг ялы йити сөзлер бир хаюкдан соң оны өзүне гетирди. Трубканы еринде гойды. «Сен харамзада гелмишек, онуң өлүми үчин маңа жогап бермели боларсың!» дийип, ховул-халат гейинди-де, мыхманхананың өңүне чыкды. Эдил шу вагт шу ере бир такси гелип сакланды. Онуң ичиндәки адамлар чыкып гиденлеринден соң, Ярнепес таксыча йүзленди:

— Иним, мени района етир! Гаты гыссаглы!

Таксычы ядав әхенде:

— Мен ол района гитмейәрин. Хәзир-ә асла гидип билжек дәл, — дийди.

Ярнепес жубүсинден тәзеже йигрими бәшлиги чыкарып узадандан соң таксычы:

— Чемеданларыңызы гетириң — дийди.

Ярнепес эййәм машынын ичинде отырды:

— Сүр. Йүзден гечирип сүр!

Ёла дүшенлеринден соң Ярнепесиң газабы гайнап башлады: «Харамзада гелмишек, сениң дериңе дуз гуярын. Мениң гызымың өлүмине дине сен себәп болдуң!»

Гелмишек Оразмырат болса бу вагт өз өйүнде, столуң башында отурып, область хем-де республикан гурамасынын башлыкларының адына өз йүрегиндәки сада хем-де хакыкы сөзлерини жемләп, арза язып отырды. Ол бу арзалары бирнәче гезек башлап, бирнәче гезек йыртды. Пикири ачык ишледи, сөз башлап гойбермек оңа агыр дүшйәрди. Ахырсоны бир кәсе ажы чай иченден соң пикири айдынлашан ялы болды. Арза онат хем-де гелшикли язылып башланды. Язып гутаран бадына тәзеден окап чыкды. Гөвүне макул боландан соң, ики гезек гөчүрди. Букжа салды. Дашына адреслерини язды. Букжаның агзыны елмеди,

Йигиди эрбет хорлук басды. «Адам етим болса, болжагы шу экени. Мениңем ата-энем болан болса, бейле ягдая дүшмездим. Олар мени бейле масгара этдирмездилер. Он-он бәш гүн маңлайыма гүн чойды. Шол гүнлериң ичинде мен өзүми долы маңлы адам хасапладым. Эй, тәлей, тәлей!» дийип, йигит маңлайына урды-да, еринден турды. «Арзалары хәзир почта ящигине атайын. Онсоңам жогабына гарашайын. Мениң инди шу жогапдан башга гарашжак задымам ёк, гарашжак адамымам ёк. Етимиң тәлейи шейле болар экен» дийип, бу сөзи икинжи гезек гайталанда, онуң уллакан, овадан гөзлериниң кәсеси долды.

Оразмырат пальтосыны гейип, иликлерини өтүрип дурка, ювашжадан гапы какылды. «Бу кимкә?» дийип, гең галды-да, гапыны ювашжа ачды. Жайың ичинден дашына хыңзаян ышыгың дүшйән еринде башына садажа йүң яглык атан, гоңур пальтолы, аягына көнеже көвүш геен, өрән яш аял гөрүнди. Аялың йүзи хорды, инчеди, гөзлери ичине гидипди.

— Сизе ким герек? — дийип, Оразмырат яш аялың бу вагт гапы каканына гең галып сорады.

Яш аял сесини чыкарман, бир чете бакды.

— Сиз ялңышыпсыңыз. Сизиң гөзлейән адамыңыз бу ерде дәл.

Яш аял мундан аңры гапының даш йүзүнде дурмага канагат этмейән ялы болуп, үркен сүлгүн ялы ласырдап ичери гирди. Оразмырат аялың бу херекетинден горкды. «Бу, әлбетде, Ярнепесиң гуран ойны!» дийип, ховсала дүшди-де, даш ишиге чыканыны дуйман галды.

Бу арада:

— Нирә? — диен нәтаныш сес эшидилди.

Горкудан яңа хушы башындан учан Оразмырат ыза чекилди. Оңянча яш аял элиндәки дүвүнчеги кроватың үстүне оклады. Аңры бакып дуршуна башындакы яглыгы-да чыкарып атды. Соңра гапа тарап бакып, йылгырды:

Оразмырат тас хушундан гидипди.

Бу Айбөлекди.

* * *

Ярнепес өйүне геленде, гиже сагат үчден ишлейәрди. Айналардан ышык гөрүнмезлиги, онуң ысгыныны

гачырды. Гапылары ачып, чыралары якды. Өйүң ичи совулан базара мензейәрди. Ол илки билен Айбөлегиң отагына күрсәп урды. Чыраны якды. Гызың әхли затлары чашып ятырды.

Ярнепес:

— Тәжигүл!-Тәжигүл! — дийип, хопугып, деми-демине сыгман гыгырды.

Хич ким сес бермеди.

Ол өз кровадының янына баранда, окувчы депдериниң бир кагызына язылан хата гөзи дүшди:

«Мен Атанепесиңкә гитдим. Гызың хем гитмели ериңе гитди. Мен она ак патамы бердим. Мениң ызымдан барма. Гызыңа-да йүзүң үстүнде бурнуң бар дийме. Эгер мениң шу айданларымы этмесең, илкинжи гаралавжың өзүм боларын.

Сен йыгнабер. Шол байлыгың саңа аялам болар, бала-чага-да...

Сенден дынаным үчин өзүми иң багтлы адам хасаплаян.

ТӘЖИГҮЛ».

Ярнепес йыкылды...

ЧУВАЛ БАГШЫ

Яры гиже Дамла гуюсындан угран ики адам, хортап атларыны гайгырман сүрди.

Говгалы ериң үстүнде довам эдйән харасада гараман, гум гижесиниң асманы дийсең гөзелди. Йылдызларың иң кичиси юмрук ялыды, олар көп мивә гетирен агач ялы өз нурларыны гөтерип билмән барха егшеришип, ашак инип гелйәне мензейәрдилер. Гум үстүни ялап өвүсйән совук шемал якымлыды, укудан ачярды. Хортап атлар гамчылатмаярдылар, дебсилетмейәрдилер. Олар ёрүнжа, жөвен йийип өсен обаларына тарап хөвес билен йөрейәрдилер.

Атлыларың өңден бараны өрән эгинлек, даявды. Атың үстүнде дик дуруп барян ялыды. Гара, хыйрсыз, маманың ызлары месе-мәлим болуп дуран йүзи гүе дүшен мата чалым эдйәрди. Гара, улы сакгалы узын, муртлары сейрекди. Телпеги габады. Хывада лакамсыз адам болмаянлыгы үчин онуң-да Елбарс адының ызына «готур» сөзи гошулыпды. Шейдип ол Елбарс готур ады билен Хорезмде өзүни танадан гарадан гайтмаз, бириниң телпегини ал дийсең келлесини алып гелйән мешхур ганхорды. Ол кырк яшының гылла ярысыны Жүнейит ханың янында гечирипди. Ханың иң важып табшырыкларыны ерине етирйәрди. Ондан обаның итигушы-да горкярды. Адамлар оны өрән узакдан гөренлеринде гыздырма тутан ялы титрешердилер. Ювашжа геплешип, пикир алшардылар:

— Шу йигрими йылың ичинде Елбарс готурың өлдүрен адамсы етмиш-сегсене етдимикә? — дийип, бириси бейлекисине совал берерди.

— Етмиш-сегсениң нәме! Йүз элләә етендир... Кән болмаса, аз дәлдир — дийип, бейлекиси тассыкларды.

Ёлбарс готур бу сөзлери эшитмезди. Бирхили өлүм аламаты ялы болуп, чар тарапыны хопукдырып, өз ёлы билен гечип гидерди.

Хәзир ол йүзүни демиргазык йылдызына тутуп, оба барярды. Онуң ызындан гелйән ёлдашы отуз яшларындакы гаража, гөйдүжек адамды. Онуң ады Бердиди. Лакамы шагалды. Берди шагал мәхнет атың үстүнде зордан гөрүнйәрди. Эллери, аяклары чаганыңкы ялы херекетдеди. Шу баршына-да онуң аладасы гүйчлүди. «Ёлбарс готур бир зат дийсе эшитмән галайлмайын, бир айданыны ики гезек гайталадаймайын» дийип горкярды. Шонуң үчин-де ол бүтин гөвреси билен жам ялы гулага өврүлипди.

Ёлбарс готур ардынды. Берди шагал онуң геплежек боляндыгыны аңлады-да, эл-аякларыны бир генси херекетлендирип, атыны дебсиледи, Ёлбарс готурың деңине етип, сүрүп уграды.

— Ол харамзада обасында тапдырайса ягшы... Болмаса, оны гөзләп эглеимели боларыс — дийип, готур дегирменин сеси ялы ёгын сеси билен гүңлеч сөзледи.

— Бардыр, бардыр... Обасындадыр, Ёлбарс ага... Хич зады гайгы этме... Бу гүнлер оңа «бәри гел» эдйән ёкдур...

Берди шагалын сеси-де гөвресине лайыклы, чыбының сеси ялы инчеди.

Ёлбарс готур парахат, гамлы гүммүрдеди:

— Хава, сениң сөзүңем жаны бар, шагал. Инди ол юртда той-томаша галдымы, зат галдымы... Балчабик хемме задын соңуна соган экмедими нәме... Ине, хан агамыз Дамладан башбитин доланып геленден соң, юрды тәзеден эле алгандан соң, той-томаша онсоң башланар...

Ёлбарс готурың соңкы сөзлеринден Берди шагал бирхили ынамсызлык, гамлы әхең эшитди. Шонуң үчин-де оңа гөвүнлик бермек ислейән ялы:

— Агзыңдан худай эшитсин, Ёлбарс ага... Айданың гелсин — дийди.

Бирсалым дымшып гитдилер. Берди шагал бир сагатдан соң нәме болжагы барада өмүр пикир эдип гөрен адам дәлди. Ёлбарс готур ондан хем бетерди. Ол шу минудың өзүнде алян деми билен яшаярды. Шуның нетижесинде булар гелжек-гойжагың пикирини этмән,

диңе шу табшырыгы пәхили эдип, берлен вагтың ичинде ерине етирип болжакдыгы билен гүмрадылар.

— Биз гумдан чыкып-чыкманкак әхли затларымызы бир ерде гизлемели боларыс, шагал. Диңе гоюн-голтугымызы ок билен нагандан долдурарыс. Онсоңам атларымыза сазак йүкләп, гөни ол харамзаданың өйүне бапарыс. Шейтмесек бизи танарларам, тутарларам. Тутайсаларам этимизи чише дүзерлер...

— Макул гүррүң, Ёлбарс ага... Әй, түвелеме худай өзүңе пәхим-ә беребилипдир, Ёлбарс ага.

— Ол өйүнде тапдырса не ягшы, тапдырмаса бизиң ягдайымыз кын болар. Обадакы харамзадаларың бири танамаса, бири танар. Онсоң дат гүнүңе, шагал. Бизи өрән ховплы ише иберди хан какамыз...

— Гояверң, гояверң, Ёлбарс ага. Агзыны хайыр ачавери... Мениң өзүм-ә сениң бар ериңде яг ийип, яланач ятарын. Сениң пәхимиң бизи әхли беладан горар...

Берди шагалың сеси инче-де болса, Ёлбарс готура гүйчли тәсир этди. Ол хум ялы чишди. Өзүниң гөзүниң өңүнде, өз әхмиети бирнәче эссе бейгелен ялы болды.

— Әй, хава-ла, хеммесиниң бир алажы болар-ла, шагал! — дийип, өзүне гөвнүетижилик билен гүммүрдеди.

Шейле дийсе-де, Ёлбарс готурың инжиги сандыраярды. Хан Бедиркентден гума гачалы бәри онуң атлылары йүзлериңи гижә тутуп, йыгы-йыгыдан оба чозярдылар. Мекдеплери отлаярдылар. Тәзе ачылан дуканлары талаярдылар, сачларыны өсдүрен мугаллымлары ата сүйредип өлдүрйәрдилер, совет ишгәрлерини хелак эдйәрдилер. Аз вагтлы, гызгалаңлы уруш эдердилер. Соңра большевиклериң депгисине чыдап билмән гума, гелен ызларына тарап гачардылар. Йөне бу затларың хич бирисине Ёлбарс готур гатнашманды. Ол мыдама гумда, ханың янындады. Онуң важып табшырыкларыны ерине етирйәрди. Гума гачылалы бәри Ёлбарс готурың бу ерлере биринжи гезек гелшиди.

Адам өлдүрмеги эшекден палан алан ча гөрмесе-де, Ёлбарс готурың өзүниң өлеси гелмейәрди. Гумдакы аламанчылыга, чапавулчылыга гидип геленлериң гүррүңини сындырман диңлейәрди. Оларың сөзлерине гөрә оба барар ялы дәлди. Ол ерде балчабик диен бела агзыны ачып дурды, хан атлыларындан гөзүне илени ювудярды, оба адамларыны диңден чыкарыпды, хеммәни орса өврүпди, «Гызыл таяклылар, самоохран» диен

белалары дөредипди. Ине, тишлап, гачып гайдан или барада Ёлбарс готурың билйән затлары шуларды. Онсоң, оба голайлашдыгысайы онуң инжигиниң сандырамасы тебигы затды. Эгер-де бу сапаркы буйрук башга биринден чыкан болса, элбетде, Ёлбарс готур деррев ханың янына барып, өз ерине башга бирини ибердерди. Йөне бу сапаркы буйрук — ханың хут өз дили билен, Ёлбарс готурың хут өзүне берлен буйрукды. Дүйн хан оны чадырына чагырды:

— Ёлбарс батыр, көп вагтлардан бәри гулагымыз түпең сесинден башга сес эшиденок. Ягдай нәхили-де болса гулаклары бир арассалалы. Сен гит-де, Чувал багшыны гетир. Ере гирен болса гулагындан чекип чыкар. Асмана учанам болса аягындан чекип дүшүр-де, өңүңе салып алып гел. Бахана тапып гелмесе-де, башының өлүмли, малының таланлыдыгыны оңатжа эдип дүшүндир...

Буйругың соңкы сөзүни эшиденде, Ёлбарс готурың башга бирини ибермек барадакы умыды өчди. Бу сөзден соң геп-гүррүң болмалы дәлди.

Ол шейдип хем ёла дүшди. Шейдип хем хәзир онуң инжиклери сандырап баряр. Ёлбарс готур өзәлден гөвнүне дүвүп гелши ялы этди-де, Берди шагалың өз-өзүне болан ынамыны артдырды, гөвнүни жошдурды. Гумуң демиргазык четине етенлеринден соң дөрт төверегине гол яйрадып отуран сазагың ашагында отурып чай ичдилер. «Герекмежек» затларыны сазагың дүйбүнде гөмдүлер. Өңки айдышлары ялы голтукларыны нагандан, окдан долдурдылар. Атларың-да, хашамлы зерлерини көне-сана затлар билен чалшырдылар. Ёлбарс готур голтугындан бир гулач елйыртан яглыгы чыкарып, энегине чекип сарады. Онуң рениде ялы галың йүзүниң этлери чекге сүңклериниң үстүнде ялы, юмрук ялы болуп жемлендилер, ала гөзлерини юмара гетирдилер. Оны танар ялы болмады.

Берди шагал тов берлен резин оюнжак ялы болуп, онуң дашында бөкжекледи. Йүрегиндәки гуванжыны чыбын сеси билен дашына чыкарды:

— Ине, пәхим! Ине, парасат! Ёлбарс ага, инди сени дограм эжең хем танамаз. Эй алла, акыл диен заты бержек адамына-ха гайгырман берйән экениң-ов! Ёлбарс агамыза акыл-а берип билипсиң... Түвелеме, түвелеме!

Бу сөзлерден соң Ёлбарс готур хондан бәрси болуп,

төверекдәки гум геришлериниң арасына сыгмады. Ол йүрегиниң жошгунына өңкүден-де бетер бат берип, Берди шагалың-да даш гөрнүшини гөвнежай безеди. Берди шагал эли хасалы, бойны бидөвлет кәдили галандара өврүлди.

Гиже шу ерде ятдылар. Эртеси Гүн догманка туруп, атларына сазак йүкләп уградылар. Гүн сүйр депә чыкан вагтлары Акдепәниң деңинден гечдилер. Гүн батып гаранкы дүшүберенде гарадашлы обаларының четинден гирдилер. Ятар вагтлары Чувал багшының тамының өңүнде пейда болдулар.

...Отуз бәш яшларындакы орта бойлы, инчемик, инче йүз, гечи сакгал Чувал багшы агшам нахарыны эдинип, гелен-гиден болмаңы үчин ятмагы гөвнүне дүвүп, эллерини чокайының багына яңы етирипди. Эдил шу вагт дашардан ат аягының сеси эшидилди. Чувал багшы тисгинип гитди. Чокайындан элини чекип алды-да, бөврүни дикиледи.

Дашардан онуң гулагына:

— Багшы өйүндеми? — диен гүйлеч сес эшидилди.

Багшы бу сеси танадымы-танамадымы, бу белли дәл, йөне вели, бу хайбатлы, ёгын хем-де гөдек сес бүтинлейин онуң кейпини гачырды. «Алла жаным, бу сес голай-голтумың адамының-ха сеси дәл. Хернә худай бетеринден саклаверсиң» дийип, Чувал багшы ериндан ховсалалы турды. Гапа тарап бир әдим әтлап, ене-де сакланды. Оннча кешекли дүе ялы болуп, Ёлбарс готур Берди шагалы ызына тиркәп ичерик гирди. Саглык-аманлык сорашмага башланманка Ёлбарс готур яглыгыны айырды. Онуң йүзүниң юмрук ялы дүвлүп дуран этлери язылып гитди. Чувал багшы шундан соң мыхманыны таныды, онуң үстүнден бир челек бузлы сув гуйлан ялы болды. «Нәме этмели?» диен сораг пейда боланда, багшы өзүне зор салды. Өй-өйди. Мыхман-мыхманды. Түркмениң урп-адаты хем өзүниң долы гүйжүнде.

Ожагың башына өврүлдилер. Ядав, ач-сувсуз мыхманлар ямаи алгылы ялы гөзлерини гапы билен гап-бөвре дикдилер. Чай, сачак гелди. Мыхманлар сеслерини чыкарман, гелен затлар билен мешгул болдулар.

Чувал багшының халы перишанды. Ол ере сәнжылан сансыз кәп инңәниң үстүнде отуран ялыды. Гымылдап хем билмейәрди. Келлесиниң ичи кервенсарая дөнүпди, пикирлериң бир топары гелип долярды, бейлеки бир топары чыкып гидйәрди. Эмма ол багшыды, ил

17 Заказ № 4135.

адамсыды. Мыдама той-томашада, оюн-шагаланың ичинде болярды. Ол муңа әдик эдипди. Шу зерарлы ол өйүне гелени-де гүлер йүз билен гаршыламалыды. Бу адатды. Хер ким гелсе-де шейтмелиди. Эмма бу гелениң кимдигини Чувал багшы ягшы танаярды. Онуң хәзирки ягдайыны-да ягшы билйәрди. Чувал багшы тәзе дурмушы халк билен биле макуллады. Кабул этди. Ёлбарс готур халкың-да, Чувал багшының-да терсине гитди. Диймек, хәзир Чувал багшы өзүниң, халкың, тәзе дөвлетиниң ганым душманының өңүне сачак атыпды. «Мунуң өзи әвет зәхерли йыланың өңүнде сүйт гояна меңзейәр» диййип, багшы өз ягдайыны кесгитледи. «Нәме этмели?» Ашаклык билен оба шурасына адам ибермелими? Эгер шейтсем, бу чалажа аңса, онда мениң-де, оба илатының-да дат гүнүне! Бу адамда рехим шепагат ёк...»

«Ханы сакавың соңуна середели» диййип, багшы өз яңындан нетиже чыкарды. Ол мыхманының хайсы гуладан гечйәндигини аныкландан соң, херекет этмеги йүрегине дүвди. Шейле ягдайда отуран адам өзүне зор салып, йүрегиниң гаршысына гидип, мыхманының «гөвнүни тапмак үчин» йылгырярды, якымлы сөзлер айдярды, гумдакыларың хал-ягдайлары барада сорашярды. Сачакдакы чөрек азаландан соң, ызлы-ызына ики-үч чәйнек чай ичевден соң, Ёлбарс готурың аңырсына оба гонды. Гөзлери ерине гелди, маңлайы чыгжарды, жайын ичини гүммүрдедип, шейле диййди:

— Мениң гелшим гаты гыссаглы, Магтымгулы ага. Хан какам: «Чувал багшыны ерде-гекде болса тапып гетир» диййди. Бирки чәйнек чай ичилер салым дем-дынжымызы алалы. Онсон сен бизиң ызымыза дүшмели. Хан какамызың гулагының посуны ачып гайтмалы боларсың...

«Хан какаңың гулагы өмүрлик тапылайса болмаярмы» диййип, Чувал багшы ичинден газаплы пикир эдип, даш ындан йылгырды:

— Батыр, сен бизе эгирт улы бегенчли хабар гетирдиң. Гурбанмәммет сердарың дердине ярасак, бизе башга нәме герек! Мунуң ялы хеззет-хормат хер гарамага етдирип дуран зат дәл ахыры. Ионе...

Ёлбарс готурың токуртга ялы гиң бокурдагында бирхили душнуксыз сес эмеле гелди. Гөзлерини аларды, багшының йүзүне серетди

— Хан кака чагырансоң ол, «йөнөң» нәме? Я сенем

ныркыңы үйтгедип йөрмүң? Ондан йүз өврүп йөрмүң. Эртеки гүн пушман этмели болайма... Айтмады диййме... Ол бу сөзлериниң ызына әдиги боюнча «харамзада» диен сөзи-де гошмак иследи. Эмма илиң гуванжы болан адамың йүзүне бакып, шейле диймәге онуң дили бармадымы я-да чогуп гелен гахары зерарлы бу сөзи ювутдымы, гараз, зордан дилини дишләп сакланды.

Багшы ягдайың иң соңкы дережә гелип етендигини аныклады. Инди дине ярага япышаймакалык галыпды. Шонуң үчин ол: «Герек вагты алып өтәйдер ялы, мен нәме сокудашымыкам» диййип, ичини геплетди-де:

— Ёлбарс батыр, яныңың гыжакчысы болмаса, мен жөвен горпын огланлардан говы дәлдирин. Шуны душүнмегиң герек, агам — диййди.

— О харамзаданы ер ювутдымы? — диййип, Ёлбарс готур ожакдакы ода середип отурышына Сапар гыжакчы хакында гүлеч сорады.

Бу сөзе багшының аңырсы бәрик гелди. Сүйт ичип отуран йылан ганрылып, бармагындан агыз салан ялы болды. Эмма бу вагт бу хунабаны ювутмалыды. Багшы шейле хем этди. Ол гамлы әхең билен дүшүндириш берди:

— Дүйн Сапар гыжакчының якын гарындашларындан бириси арадан чыкды.

Гыжакчы пахыр гам-гуссаның ашагында ики букүлип отыр. Агам, шу зерарлы болды, мениң гидип билжек дәл диййип айданым. Мусулманчылыкда айдым билен өлүм бир ере сыганок ахыры. Сиз ялы пәхимли серкерделер муны бизденем говы билйәрлер ахыры, агам...

«Пәхимли серкерде» диен сөз Ёлбарс готурың чекечеке үзүлере етирен киршини бирнеме говшатды. Эмма бирден, шол вагтың өзүнде ене-де онуң йүрегинде ховсала пейда болды: «Мен бу харамзаданы алып бармасам, хан какамың гөзүне нәдип гөрнейин? Ёк, эгер Сапар гыжакчының хер кими өлен-де болса мен буларсыз Дамла барып билмерин» диййип, Ёлбарс готур гевнүни бире баглады.

Жайың ичи гүммүрдәп гитди:

— Мен сизи ата сүйредип әкитмелем болса әкитмели. Сен хан какамызың бәш-үч гүн гума чекилени билен ондан дындым диййп пикир этме. Ол пәхимли серкердедир. Ол гума-да бир себәп билен чекилендир, ягны, меселемки, сонра ымыклы гелер ялы болуп чекилендир. Хан какамыздан гачып гутуласың ёк. Гараз,

өзүң бил, соңунда дуруп билсең... Бизинки саңа аманат гүррүңи гетирип табшырмак, галаны өзүң билен Чувал багшы...

Соңра ол палавың башында хем көп гүрледи. Хайбат атды. Чувал багшы көпи гөрен, көп говгалары башындан гечирен адам боланы үчин, Елбарс готуры оңат танаянлыгы үчин өз өңүнде, ожагың башында айдылян сөзлер нәче төдек болса-да, нәче агыр болса-да олары чекмеги йүрегине дүвди. Башга алач ёкды. Эмма велин, пәхимли, акыллы адам үчин, сунгатың бейик уссады үчин бу сөзлер гаты агырды. Шонуң үчин бу отурышма вагтында багшы бирнәче яш гаррады. Ол белент башыны ашак эгипди. Гиң маңлайы хердемсайы ере голайлашып барян ялыды.

Елбарс готур ийип билениңи ийди. Ичип билен чайыны ичди. Ахырсоңы хич зат чыкмажагыны биленден соң, атланмакчы болды:

— Хава, Чувал багшы, ханың газабының өңүнде өзүң дурарсың. Инди бизе ругсат бер, биз ёла дүшели. Ёлоглы ёлда ягшы дийлипдир.

Чувал багшы әхли гүйжүни жемләп, йүрегиндәки чогуп дуран газабыны басды:

— Батыр мен болшуны болшы ялы айтдым. Сенден бир товакгам бар. Саг-аман Дамла доланып бараныңдан соң, хан агамыза болшуны-болшы ялы айт. Гөвүн-киңе этмесин. Ара бир азрак вагт салып, мен барарын. Хан какамыз тә «болды» диййәнчә оңа айдым айдып берерин...

Елбарс готур жогап бермеди-де, өңки сыпатына гирип, «галандарыны» ызына тиркәп ёла дүшди.

Чувал багшы тамың өңүне чыкып, «мыхманларыны» угратды. Елбарс готур сува атылан даш ялы болуп, гараңкының ичине чүмүп гитди...

* * *

Елбарс готур дуры сувы буландырып гитди.

Вагт нәхили-де болса, обаның ичи хер хили говгалардан долы-да болса, Чувал багшының өз майдалына гидип отуран дурмушы барды. Бала-чагалары гургунды. Ери, сувы өз элиндеди. Мал-гарасының башы битинди. Өзи-де рахатды. Ёне велин, гүм тарапдан ховатырлы хабарлар яйранда, оба ичине горкы аралашанда, багшы обаның бейлеки адамлары билен бирликде

«гызыл таяклыларын», «самоохранларын» атлыларының көпрәк жемленишен ерлерине гелерди. Бала-чагаларыны бу ерде галдырып, өзи гезе гөрүнмән, тамының төвереклеринде гаравулчылык чекерди. Шейле-де болса бу дурмушды. Өз акымына гидип отуран дурмушды.

Багшы «мыхманларыны» уградып, жайына гирди. Ол нәхили гиренини, ниреде отураныны билмән, башы айландырылып гойберилен адама өврүлди. Ханың өз ызындан Елбарс готуры ибермегиниң өзүниң агирт улы манысы барды. Багшы ожагың башына гечди-де, элине аташгир алып, яман галан кесиндилери ожагың ортасындакы чогуң үстүне үйшүришдирип уграды. Бу эдип отуран ишинден онуң хабары ёкды. Онуң аташгир тутан эли пикирден ыгтыярсыз, өз ыгтыярына херекет эдйәрди. Багшы Елбарс готурың гелмеги билен, өзүниң гитмәндигиниң делилини терезә салып өлчәп гөрди. Эгер адат боюнча, адамчылыгын шертлери боюнча серетсең, терезиниң багшының делили салнан тарапы хас агырды. Бу шейледи. «Эмма Җүнейит хан адаты, адамчылыгы билйәрми, нәме... Мен айылгаңч, чыкгынсыз бир ягдайың гужагына долайдым герек» дийип, Чувал багшы хопукды. Онуң бирбада деми-демине етмеди. Элиндәки аташгири ожагың башына гачды. Шаглап гелен дер маңлайындан сырыгып гитди. Шу вагт гапы ачылды. Багша чай гетирдилер. Ол ики элини ёкары галдырып:

— Әкит, әкит! — дийип гыгыранда, онуң кичижик гөзлери гиңден ачылды, гечи сакгалы титрап гитди. Чәйнек шолбада гөзден гайып болды. «Мен нәдәйдим? Мен өз аягыма өз элим билен палта урдум. Хан, әлбетде, менден ар алар. Бир гиже Елбарс готур ялы дөрт-бәш саны келлекесерини иберип, мениң өйүми ер билен егсан эдер. Өзүми, бала-чагаларымы гырар. Шунча йыллап депәмизде гылыч ойнадып гелен хан, бу гезек гылыҗыны мениң машгаламың депесинден индерер. Худай сакласын... Сапардан башга гыжакчы ёкмуды нәме! Ярар-ярамаз бирисини алып, яңкы желладың ызына дүшүбермели экеним. Вах, адамың келте гайдян ери боляров...»

Асманың йүзүни тутуп угран булудың барха гоялып урайшы ялы, Чувал багшының йүрегинде пейда болан ховсала-да хер демсайын гүйжейәрди.

Багшы отуран кечесиниң ашагында йылан гымылдан ялы болуп, ожагың башындан сычрап турды. Өйден

ховлукмач чыкып, гөни Сапар гыжакчыныңка уграды. Гиже совукды, гөзедүртме гараңкыды. Чувал багшы аягыны басан ерини сайгармаярды, йөне эндиги боюнча таныш ёдадан йөрәп барярды.

Сапар гыжакчының өйүнде, өлүгсиже дашчыраның төверегине үйшүп, ясы телпек, тегелек йүзли, сакгаллы, сакгалсыз бәш-он саны адам өлениң говы адамдыгы барада юваşжа сес билен гүррүңлешип отырдылар. Гапы түйселей ачан ялы болуп шакырдап ачылды. Ичердәкилер агыр башларыны еңиллик билен гөтерип, ишиге серетдилер. Сапар гыжакчы ичерик күрсәп уран Чувал багшыны зордан таныды. Ол реңки ак там болан багшыдан өзүниң овадан гөзлерини айрып билмән, аяк үстүне галды:

— Багшы ага, эйгиликмидир? Төре геч!

Бейлекилер-де шол бада еринден туруп, гайра-гайра чекилдилер, багша төре гечмәге ёл ачдылар.

Багшы гөркезилен ере гечип, чөк дүшүп отурды. Соңра бейлекилерем отурдылар. Инчемик, гөрмегей йигит Сапар гыжакчы бейик багша, онуң инче сенедине, адамчылыгына ченденаша белент хормат гойярды. Багшының гапыдан гирен вагтындакы йүзүне гөзи дүшенден Сапар гыжакчының хушы башындан учды. Себәби ол Чувал багшыны хич вагт бейле ягдайда гөрмәнди. Шонуң үчин-де ол ызыны үзмән:

— Эйгиликмидир, багшы ага? Эйгиликмидир, Магтымгулы ага? — дийип, бар үнсүни багшының агзындан чыкжак илкинжи сөзе берипди.

Багшы Сапар гыжакчының өйүнден Гүн батып, гараңкы дүшен вагты гидипди. Отуранларың бирнәчеси өңкүлерди, бирнәчеси тәзе гелипди. Тәзе геленлер билен саглык-аманлык сорашанындан соң, Чувал багшы чагырылмадык мыхманлар хакында, оларың гетирен хабарлары хакында, өзүниң берен жогабы, Елбарс готурың бу жогаба енсесини түйнердип гидиши хакында бирин-бирин гүррүң берди.

Ол ховсалалы гүррүңини шу сөзлер билен гутарды:

— Адамлар, худайың маңа хич бир зады аңсатлык билен бермәндигинден өзүңизиң хабарыңыз бар. Назар багшының янына барып, бойнумы бурапымы, үч гезек онуң маңа пата бермәндигини-де ягшы билйәрсиңиз. Бужагаз ере, сува нәхили етендигими хем билйәрсиңиз. Ине, шу затларың хеммеси хәзир сал үстүне мүнди. Гөрүп дурсуңыз, Жүпейит хан гөвнүне ярамаян адамсыны бир гижәниң ичинде дүнйә гелмедик ялы эдйәр отурыберйәр.

Отуранлар улудан демлерини алып:

— Хава, хава... — дийишип, агыр башларыны яйкадылар.

Багшы довам этди:

— Индики гезек бизе гелип етәйди герек... Мен хич затдан горкамок. Йөне вели, гурбумың чатдыгыча бирази вагт ил-гүнүң дердине ярайсам диен тамам барды. Тәзе хәкимиет хем айдым-сазы ямаң гөрмейән болмага чемели. Ине, онсоң шу вагтлар болмасы бир иш болуп дуруберсе, гатыр агыр дегжек...

Сагъ яң чеккесинде бойдан-баша тыг ызы узалып гиден, гара, ясы телпегиниң чүмре геен яшулы енсесини гашады:

— Багшы, маңлая языландан гачып гутулжак гүманың-а ёкдур вели, белкет, бейле зат сениң маңлайыңа язылан дәлдир. Ил-гүнүң дерди үчин дөрән адамлара худай узак өмүр берермиш. Сен болсаң шол адамлардан. Шол зерарлы-да бу ягдайдан аңсадрак бир чыкалга тапылар. Гелиң, шонуң маслахатыны эделиң.

Яшулының сөзлери адамлара гурп берен ялы болды.

Чувал багшы ашак бакып, элиндәкиже чөпи билен ожагың башыны чызышдырып отуран Сапар гыжакча йүзленди:

— Сапар, хей, голай-голтумда кеманчаны гыжага сүйкәп билйән ёкмы?

— Бәр... — дийип, Сапар гүнлеч жогап берди.

— Нириде — дийип, соранда, Чувал багшының кичижик гөзлери умыт билен ягтыланып гитди.

— Шу ерде...

— Ким?

— Мен...

Магтымгулы багшы башлыклайын өйдәкилериң хеммеси өз гулакларына ынанман, назарларыны Сапара тарап өвүрдилер. Чүнки буларың хич бирем якын адамсының хениз үчүни бермедик гыжакчыдан бейле сөз эшидерис дийип, пикир хем этмейәрди.

Сапар гыжакчы ере бакып отурышына башыны галдырман гепледи:

— Адамлар, ылайта-да багшы ага сен гулак гой. Сениң башыңа бир иш дүшенде, гарадашлыгың хич бириниң чете чыкып, элини говшурып дурмажагы белли.

Шонуң үчин-де мениң бу сөзүме хич бириңиз гең галмаң.

Өлен өлди. Худайың халаңы шолдур. Ятан ери ягты болсун, пахырың. Биз дирилериң узак яшамагы үчин чалышсак, өлүлериң җаныша улы хормат гойдугымыздыр. Шонуң үчин Сапар гөвнүне гетирер диен чигит ялы гам ийме-де, хачан гитҗек болсаң, маңа хабар етирәй, багшы ага. Мен шол демде ябымы эерләп ызына дүшерин. Сени башга бири билен ол ере — аждарханың агзына иберип, Сапар бу ерде аркайын галар диййп, пикир этме. Онсоңам хер киши сениң гашыңа гечип, кеманчаны элиңе алмага йүрек эдип билмез. Өзүм дирикәм хич адама бейтмәге ёлам бермерин.

Гыҗакчы отуран адамлары екән-екән назарындан гечирип:

— Адамлар хәзирки дүшүлен ягдайың асыл маңысына долы дүшүнййәрлер. Онсоң хич ким мениң бу сөзлерими гең гөрмез — диййди.

— Макул гүррүң — диййп, адамлар агырлык билен баш атдылар.

Чувал багшы Сапар гыҗакчының йүзүне миннетдарлык билен серетди... Эртеси даң билен Чувал багшы атланды. Атының җылавыны чекмән, Йылаила гелди. Район эдараларының хич бириси хениз ачылманды. Ишиң башланмагына гарашмага багшының йүреги такат бермеди. Ирден бириниң өйүне бармагы нәче кын гөрсе-де, башга алаҗы болманы үчин ревкомың башлыгының өйүне барды.

Сачы, сакгалы яңыҗа сырылан, ёгын муртлары гулакларына етейин-етейин диййп дуран, гызыл йүзли, ала тахялы даяв Рейимов деврүң бейик сенеткәрини агзына етирен кәсесини ерде гоюп, өр туруп, улы хормат билен гаршылады. Ики эллән гөрүшип, багшыны төре гечирди. Саглык-аманлык сорашмак бирнәче вагт алды.

Багшы башына дүшен иши хич бир задыны гойман долы суратда айдып берди. Душманың ясавулларына чай-нахар берендигини, муны башга хили алаҗы болмансоң эдендигини, атлы иберип, бу ере хабар берип, олары тутдурмага хич хили ёл тапмадыгыны, эгер-де шу иши үчин тәзе хөкүмет тарапындан җеза берилйән болса, онда ол җезаны гынанман чекҗекдигини айтды. Соңра шейле диййди:

— Башлык ага, мен барып, оңа бәш-үч айдым айдып бермесем болмаз. Сен гынанма-да маңа ругсат бер. Сизиң ишиңиз кән, аладаңыз башыңыздан агыр. Эгер мен гитмесем, ол йыртыҗы мөҗек сизиң ишли вагтыңызы аңтап, бизиң обамыза дөкүлер. Мени-де, иля-де харап эдер. Ямандан боюны сатын ал диййпдирлер. Говусы шейтмекдир.

Рейимов пәхимли гүрледи:

— Багшы ага, гит. Өзүңем тиз гит. Алдаңың оңуң ызына дүшүп гиден гарыплары кән. Олары Җүнейит хан багша чагырармы-ёкмы, ол белли дәл. Йөне олар бир сеңцер болуп, Дамланың дашына айланып отурандырлар. Ине, айдым айданда шолар хем эшидер ялы эдип, өрән белент сес билен айт. Белки, сениң айдымың оларың йүреклериндәки дуйгуларыны оярар, ызларына гайтмакларына себәп болар.

Багшы толгунды:

— Агзыңдан худай эшитсин, башлык ага. Белки, шейле болаяды-да... Ёгсам обадакы хаңлап ятан тамлара гөзүң дүшенде ийиниң дикенеклап гидйәр. Айдан сөзлериң өрән җай сөзлер, башлык ага, олары дога эдип, бойнуңдан ассаң хем аз... Мен олара бу сөзлери айдым билен, үм билен етирерин...

— Йөне вели, багшы ага, сересап болгун. Сен күлли түркмене хова билен сув ялы герек адамсың. Шуны хич вагт ятдан чыкарма. Ислесең яныңа бәш-он адам гошайын. Пикир эдип гөр...

Багшы бу мәхре, алада өңкүден-де бетер толгунды. Ол бирнәче минутлап геплэп билмән, гулгунып отурды. Соңра өзүни растлап:

— Ёк, башлык ага, мен хүнәрими ёлдаш эдинип өкидйән. Адам герек дәл. Яным адамлы барсам ол мени-де, адамлары-да дири гойбермез. Гой, нәме болса өзүм гөрейин...

...Елбарс готурың ызысүре диен ялы Магтымгулы багшы хем гума уграды.

Атың үстүнде башыны ашак салып отуран Чувал багшының ызындан бүтин дуркы билен гамлы, сус гернүшли Сапар гыҗакчы сүрүп барярды. Атлар гөйә үстлериндәки эелериниң суссупеслигине гынаняң ялы, оларың дертлерини пайлашмак ислейән ялы болуп, хаяллык билен аграс әдим урярдылар. Ызда, обаның четине чыкып, булары ёла салып гойберен илдешлери ики атлы өркүч-өркүч меле чәгелериң ичине сиңип гидйәнчәлер бир болушларыны үйтгетмән, гарап дурдулар.

Илдешлер гөйә бу ики атлының болуп барышларының суратыны йүреклерине мүдимилик язмак ислейәне меңзейәрдилер.

Бирнәче гүн ёл йөрәнден соң, ики ёлагчы гелип, ханың чадырының голайында ат башыны чекди. Ил ичинде, Чувал багшы гелип бир өйүң гапдалында ат башыны чекенде, төверек-дашдан яш-етгинжеклер, улы адамлар ылгашып гелип, онуң атының жылавындан япышардылар, өзүни атдан гөтерип диен ялы дүшүрердилер. Ниреде отурдып, ниреде турузжакдыкларыны билмездилер. Эмма ол хәзир бирнәче вагтлап, делмирип, дөрт тарапына гарап дурды. Ханың чадырына тәзеден гөз айлады. Чадыра гирип чыкянлар барды. Олар дараклыкларына басып гирйәрдилер, дазырдашып чыкярдылар. Соңра багшы Дамла гуюсының ат гайтарым төверегини тутуп отуран, гара көмелек ялы өйлери сынлады. Өйлериң аралары эревде-беревликди. Багшының геленини гөрен, оны танан огланлар ойнап отуран гумалакларыны этеклерине салып, өйли-өйлерине ылгадылар: «Багшы гелди!» «Чувал багшы гелди!» диен сеслер гуш сүрүси ялы болуп, сеннериң депесинде гаймалашярды. Бу сес гулакларына деген адамлар Ай гөржек ялы болуп, өйлериниң өңүне ылгашып чыкдылар. Оларың өңъетени багшыны депесине тәч этмәге тайынды. Эмма Чувал багшы ханыңка гелени үчин хич ким ол ере барып, багшыны ызына тиркәп гайтмага йүрек эдип билмейәрди. Багшы өз болуп дурушындан утанды:

— Сапар, мунуң-ха өвзайы бозук... Хернә соңы хайыр болсун-да...

Болуп дурушларына багшыдан бетер утаныпЮ ер ярылман, ере гирип билмән дуран Сапар гыжакчы хашамлы гамчысының ужы билен ериң гашыны тыркылдатды:

— Худай бардыр, багшы ага...

Багшы хас ынжалыкдан гачды:

— Болмаса, Сапар, ол өйлериң бирине барайсак нәдйәр?

— Өзүң бил-дә, багшы ага, мениң саңа акыл берерлик гүйжүм ёк.

Бу арада ханың чадырының төверегиндәки адамлардан бириси хаяллык, улумсылык билен булара тарап йөреди. Ол багшы билен совук саламлашды. Сапар тарапа саламлашмагың дерегине башыны атып гойберди.

Багшы оңа йүзленди:

— Ягшы йигит, бизиң гелеңимизи хана хабар берсең говы боларды.

Ол адам ажымтык йылгырды:

— Хан сизиң гелип дураныңызы эшитди. Сиз хәзир мениң ызыма дүшмели — дийип, илерки чадырларың бирине тарап йөрәп уграды.

Ол адам Чувал багшы билен Сапар гыжакчыны гаже гаравулларының вагтлайынча дем-дынч алян чадырына гетирди. Бу ерде ики саны йыртык кече билен ерчилимден башга хич зат ёкды. Багшы «бисмилла» дийип келлесини ичерик соканындан онуң бурнуна агрыс урды. Ол өзүниң хан тарапындан масгара эдилйәндигине, гүлкүнч ягдая салыняндыгына деррев дүшүнди. Ол шуңуң билен бирликде хем элинден хич задың гелмежекдигине-де дүшүнди. Шонуң үчин-де такдыра тең берип, башга геленини чекибермеги йүрегине дүвди.

Булары бу ере гетирен адам абыр-забыр эдип, чадырың дашында дуран еринден бирки адамың адыны тутуп гыгырды. Бирсалымдан ичи дөрт саны гатаи гилден жөвен загаралы сачак, ики чәйнек чай гелди. Ол адам, хызматкәрлер бу затлары гетирип чыкып гиденлеринден соң ичерик гирип, чоммалып отурды.

Хорлук басан багшының сеси титрәп чыкды:

— Ягшы йигит, ара өлүм дүшенден соң биз Елбарс батыр билен биле гелип билмедик. Эмма, ине, гөршүңиз ялы онуң ызысүре гелип етдик. Хан какамызың эшитжеги айдым болсун, диңлежеги дессан... Багшыныңкы ил билен.

— Херки зат хумары тутан вагты герек — дийип, янкы адам гөдек жогап берди: — Хумар гечендeн соң онуң гызыгы гачяр...

— Ягшы йигит, биз-ә ягдайымызы дүшүнйәрдик.

Янкы адам багша сен бир зат дийдиңми-диймедиңми хем диймеди, еңиллик билен еринден туруп, гапы килими тутды-да:

— Бир хабар боланча шу ерде болубериң — дийип, йүзүни угрува чыкып гитди.

Багшы-да, гыжакчы-да гаты ядапдырлар. Сувсапдырлар. Шу вагт херси бәш-алты чәйнеги бошатса-да, азлык этжекди. Хер ювдум чай бокурдакдан гечен бадына чөгәниң үстүне гуйлан ялы синип гидйәрди. Эмма вели, ики саны юмрук ялжак чәйнегиң ичи бирденкә бошапды. Агызлар кепәп дурды. Чайлары гутарандан соң, буларың үстүне газап дүндерилен ялыды.

— Тоба худайым, бейле гүне дүшен вагтымыз ёкдула, Сапар — дийип, Чувал багшы бошан чәйнеги лапыкечлик билен аңыррак сүйшүрди.

— Муна-да шүкүр эт, багшы ага... Бетеринден сакласын — диймек билен Сапар гыжакчы келлесини бир тарапа чалажа гышардып, чадырың гапысына умыт билен серетди.

Багшыны бирден алада гуршап алды:

— Мунуң соңы нәхили боларка, Сапар?

— Ягшылыгың умыдында болалы, багшы ага. Белкем, гахары ятышып, доны бирнеме чөзүлер. Йөне велиң, Елбарс готур сениң гелмән галаның себәбини хана етирмедимикә диййәрин. Ёгсам хан бейдип газабына тутмазды.

— Газабына тутмазды, дийсене — дийип, Чувал багшы тирсегини ере берди.

Сапар өз сөзүни багшының нәме үчин гайталандыгына, нәме максат билен гайталандыгына акыл етирип билмеди. Онуң хәзир багшының дүшен ягдайына болан гынанжы әхли дуйгуларындан үстүн чыкыпды. Ол бейик адамың шейдип отурмагының гүнәсини худая-да гечмейәрди...

* * *

Ханың чадырының гайрасындакы улы ойда белент от якылды. Одуң даш-төверегине әхли сеңңерден йыгналаң кичижик, гарыплажык түңчежиклер өрүлди. Ханың адамлары өз мертебелерине лайыклыкда одуң башында халка гурап отурдылар. Биринжи халкада, багшының хас голайында Гурбанмәммет сердар үчин дөрт бәш халы дүшәп, онуң үстүнден-де пер дүшекче язып, айратын жай гойдулар. Онуң жайы хениз бошды. Ёкары мертебели адамлар эййәм биринжи халканы долдурыпдылар. Икинжи халкада кичирәк мертебелилер отурдылар. Үчүнжи халканы атлылар, ясавуллар эеледи. Шейдип хем белент одуң төверегинде улы мәхелле эмеле гелди.

Сеңңерлилере гелиң, гидиң диен болмады. Шол зерарлы-да сеңңериң ичи эредде-берәвликди. Адамлар бири-бирлериниң янларына барып, багша голай сүйшмелими я-да хер ким өз өйүниң гапдалында отурып эшитмелими диен меселәни ара алып маслахатлашярдылар. Олар белли бир карара гелип билмедик болсалар ге-

рек, өйүниң гапдалындакы бейик ерде ойдакы үйшмелене середип отуран узын ак сакгаллы бириниң янына бардылар. Бу адама Режепгулы дивана диййәрди. Ол күлли гарадашлының агызлы, сөзүне гулак салыңян адамларының бириди. Онуң иң говы тарапларының бири-де ол гарыплыгы, ажы гүнлери өзүниң шадыян гылык-хәсиетлери билен басмагы башарярды. Көп йыллар мундан өң Режепгулы оюнлыга салып бир диванәны үсташыр түпеңләп, онуң йыгнан йыгшыранларыны алыпды. Ат дакмага, лакам бермәге өкде адамлар деррев Режепгулының адының ызына дивана сөзүни шапыладып гошдулар. Шондан бәри онуң ады Режепгулы дивана болупды. Бу ат билен оны көп адамлар танаярдылар. Ол гепи-сөзи еринде, өрән пәхимли адамды. Адамлар онуң янына гелип чекенлеринде ол ойдакы дурмушы сынлап, обасыны, өрән гарып-да болса ол ердәки дурмушыны ятлап пикире батып отырды. Адамлар дашына үйшен бадына Режепгулы гамлы пикирлериниң сүрүсини учурып гойберди. Адамлар нәме үчин гелендиклерини айтдылар. Режепгулы олара шейле дийди:

— Эгер биз ата-бабаларымызың айданына уйсак, онда ол ере бармалы дәл. Чагырылан ере бар, отур-да турма, чагырылмадык ере барма, гөрүнме... Эмма бу гезек биз бейдип билмерис. Багшы гызышып уграндан соң ашак дүшелиң. Болмаса багшының гөвнүне гелер. Ол бизиң өз адамымыз. Хан оны бу гүн иле рысва этди. Биз онуң өвезини долмалыдырыс. Гой, ол өз адының бизиң йүреклеримизиң безегидигини билсин...

— Хан бу эдиши билен Чувал багшыны рысва этмеди, өзүни рысва этди — дийип, Режепгулының сакгалдашларындан бириси айтды: — Хан өзүни рысва этди. Эгер эрк элимизде болан болса, мен оны шол делмирип дуран вагты өе гетирип, төрүмде отурдардым. Ики дүйәмиң бирини өлдүрип, бүтин сеңңери чагырардым.

— Вах, диййәниң нәме — дийип, башга бириси сөз гезегини какып алды: — Диййәниң нәме! Ким шу вагтлар оңа соңкужа дөвүм чөрегини бермежек?..

Буларың гүррүңи гызыпды...

Багшы билен гыжакчы хениз хем янкы чадырда гөзтуссаг болуп отырдылар. Оларың ханың чадырының гайрасындакы ойда гөрүлйән тайярлыкдан хабарлары ёкды.

Чувал багшы ер гужаклап отурышына Сапара йүзленди:

— Сапар жан, эгер айдым айтмалы болсак өзүң алып гачавери. Илиң гөвнүнден турайжак, оба-гаралары ятларына салайжак ёллардан тутавери. Биз хана айдып беремзок. Биз шу ердәки бенделериң гөвнүнден турмалы. Реймовын-да табшырыгы шейле...

Бу вагт ясавул гелип, олары алып гитди.

Чувал багшының гөзлери ойдакы белент ода, онуң дашына эгрилишип отуран агыр мәхелле, сеңңериң ичинде йүзләп, эллиләп топар-топар болуп отуран кән санлы адамлара дүшенде рухы гөтерилди. Өзүниң ачдыгына, сувсуздыгына гараман, өкжеси енледи. Ол бегенч билен Сапарың йүзүне серетди. Эмма гөвүн диениң ерән нәзик зат боляр: сеңңердәки көн топарларың ыхлас билен оя бака иңңбермейишлери багшыны гамландырды. «Ол бичәрелери чагыран дәлдирлер...» дийип гамланды. Ене-де өзүне гөвүнлик берди: «Сесимиң барыча гыгырарын. Айдымларымың хер сөзүни олар эшидер ялы эдип айдарын...»

Багшы мәрекәниң бир четинден гирди, ол йөрәп баршына дөрт төверегине баш атып, салам берйәрди. Голайдакы яшулы адамлара элини берип гечйәрди. Мәреке оны совук гаршылады: Багшы гарышык дуйгуларыва эрк эдип билмән, азара галып баршына өзи үчин белленен ере барып етди. Йүзүни ханың бош дуран ерине гарадып отурды. Эдил шу вагт ханың чадырының өңүнде херекет пейда болды. Ики адам чадырың тутусыны гөтерди. Өңден дөрт адам чыкды. Оларың биллери, эгинлери хатардан долуды, яраглары эллериндеди. Бу дөрт адамың ызындан гөк мавут гейиминиң үстүнден силкме ичмегини эгнине атан хан чыкды. Онуң төверегинде ики оглы, белент мертебели дөрт-бәш адамсы барды. Оларың ызы билен ене дөрт яраглы чыкып ханың саг тарапына гечди. Соңкы чыкан дөрт яраглы чеп тарапыны эеледи. Ене дөрт адам чыкып, ыздан йөреди. Хан эпей эдимләп мәрекә голайлашанда, агыла мөжек гирен ялы болды: адамлар сычрап турдулар-да, тә хан ерине гечип отурянча оклав ювдан ялы болуп, дим-дик дурдулар. Соңра отурдылар.

Хан ечүген назарыны төверегине бир хатар айлап чыкандан соң, багша тарап серетди. «Нәтсемкәм... Барып гөрүшсеммикәм?..» дийип, азара галып дуран Чувал багшы бирден батырлык этди-де, хан билен гөрүшмек үчин оңа тарап йөреди. Хан муны гөрен бадына гашыны чытып:

— Бу ерлере гелмәге-де вагт тапян экениң-ов... Гелениң чының болса, отур-да хүнәриңи гөркезибер — дийип, ажысыны пүркди.

Чувал багшының дөшүнден түпеңленен ялы болди. Ол өзи билен ханың гөрүшмек ислемейәндигини эшиденден соң, эдеп билен ызына өврүлди-де, ерине гечип отурды. Дутарыны дүзүп башландан Сапарың йүзүне серетди. Гыжакчының овадан, уллакан гөзлериниң окарасы долупды, кеманча, гыжагың гулакларына япышан эллери титрейәрди. Чувал багшы сазы дүзүп отурышларына:

— Мерт бол — дийип, ювашлык билен Сапара гөвүнлик берди.

Ене-де ханың сеси эшидилди:

— Элиңде барыны эдип айт. Арканы орса дирәп гелешем болсаң, сен хәзир бизиң ыгтыярымызда. Биз болсак өз голастымыздакылары маймын эдип ойнатмагы-да башарярыс. Ер билен егсан этмеги-де...

Ханың берен вадасына долы дүшүнен багшы, диере башга зат тапман: — Ишалласа, гөвнүңден турар ялы эдип айдарыс, хан ага — дийип, газма дутарың гапагына какды...

Хова совукды. Асманың йүзи арассады. Йылдызлар улы хем-де нурлуды. Бирсалымдан мәхнет күмүш жам ялы Ай эмай билен асмана галды. Гум аграс дем алып ятырды. Чагырылмадык сеңңерлилер голая гелип чәгәни ясаяндылар.

Чувал багшы янында чай берип отуран яшула:

— Агам, мениң чайымы етиревери — дийип йүзлендди.

Багшының чәйнегиниң ичине юмрук ялы тирьек атыпдырлар. Чәйы-да гайгырман атярдылар. Багшы бәш-он айдымдан соң агыздырыгыны чейнәп дуран чапылян ата дөнди.

Хан бир болшуны бозман, багшыны диңлейәрди. «Бейле багшы хениз дүнйә гелен дәл болса герек. Аперин сениң уссатлыгыңа. Йөне мен ер-юрды ташлап гайтдым. Юртдан элими ювуп чыкдым. Сен инди дине орса хызмат эдип чыканлара айдым айдып бермели. Эмма мен муңа разы дәл. Бирки гүн бу ерде элиңде барыны эдип айт. Бу сениң иң соңкы айдымың болар...» дийип, хан пикир йөредйәрди. Хем-де шу гелен карарыны өз гөзүне макулламак үчин делил агтарярды.

Багшы барха гызярды. Хер айдымдан соң гушагыны чекип даңярды. Режепгулы сеншерлилериң орта гүрпүнде чәгә япланып ятырды. Ол диңлейән айдымларының манысына гөрә бир гөрсең шатланярды, бир гөрсең-де гам лайына батярды.

Чувал багшы гушагыны хас чекип даңды. Ызлы-ызына ики кәсе зәхерли ялы чайы ювдуп, «Йигитлик чагы» диен айдыма тутды. Ол бу айдыма башландан бүтинлей өзгерди. Отуз бәш яшдан йигрими яша дүшди. Муны онуң дутара эмр эдишинден, гушагыны чекип тиженишинден, йити гөзлерини дөрт тарапа өврүп, гүйжүне, хүнәрине буйсанян ялы бир сыпата гечишинден гөрмек болярды. Дутарың гапагыны сүем бармагы билен дешәйжек болярды. Бу айдымың хер сөзүни ат гайтарым мейданы тутуп отуран мәрекәниң үстүне, ылайта-да яшы гечишен адамларың үстүне даш оклан ялы эдип оклаярды. Бу окланан дашлар дегмели адамларына барып дегйәрди, оларың йүреклерини дилйәрди, гөзлериниң окараларыны яшдан долдурярды.

Хазан ели урды өмрүм гүлүне,
Дөшүм ачып чыксам тышың елине,
Огрын-догрын бакcам гыза-гелнe,
Шонда гелмезмикән йигитлик чагы!

Бу айдымың сазы чалынып угралaндан хүшы башындан учан Режепгулының бу сөзлери эшиденде ерден-гөкден өрки үзүлен ялы болды. Айың ягтысында аграс дем алып ятан төверекдәки гум депелери онуң гөвнүне хыялдакы бакылыга өврүлди. Айдым довам этдигисайы Режепгулы шол бакылыгың дүйпсүз гара дeңзиниң ичинде йүзмәге башлады. Шу вагтын өзүнде онуң өңүнде уклап ятан агтыжагы гериндн. Режепгулының эллерини сыпалады. Агтыжагының бу херекети оны хакыкы дурмуша доландырып гетирди. Биз хәзир узак иллере чыкарылан яш гызың доган обасыны күйсәп йүрекден эпрейшини гөз өңүне гетирсек, Режепгулының хәзирки дүшен ягдайыны долы суратда гөрүп билерис. Ят иллере чыкарылан гызың дынман ишләп дуран эллери ишден чалажа сыпынса ол гыз ят адамлардан сайланып, бир чете чыкяр. Йүрегини паралаяр, якасыны чәклейәр. Якын адамларыны, чагалыкда биле ойнан бойдашларыны, доганларыны гөз өңүне гетиренде, онуң бүтин эндамы сызлап гидйәр. Режепгулы хем хәзир эдил шол гызың ягдайына дүшүпди.

Ол бу «Йигитлик чагы» диен айдымы Назар багшының айтмагында яшка, обаның улы байы той беренде, шу гүнки ялы аязлы гижеде тамың өңүнде якылан улы одуң башында диңләпди. Эмма вели, совук-салалык билен, үвсүни бөлүп диңләпди. Шол гиже онуң сөйән гызы-да шол той ериндеди. Онуң хем аял-гызларың арасындадыгыны, шу вагтың өзүнде бу айдымы диңлейәндигини Режепгулы билйәрди.

Хәзир бу айдым Режепгулының обасыны, онуң сүйжи сувуны, ол ерде гечирен лезетли гүнлерини кәшина салды. Онуң йүрегине тыг деген ялы болды. Ол өз-өзүне:

— Вах, ене-де йүзүмиз дүшермикә? — дийип, сесли йүзленди. Онуң дашына үйшүп отуран сеншерлилерем бу айдымың тәсиринден мелул болуп, гечен гүнлерини ятлап отырдылар. Режепгулының бу сорагы оларың бүтин дуркуны сарсдырды. Олардан бириси:

— Иншаллаca — дийип, сесини титредип жогап берди. Бу айдымы гутарып, багшы тәзе айдыма гечди. Айдымың соңкы сөзлери Режепгулыны ер-гөкден гетирди:

Ят иллерде айрачылык чекендeн,
Урса-сөксе, хорласа-да ил ягшы...

Бу сөзлери эшидип Режепгулы дикелип отураныны дуйман галды: — О-хо, адамлар, сиз багшының гөвнүндәкисине дүшүндиңизми? Онуң нәме диййәнини билдиңизми? Ол хич вагт Магтымгулы шахырың сөзлерине айдым айдан адам дәл ахыры... Ол бу айдымы айданда башга сөз сапарды... Ол бизи оба чыгыряр... Дүшүнүң адамлар. Ол бизе: «Акылыңыза айланың, пәхимлениң» диййәр.

Бу сөзлере хан хем дүшүнди. Онуң Чувал багшыны итден чыкармак барадакы делиллериниң ене-де бириси артды...

Багшы шундан соң төверекдәкилериң иселеги билен дессана гечди.

Чувал багшы бәш гижеләп бир айдан айдымыны, бир айдан дессаныны гайталaман айтды.

Бәшинжи гиже даң атып, жахан ягтыландан соң ол «Бал Саяды» хевисе чепли хич бир багшының етип билмедик дережесинде айтды-да, үзүлере гелнә етен тарлары говшатды.

Хана йүзленди:

— Хан ага, кеми галдымы?

Хан онуң сөзүне жогап хем бермән, еринден турды. Чадырына уграды. Эмелдарлар, йүзбашылар, ясавулбашылар хем багша хич болманда «Таңры ялкасын» хем айтман, ханың ызы билен гитдилер.

Хан чадырына гирип, бирнәче минутлап отурман, ере бакып дурды. Сонра:

— Ёлбарс готуры чагырың — дийди-де, ерине гечип отурды.

Ёлбарс готур чадырына барып, хениз-де бәш гүнләп эшиден айдымларының тәсиринден чыкып билмән, чайыны гөвүнли-гөвүнсиз ичип отырды. Онуң ягдайы бу вагт айландырылып гойберилениңки ялыды. Ясавул гелип ханың чагыряндыгыны хабар берерде, ол бирбада хич зада дүшүнмеди. Ясавулың нәме диййәнини-де эшитмеди... Ясавул сөзүни гайталандан соң, ол өзүне гелди.

Шол демде ханың гашында пейда болды.

Хан өзүниң агыр пикири билен гүмрады. Шонуң үчин ол хем бирбада геплемеди.

Бирнәче вагтдан соң ики элини дызларына дирәп, Ёлбарс готуруң йүзүне бакды:

— Бирнәче гериш ашандан соң, икисини-де итден чыкар. Гелип хабар эт...

Ёлбарс готур тисгинип гитди.

— Боляр, хан хезретлери — дийип, ики элини дөшүнде гоюп, баш эгенден соң чадырдан чыкды...

Чувал багшы хемме гиденден соң гыжакчысына йүзленди:

— Сапар жан, иним, бу говулыгың аламатың дәл. Мерт бол, иманыңы өврүбер. Оба гарап нәче әдим урҗагымыз белли дәл. Элбетде, худайың хәлейшы шейледир... Бизиңки етендир...

Бәш гүнүң ялавлыгы ятдан чыкды. Багшының-да, гыжакчысының-да эл-аяклары говшады. Гаты кынлык билен атланып ёла дүшдүлер. Яс ериндең гелйән ялы, атың үстүнде башларыны ашак салып отырдылар. Оларың маңлайлары эериң гашына дегейин-дегейин диййәрди. Үч геришден геченсоңлар икисиниң-де бирхили жанлары арам тапан ялы болды.

Багшы отурышыны бозман:

— Херрә совулдыгы болсун — дийип, үмсүмлиги бозды.

Вагтал-вагтал ызына середип гелйән Сапар:

— Агзыңдан худай эшитсин, багшы ага — дийди.

Бир азрак йөрәнлеринден соң, Сапар ене-де ызына серетди. Сес етим ыздан булут ялы гаралып гелйән Ёлбарс готура гөзи дүшенден онуң дили тутулды. Бирхаюкдан соң өзүни растлап:

— Багшы ага... — дийди.

Сапарың сесиниң үйтгәндигини дуян багшы атың жылавыны чекип, ызына өврүлди...

— Языландан гутулып болмаз, иним. Билмедиксирән болуп, сүрүбер...

Ёлбарс готур өңден барян ики атлыны гөзден йитирмән, бәшатарыны өңүне басып сүрүп гелйәрди. Йөне вели, нәхили гелйәнини, нәме үчин гелйәнини билмейәрди. Бейик сенеткәриң айдымлары хениз-де онуң гулакларында яңланып дурды. Дессанлардакы гахрыманларың херекетлери, гыжагың, дутарың сеслери хеммеси гошулышып, Ёлбарс готуруң энтер-пелегини чыкармыкларыны довам этдирйәрдилер...

...Башыны ашак салып гелйән Ёлбарс готур ики сагатдан соң ханың чадырының гаты голайына гелип, атының башыны чекди. Атдан дүшди-де, уяны эериң гашына хем даңман, элинден ялдырды. Ат бирбада гең галан ялы гулакларыны кейкердип, эесиниң йүзүне серетди. Эесиниң чадыра тарап баршыны герүп, өз эркине гойберилендигини дуянсоң, ер пешеләп чапып гитди.

Ёлбарс готур өңүнден хабар этмән, сорашман, жогап алман шол гелшине чадырың гапысыны ачды. Хан бу вагт намаз окап отырды. Ёлбарс гирен еринде намазың гутарарына гарашып дуруберди.

Хан ики эгнине салам берип, эллерини галдырып бир затлар окады-да, йүзүни, сакгалыны сыпалап, намазы гутарды. Намазлыгыны йыгнап, бир четде гояндан соң:

— Олары итден чыкаран болсаң, гит-де дем-дынжыңы алыбер — дийди.

Ёлбарс готур бәшатарыны ханың өңүнде гойды-да, айгытлы бир әхенде:

— Хан ага, оңармадым, элим бармады... — дийди...

ДЕРЯДА

I

Дем алмага хова етмейәрди. Биз мыхманханадакы отагымызың гапысыны, айналарыны гинден ачдык. Азажык-да болса хованың херекет этмегини, шемалың өвүсмегини гөвүн арзув эдйәрдик. Хаммамдан чыкан ялы болуп, жайың ортасында гарадере батып дуран Аннаберди:

— Тамың диварыны айырсаңыз-да гелжек зат ёк, онуң үчин азара галман, говусы деря бойна гиделиң. Белки, ол ериң ягдайы говуракдыр. Мен эййәм полотенцамы чалшырмасам боланок. Ёгсам, муны яныжа элиме алыпдым — дийди.

Бу маслахат маңа-да, бизиң үчүнжи ёлдашымыз Мәмметдурда-да яраман дурмады.

— Гоголың помещиги ялы Гүн батянча, сува гирип отурсаңыз-да мен бар. Гиделиң. Деря дәл, мен-ә деңзе-де гитмәге тайяр. Барыбир бу гүн бизе гарашып дуран иш ёк — диймек билен, Мәмметдурды гейнип башлады.

Бизиң көвүшлеримиз-де, гейимлеримиз-де гызгын пежиң ичинден чыкарылан ялы гызыпды. Гейненимизден соң, ягдай өңкүден-де агырлашды. Йүрек холугып, гөзүмиз гараңкырады. Демимиз ичимизе сыгмаярды. Бизиң шу вагтлар бирже арзувымыз барды: хер биримиз келле ялы буз ювдуп, онуң болса ичимизде ызыгидерли эрәп дурмагыны ислейәрдик.

Көчәниң ягдайы жайың ичиндәкиден-де эрбетди: асфальт алан хамыр ялы юмшапды, мылкылдап ятырды. Көчедәки машынлар резинлериниң нагшыны ызларында галдырып, аграс йөрейәрдилер. Агачлар көп миве гетирен эрик багы ялы башларыны ашак эгип отурярдылар, оларың тозанлы япраклары кыркгүнлүк ялы саралып гөрүнйәрди. Адамлар дулукларыны йылдырадып, көлегәниң гоюдан-гоюсыны агтарярдылар. Шәхериң депесиндәки әпет Гүн хас ашаклап, бүрүнч жам ялы гызарып дурды.

Асфальт гутарды. Көчәниң гелшиги гачды. Өңүмизде перде болуп дуран тозан дивары гөзганмаярды. Адамлар онуң аңырсындан гирип, бәрсинден чыкярдылар. Биз хем онуң бәрсинден гирип, сачымызы «гыравладып» аңырсына чыкдык.

Университети яңы гутаран, яш, орта бойлы Аннаберди-де, инче бурунлы, инче йүзли, агажет Мәмметдурды-да шахырды. Эмма оларың хәзирки гөрнүшлеринде хич хили жошгун ёкды. Мәмметдурдының дери чыкып гутарыпды. Ол инди бир зат сорасаң, жогап бермегиң ерине йүзүңе середерди-де, агзыны ачаярды. Межалы гачыпды. Хеммәмизиң аягымыз агралыпды, дәш багланан ялыды. Аннаберди Пушкиниң «Гыш» диен гошгусының биринжи оййамыны окады. Мунуң өзи йүкүмизи бир азажык еңледен ялы этди. Азажык-да болса гөвнүмизи алдады. Эмма узага чекмеди. Төверекдәки хакыкат гошгудан гүйчлүрәкди. Биз гарлы, совук шемаллы январь хакында арзув эдйәрдик. Биз гары гөз öңүне гетирмәге сынанярдык, эмма болмаярды. Ол гаңымыза дүшен бадына хыялымызда эрәп гидйәрди.

Деря боюна гелмек билен дүйнә тәзеден инен ялы болдук. Сува дүшүлйән сай ере барып, деррев өзүмизи сува урдук. Хезил этдик. Соңра ички гейимлеримизи чалажа сыкышдырып гейиндик. Алабедер бир шекилде гирип, пристаның начальнигиниң кабинетинде пейда болдук.

Начальник бизиң өңүмизде чай гойды. Деря дурмушындан гүррүң бермәге башлады. Гейимлеримиз өл-сувды, онуң үстесине-де чай ичип дерледик... Умуман ягдайымыз гаты дүшнүксизди. Хер кимиң көне дертли ялы бугарып отурярды.

Бизе үч адамлык моторлыжа гайык, оны сүрүп билйән адам герекди.

Начальник гоншы отагдакы секретарыны чагырды. Ол ёк экен. Шонуң үчин онуң өзи голайдакы бир тама гидип гелмели болды. Онуң аяклары келтеден ёгынды. Начальнигиң гужурлы гөрнүши барды.

II

Ягдай бүтинлей үйтгешди: дерядa ювашжа, салкын шемал өвүсйәрди, моторлы гайык чалт гидйәрди, бу чалтлыкдан янкыжа шемал гүйжейәрди. Кейпимиз көкелди. Адам бегенсинде дилине бат берйәр, гөтеримли сөзлер тапяр. Эмма бизинки терсине болуп чыкды: биз бу ягдая шейле бир бегендик вели, сөзлемәге сөз тапман, бири-биримизиң йүзүмизе середип йөне: «вейт-вейт» дийип отырыс.

Җейхунның эредилен алтына мeңзeш мeлe сувы бүтин гөзъетими тутуп, чалажа толкунып ятыр. Илеримизден гамышлык кенар гөрүнйәр. Гүндогар билен гүнбатардан хич зат гөрненок. Деряның бу ики тарапы гөзъетимде асман билен биригйәр.

Сувуң йүзи полуң үсти ялы текиз, ювашжа шемал оны эмай билен сыпалаяр, шунуң нетиҗесинде болса кичиҗик өркүчлер эмеле гелйәр. Бизиң гайыгымыз өркүчҗиклери ярып гечмек билен оларың мүңүниң, миллионының башыны бозяр, гүйчли толкунлар эмеле гетирйәр. Сув гушлары узын ганатларыны ойнадып ашак инйәрлер, гызыл инҗиклери билен кичиҗик толкунлар эмеле гетирип, ене-де учуп гидйәрлер. Чуң ерлерде сув гайнап дуран ялы болуп гөрүнйәр. Диңе шу затлар болмаса, дерья гүнүң шу вагтында гаты парахат гөрүнйәр, Гарагумуң текиз, чәгелик ерлерини ядыңа саляр.

Ахаллы Мәмметдурды хер гошгусында диен ялы Амыдеряның васпыны этсе-де, «җанлы» деряны бириңҗи гезек гөрйәрди. Онуң овадан гара гөзлери гиңден ачылып, төверeге галавутлы середйәрди, бу гадымы сув дүнйәсиниң әхли сырының, бүтин гөзеллигиниң, онуң ажысының-сүйҗүсиниң бирбада аңырсына етмек ислейән ялыды. Деряның бейик, хайбатлы гөрнүши онуң суссуны басды. Хәзир онуң дилинден гөзи кән «геплейәрди». Онуң бар үнси, әхли болшы дерья берлипди.

Җейхунның гамышлы, җеңңелли кенарларында өнүп-өсен Аннаберди өзүниң «догдук депесине» гелипди. Ол өр туруп, дөшүни шемала тутуп, гүндогара, Керки тарапларына әңедйәрди, өзүниң «догдук депесини» ахтарярды.

— Эгер гөзъетим сәхел аңыррак сүйшсе, шу ерден мен сизе яшкам сува дүшен ерлерими гөркезердим — дийип, шахыр хыялланярды.

— Ай, ёг-а? — дийип, Мәмметдурды гөзлерини гиңден ачып, хайран галыҗылык билен оңа середйәр. — Оглан ахыры, хей, муңа-да дүшүп болармы? Яланачланып бу дерья өзүңи окламак — өз җаныңа каст этмек билен деңдир ахыры!..

Бу вагт гең бир зат йүзе чыкды: бизиң гәмиде бардыгымыза, ёкдугымыза чигит ялыҗак әхмиет бермән гелйән гәмичи, Мәмметдурдының соңкы сөзүни айдып гутарып-гутарманка, бирден ызына өврүлди, Мәмметдурдының йүзүне уллакан ала гөзлерини өңкүден-де гиңелдип, гахар гатышыклы бир гөрнүшде серетди. Онуң бу гарайшыны менден башга хич ким гөрмеди. Бу гарайышдан мениң ичим тикенекләп гитди....

— Ери, сен бери сув хакында геплемесене — дийип, мундан хабарсыз Аннаберди Мәмметдурда гүлүп серетди: — Сениң өңүңде бир кересени сувдан долдурып гоюп: «гозганман отур, болмаса гарк боларсың» дийсем, горкуңа он гүнләп отурышыңы-да бозмарсың... Сен сув билйәрмиң, нәме?!

— Пәхей, сен-ә оңарайдыңа-йт. Ынха, Гарагум каналының икинҗи нобаты гутарсын бакалы, мен сениң бу сөзүңе онсон җогап берерин.

— Ол башга меселе!

Шейле-де болса гүррүң алышмаярды. Хер ким бу аҗайып гөрнүшден көпрәк тәсир алмак үчин өз пикири, хыялы билен башына гайды. Мунуң үстесине-де, гәмичи мениң улы аладаның ашагында гойды. Мен бар үнсүми оңа бермели болдум. Мениң башга зат билен ишим болмады.

Гәмичиниң ады Розыды. Узын бойлы, хор, эллериниң, бойнунуң дамарлары чыкышып дуран бу адамың яшы алтмыш билен алтмыш бәшиң арасындады. Элиниң, йүзүниң хамы көмүрчиниңки ялы гап-гарады. Уллакан, ала гөзлери йитидир, оларың агы гар ялы акды, гарасы гарамык ялыды. Сакгалда, муртда, сачда агаран екеҗе-де гыл ёкды. Эмма ягырнысы хөкгүди. Инче йүзүндәки гиң маңлайы агырлык эдйән ялы, Розы мыдама башыны ашак салып отурярды. Сүңклек узын эллери, гөвнүме болмаса, үзәден ерине етәйҗек ялыды. Бу адам мениң гөзүме башга дүнйәниң адамы ялы болуп гөрүнип башлады.

Бу гаты гең адамды. Гайыга мүнди-де, сүрүберди. «Хеммәңиз мүндүңизми?» дийиңбем сорамады. Угралы бәри бизиң билен бир агыз хем гүрлешмеди. Бу болуш мениң кейпими гачырып башлады.

III

Бейдип гитмек мүмкин дәлди. Бизден утанар, горкяр дийсек, биз онуң начальниги-де дәл, ондан улы-да дәл. Ол деряда зәхмет чекйәр, биз болсак эдебият мейданының зәхметкешлери. Диймек, ики тарап хем дeс-деңди. Розы муны билйәрди. Начальнигиң бизиң кимдиги-

мизи оңа дүшүндирип гойберенп икучлы дәлди. Үчимизден биревмиз онуң гөвнүни галдырандырыс дийсек — муңа-да эсас ёкды: гөршүңиз ялы Розының гөвнүни галдырмага я-да гөвнүни ачмага бизиң элимиз дегенокды, бизиң бар үнсүмиз дерядады. Биз Розы билен дине саламлашдык. Арамызда башга хич хили гүррүң болманды.

Хава, бейдип гитмек мүмкин дәлди. Шатлык умумы болса, шатлык боляр. Бир ерде отуран дөрт адамың үчүсиниң гүлүп, бирисиниң гашыны чытып отурмагы акыла сыгжак зат дәлди. Дурмушда бейле зат болмаяр.

Мен чемини тапып, Розыны гүррүңе гошмагың, онуң биз шатлыгымыза гошулмагының угруна чыкдым.

Ол бизе аркасыны өврүп отурярды. Онуң хәзирки иш ягдайы шейледи. Гөвнүме болмаса, Розы барха хөкгерип, келлесн ашак салланяи ялыды. Мен ичимден: «ол шу вагт көвүшлериниң бурнува середйәндир» дийип чак этдим. Ол бир болшуны үйтгетмән, ашак бакып отыр. Онуң бойны, били агырмаярмыка? Я-да көп йылың эндиги билен ол бүтинлей өвреншайдимикә?

Мениң сортдурып отурышыма ичи гысан шахырлар бир-бирине голайлашып отурдылар-да, өз кәрлерине башладылар. Олар месневи дүзмәге, айдышыга гиришдилер. Илки бири бир сетир айдяр, икинжиси онуң ызыны етирйәр. Кәвагт капыя давасы чыкяр. Аннаберди сесли капыя билен жогап берип, гезегини совмакчы болса, Мәмметдурды деррев давалашып башлаяр:

— Хей, «гардан» билен «бәрде» хем капыялашармы? Хөкман «гардан» — «бәрден» болмалы...

Соңра маңа йүзленйәрлер. Мениң болса бар үнсүм Розыда, шонуң үчин-де, нәме диенимп-де билмән, олара:

— Худая шүкүр, прозаның капыя билен иши ёк. Капыя прозаның ниң йигренйән зады — дийип жогап берйәрин.

Оларың икиси-де:

— Ёлдашың прозачы болмасын — дийип, арыдан горяян ялы эллерини силтейәрлер-де, ене-де даваларына башлаярлар.

Мен болсам Розының хөкгерип дуран ягырнысындан гуш чыкып, үмдүзүне учайжак ялы, ондан гөзүми айырман середип отырын.

Ине, ол херекет этди!

Онуң гуры сүңклек гөвреси чалажа гымылдады,

келлесини саг тарапына өвүрди. Эмма гең зат: ол бейлеки адамлар ялы арасса, салкын хованы ичине чекип, овадан гөзлерини гинден ачып, гөзъетиме серетмеди-де, гайтам, назарыны ене-де сува дәгрулады. Кенара-да гөзлемеди, хич ере-де! Ол гайыгың эдил алкымындакы чогуп дуран ерден гөзүни айырман, гөйә ол толкуның ашагындан бириниң чыкмагына гарашян ялы бүтин үнсүни шо ере берди. Гайык ол ериң дүшүндан биреййәм гечип гидевем болса, Розы эли билен рулы товлап, назарыны яңкы ерден айырмаярды. Онуң бойны агырып гитди, эмма ол муңа әхмиет бермеди.

Мен инди онуң йүзүне, гөзүне синс сын этдим. Ол бу ере середип отырка, өңки түйсүни бүтинлей йитирди. Йүзүниң ганы гачды, мүмын мензеди, гөзлери өңкүден-де йителди, ичинден гечип барярды, бойнуның янындакы дамарлары хас ёгналды, олар агажа дүшйән гурчук ялы мүңкүлдешип башладылар. Ол догрудан-да яңкы чогуп дуран сувуң ичинден бириниң силкинип чыкмагына гарашян экен. Башга зада бейле гарашмак мүмкин дәлди. Мен онуң йүзүниң, гөзүниң шу вагтки болшуны пикиримде айлап, бу адам я-да шу дерья билен багланышыклы айылганч бир ваканы башындан гечирендир, я-да үйтгешик бир задың шаяды боландыр диен нетижә гелдим.

Ол ене-де аңырсына бакып, өз ишини довам этди.

Шахырлар капыяның энтер-пелегини өвүрйәрдилер.

Аннаберди:

— Җейхун җоша гелсе кенарын йыкяр — дийди.

Мәмметдурды болса икинжи сетирини тапды:

— Гүнәсиз адамы демине чекйәр...

Гәми айылганч титрәп гитди. Розы деррев моторы өчүрди. Онуң бүтин гөвреси бирден сандырады. Бәрисине бакды. Гөзлериниң агы чым-гызыл болупды. Бирбада гепләп билмеди. Аз салымдан, гөйә агыр йүкүни эгниндеи дүшүрен ялы хашлады-да:

— Бейле гүррүң этме! — дийип, Мәмметдурда серетди. Онуң назары ичинден гечип барярды.

IV

Розының-да, бизиң-де өңки хетдимизе гелмегимиз үчин бирнәче вагт герек болды. «Қапитаньъ» яңкы болшуны гөренимизден соң, бизиң бүтинлей кейпимиз

гачды. Догрусы, ондан горкуп башладык. Мен хер минутда: «Яшулы, бизи кенара чыкар!» диймәге тайярдым. Диңе төверегиң ажайып гөрнүши мени бу теклифи гиризмекден саклаярды. Эгер Розы шейле болмадык болсады, онда не гөзел боларды! Мен хер демде ягдайың говулашмагыны умыт эдйәрдим.

Биз гүнбатара барярыс. Гайыгың инче бурны буланык сувы кесип, гиң гөвресине ёл ачяр. Ики тарапымызда эмеле гелен гомлар бизе хайбат атярлар. Мәметдурдыны гайыгың гырасына берк япышмага мәжбур эдйәрлер. Өңден, гаты узакдан, деряның ортасында түссе гөрүнйәр. Бу ягдай ене-де бизе Гарагумы ятладяр. Өңдәки пароходың түссеси гум ичиндәки чопан гошларыны гөз өңүне гетирйәр. Гайракы кенар кә гөрүнйәр, кәте гөзден йитйәр. Илеримиздәки гамышлык гутарды, кенар гөзден йитди. Жейхун бизи энәниң салланчак үврейши ялы үврейәр, гайыгы мылайым чайкап, жанымыза леззет берйәр. Гүнбатара ёлуны гөнүләп угран Гүнүн шөхлеси буланчак супа дүшүп, онуң йүзүнде миллиардларча реңкли кичижик дүвжежиклер эмеле гетирйәр. Агыр дердиң дерманы мылайым шемал якымлылык билен йүзүни сыпалаяр.

Розы хениз-де гүррүңе гошулман, енсесини түңңердип, моторыны түтедип баряр. Инди онуң болшы окалмадык китап ялы бизиң әхли үнсүмизи өзүне чекйәр. Бу адамың дем алшы-да, гайык сүрши-де, онуң эгниндәки геййимлери-де бизиң үчин сырлы дуюляр.

— Йигитлер, маңа голайрак отурың! — диен сөзи эшиденимде, илкибада мен гулагыма ынанмадым. Догрусы, мен бу сес дерядан чыкдымыка дийип тисгиндим. Мениң ёлдашларым-да гең галшып, бири-бириниң йүзүне серелишдилер.

Онянча Розы ене гепледи:

— Йигитлер, сиз мениң болшумдан горкмаң, маңа гең галмаң. Херки задың бир себәби бардыр. Шемал болмаса, чөп башы-да гымылдаян дәлдир. Сиз бәррәк сүйшүң. Ёгсам моторың сеси мениң гүррүңими эшитдирмез. Бу сес мениң өз пикирими беян этмегиме зыян бермейәр. Мен муңа өвренишипдирин. Мениң үчин узак обалардакы гиже үмсүмлиги-де бир, моторың сеси-де бир. Йөне сиз шәхер адамсыңыз, гулакларыңыз нәзикдир. Бәррәк сүйшүң. Мен сизе гүррүң берейин. Гөрйән вели, сиз китап язян адамлар болмага чемелиңиз. Шонуң үчин мениң бержек гүррүңим-де сизе герек ери болармыка диййәрин... Мен хәзир сизе айдып бержек гүррүңими кырк йылдан-да говрак ичимде саклап гелйәрин. Хич киме айдып бермедим. Инди мен алтмышы эгинден ашырдым. Көпүм гечип, азым галды...

Биз өзүмизе гойлан бу хормата гаты бегендик. Розы бизиң гөзүмизиң өңүнде бирден үйтгеди: тәзе гөрнүше гирди. Гөйә, узын бармаклы эллерини дөшүмизе сокуп, бизиң йүреклеримизи согрун алан ялы болуп, бизи өзүне чекди. Биз хөвес билен, толгунмак билен онуң дашына өврүлип отурдык.

Гожа гайрарак сүйшүп, билини дикелтди, аякларыны узатды. Онуң ири сүңклери шатырдап гитди. Эдил шу вагтың өзүнде биз ене-де деряның чогуп дуран ериниң үстүнден гелдик. Розы ене-де бизи ятдан чыкарды. Әхли үнсүни деряның гайнап дуран ерине берип, өзүнден ыгтыярсыз ол ериң дашындан гайыгы бир гезек айлады. Гайыгың толкуны чогуп дуран сув үйшмегини дагытды, өзүне гошуп, аңырлара экитди. Шундан соңра Розы уждан өчылан ялы болуп, гайыгы гүнбатара догрулады. Хич зат болмадык ялы өңки хетдине гирди.

— Голай отурдыңызмы? Гаты говы! Начальник маңа сизиң кимдигиңизи айтды. Мен илкибада дүшүнмедим. Газет хабарчыларымы дийип сорадым. Ол маңа онатжа эдип айдып беренден соң, мен өз гөзүме маслахат салдым. Гел, шулара кырк йылдан бәри йүрегимде гизләп гелйән сырымы ачайын дийдим. Бир гөвнүм «ач» дийди. Бир гөвнүм: «бейтме, сениң ол сырың мукаддесдир, ол сениң диңе өзүңкидир, өз хусусы сырыңдыр, ол сыр билен башганың иши болмалы дәлдир» дийди. Ине, мен шейдип, шу вагта ченли белли бир нетижә гелип билмедим. Сизиң билен гүрлешмән, эшек бакып отурышымың-да дүйп маныcы шулады, йигитлер... Ахырсоны: «Гел, айдайын. Бу сыр мениң йүрегимде галмасын. Гой, муны адамлар эшитсин. Бу болса шу ерде гүррүңи эдилжек мысапыр бендә мениң дикен хейкелим болсун...» дийдим.

Розы телпегини чыкарып, гара келлесини шемаллатды. Саг эли билен башыны сыпалады. Сувуң йүзүнде толкунларың ясаян меле өркүчжиклериңден гөзүңи айырман, гөйә бир затлары ятлаян ялы, кә бир ва-

калары хыялында айлап чыкян ялы ичини геплетди, додакларыны мүңкүлдетди.

Ховасыз мыхманхана, асфальты хамыр ялы мылкылдап ятан шәхер көчелери, агачларың үстүнде жам ялы салланып дуран Гүн, деря илки гиренимизде эмеле гелен галкым, капыялар... эййәм бизиң ядымыздан чыкыпды. Биз хәзир диңе Розыны гөрйәрдик, ериң астындан чыкян ялы гүңлеч, ёгын сесини эшидйәрдик. Онуң шу сес билен бизе айдып берҗек гүррүңи хакында пикир эдйәрдик. Ол болса гыссанмаярды. Онуң ягдайы бизе дүшнүклиди: кырк йыллап йүрекде гизленип ятан гүррүңи деррев беян эдибермек, әлбетде, аңсат дәлди. Көп затлары ятламалыды, көп затларың дүшнүкли болмагы үчин өзүне лайык сөз тапмалыды. Розы бу ишлери гутарды. Ол рулы деряның ортасына гөнүләп, беян этмәге гиришди.

V

— Мениң какамың-да, өзүмиң-де бүтин өмрүм шу йүзүп барян дерямыз билен баглыдыр. Какам шу деряның демиргазык кенарында энеден болупдыр, өсүпдир, кемала гелипдир. Шол ерде хем өлди. Мен хем шол ерде энеден болдум. Мен өзүми билип уграныма бизиң танап ярым еримиз барды. Какам бир йылда ики гезек бу еримизи сүрерди, тохум сепип берерди. Галан ишлериң хеммесини эҗем икимиз эдердик. Шол вагтларың ягдайындан еди яшлы оглы билен кеселбент бир аялың нәхили хасыл етишдирип билҗегини өзүңиз гөз өңүне гетирибериң. Какам мениң шу хәзирки болшума меңзейәрди. Маңа пугта серетсеңиз, оны гөрен ялы боларсыңыз. Ол башга вагтының хеммесини дерядан балык тутуп гечирерди. Гүн орта ченли балык тутарды. Гүн ягандан соң тутан балыкларыны эшеге йүкләп, Диванабага әкидерди. Ол ерде какамың кичиҗик дүканҗыгы барды. Онуң ичинде уллакан оҗак, оҗагың үстүнде-де уллакан газан барды. Какам шол ере барып, тутан балыгыны говрарды, агшамара диванабаглылара сатарды. Кә гүн онуң совдасы оңарды. Кә гүн болса ики элини бурнуна сокуп гелерди. Биз гойнуң, сыгрың этини йылда бир гезек — гурбан байрамында дадып гөрердик. Эмма велин, хепдеде бир гезек говрулан балык иердик. Бизден бетер-

лер-де барды. Эҗем хем узын бойлы, инче, хорды. Ол инчекеселлиди. Эҗем, мен он дөрт яшыма етенимде бахарың ахырларында өлди. Шундан соң бизиң ягдайымыз гүйз айларында деря сувуның песелиши ялы юваш-юваш песелип уграды.

Бизиң тамымыз обаның ашак четиндеди. Хәзирки хасап билен айданымызда бизиң ики километр гүнлогарымызда Мәтныяз диен бириниң ховлусы барды. Ол адам гаты улы байды. Гызылгумдакы гоюнларының, дүелериниң, гылялларының саныны өзи-де билмейәрди. «Диле гелди, биле гелди» дийлиши ялы, мен онуң нәхили адамдыгыны хем айдайын. Хас дүшнүкли болар. Догрусыны айтсам, бу адам дәлди, түйс ынырсына етен харамзадады, ганоҗакды. Аял зорламагы, гызың намысына дегмеги, бир бендәниң өйүни башына йыкмагы, эҗизи ата басдырып гечмеги... хич затча гөрмезди. Ол эгер сениң гөзүңиң астына алдымы, гутарды. Сен я доган илиңи терк эдип гочуп гитмели, я-да онуң айданындан чыкмалы дәл. Мен оны илки гезек отуз бәш яшындака гөрдүм. Онуң гөзлери янып дурярды, әхли херекети эдил чагаңынкы ялы чаласынды. Ол келтеҗик, хорҗа адамды. Дашындан яш етгинҗеге меңзейәрди.

Эҗем өленден соң, Мәтныязың жыны какама дүшди. Бир гүн какам икимиз агшамлыгымызы эдинип ятыпдык, Мәтныязың хызматкәрлеринден бириси ылгап гелип, какамы алып гитди. Мен шейле бир горкдум велин, иним сандырап, дишим-дишиме дегмейәрди. Какам гиҗәниң бирвагты реңкиниң ак там эдип гелди. Мен деррев Мәтныяз нәме үчин чагырыпдыр дийип сорадым. Какам болшуны болшы ялы айдып берди.

Шейле болан экен: бизиң обамызда йигрим бәш яшлы, дийсең, овадан бир дул гелин яшаярды. Оңа Марал диййәрдилер. Мен ол гелини говы танаярдым. Бир гүн онуң тамының гапдалындан гечип гелйәрдим. Марал эйванында дуран экен. Ол мени янына чагырып алды. Соңра эйвандан тама алып гирди. Мен онуң бай дурмушыны гөрүп агзымы ачдым. Икинҗи тарапдан, онуң оваданлыгы, нәз эдип сөзлейиши мени гең галдырды. Дул аял, сенде ёк-менде ёк гужагыны ачып мениң үстүме топулды, мени габырдалып басды-да, огшап, гужаклап башлады. Утанҗымдан ина ер ярылмады, мен ере гирмедим. Ахырсоңы онуң бармагындан

дишледим, ол элини агзына етирди, шол бада мен онуң элинден сыпдым-да, аякалдыгыма гачдым...

Ине, Мәтныяз шол аял билен гезипдир. Марал ондан хамыла галыпдыр. Икисиниң-де ягдайы гаты агырлашыпдыр. Себәби Маралың анырсы-да йөнекей бир гарып болман, шол вагтың мен диен адамларынданды. Мәтныяз өмрүнде бир гезек өз эден ишинден горкупдыр. Бир чыкалга тапмаса, иш ула гитжек болупдыр. Ине, аялы өлен гоңшы бар ахыры! Шуңдан говы хем чыкалга болармы? Ол бир гарып, нәме дийсең, «боляр» диер дурар. Онуң башга сөзи болармы? Мәтныяз шу максат билен какамы чагырыпдыр.

— Он гоюн берейин, бәш батман бугдай берейин, соңра-да гаряшык эдип дурайын, улы той гурайын, йөне вели, сен Маралы ал, мени бианбрайчылыкдан гутар, болмаса, иш ула гитжек... Бу ишден гоңың ысы гелйәр — дийипдир.

Мениң какам гарып болса-да, ер уруп ерде галан болса-да, гаты намысжаң адамды. Ол Мәтныяза гарап:

— Бай ага, сен өзүңе герек адамыңы тапмансың, ялңышыпсың, бу юмшуңы битирҗек адамы өз неберәңден агтар — дийипдир.

Шейле диймек билен, онуң өйүниң гапысыны шаркылдадып япып, чыкып гайдыпдыр.

Какам мениң башымдан сыпалап:

— Оглум, багтыңдакыны гөр. Ол харамзада мени өз угрума гоймаз. Ир-у-гич башыма бир бела гетирер — дийди.

Мәтныяз узак гарашдырмады.

Бу вакадан соң бизиң салымыз сув үстүнде болды, ненимиз йүзүмизе чыкмады. Биз айылганч бир задың йүзе чыкжагыны билйәрдик. Оңа гарашярдык. Шол гүррүңден ики гүн гечен соң какамың Диванабагдакы дуканжыгыны от алды. Ене бир гүн гечди, эшегимиз огурланды. Үч-гүнден соң жайымыз отланды. Шол хепдәниң ахырында ирден өйден чыкып гиден какам доланып гелмеди. Оны ики гүнден соң дерйә кенарындан тапдым. Онуң секиз еринден пычак урлупдыр. Маслыгының ятан ерини бир өтүгчи гелип хабар берди...

Розы улудан демини алды. Агыр маңлайыны зордан гетерип, бизе бир хатар гөз гездирди-де, шейле дийди:

— Әй, йигитлер, йигитлер, бизиң хәзирки дурмушы-

мыз шол дөвүрлерде гаррыларың айдып берйән эртекилериндәки дурмушдыр. Сиз бир задә пугта үнс бериң: адам гаты бейгелди, онуң манысы, әхмети, гүйжи артды. Ханы, шу вагтлар бирине Мәтныязың мениң атама берен эзъетиниң мүңден бирини берип гөр, гөзүң нәме гөрерка?! Хәзир хемме зат сада адама хызмат эдйәр. Хемме байлык, хемме гүйч, хемме канун сада адамың ыгтыярында. Бу дурмушың гадырыны билмек герек... Булары мен сизе йөне эсасы гүррүңе гириш хөкмүнде айдып бердим.

Эсасы гүррүң өңде...

VI

— Какамың мейдини жайламага оба адамлары көмек этдилер. Мен өвлүйәден доланып гелдим. Гирмәге гапы, иймәге бир дөвүм чөрек ёкды. Үстүмдәки йыртык көйнек-балагымдан, аягымдакы гечи хамындан эдилен елкенимден башга хич задым ёкды. Мен сүрүден азашан көшек ялы бозлап, тамымызың дашындан айланып башладым. Йүрегим агзымдан чыкып барярды. Аягы бишен говшан ялы бир ерде дуруп билмейәрдим. Буларың үстүне-де, янан тамымызың гаралып отуран диварларыны гөренимде ичкигим сандырап, йүрегим дилийәрди. Бизиң юрдумызда ел ведди. Мәтныяз муның шейле болмагыны иследи. Шейле хем болды. Ким ондан жогап сорап билйәр? Барды-гелди жогап соралаянда-да ол «мен билемок» диер, үстүне гелен адамлара семиз гоюн союп, чекдирме биширип берер, оларың жүбүлерини пулдан долдурып, угратып гойберер. Шу затларың шейледигини билйәним үчин мениң багрым пара-ланып, гөзүмиң яшы дынман акярды.

«Нәме этмели? Нира гитмели?» диен сораг маңа ыкжалык бермейәрди. Мен нәме этжегими билмейәрдим. Эмма нәме-де болса тиз вагтың ичинде бир зат этмелиди. Мәтныязың гөвнүнде ене-де нәхили пикирлериң бардыгыны ким билсин. Мен нәме эдйәнимиң, нира барьнымы сайгарман, йүзүмиң угрунa ылгап гитдим. Бирвагтлар хушума гелсем, дерйәниң кенарында отырын. Мен: «Гел, шу дүнйәниң дава-женжелинден дынайын, энем билен атамың ызындан гидейин» диййәң, өз өзүме маслахат бердим. Шуңа разы болдум,

Көйнегимиң ярысыны йыртып алып, йүп ишдим. Аягыма даш баглап, өзүми гайнап дуран толкуның ичине окламак үчин яңы еримден галаным хем шолды вели, бири шаиба чигнимден тутды. Середип гөрсем яңымда Сапа готур диен обадашымыз дур. Ол пешенели яшулуды.

— Оглум бу эжизликдир! Сең ялы йигит етен огуллар гаң алып, гаң берйәндирлер. Шуны ятдан чыкарма. Өлмек аңсатдыр. Эмма ар-намысың ашагындан чыкмак кындыр. Бу пәлинден элиңи чек. Йөр, өе гидели. Галаныңам барансоң гүрлешерис...

Шейдип Сапа готур мени гитсе гелмезиң ёлундан алып галды. Мәтныяз башга ишлер билен мешгул болуп, мени ядындан чыкарды. Мен хем Сапа готурыңкыда яшабердим...

— Маралың соңы нәхили болды? — дийип, Мәммет-дурды сорады.

Розы биразрак дымып отурандан соң, бу сорага шейле жогап берди.

— Мен, Мәтныяз гаты гаңожакды, бимаза адамды дийипдим дәлми? Хава, шейле дийипдим. Ол бу ишден-де башыны алып чыкды. Мәтныяз хер нәче жан этсе-де, Марала әр тапмады. Эмма ол башга ёл тапды. Бир гүн ол Маралың гоңшы оба гиденини гөрйәр-де, ики обаның аралыгындакы өвлүйәлигиң ичине барып ятяр. Үстүне кепен ялы ак матадан доң геййәр. Шейдип, Марал аңыркы обадан чыкып уграянча ятяр. Марал Гүн батып барярка өвлүйәлиге гелип гирйәр. Ол душундан гечен бадына Мәтныяз силкинип еринден туряр-да, айылганч гыгыряр. Соңра, даңа галан доңуз ялы хөкүдикләп, оңуң ызындан ковалап башлаяр. Муны гөрен Маралың хушы башындан учяр, аяклары дийенини этмейәр, горкусындан реңки ак там болуп, ёлуң үстүнде йыкыляр. Мәтныяз агажың аңырсына доланып, үстүндәки ак доңуны чыкаряр-да, чалажа демини алып, хушундан гидип ятан Маралың янына гелйәр. Шол гиже Марал чага ташлаяр. Бу вака шунуң билен тамам болды.

Розы довам этди:

— Сапа готурың өзи-де, аялы-да гаты оңат адамды. Оларың ики тапап ери барды. Мениңки билен үч ярым тапап болды. Мен оларда яшап башладым. Бир-ики йылдан оңшугымыз оңатлашып уграды. Ол ёкдан бар

эдип, мениң атамың едисини, кыркыны, йылыны берди. Мен бу сада адамлары йүрегимиң әхли гүйжи билен сөйдүм. Олар хем мени өз еке перзентлери болан Гүленнамдан кем гөрмедилер.

Розы «Гүленнам» сөзи агзындан чыкан бадына биыгтыяр тисгинип гитди. Гайракы кенара тарап чаласын назар салды-да, ене-де мүң дүрли реңк билен ойнап ятан сувуң йүзүне серетди. Узак вагт дымып, гөзүни сувуң чогуп дуран еринден айырман, сангаты болуп отурды. Ызлы-ызындан бир ики гезек улудан демини алды. Бирсалымдан өзүни дүрседи.

— Сапа готур огулсызлыкдан зейренйәрди. Бу гаты тәсин адамды: айдымы, сазы, китап сөзлерини халаярды. Аягы етер ялы ерде багшы айдяндыгыны я-да Магтымгулының китабы окаляндыгыны эшитсе, хөкман гидерди. Мениң гөвнүме болмаса, оңуң гөвреси ерде, гөвни еди гат асманың үстүнде яшаян ялыды. Ол аялына-да, гызына-да, маңа-да, бэззат оглан-ушаклара-да гаты-гайрым сөз айтмаярды. Хич кимиң гөвнүне дегмейәрди. Эмма ол Мәтныязы йигренйәрди. Шейле-де болса ол хакда гүррүң чыкса:

— Бейле адам өз пәлинден тапяр — диерди.

Бир гүн аялы:

— Аннамырадың оглы бирентек тернәмизи огурлап гитди — дийди.

Сапа готур йылгырып:

— Ондан галаны-да нәче ийсең етер — дийип жогап берди.

Эмма ол бу иши ядындан чыкармады. Шол йыл гавун бишенден соң, Сапа готур Аннамырадың оглуны өе чагырды. Илки билен оңа гавун кесип берди, ягшыжа доюрды. Соң гитжек вагты оны гавун атызына әкитди. Дөрт саны уллакан говы гавуны доңуна чолап аркасына берди-де:

— Бишмедик гавуның йүз санысыны пениңден, бишен гавуның бирини иймек хас говудыр — дийди. Яңкы оглан дүшүнди, гызарды. Ере гирәйжек болды. Гайдып бизиң гавунымыз огурланмады...

Бир гүн мен даңың алагаранкысында от ормага гитдим. Бир арка ёрунжа гетирип өйүң гапдалында гойдум. Демими дүрсейәнчәм ота аркамы дирәп, турман отурдым. Сапа готур билен аялы өйде чай ичйәрдилер. Сапа готур аялына шейле дийди:

19 Заказ № 8138.

— Худай бизе етишен огул берди. Розы ялы эдепли, акыллы оглы гүндизиң гүни элиңе чыра алып гөзлесең-де тапмарсың. Гой, инди ол бизиң хакыкы оглумыз болсун. Худай берсе шу йыл харман алнандан соң той эделиң. Гүленнамы оңа берелиң. Тамың гапдалындан бир отаг салалы. Хелей, бизиң ишимиз оңуна болуп бәряр...

Мен бу сөзи эшидип бегенҗимден тас учупдым... Бу вагтлар мен йигримимде, Гүленнам хем он едисинде ди...

VII

Биз ызымыза өврүлип гөрсек шәхер-де, демирёлуң көпрүси-де биреййәм гөзъетимиң аңырсына гизленен экен. Муңа гарамаздан ёлумызы довам этдик. Деряның гиң гевруми даралан ялы болды. Ики кенар бири-бирине голайлашды. Кенарларың кә ери дагың гаясы ялы болуп, деряның үстүне абанярды, кә ери гаты пессеҗикди. Дәли дерё бир зарпда ол ери йыкып, демиргазыга тарап җошгун билен акып гидәйҗек ялы болуп гөрүнйәрди. Ики тарапда хем гамышлар башлап, шаглашып, башларыны ырап отурярдылар. Гүнүң ашакладыгысайын салкын шемалың леззети артярды.

Биз бу гүррүңиң барха гызыкланяндыгыны дуйдук. Шонуң үчин-де, Розының дашына ыкҗам эгрилишдик. Оңа голай отурдык. Ол ене-де өңки түйсүни үйтгедип башлады. Гөзлери аларды, гашы чытылды, агыр хесретден агзы-да бирхили гышаран ялы болды. Я-да бизе шейле болуп гөрүнди.

Ол сөзүни довам этди:

— Мен бу машгаланың мениң билен Гүленнама болан мейлини яңы билип галдым. Шуңа гарамаздан, бизиң Гүленнам икимизиң арагатнашыгымыз хас өң башланыпды. Мунуң илки башланышыны айдып берейин: Сапа готур бир гезек ики гүнлүк мыхманчылыга гитди. Онуң аялы-да эртирден агшама ченли гоңшы аялың үмесинде болды. Өйде дине Гүленнам икимиз галдык. Мен кендирден танап ишйәрдим. Табакдакы сувум гутарды. Ожагың башында гызлырма бишрип йөрен Гүленнама:

— Гүленнам, мениң табагыма сув гуюп гетир! — дийип йүзлендим.

— Сув гуяйын вели, сесиң нәме титрейәр? — дийип, гыз маңа мекирлик билен совал берди.

Онуң адыны тутанымда сесимиң титрәп гиденлигини өзүм хем дуюпдым. Башга диере зат тапмадым-да:

— Сениң адыны тутан адамың сесиниң титремезлиги болжак иш дәл, ылайта-да мениң ягдайымдакы адамың — дийип жогап бердим.

Ол айратын бир наз билен сув гетирди-де, өзүниң жерениңки ялы овадан, кепманылы назарыны маңа дикди:

— Ине, сув! Ене нәме герек? — дийди.

Мен онуң элиндәки сувлы табагы алып гапдала гойдум, ики гошарындан гайым тутдум-да:

— Гүленнам, мен сени гөрмедик гүнүм дәли-межнун боляръын... Шуны билйәрмиң? — дийип сорадым.

Гыз элинден тутаныма гаршылык гөркезмеди. Пыңгырды:

— Мени гөрмедик вагтың нәхили боляндыгыны мен нәбилейин. Ол вагт мен хем сени гөрмейәрин ахыры...

— Гүленнам, оюн этме, мениң ягдайыма дүшүн...

— Оюн эдйән сен. Сувум гутарды дийдиң, сув гетирип бердим. Танрыялкасын дийменгиң ерине элимден тутдуң. Бу оюн болман дагы нәме?

Бизиң мәхрибан достлугымыз шу гүнден башланды.

Гүленнамың нәме үчин гыз болуп дөрәндигини билмейәрин, ол өзүниң бүтин болшы-гылыгы билен оглана меңзейәрди. Эмма онуң гөрки-гөрмегини беян этмәге дил герекди. Онуң бойы ортадан ёкарракды. Йүзи акды, гөзлери уллаканды, гарады, тез маралыңкы ялы ойнаклап дурярды. Сачы! Вах, онуң сачы ялы сача мен өмрүмде дүш гелемок. Бейле сач адам баласында бардыр дийселер ынанмаздым. Онуң овадан келлеси сәхелче өңе тарап эгилсе, дөрт өрүм ёгын сачының ужы ере дегйәрди. Маңлайы гиңди. Ол той гүнлери, гурбанлык я-да хайыт байрамларында тәзе көйнек, тәзе көвүш гейип чыкарды. Мен гызың шу гөрнүшине гуванып, ол гүнлериң эхлисини серхош болуп гечирердим. Ол гүнлерде нәме эдип, нәме гойяндыгымы билмездим. Ол хем шейледи, эмма көп азар чекип, билдирмезлиге чалышярды. Мен муны нинчиксин билйәрдим дийсеңиз-ле, мен муны онуң хер бир басан әдиминден, дем алшындан, гөз астындан бакышындан, ах чекишинден

билйәрдим. Мен өз тамымызың янына гидип ишлән вагтларымда ол мениң ызымдан нахар элтерди. Ызымдан гелйән нахарлар бир адам нерден артык болярды, тагамлы дуюлярды. Чөрек мыдама артып галарды. Мен гызың өз ийменип затларыны мениң пайымың үстүне гошуп гелйәндигини дуйярдым. Эмма муны бейтме дийип билмездим. Она гаты-гайрым бир зат диймәге дилиң баржак дәлди. Мен ийип башлардым. Ол болса янымда отурып, сүйжи дили билен мениң гөвнүми гөтерерди. Мени шейле бир ягшы гөрйәрди вели, мениң элиме тикен урса гөзүнден боюр-боюр яш дөкерди.

Ол гаты батыр, мерт, шуның билен бирликде-де, гаты дегишген гызды. Өзүни горамагы башарярды. Ол машгаланың еке перзендиди. Ләлик өсүпди. Хер гүн бирхили мылайым беззатлык эдерди. Сыгра мүнерди. Эжесини кәйиндирерди. Эркек огланлар ялы сапан атып, жөвен горарды. Гижелерине хич затдан горкмазды. Кәвагтлар өй үчин я-да тәлер этмек үчин гамыш герек боланда дерья кенарына гидерди-де, эшеге басырып йүкләп гамыш гетирерди. Шейле вагтларың биринде жеңңелиң ичинде Гүленнама бири дил етирипдир. Янына гелип бәлчирәп башлапдыр. Гыз бир айдыпдыр, гитмәндир, ики айдыпдыр, гитмәндир, гайтам онуң элинден тутжак болупдыр. Гүленнам газапланыпдыр, бирден яңкының гулагының юмшажык ерини орагы билен кесипдир, ол йигидиң өзүни-де дерья окларын дийип горкузыпдыр. Йигит киме берен бир алла дийип гачыпдыр. Гыздан шейле басга галып хорлук чекенини айтмакдан утаныпдыр-да, гулагыны сычан кертди дийипдир. Бу хабары илиң ичине Гүленнамың өзи яйратды. Ол йигидиң болшуна оба адамлары ики йыллап гүлдүлер. Гүленнам эдил эркек адам ялыды. Хич киме хакыны гидермезди. Мен догрусыны айтсам, шейле овадан, мәхрибан, хер затдан баш алып чыкып билйән гыза бүтин өмрүмде душ гелмедим. Ол өзболушлы, хич киме меңземейән, батыр гызды. Шуның билен бирликде-де, өрән мылайым гөзелди.

Ол мениң ядымда эдил шейле болуп галды. Сураты йүрегиме эдил шейле болуп язылды. Бизиң бири-биримизе болан сөйгимиз әлем ялы гиңди, түкениксизди, дуйгулуды. Жейхун ялы жошгунлыды...

Розы чеп эли билен рулы тутуп, саг элини чеп голтугына сокды. Ондан бир дүвүнчек чыкарды. Ол дүвүнчеги эмай билен чөзди-де, онуң ичинден товшаның юкажык хамындан тикилен чайхалта чыкарды. Чайхалтаның ярысына ченли ак, гызыл, сары, гара йүпекден нагыш чекилипдир. Бу нагыш өрән инче, өрән гөзел, өрән нәписди. Чайхалта бейик уссаның элинден чыкан сунгат ядыгәрлигине меңзейәрди.

Розының йүзүниң хамы титрәп гитди. Эли сандырады. Гашлары чытылды. Маңлайының йыгыртлары көпелди.

— Шу халта инди кырк бир яшына гитди. Муны Гүленнам бежерди. Маңа совгат берди — диенде, алтмышдан гечен яшулының гөзүнден боюр-боюр яш дөкүлди...

VIII

Розы халтаның-да, дүвүнчегиң-де эплемини бозман, өңкүси ялы эдип онуң дашыны эмай билен сарады. Оны чеп голтугына, эдил йүрегиниң үстүнде, көйнегиниң ич йүзүнден йөрите тикилен жубусине салды. Соңра элини чыкарды-да, гөйә шу аралыкда яңкы халта гачып галан болаймасын диен ялы, эли билен онуң үстүнден сыпалап гөрди. Шундан жаны арам тапан ялы болды. Эмма ол ене-де сува серетди. Көп вагтлап башыны галдырман отурды. Бизиң ягдайымыз-да өверлик дәлди. Розы бу гөркезен зады хем-де гөзяшы билен бизиң халымызы перишан этди. Розының гүррүңиниң ахыры айылганч бир вака баражак болжакдыгы инди икучлы дәлди. Бизиң йүреклеримиз муны өңүнден дуйды. Биз бирхили ховсала дүшүп башладык.

Дине шол чайхалта, онуң кырк йыллап гүйчли бир йүрегиң йылысыны алып дурмагы бизиң акылымызы хайран эдипди. Розы хер демсайы өзүниң сырлы болушлары билен бизиң гөз өңүмизде бейгелйәрди. Онуң хәзирки ягдайы агырды. Ол башыны гөтерип билмейәрди. Онуң ягырнысының хөкгүси эдил бизиң гөз өңүмизде уланярды, келлеси барха ашак эгилйәрди. Оны ажайып бир гыза болан сөйги ики бүкүпди... Инди бу хакыкатды.

Биз гүррүңиң ызыны шунча эшидесимиз гелсе-де, оны гыссамага милт эдип билмейәрдик. Бу вагт бир зат дийсең, бир совал берсең Розы эдил бизиң гөзүмизден гайып болайжак ялыды. Инди онуң гүррүңини шу ерде кесмежегинә биз билйәрдик. Ол бу хекаятың ызыны хөкман довам этжекди. Шуның өзи бизиң йү-

реклеримизе теселли берйәрди. Эмма оңа хәзир геплемек кынды, өзүни эле алмалыды, демини дүрсемелиди.

Розының башыны галдырман сува середиши, сувуң кә ерде товлам-товлам болуп чогуп дуршуны гөренде ондан гөзүни айрып билмейши бизиң үчин дүшнүксизди. Йөне вели, гүррүңиң довамында бу сырың-да ачылжагыны биз билйәрдик.

Розы бирден гүррүңини довам этмек билен бизи гең галдырды. Онуң сеси өңкүси ялы гүнлеч чыкды:

— Сиз мениң хәзирки болшума гең галмаң. Мен Гүленнамың ышкына дүшүп йөрен вагтларымда, йигрими яшлы йигит вагтларымда бүтинлей башга хили адамдым. Дөрт эшеги хатара дурзуп, оларың үстүнден бөкүп билйәрдим. Отуз яшлы мен диен пәлванларың дызыны ере дегирйәрдим. Амыдеряның гиң ерлериниден йүзүп гечмеги башарярдым. Деря боюндакы җеңңелликлерде бир гезек бир мекеҗим билен баша-баш сөвеше гирип, онуң ләшини сердим. Бу затлар инди эртекидәки ялы болуп галды. Сиз, белки, бу сөзлере ынаняң хем дәлсиңиз. Йөне вели, мен ялан сөзлемеги башармаярын. Шуны пугта билип гоюң. Инди өңки гүррүңи довам эделиң...

Шейле диймек билен, Розы гөреше чыкҗак пәлван ялы эллерини чермеди, ыкҗамланды, гүррүңе башлады:

— Гүленнам икимизиң бири-биримизи сөйшүмизи мен хич зат билен деңәп билҗек дәл. Бу үйтгешик сөйгүди. Сонабака биз бири-биримизи ярым гүн гөрмән гезсек, эдил акылдан азашайҗак болярдык. Гүйз дүшди. Бизиң тоюмызың тутулҗак пурсаты голайлашярды. Мен өз тамымызың төверегиндәки җөвениң башыны гаңрып йөрдүм. Сапа готур базара гидипди. Бу вагтлара ченли Гүленнам икимизиң гатнашыгымыз есе-есе иң белент дереҗә етипди.

Ол мениң ызымдан нахар гетирди. Онуң йүзүне гөзүм дүшен бадына Гүленнамың кейпиниң ёкдугыны гөрдүм. Йүрегим гүрсүлдәп башлады. Гыз нахары ерде гойды-да, башыны ашак салды. Мен бирниниң гөрәймегинден чекинип, оны җөвениң ичине чекдим. Соңра багрыма басып:

— Ээнзим, мәхрибаным, җаным Гүленнам, бу нәхили болуш? Бу нәхили ягдай? — дийдим.

Ол бир элини мениң бойнума салды. Бейлеки эли билен шу чеп элимиң гошарындан сыпалады. Ыхха, шу ерден — дийип, Розы чеп элиниң енини ёкары чекди.

— Хава, ине, шу ерден. Гүленнамың сыпалан ерине сиңе сын этсеңиз, бу ериң хамы элимиң башга ерлеринкиден агракдыр. Мен ол вагт, элими чермән ишлейәрдим...

Бизиң үчүмиз-де Гүленнамың сыпалан ерине бүтин пикиримизи берип сын этдик. Розының элиниң ол ериниң хамы башга ерининкиден гара болмаса ак дәлди. Розы вели, элиниң ол ериниң хамының башга ерининкиден акдыгына ынанярды. Шонуң үчин биз хем шейле дийип тассыкладык. Мен гара өй ялы чягшан бу гарры бедене шейле бейик йүрегиң ерлешйәндигине гең галып, додагымы дишледим.

— Соңра немли гөзлерини маңа дикди-де: «Розы җан, ээнзим, йүрегим гысяр, отурып-турып карарым етмейәр. Херн худай икимизи бири-биримизе көп гөрмесин-дә...» дийди. Мен чалаҗа йылгырдым-да:

— Ээнзим, сен нәме чагалык эдйәрсиң? Йүрек гысмак билен хич киме хич зат боляң дәлдир. Сен бейле дийме. Ине, хасылы йыгнап гутарарыс. Какаң тоюмызы эдер. Соңра эл-эле берип яшап башларыс — дийип, онуң алын сачындан огшадым. Ол ээиз сачың хер бир тарындан мүшк ысы гелйәрди.

— Херн агзыңдан худай эшитсин — дийип, Гүленнам памык ялыҗак эли билен мениң бармакларымы ойнады. — Йөне мениң йүрегим гысыберсе, бир эрбет иш йүзе чыкяр. Белки, бу гезек хич зат болмаз. Ховул бела, совул бела!..

— Хич зат болмаз, хич зат болмаз, ээнзим! Мерт бол! — дийип, мен оңа гөвүнлик бердим.

Гүленнам гайтды. Мен харс уруп ишледим. Җөвеп башыны нәче тиз гаңырсам, хасыл хем шонча тиз йыгналып гутарылҗакды. Хасыл нәче тиз йыгналса хем бизиң тоюмыз шонча тизлешҗекди. Мен муны билйәрдим. Шонуң үчин-де җанымы аяман ишлейәрдим.

Сапа готурың өз ериндәки, мениң еримдәки хасыллары йыгнап гутардык. Җөвен, мәш, күнҗи ялы экинлерден бирнеме хасыл алдык. Как сердик. Игде йыгнадык. Сыгрымыза, эшегимизе, бир җүбүт өкүзимизе гыш үчин от-ийм тайярладык. Хеммәмиз отурып маслахат этдик. Хасап-хесип ишини этдик. Артыкмач дә-

нэмизи сатып, тоя тайярлык гөрмели диен карара гелдик.

Сапа готур өнки мылайымлыгы, шадыянлыгы билен шейле дийди:

— Оглум Розы, сени маңа худай берди. Мен гызымы говы гөрйәрин. Сени-де ондан кем гөремок. Маңа бейле дийип отурмак гелишмесе-де, гелишйән дәлдир, эмма мен говы гөрйән адамымың янында утанман гепләмеги халаярын. Мен икинизи шу ерде, өз тамымызың гапдалында өйли-ишикли этжек...

Гүленнам какасының бу сөзүнден утанды, даш чыкды. Сапа готур мылайым йылгырды-да:

— Утанан боляр вели, өз-ә сени яман гөренок — дийди. Мен хем гызардым. Соңра яшулы оюн этмесини бес этди-де, аялына йүзленди.

— Сен гыза, йигиде тайярланмалы затлары тайяр эт. Мен галлалары сатышдырайын. Бу иши саг-аман совалы...

Мен шол агшам ятылмазының өң янында Гүленнамы гөрдүм. Бизиң икимиз-де бегенҗимизден гөзүмизе яш айладык.

Шейдип, бизиң тоюмыз якынлашярды.

Эмма шунуң билен бирликде... гара гүнлер хем голайлашян экен...

IX

— Шол гүйз, Сапар гэтурың якын гөрүшйән обадашларындан Сердар жувазчы диен адам илкинҗи болуп, оглуны өерди. Онуң чакылыкчысыны уградан бадына Сапар готур аялыны янына чагырды:

— Сердарың тоюна хеммәмиз бармасак гаты гөрер. Эмма мен Гүленнамы әкитмеги халамок. Ол инди гөзе гөрнүпдир. Өзи-де түвелеме гаты гөрмегей.

— Вий, какасы, диййәниң нәме? Бизиң машгаламыз билен кимиң нәме иши бар? Онсоңам Гүленнам инди адаглы эдилди ахыры. Розы-да бизиң биле гидер. Гоявери, тоя хеммәмиз гиделиң. Өз тоюң хем даш дәл. Бармасак олар хем гелмез...

Ызымдан баранда Гүленнамың йүрегиниң гысышыны гүррүң бериши, Сапа готурың оны тоя әкитмек ислемейиши мени бирхили гең галдырды. Белки, олар бир зат эшидендирлер? Ёк, бейле болмагы мүмкин дәл. Оларың менден гизлин сырлары ёкды. Шонуң үчин мен муңа әхмиет бермедим.

Биз гапыны гүлилап, дирәүмиз хем биле гитдик. Барсак той гызышан экен. Ортада улы от якылыпдыр. Онуң дашында адамлар гайда-гайма лашыкды. Багшы айдярды. Гелин-гызлар догуп гелйән Гүн ялы гызарышып өйүң ичинде-дашында гезим эдйәрдилер, эркек адамларың топарына гошулмаярдылар. Хениз-де якындан-дашдан гелйән адамларың ызы үзүлмейәрди. Ине, мыдама бир беззатлык я-да илде ёк зады этмәге өвренен Мәтнияз хем гелди. Онуң чапылан атлары, ёргалары кәнди. Эмма ол нәме үчиндир бу гүн эшекли гелди. Адатда эшеге ганна салыняр. Ол болса эшегине атың эерини салыпдыр, уянлап, агыздырыгыны-да гейдирипдир. Эшеги ат гөрнүшинде безәпдир. Билшиңиз ялы ол мениң көне гандарымды. Мен ондан ганымы гөввежай эдип алмагың пикирини бир минут-да ядымдан чыкармаярдым. Бу дуйгы менде ылайта-да соңкы вагтларда, Гүленнам икимизиң тоюмыз голайлашдыгыча гүйҗейәрди. Себәби мен өслүм, кемала гелдим. Инди болса өйленмели. Эмма бу шатлыгымы мениң энем-де, атам-да гөрмейәрлер. Нәме үчин? Мәтнияз говы яшады. Онуң говы дурмушы үчин мениң эжем хорлукдан, инчекеселден өлди. Атамы болса Мәтниязың өзи өлдүрди. Бу айылганч хакыкатды. Мениң оңа болан газабым дурдугыча гүйҗейәрди. Мени ынҗалыкдан гачырярды.

Ондан хемме адам горкярды. Онуң нәхили адамдыгыны мен сизе эййәм айдыпдым. Ол эшегиниң агыздырыгыны чейнедип геленде хемме аяк үстүне галды.

Ерли-ерден:

— Бай аганың атыны тутуң!

— Мәтниязың атыны тутуң! — диен сеслер эшидилди. Онуң эшеги-де ат хасапланярды. Ики яшулы бейлеклере ёл берман, херси эшегиң бир жыланындан япышдылар. Харамзаданы эшекден гөтерип диен ялы дүшүрдилер. Ин говы ере элтип отуртдылар. Өңки ики гат кечәниң үстүне-де бир тәзеҗе халы гетирип дүшедилер. Ол өңүне чай алып, төверек-дашына гөз гездирип чыкды. Соңра ики дулугындан дериси акдырып, жан эдип айдым айдып отуран багша:

— Айтҗак болсаң оңлурак айдайт, болмаса ортада гарантга ялы болуп отурма! — дийди.

Онуң бу ерликсиз сөзи хич киме ярамады. Себәби бу нәдогрыды. Багшы говы айдярды. Эмма шейле-де

болса адамлар Мәтныяза яранмак үчин чалажа йыгырышдылар. Багшының өзи-де:

— Боләр, бай ага, герегин айдым болсун! — дийип, белент овазлы ышкы айдымлара башлады.

Мен мәреканиң бир четинде отырдым. Мәтныяз мени гөрмейәрди. Мен оны гөрйәрдим, ичгин сынлаярдым. «Эгер мен шу вагт шу адамың келлесини кесәйсем я-да гарныны силкәйсем төверекде отуранлар маңа ичлеринден алкыш окардылар. Себәби бу адамлар ондан аңсатлык билен дыныпп билселер, өзлерини мергиден гутуланден кем сайжак дәлдилер...» диен пикири этмек билен, мен оны гөзден гечирйәрдим. Эгер-де Гүленнам болмаса, өңүмизде биз улы той гарашмаян болса, белки, мен «өлер ада галар ат» дийип, өз хыялыма гелен иши шу вагт берҗай этсем хем эдердим. Мени диңе Гүленнам саклаярды... Биз шәхерден гаты узаклашайдык өйдйәрин, ызымыза доланайсак нәдеркә?

Биз диңе Розы шейле диенден соң, өзүмизе гелдик. Гүнүң батып баряндыгыны, хованың-да хас салкынлашандыгыны дуйдук. Ыза гайдылайса-да кем дәлди. Биз шәхерден араны гаты ачыпдык.

— Гайтсак хем кем болмаз вели, сиз шәхере барянчаңыз бу гүррүңиң соңуны гутарып билерминкәңиз? Эгер гутармарын өйтсеңиз энтегем гиделиң — дийип, мен жогап бердим.

Розы:

— Гутарарын, себәби биз акымың терсине гитмели. Узак йөремели боларыс. Гутармасам-да, шәхерден аңры гечер өтәйдерис. Деря гиҗесине-де гөзелдир — дийди.

Биз ызымыза доландык.

— Хава, Гүленнамың сөйгүси мени бу хыялы иш йүзүне гечирмекден саклаярды. Гарыплыкда-да болса мениң багтлы яшасым гелйәрди. Ылайта-да Сапа готурың, онуң аялының менден эдйән тамаларыны өдәсим гелйәрди. Муны өдежек болсаң, бу ерде гөзсүз батырлык этмек герек дәлди.

Багшы айдымыны гутарды. Догрусы, онуң өзи гутармады, Мәтныяз гутартды. Ол багшының айдып отуран айдымының арасы билен:

— Бу гүн гөреш болжак дәлмайт?! — дийип, гыгырып сорады-да, сыныны силкип ериндел турды. Адамлар хем турдулар. Мәтныяз, айдып башлан айдымыны яакламага гыссанян багша:

— Тур, гөреше баралы, еке өзүң юртда галан ит ялы увлап отурма! — дийди.

Гөреш тутулжак мейдана бармак үчин аялларың үйшмелеңиниң гапдалындан гечип гитмелиди. Мәхелле ол тарапа агды. Мәтныязың дөрт төвереги обаның яшулуларындан долуды. Ол гөреш тутулжак ере уграды. Аялларың үйшмелеңиниң деңине барандан Мәтныязың гөзи Гүленнама дүшди. Гүленнам хәзир булутдан чыкан Ай ялы төверегиндәкилерден сайланып гөрүнйәрди. Онуң үстүндәки гейимлери тәзеди, өзүне гелишйәрди. Хәзир оңа сын этмәге гөз герекди! Гүленнам бириниң өзүне йити назар билен середйәндигини дуйды-да, деррев гызларың арасына гирип гизленди. Эмма инди гиҗди! Мәтныяз бирден ювашжа «хих!» дийип, ичини чекип, аяк саклады. Йити назарыны гыза дикди. Мен газаба мүнүп, юмругымы дүвүп, өңе сүйшен бадыма мени сакладылар. Оняңча Мәтныязың:

— Ол кимиң гызы? — диен сеси гулагыма дегди.

Оңа жогап бердилер.

Бир яшулы эрбет бир задың йүзе чыкмагындан горкан ялы:

— Ол адаглы. Бәш-алты гүнден оны адаглысына берйәрлер — дийди.

Гөзи гызаран Мәтныяза бу сөзүң нәхили тәсир эдендигини мен айдып билжек дәл. Себәби мениң шол вагтки ягдайым агырды. Йөне вели, бир зады ягшы билйәрин: Мәтныяз тә гөреш мейданына барянча ызыны гөзләп гитди. Ол ерде-де гөреше серетмеди, гөзи аяллар тарапда болды. Ол инди геплемесини-де гойды. Соралан сорага-да жогап бермеди. Гүленнам онуң акыл-хушуны алыпды. Сапа готур-да, онуң аялы-да муны дуйдулар. Аялының ягдайының нәхилидигини билемок. Эмма Сапа готурың гөрнүшине йүрегим дилинйәрди. Ол эдил шу вагт, мениң гөзүмиң өңүнде ики бүкүлди. Мениң бедениме тәзеден гүйч толкунлары гелип гошулды. Мен этмели ишими эййәм аныкландым.

Бизиң депәмиздәки гара гүн еңкүден-де гаралды... Гара булутлар ашакладылар.

X

— Биз тойдан доланып гелен бадымыза Сапа готур аялы билен маслахатлашмага отурды. Ол Гүленнама-да, маңа-да эшидилер ялы эдип, билгешлейин гаты гепледи:

— Мен эртир ир билен молланың ызындан гидейин. Деррев ника гыйсын. Болмаса ол ганожак хич затдан гайтмаз, бир беланың үстүнден барар.

Эмма молла эртире гарашмады. Гүн батмазының өңүсырасы онуң өзи гелди. Мәтныяз гөвүндәки гара максадыны амала ашырмагы үзага чекйән адамлардан дәлди.

Мен агыр ягдайда аркамы өе дирәп отырдым. Гүррүң өйүң ичинде гечди. Шонуң үчин-де, мен ичерде эдилйән гүррүңиң бир сөзүни гулагымың дүшүндан гечирмән диңледим.

Сапа готур молланың сөзүни диңләнден соң, газап билен титрәп сөзледи:

— Мениң гызым адаглы. Эртир ир билен ызыңыздан гидип чагырып гелмекчидим, ника гыйдырмакчыдым. Сиз болсаңыз бейле совук хабар билен гелдиңиз. Молла ага, сиз барың-да оңа дүшүндириң: гой, ол бизиң намысымызы депелемесин. Бизе азар бермесин.

Молла гахарлы гепледи:

— Мен ики өйүң арасында хабар гатнадып йөрен гыбатчы хелей дәл. Мәтныязың айданыны ерде гойма. Багтың ачылар. Терсине гитсең-де, соңра пушман эдерсиң. Гызың Мәтныязынкы ялы дөвлетли өе дүшсе, саңа башга нәме герек? Инди шейле атлы-абрайлы адам гезип йөрен бир етимче-де болмадымы? Худай дийип, якаңа түйкүр. Сениң гызың эли яг билен бал тутар. Саңа ене нәме герек?

— Мәтныязың бәш аялының үстүне берер ялы менде гыз ёк! Сизе-де бейдип отурмак айып болар — дийип, Сапа готур гөнүләп айтды. — Говусы сиз эртир гелиң-де Гүлеңнам билен Розының никасыны гыйың.

— Маңа акыл өвретме! — дийип, молла гызарылды. — Мениң өз акылым келләми ярып баряр...

Мен шундан соң нәме гүррүң эдилендигини эшитмедим. Эдил шу вагт тамың илерсинден чыкан Гүлеңнам мени чагырды. Биз саманхана гирдик.

— Өйде нәме гүррүң эдилйәр?

Мен эшиден затларымың хеммесини айдып бердим.

— Мен шу гүн тоя гитмедик болсам говы болҗак экени...

— Гүлеңнам, бейле дийме. Болҗак ишдир, сен гитсең-гитмесең-де болҗак иш боларды. Йөне вели, мен өз багтсызлыгыма гынанярын. «Етимиң агзы аша етсе, бурны ганар» диевлери чын экен. Мен бизиң ишимиз шу ягдая гелип етер дийип хич вагт пикир этмәндим.

— Сениң гүрлейшиң нәхили? Хениз хич зат боланок. Хич зат болмаз хем! Какам ол ёгын селләни алдап хем гойберер.

Мен гөнимден гелдим:

— Гүлеңнам, эзизим, бу ерде гевүң алдап дурасы иш ёк. Онуң үчин гел, пикир эделиң: нәме этмели? Бу ягдайдан чыкмак үчин нәхили чәре гөрмели? Ине, инди бизе диңе шу сораглары чөзмек иши галды. Мен келләм дик болса, сени онуң элине бермерин.

— Мен хем дирикәм-хә онуң элине дүшмерин!

— Онда нәме этмели?

— Гачалы!

— Ниրә?

— Нирә боланда нәме? Шу довзахдан гутулсак боланы-да.

— Бу гүррүң догры гүррүң — дийип, мен Гүлеңнамы багрыма гысдым. Йөне, нирә гачарыс?

Мен бирсалым пикир этдим-де, бу сорагыма өзүм жогап бердим:

— Хава-да, нирә боланда нәме? Узак обалара гидерис, болмаса гума, чопанларың арасына гачарыс. Нирә барсак-да, таңры мыхманындан йүз өвреслери ёк...

Әтийәч үчин герек-ярак затлары йыгнашдырып, тайяр болуп отурмагыны Гүлеңнама табшырдым-да, саманханадан чыкдым. Чыкан бадыма селлесини тайзардып, улы ёлдан тозан турзуп барян молланы гөрдүм. Сапа готур мени янына чагырды.

— Оглум, депәмизден агыр бела инди. Сен бизиң гүррүңимизи диңледиңми?

— Хава. Молланың өз акылының көпдүгини айданыны эшитдим. Соңра нәме гүррүң боланыны билмедим. Мениң ишим чыкды.

— Ол гахар эдип, «башына гелениңи өзүң чекерсиң-дә...» дийип гитди. Эгер мениң диеними этсеңиз, ил ятып, ит укландан соң сиз гачың. Шундан башга чыкалга ёк.

Мен утаныбрага-да:

— Биз хем Гүлеңнам билен шейдели дийип диллешдик. Эмма биз нирә гитсеккәк? Барды-гелди биз гиденимизде-де, Мәтныяз сизи гаты хорлар.

Сапа готур бирсалым ере бакып отурды-да, шейле дийди:

— Сиз онуң пикир этмежек ерине гачын. Гума — чопанларың янына гидиң. Ики гүн йөресеңиз, Кейикгыраң гуюсына бараpсыңыз. Ол ерде мениң иң онат гөрйән бир чопаным бар. Онуң адына Худайберен диййәрлер. Эгер келләм дик болса мен Халачдакы гарындашыма хабар эдериң. Кейикгырандан мениң чагаларымы йыгнап ал диерин. Ол сизи Халажа алып гайдар. Никаңызы гыйдырар. Беллиси болянча шол ерде яшабермели боларсыңыз... Энеси билен мени гайгы этмәң. Газап этсе түрмә басдырар. Биз хем дек ятмарыс. Хорлугы-харлыгы чеке-чеке гелйәрис. Оңа инди өвренишмели дәл.

Яшулының бу сөзлери мени гең галдырды. Мен мундан соңра ёл шайыны тутуп башладым. Сапа готурың аялы болса йүзүни йыртып, сачыны ёлуп, багрыны паралаярды. Сапа готурың өзи-де дек отурмады. Өйдәки галланы, гыммат бахалы затлары ере гөмүп, билинмез ялы үстүне дерс атды. Гараз бизиң хеммәмизе иш тапылды.

Гүн батып гараңкы дүшди. Шу гараңкы хем бизиң багтымыза гара чекди...

Розы дымды. Улудан демини алды. Ене-де сува серетди. Бу гезек ол көп вагтлап башыны гетермән отурды. Биз аграс дымярдык...

XI

Розы өзүни дүрсәп башыны ерден гөтеренде гүн батып гараңкы дүшүпди. Гайыгың ики гөзүниң ягтысы бизи бәш-алты әдим өңүмизден гачып барярды. Биз өзүмизи онуң ызындан ковуп баряң ялы дуйярдык.

Розы довам этди:

— Гүн батып гараңкы дүшенден соң Мәтныязың тарапындан ики атлы гелди. Оларың бири Сапа готуры четрәк чагырды-да:

— Бай ага саңа ярым гиҗә ченли пурсат берйәр. Хораз гыгыранда сен барып өз разылыгыңы берйәндигиңи я-да бермейәндигиңи айтмалы. Яшулы, маңа гулак салсаң-а иши улалтма, соңы яман болар. Говусы хәзир өз разылыгыны берәй. Биз барып оны бегендирели — дийди.

Сапа готур ажы йылгырды:

— Бай агаң маңа ярым гиҗә ченли пурсат берйән болса, сен нәме бейле гыссанярсың? Я сениң-де бу ишден белли бир дережеде алмытың бармы? Ярым гиҗе барып өзүм жогабыны берерин. Сен өзүңи хорлама! — дийдя.

Атлының гахары гелди:

— Гарры, дилиңи узалдыберме! Гызыңы гачырайсаң башың өлүмли, малың таланлыдыр. Шуны ятдан чыкарма! — дийди-де, атының бөврүне депди. Онуң билен биле гелен атлы-да ызына дүшди.

Узаклы гүнүни агыр хесретлер билен гечирен Сапа готур атлылар уграндан лапба өзүни ере гойберди-де, улудан бир демини алып, маңлайына юмрукларды:

— Хәй, замана, замана! Хей бизиң хем дадымызың эшидилжек пурсаты гелермикә? — дийди. Соңра ол маңа йүзленип, гөвүнлик берди:

— Розы, мерт бол! Өзүмиң екеже чагамы саңа табшырярын, сени-де худая. Ач болан еринде ач, хор болан еринде хор болар. Гүленнам мертдир. Чагаларым багтыныз ачылсын. Сизи аркайын уградып, Мәтныязың янына барарын. Оны алдарын. Ол эртире ченли хич зат билмез. Сиз болсаңыз эртире ченли көп ёл гечерсиңиз — дийди.

Герек-ярагымызы хоржуна салдым. Хоржуны гаңңаның үстүне беркитдим. Гүленнамы эшеге мүндүрип, онуң ата-энесинден ак пата алып ёла дүшдүм. Биз ковга гарашмаярдык. Себәби Мәтныяз хениз «боляр» я-да «ёк» диен жогабы алманды.

Биз улы ёл билен гүндогара уградык. Эййәмден ювашжа геплешип, Гүленнам икимиз бегенишйәрдик. Йөне, бизиң бегенжимиз долы манылы бегенч дәлди. Биз йылгырышсак-да, ичимиз дертден долуды. Гарры-ларың ягдайы бизи ховсала салярды. Эмма иш башга хили болуп чыкды. Биз өзүмизиң гүнүмизе агламалы экенимиз. Бизиң ёлумыз узак дәл экен. Биз садә экенимиз. Мәтныяз бейле мекирлик эдер дийип келләмизе гелмейәрди. Ол обадан чыкып гидйән әхли ёлларда эййәм адам гоян экен. Обаның гүндогар четиндәки көпрә етенимиз хем шолды вели, көприниң үстүнде ики яраглы адам пейда болды.

Яраглыларың бири:

— Дур! Ким борсуңыз? — дийди.

Мен оны сесинден танадым. Ол хәлки, гүн батанссоң бизе барып. Сапа готур билен гахарланышып гайдан атлыды.

Мениң иним тикенеклэп гитди. Эхли ганым келлэме урды.

— Өтевчи борус! — дийип жогап бердим. Мен өз сесими анык эшитдим, эмма мунуң өз сесимдигини танамадым. Олар эййэм бизи тэнадылар.

Яраглыларың бири эшеги саклады-да:

— Сиз-э түйс бизе герек өтевчи экениңиз — дийип гүлди. Мен ылгап онуң алкымына бардым-да:

— Эшеги гойбер! — дийдим.

Ол ене гүлди:

— Бу етимиң сеси часлы чыкяр-ла...

Онянча мен өзүми онуң үстүне окладым. Гүленнам бөкүп дүшди-де, маңа көмеге гелди. Элиндэки ярагыны ганрып алдым. Эдил шу вагтың өзүнде түпең сеси чыкды. Мен өзүмден гитдим. Шундан соңра нэме болуп, нэме гоянымы билмедим...

Бирнэче сагатдан соңмы я-да бирнэче гүнден соңмы, анык билемок, мен хушума гелдим. Гөзүми ачжак боляи ачылмаяр. Соңра элим билен йүзүми сыпалап чыкдым. Гөрсем гөзүм ачык. Мен гараңкы зындана окланан экеним. Ниреде, нэдип ятандыгымдан хабарым ёк. Мен дың салып башладым. Дашардан сес-үйн чыкмаярды. Диңе мениң гапымың голайындакы сыгыр гэвүшейэрди. Сермелэп гапыны тапдым. Нэме этмели? Бу зындандан чыкмалы, өлсең-де гөрешиң өлмели.

Босаганың ашагыны көвүп башладым. Нэче ишлэними, нэче газанымы билемок. Себэби мен бу вагт хич зат билемокдым. Диңе бу зындандан чыкмак умыды билен яшаярдым. Ине, юмрук сыгар ялы дешик ачылды. Ене газып башладым. Бирнэче вагтдан соң ол дешик ене улалды. Даң атып гелйэрди. Ене газып башладым. Гөврэмиң ярысы чыканда хатара гиден ак өйлериң биринден эркек адамың айылганч сеси чыкды. Бу нэме болдугыка? Онянча гапы жарка ачылды. Өйүң ичинден Гүленнам сачыны тасадып чыкды-да, хич бир тарапа серетмэн:

— Хош, эзизим Розы! Саг-аман гал! Инди менден саңа аял болмаз. Хош, мениң мэхрибаным! — дийип, айылганч гыгырды.

Мен хем:

— Гүленнам, адыңа дөнейин, мен мунда — дийип гыгырдым. Ол бирбада аяк саклажак ялы этди-де, ене аяк алдыгына деря кенарына тарап уграды. Мен хем кэ йыкылып, кэ сүршүп, кэ эмедеклэп онуң ызындан

ылгадым. Ол эййэм кенара барды, көйнегини йыртды, гөз ачып-юмасы салымда аягына дaш баглады, Ол иң соңкы гезек:

— Хош, эзизим Розы! — дийди.

Мен хем түйс дэлирэн ялы:

— Гүленнам, саклан! Саклан! Мен барянчам саклан! — дийип гыгырдым. Ол мениң сесими эшитди. Маңа гарап гужагыны ачды:

— Гелме, гелме! Мен йүзи гараның янына гелме! Мэтныяз мениң намысыма дегди, өзи-де эййэм жан берендир! Хош, Розы! — дийди. Белент райындан өзүни дали деряның гужагына оклады.

Розы дымды. Бизиң-де инимиз үшедйэн ялы беденимиз саңдырады. Көп вагтлап хич кимден сес чыкмады. Розы гөзүни сүпүрди.

Бирнэче вагт гечендсн соң Розы шейле дийди:

— Хава, йигитлер, ондан бэри кырк йыл гечди. Мен шол йылларың хеммесини деряда ишлэп гечирдим. Мен муны башга иш тапмазлыкдан этмедим. Мен шу кырк йылың хеммесини Гүленнам хачан сувуң йүзүне чыкарка, хайсы ерден чыкарка дийип гарашып гечирдим. Шемал болмаса, сувуң йүзи бир текиз дурса мен гамландым. Гүленнам чыкып билмез, сувуң ашагында холугар дийип горкдум. Эмма ел турса, деряда гай болса Гүленнам эгирт улы толкунларың арасындан ялпылдап чыкар диен умыт менде гүн-гүнден гүйжеди. Мен диңе шу умыт билен яшадым. Хэзир хем яшаярын...

Мен өйлендим. Бэш чагам бар. Аялымың адына Сона дийилйэр. Эмма мен оңа өз янымдан Гүленнам дийип ат бердим. Пэне мен оңа-да, чагаларыма-да, бу ваканы айдып беремок, чайхалтамы гөркеземок...

Биз ене-де узак вагт дымышып отурдык. Бирден ел гүйжелди. Деряда толкун туруп башлады. Толкунлар бири-бирине дегип, гүңлеч сес этди. Розы башыны гөтерип, төверэге серетди. Гараңкыда хич зат гөрмеди. Өңе, гэмиңиң чырасының дүшйэн ерине гөзледи. Гом-гом болуп гелйэн толкунлара середип, шейле дийди:

— Белки, хэзир чыкар...

Яшулының өзи айтмаса-да, мен бир зады аныкладым: онуң акылына чалажа шикес етен экен...

20 Заказ № 3138.

АННАБИБИНИҢ ХЕКАЯСЫ

Мен Оразгулы билен агшамара Медениет көшгүниң китапханасында душушдым. Бизиң гүндиз беллешен еримиз шуды. Окаляп залда, китап берилйән ерде, директорың кабинетинде адам өрән көп боланы үчин, хованың совуклыгына гарамаи, көшгүң гүндогарындакы бага чыкдык. Чагыл дүшелен, узаклара гидйән аллеяның ики тарапындакы мивели, декоратив агачлар гетирен йүклерини гөтерип билмән, башларыны ашак эгип отуран ялыдылар. Оларың үстүндәки гар узын, ёгын шахалары эгип дөвәйжек болярды. Багда чыра азды. Барының-да көпүси янмаярды. Бирнәче вагт дымып гитдик. Соңра Оразгулы элини голтугымдан өтүрди. Мен утандым, бейдип гитмеги гелшиксиз гөрдүм. Бирден өңүмизден адам чыкайса? «Буларың гараңкы ерде бейдип йөрүшлери гаты гең» дийип, иле хабар яйрадайса нәхили болар?» дийип пикир этдим. Обада нәтаныш адам бармы нәме?

— Оразгулы, элиңи айыр.

— Нәме үчин?

— Говы дәл, мен утанярын.

Ол бирден маңа тарап өврүлди-де, бейлеки элини бойнумдан орап алды. Огшады. Эдил тогуң үстүнден басан ялы болдум. Бүтин беденим титрәп гитди. Башым айланды. Гөзлеримиң өңи учганаклады. Мен хениз бейле зады гөрмәндим. Гахар этдим-де, бир әдим ыза чекилдим. Бир гелниң берен несихаты шу вагт ядыма дүшди: «Йигиде хич вагт өз эркиңе гойберме. Мертебәңи белент сакламага чалыш. Хеммесиниң өз нобаты-вагты бардыр».

— Оразгулы, сениң өзүң гезибер. Мениң өйде ишим бар — дийип, гахар билен ызыма өврүлдим... Чагыллары сеслендирип, йөрәп уградым. Шол демде Оразгулы мениң өңүмде хәзир болды. Онуң нәхили эдип душумдан геченини-де дүйман галыпдырын. Мени өңүртләр ялы вагтам гечмәнди ахыры.

— Аннабиби багышла — дийип, ол ики элини дөшүңде гоюп, бойнуны бурды.

— Багышлар ялы болса, багышлардым. Сен өте гечйәрсиң — дийип, гапдалындан гечип уграбердим.

Ол ене-де ылгап өңүме гечди.

— Багышла, Аннабиби. Бар үнсүм сенде боланы үчин келләм гөчәйипдир.

Бу сөзлер чын йүрекден чыкан сөзлерди. Шонуң
үчин-де көп ялбардып дурасым гелмеди.
Биз бири-биримизе голай йөрәп, ёлумызы довам эт-
дик. Оразгулы муйилли ялы сөзледи:
— Мен сени бейле гахарҗаңсың өйтмейәрдим.
— Менем сени бейле гөдексиң өйтмейәрдим.
— Ахырсоны бу затлара боюн болмалы-ха болар-
сың.
— Оны, баша дүшенде гөрүбериc.
Сөз алышмаярдыı. Ол хем Оразгулының гөдекли-
гинден. Эгер ол адам ялы оңатҗа болан болса, биз бу
вагтлара чепли көп затларың башыны агырдардык.
Эхли гүррүңлери эдип гутарардык. Мен шейле
болмагыны ислейәрдим. Умуман, мен гүррүң диңлеме-
ги говы гөрйәрин. Ылайта-да Оразгулының сөзүни диң-
лемеги халаярын. Мен догрусыны айтсам, шу душу-
шыга гыссанярдым. Бу гүн биз эсасы задың: дурмуш
гурамагың гүррүңини этмелидик. Тоюң вагтыны белле-
мелидик. Өңүмиздәки бөветлери бөвсүп гечмегиң угур-
ларыны аныкламалыдык.
Вагтың гечмеги билен бизиң икимиз-де өңки хетда-
мизе гелдик. Эмма мен хениз-де яңкы огшугың тәси-
ринден чыкып билмейәрдим. «Гең зат, гең зат!» дийип,
ичими геплейәрдим. Мениң пикирим шу ики сөзден
аңры гечмейәрди. Мен аңырлары барада өз яңымдан
пикир этмәге утанып, пикирими шу ерде кесйәрдим.
— Сен ата-энеңе маслахат салдыңмы, Аннабиби?
— дийип, Оразгулы жаныны барлады.
Оразгулы ямаң ерден тутды. Мениң бар горкян за-
дым эжеме маслахат салмакды. Дәдем оңчаклы хаса-
ба гирмейәрди. Эжем вели, обаның иң соңкы феодалы-
ды. Мундан хем башга олар өз яшларындан өзлери-
ни дин хадымларының хатарына гошярды. Бу меселе-
де оларың бир эли галканлы, бир эли-де гылычлыды.
Оразгулы-да, умуман, обаның бейлеки адамлары-да
мунуң шейледигини менден говы билйәрдилер.
— Мен хениз олара маслахат саламок, Оразгулы.
— Онда, мен эртир адам ибержек. Өзүңем өйде бол.
Ягны, бизден адам баран вагты сен өйде бол.
— Эй, мен өйде болан ялы-ла... Оларың бержек
жогапларыны хәзирден билип дурун.
— Нәхили жогап береркәлер?
— Олар дүйбүнден разы болмазлар.
Оразгулы сакга дурды:

— Сениң бу сөзи шейле совукганлылык билен айдышына мен гаты гең галярын. Я, сенем оларың тәсиринден чыкып билеңокмы? Шоларың эрки билен болмакчымы? Онда, икимизиң бир йылдан бәри тааныпп, еврениишип йөршүмиз гуры гүррүң экен-дә?.. Мениң ыхласым еле соврулан зат экен-дә? Шейлеми?

Мен Оразгулыны шу гызмалыгы үчин-де халаярын.

— Ек, Оразгулы, бейле пикир этме. Мен өз ягдайымы айтдым. Мен оларың хениз маңа долы мәлим болмадык пикирлерини айтдым. Мен ишиң болшуны болшы ялы айтдым.

Оразгулы йөрәп уграды.

— Мен адам иберҗек. Өйде бол. Эне-атаңың янында мениң векиллеримиң сөзүни макулла.

— Өйде болайын. Пөне мен улуларың сөзүниң арасына гошулып билмерин. Гыз оглана бу утанч болар. Хеммәни өзүң ялы гөдек хасаплама.

— Сениң гепиң-сөзүң үйтгешипдир. Сен мени алдап йөрсүң өйдйәрин?

Болмады. Биз шу ягдайда хем хошлашдык. Оразгулы башыны ашак салып, ичини хүмледип гитди. Пахырың болуп баршына йүрегим авады. Тас ызындан етип: «Пәр, гачалы!» диййипдим. Мени бу херекетден көшкден чыкып гелйән бир топар гыз саклады. Ягны шу вагт олар маңа пете-пет гелмедик болсалар, белки, мен Оразгулының ызындан етсемем етердим.

Адам хич вагт өз йүрегине эрк эдип билмейәр. Йүрегиниң нәхилидигине долы дүшүнмейәр. Бу гезек хем шейле болды. Бизиң айрылышышымыз гаты гамлы болды. Эмма нәме үчиндир мен өйүмизе угранымда рухума бир хили дүшнүксиз еңиллик араламды. Нәмәлим бир зада болан бегенч мениң гөвнүми гөтерди. Эмма бу долы маңысындакы бегенч дәл экен. Өйүмизде маңа өрән агыр ягдай гарашян экени...

Мениң эжем сүңклек, узын бойлы, хортап аялды. Сачының ярысындан говрагы агарыпды. Ак оравып башланына яңы бәш йыл болупды. Чагаларына болан сөйгүси дениз ялыды. Эмма бу сөйги шол деңзиң дүйбүндеди. Үсти мәкәм басырылгыды. Дашындан өрән рехимсизди. Чагаларындан бириси онуң гөвнүне ярамаян бир иш эдәйсе, онуң дат гүнүне! Эжем узын, овадан эллерине нәме илсе алардыда, яманлык эден чаганы сижип башларды. Рехимсиз урарды. Шейле вагтларда

дәдем өйден чыкып, иш үстүне отайдерди. Мен хәзир он докузыма гитдим. Шу вагт хем эжемиң йүзүне гелмек-хә бейледе дурсун, оңа «сениңки бодогры» диймәге-де мыдт эдип билмейәрдим. Нәме эжемиң тылык-хәсиетлериниң маңа-да гечип уграндыгыны мен ковагтлар сызярдым. Бу хакда соң... Хәзир болса шу вагтки ягдайын гүррүңи билен болайын.

Мен өе геленимде дәдем ховлының дашында көп-сөз эдип йөрен экен. Онуң болуп йөриши гейә бирине гарашян ялыды.

Гапыдан гиренимден эжем мени совук гаршылады:

— Кән эгленйәрсиң. Вагтында гелмек герек.

— Эже, биразаҗык ишим чыкды.

— Иш, иш вагтында эдилйәндир.

Нәме үчиндир эжемиң болшы мени гең галдырды. Ол өзүни хәзир маңа өңкүсинденем хайбатлы, рехимсиз, берк эдип гөркезмек ислейән ялыды. Мениң сораглатларыма бир сөз билен җогап гайтарярды. Пикри башга затда ялыды. Асла мениң билен геплешмек ислемейәне мензейән ялыды. Мен «бу нәме болдугыка?» диййип, пикире гитмек билен, өйүң ичини сынладым. Әхли зат магазинден яңы гетирилен ялы ялдыраярды. Халыларың гүллери-де шейле бир арассады вели, олар электрик ышыгына ыгшылдаян ялы болуп дур. «Бе-е, мен укудамы, оямы?» диййип, өз-өзүме сораг бердим. Бирсалымдан тамын өңүнден ат аягының сеси гелди. Өйде херекет башланды. Доганларым геленлериң атлары билен мешгулланды. Дәдем мыхманларыны улы хормат билен ызына тиркәп, мыхман җая гетирди. Эжем геленлер билен саламлашып гелди-де, чай, нахар атармак билен болды.

Маңа гахарлы йүзленди:

— Нәме, оклав ювдан ялы болуп отырсың. Тур, сачак тайярла, чәйнек-кәселери юв.

Мен бу ишлери эдип йөршүме эжеме сораг бердим:

— Эже, бу геленлер ким? Булара нәме бейле улы хормат гойяңыз?

Эжем илки:

— Хемме задың аңыгына етҗек болуп отурмазлар,

— дийди. Бирсалымдан азаҗык юмшады:

— Бу геленлер гарындашларымыз. Олара хызмат этмән, киме хызмат этмели?

Бирден йүрегим гүрсүлдәп гитди. Оразгулының оглан вагтындакысы ялы иним титиреди. Эмма бу иким

сыз титиремеди. «Буларың-а өвдайы бозук» диен пикир мениң бүтин дуркумы гаплап алды. Йөне мен билмедиксирән болуп, өзүме табшырылан иши этмек билен болдум. Мыхманлара хеззет-хормат этмек иши гиҗәниң бирвагтларына ченли чекди. Гиҗе сагат икиден ишләнде олар ятдылар. Дәдем эҗеми башга бир жая чагырып әкитди. Вагтал-вагтал оларың хүмүрдиси гулагыма гелйәрди. Эмма бу ерден оларың нәме хакда гүрлешйәндигини эшидер ялы дәлди.

Йөне мен бир зада дүшүнип уграв ялы болдум. Догрудан-да, буларың өвдайы бозукды. Бу геленлер йөне ере гелен адамлар дәлди. Булар мениң кастыма гелипдилер.

Эҗем бирсалымдан доланып гелди. Онуң йүзи думанлап дурды. Бу онуң йүзүне тутан пердесиди.

Эҗем:

— Сен эртир ише гитме, Аннабиби — дийип, терс бакып айтды.

Мен өр-гөкден гелдим. Мен диңе ишим билен Оразгулыны халаярдым. Онсоң эҗемиң бу гүррүңи нәхили боляр?

Мен этими гаталдып уградым:

— Мен ише гитмели боларын, эҗе. Ише барып-бармазлык мениң ыгтыярымдакы зат дәл.

Эҗем гөйә мениң бу сөзлерими эшитмедик ялы, өңки әхеңинде довам этди:

— Сен ише гитме. Сениң сагҗак он-он бәш сыгрыңы бейлекилер сагар.

Мен осмаклап сорадым:

— Нәме үчин мен айратын эртир ише гитмели дәл?

— Өйде мыхман бар. Хызмат этмели.

— Мыхман диениң гиҗе ятып дынҗыны алып, эртир чайыны ичип-иер-де атланар-да.

— Дилиңи-башыңы чейнәберме. Олар йөне ере гелен адамлар дәл. Олар гоңшы районда гелен гарындашларымыз.

Мениң гахарым гелип уграды:

— Эҗе, бейдип, геп чагаладып отурма-да, бу ерде нәме сыр бар болса айтсана. Мендеи-ә, нәме-де болса бир зады гизлейәрсиңиз.

Эҗем мениң әхеңими халамады. «Дийсеммикәм, диймесеммикәм?» диен сорагы башында айлап чыкан ялы, бирсалым дымып отурды. Соңра йүрегине даш баглап:

— Булар гудачылыга гелипдирлер. Эртир гиҗе сениң әкитҗеклер — дийди.

Мениң депаме таяк деген ялы болды. Мениң гахарым шейлебир гүйҗеди вели, хәзир эҗем мениң гөвнүме овсунҗы мара мензеди.

— Мени гиҗе идип әкилер ялы, мен сыгыр дәл — диен сөзлери айтмага дилим зордан херекет этди.

— Сениң нәмедигиңи өзүмиз ягшы билйәрис.

— Бейтҗек болсаңыз, мен гитҗек.

— Инди саңа эртир агшама ченли бу жайдан чыкмага дешик ёк. Хемме чәрелер гөрүлди.

Гөрйән вели, булар ише дүйпли гиришипдирлер. Мениң келләме Оразгула: «Мени халас эт!» дийип, хат язып ибермек пикири гелди. Мен бу пикириме башга маңы бердим:

— Онда, мен ферма мүдирине хат иберейин. Доганларымдан бири элтип гелсин.

— Эртир шу гапыдан гирип-чыкмак адам оглуна башартмаз. Диңе ил ятып, ит укландан соң сен гарындашларымыз билен чыкып гидерсиң.

Ине саңа герек болса!..

Эҗем мени төрдәки кроватда ятырып, өзи гапа голай ерде ятды. Ирден туруп гөзүми ачсам, эҗем хениз укуда экен. Ягдайым шейле агыр хем болса, мен тас жакгылдап гүлүпдим. Эҗем гапының тутаваҗындан йүп дакып, онуң бир уҗуны элине данып гоюпдыр. Мени гиҗе гачар өйдүпдир. Мениң муны гөренимми эҗем дуймасын дийип, дивара тарап өврүлип ятдым. Догрудан-да, мениң ягдайым өрән агырлашыпды. Мен өз өйүмизде туссага дүшдүм. Дөрт диварың ичинде галдым. Нәме этмели? Оразгула телефон этмели? Я башлыга, я комсомол гурамасының секретарына телефон этмелими? Асла булар мени киме берҗек боляркалар? Мен Оразгулыдан башганың аялы болҗак дәл ахыры. Мен оңа вада бердим. Онсонам мен ондан башганы сөймейәриң. Я Оразгулы, я-да хич ким! Мениң йүрегим диңе шонда.

Мени барха хорлук басып башлады. Мен колхозың өңде сагымчы. Ленин комсомолының члени. Хемме адам мениң ишлейшиме гуваняр. Мени говы гөрйәрлер. Эмма диңе энем-атам мени малдан говы гөреңок.

Эҗем туран бадына мен ондан:

— Эже, мени берҗек адамыңыз ким? — дийип, сорадым.

Мен шу сорагы берениме өз сесими өзүмем танамадым.

— Мен ол йигиди гөремогам, танамогам. Йөне өз гарындашларымыздандыгыны билйәрин.

— Онда нәхили разы болдуңыз?

— Алат шейле. Сенем барансоң танар гидерсин.

— Мен танамаян, билмейән адамыма барҗак дәл.

— Бөкүп барарсың. Энең-атаң бир зады макулласа, сенем шоңа разы болмалы боларсың. Чүнки биз сени экләп-сакладык. Сени адам этдик.

— Эже, сизем-ә бири экләп-сакландыр. Адам эдендир. Өз чагасыны экләп-сакламак ата-энәниң боржы ахыры.

— Боржы боланы үчин мени-де сениң дәдең сатдылар. Мен сесими чыкармадым.

— Инди замана үйтгешди. Ол вагтлардан оба гөчди.

— Оба шол өңки еринде отыр. Самахуллап отурмада, өзүңи ёла тайярла.

Мениң дамагым долды.

— Мен онда, ферма мүдирине бери телефон эдейин! — дийип, өңки эндигим боюнча телефон столуна тарап йөредим.

Эҗем ичини гүлдүрип:

— Телефон ишләнок, — дийди.

Мениң депе сачым дүйрүкди.

— Нәме үчин?

— Дүйн огланлар басалашып, онуң симини үзүпдирлер.

Мен өзүми отургыҗа гойбердим.

— Эже, сиз-ә мениң гахарымы гетирйәрсиңиз-ов.

Эҗем мениң бу сөзүме гең галан болуп, якасына түйкүрди. Өз-өзи билен геплешйән ялы шейле дийди:

— Бу заманың чагалары ничик болупдыр, гыз! Диййәниң нәме? Ата-эне нәме этсе, чагасының пейдасына эдер-дә.

— Бейле пейда өзүңизики болсун.

Бирнәче вагт дымып отураныдан соң, мен бир зады аныкламакчы болдум. Мунуң үчин артист болмалыды. Бу ерде маңа чепер хөвесҗенлериң драма кружогы көмеге гелди. Мен артист болдум.

— Эже, сүйт хакы дийип, бир зат бердилерми? Ануҗы мени сатмагы йүрегиңизе дүвен болсаңыз, бахым бери бейлеки гызларыңкыдан аз болмасын...

— Гызым, яңы адам болдуң! — дийип, эҗем дыкгынлы дылым этди. — Бахаң бейлеки гызларыңкыдан аз болмады. Ялы сен кимден кеммишиң? Эҗең билен дәдең илде хакыны гойберйәнлерден дәлдир.

Ол маңа нәче аландыкларыны айтмады. Йөне мен муны шол гүн гүнорта болан вагтлары билдим. Эҗем дашкы жайдан дашына бир гоша елйәртан оралан бир уллакан дүвүнчек гетирип, сандыга салды. Бу пулды. Өзи-де мениң чакыма гөрә, он мүңден аз дәлди. Соңра дөрт саны теке халысыны тама сөелги дураныны гөрдүм. Озал бизде бейле халы ёкды. Гүн батянча ене-де кән зат пейда болды. Үч атлының ничик эдип, бу затлары гетирендигине хайран галдым.

Гең галмалы: шу гүн бизиң өйүмизе бир адам дагы чилим чекмәге-де совулмады. Мыхманлар геленден соң, дервезәниң шол дүйнки япылышыды.

Эҗем мени гыссаярды. Букҗаны тайярла, сандыгыңы долдур дийип, дашымдан айрыланокды. Менем утаняп диен болуп, өз пикирим билен башыма гайдым. Йөне маңа хич хили чыкалга галманды. Бар ерден өркүм үзүлди. Мунча адамың гаршысына мениң бир өзүм нәме эдип билердим? Шейле-де болса мен гаранкы дүшенсоң гачмага сынанып гөрдүм. Эҗем билен дәдем бир зада гүйменип отырдылар. Мыхманлар күшт ойнаярдылар. Мен доганларымдан эркайындым. Олар мени гутулыбилсем шатдылар. Яңы элими дервезәниң гулпуна етиренимем шолды вели, Эзрайылың элиң ялы бир сүңклек эл сачымдан тутды. Оняча депәмден юмрук инип башлады.

— Сачы кесилен, мени иле масгара этҗек болямың? Өзүм догурдым, өзүмем ёгуңа янарын. Хамана, әли болан экениң-дә... Хамана, мама я-да гызамык экиден экен-дә...

Ол мени жая элтибем бириеме сымсыклады. Соңра мениң букҗам билен сандыгымы хырың-дыкың долдурды.

Шу арада дәдем гоюн сойды. Келлебашаяк биширилди. Бөрек, палав эдилди. Шундан соң мыхманлар ёла тайярланып башладылар. Мени дийсең йылы гейиндирдилер.

Дәдем ичери гирди. Гирен ерде тама аркасыны берип отурды-да:

— Гызым, хериә, эне-атаңы масгара эдәймәвери. Озалдан маңлайына язылышы шейледир. Язылавдан гутулып болмаз — дийди.

Мен онуң сесинден: «мен нәдейин, гызым, эжең шейле болмагыны ислейәр» диен әхең эшитдим.

— Дәде, бу ишиңиз ере-юрда сыгян иш-ә дәл. Мен бу эдишиңизе дүйбүнден гаршы, дүйбүнден нәразы — дийип, агылы сес билен айтдым.

— Зыяны ёк, гызым, мерт бол. Хеммеси сениң пейдаңа болар.

— Гөрүн-дә, дәде.

Эжем ичери гирди.

— Нәме гүррүң эдйәрсиңиз? — дийип, илки дәдемиң йүзүне, соңам мениң йүзүме ынамсыз серетди. Ол бир зат барада аталы-гыз дил дүвүшйәндир дийип пикир этди герек.

Дәдем ерден башыны гөтермән отурышына:

— Мерт бол, хеммеси говы болар дийдим. Аннабибә — дийди.

Шундан соң эжемиң йүреги ерине дүшди:

— Олар ялы болса, ягшы-ла...

Соңра:

— Тур, мыхманлар тайяр — дийип, буйрук берди. Дәдем чыкып гитди.

Эжем маңа йүзленди:

— Тур, ёла дүш. Мен сенден аркайын. Сен мерт гыз. Шол мертлигиңде-де дур. Илки билен әриң гылык-хәсиетини пугта өврен. Онуң артыкмач, кем ерлерини өвренең. Онсоң оны элиңе алып угра. Шонда өз элиң, өз якаң болар. Өйүң әхли ыгтыяры элиңде болар.

Мен өзүмиң пикирим билен, ягны гачып гутулмак пикири билен мешгулдым. Эмма хениз-де хич хили чыкалга тапдырмаярды. Мени атың сыртына мүндүрдилер. Мен ёлда, жеңңелиң ичинден гечеңимизде гачарын дийип пикир эдип, етишип-етишмәнкәм эжем:

— Сен бир ата мүнүп гөрен адам дәл, йыкылайма — дийип, ики аягымы атың гарнының ашагындан йүп айлап алып, гайым баглады. Мен ичимден: «сениң ялы аял ене-де бармыка?» дийип, гахарлы пикирлендим. Иң соңкужа, шужагаз умыдымың-да өңүни баглан эжем хәзир мениң гөзүме аждарха болуп гөрүнди.

Бу гиҗәниң совугы «түйкүлигиң ере буз болуп гачяр» дийилйән совуклардандыы. Эмма бу маңа чигит ялжак-да тәсир этмейәрди. Мен совугы дуймаярдым. Мениң бар пикирим халас болмак билен баглыды. Мениң бар пикирим Оразгулыдады.

Мени гайынага болжагымың сыртына мүндүрен экенлер. Ол баршымыза өз иниси барада ызыны үзмән гүррүң берйәрди. Оны өве-өве арша чыкарды. Китап окаянам шол, агзы билен ак гуш тутянам шол, арак-пиво диен затларың хениз тагамыны билмейәнем шол... Гараз, нәме дийжек, әхли говы затлары, гылык-хәсиетлери өзүнде жемлән шолды. Бу сөзлер мениң бир гулагымдан гирип, бейлеки гулагымдан чыкярды. Ёлагчылар гаты сүрйәрдилер.

Шол гүн, Гүн батып, гараңкы ягшы аралашандан соңра мен даш чыкдым. «Гелин экидин» дийип, ызыма үч саны кичижик гыз салдылар. Мен гайракы улы ёла тарап йөредим. Гызлара болса:

— Сиз шу ерде дуруң. Мен бирсалымдан гелерин — дийип, оларың үчүсини-де бир ерде отуртдым. Олар деррев янлытмач айдышып башладылар. Мен мундан пейдаланып, ёлуң үстүне чыкдым. Ёлагчы машыны дениме гелип, сакга дурды. Беземен гейнен яш гелиниң бу вагтлар ёлуң үстүне еке чыкып, эл гөтермеги сүрүжини гең галдырды герек, ол деррев машыныңөңдәки гапысыны ачды. Мен гөзи ёк ялы болуп машына гирдим-де, өңдәки бош отургычда отурып, «чалт сүр!» дийип, элим билен ышарат этдим. Машында адам азды. Оларың хеммеси ыздады. Өңде отураным үчин мениң йүзүме середип билйән адам ёкды. Бу мениң үчин хас хем говы болды...

...Мен гелип Оразгулының гапысыны каканымда гиже сагат ики болупды. Ичерден узак вагтлап сес эшидилмеди. Ахыры бири гелип гапыны ачды. Бу — Оразгулының эжеси Мәмагүл эжеди. Ол мени ичери күрсәп урап бадыма багрына басды.

— Вах, гөзүңе дөнейин, нирелен чыкдың? Нирелере гайып болдуң?

Мен:

— Ханы, Оразгулы? — дийип, ховсалалы сорадым.

Мәмагүл эже деми-демине етмән гепледи:

— Вах, балам дүйн эртир, даң билен сизиң өйүңиз тарапдан чыкан сениң эжеңиң сеси әхли обаны аяга гөтерди. Ол «өзүни өлдүрендир, я-да бири билен гачандыр, көмек эдевериң, адамлар!» дийип, улы билен сес эдип аглады.

— Мамагул эже, мениң эжемиң бу болшукы нохили гөрйәрсиң? — дийип сорадым.

Ол:

— Гөвнүңе гелмесин, сениң эжең ялы ининжи бир адамың болмагы мүмкин дәл — дийди.

Дашардан аяк сеси эшидилди:

Оразгулы дашкы гапыдан гирен бадына өңүнден чыкан эжесинден:

— Яңы бу ере бир машын гелен ялы болды-ла? Мен онуң чырасыны узакдан гөрдүм. Сен гөрмедиңми? — дийип сорады. Онуң сеси ядавды ве ховсалалыды.

Эжеси ички гапыны ачып:

— Хол-ха, шол чыра! — дийип мени гөркезди.

Оразгулы ач ёлбарс ялы болуп, үстүме топулды. Мен онуң элинден зордан сыпдым-да, болан ишлериң чигит ялжагыны галдырман оңа гүррүң бердим. Дашкы жайда бир затлара гүйменип йөрен Мамагул эже ичери гиренсоң, үчимиз отурып чай ичдик.

— Сениң эжеңи судда бермеги карар этдилер — дийип, Оразгулы мәлим этди.

— Шол судда илкинжи шаят өзүм боларын! — дийип, мен йүрегимдәкини айтдым...

ДЕҢИЗ ТОЛКУНЛАРЫ

Гурлушыкчы инженер Оразмырат Мергенов йигрими бәшине аяк басды. Өмрүң бахары болан орта мекдеп, институт йыллары ызда галды. Йөне велин, бу йыллар Мергенов сегсен яшына баранда-да онуң ядындан чыкмаз. Бу йылларың ятламалары, вакалары онуң бедениңе ган дамарлары ялы болуп аралашдылар, тагамлы нахар ялы болуп сиңдилер. Ылым оны аңлы-дүшүнжели адам этди. Бедентербие билен спорт оңа узак-узак йыллара етер ялы саглык берди. Онуң индики гечжек ёлы ачыкды, айдынды, белентди. Ол Союзың көп шәхерлеринде болды. Отлуда йөреди, самолётда учды. Эмма велин...

Эмма велин, Мергенов хенизе ченли деңиз гөрмәнди. Шонуң үчин-де ол бу йылың ругсадыны (Оңа иш көп боланы үчин томус ругсат бермедилер, декабрда бердилер) Каспи деңзиниң кенарында гечирмеги йүрегине дүвди. Шу максат билен хем Красноводскә гелди.

Деңиз кенарындакы шәхериң декабры бахар айла-

рыны ядына салярды. Деңизден өвүсйән салкын, жана
якымлы, тапылгысыз шемал шәхериң арасса көчеле-
ринде эркана гезйәрди, агач башларыны чалажа хере-
кетлендирип, гөк ёлкаларың пүрлериниң ысы бурнуңа
урярды. Хова чыгды. Мергеновың йигренйән зады бо-
лан тозан бу ерде ятды. Онуң гөвнүне болмаса, Крас-
новодскиниң ахли көчелери я деңизден башланярды,
я-да деңзе барып гутарярды. Хер ничик-де болса, Мер-
генов бу ере гелениңе өкүнмеди, гайтам бегенди. Ша-
хер-де, онуң ховасы-да Мергенова ярады. Ол илкинжи
бәш гүнүни шәхер хем деңзиң кенарлары билен та-
нышмаклыга сарп этди, ахли кинотеатрларда болды.
Ишчи клубларының хеммесине айланды. Хеммелен бе-
тер онуң үнсүни өзүне чекен зат деңиз болды. Мерге-
нов деңзе гиже-гүндизиң ахли сагатларында середип
чыкды. Сува гачан алтын жам ялы болуп, Гүнүң сува
дүйнәсиниң гөзъетимине дүшүшини-де, сувдан чыкып
барха ёкары гөтерилип гелйән сув периси ялы болуп,
шиши-де, деңзиң сүйрдепесинде салланып дуршуны-да
гөрди. Бу затлары гөрмәге гөз герекди. Бу гөрнүшлер
акылдан белентди, шонуң үчин-де йүрек толгундырярды. Адам өзүни әртеки дүйнәсинде ялы дуйярды. Мер-
геновың болса шахырана дуйгулары көп ёлдашлары-
ныңкыдан гүйчлүди.

Бу бәш гүнүң гижелери-де гөзел болды. Асмандакы
Ай бирди. Деңзиң йүзүндәки саныэтмез толкунларың
херсиниң гершинде-де бир ай барды. Ол айлар толкун-
ларың йүзүнде коваланярдылар, бириси чүмйәрди,
бирсалымдан зүлплериңден акян сувларына гуванып,
ене-де толкунларың өркүчлеринде пейда болярды.
Әлемдәки Ай гаш какып, гүлүп середйәрди.

Мергенов үчин инди хер гүндиз, хер гиже деңиз ке-
нарына бармак важып бир зада өврүлди. Ол хер вагт
гөйә ише гитжек ялы, сагадына середип, кенара гитме-
ли вагтына гараշярды.

...Дынч гүнүниң гижәйлән вагтлары деңиз кенары
той жайына өврүлди. Гара гаш, гара гөз, ак йүзли, йү-
пек лыбаслы гызлар кенарда гезелендж эдйәрдилер.
Оларың гүлякаларына деңзиң гөк сувунын реңки урярды хем ол гүлякалары жанлы зада өврүйәрди.

Еңил гейнен йигитлер, орта яшлылар, чагалар гү-
лүшйәрдилер, ойнашярдылар. Хеммәниң гөзи деңизде-
ди. Олар демлериңи-де деңиз ховасындан алярды.

Бу вагт деңизден гөз айырмак мүмкин дәлди. Асма-

ның йүзи чүйше ялы гөм-гөкди. Оңа бакдыгыңсайы бакасың гелйәрди. Дүйпсүз, сырлы, гөзел әлемиң бу вагткы гөрнүши шейле бир гөзелди, оны сөз билен дүшүндирмек мүмкин дәлди. Диңе бейик уссат онуң суратыны чекип билжекди. Эмма ол сурат хем ясама боларды. Тебигатың өз кешби ялы болуп чыкмазды. Гүнбатара эңнит элен Гүн хем шу вагтларкы асман гөрнүши ялы уссуны есир эдип билмейәрди. Деңиз толгунярды. Дузлы, агыр деңиз ериң өйкени ялы болуп, мәхнет, бирменлеш херекет эдйәрди. Толкунларың гөрнүшлери-де, улулыклары-да, кичиликлери-де, геришлери-де, херекетлери-де меңзешди. Гөк мейданда отлап йөрен гоюн сүрүлери ялы ак көпүклер кичелип, деңиз билен гөзъетимиң биригйән еринде гөзден йитип гидйәрди.

Бу гөрнүш бахар ялы якымлыды, мундан доймак, гинмак мүмкин дәлди. Оразмырат Мергеновың гөзи гамашды. Шонуң үчин-де ол кенардакы белентликден ашак дүшди-де, гарамтыл-гөк өвсүп отуран ёлкалара серетди. Бирнәче вагт шейдендeн соң, онуң гөзи дынжыны алды, Мергенов башга мекденден гелен оглан ялы болуп, хич киме гошулман, тротуарда әйләк-бейләк гезмеләп башлады. Ики саны орта бойлы, бирмеңзеш мәмиши көвүшли гызлар онуң дешинден гечевлеринде юваşжа гүлшен ялы болдулар я-да Мергенова шейле дуюлды. Ол жаныны барлап гөрмек максады билен гызлардан икүч әдим арасыны ачандан соң, ызына гаңрылып серетди. Мергеновың назары гызларың узын бойлусының назары билен каклышды. Гызың овадан гара гөзлери ыгтыярсыз гүлди. Шол бада хем гыз утанжаңлыгы гырмызы реңке гечип, онуң овадан йүзүне чайылды. Гыз деррев гепелди-де, бойдашының элини голтугына берк гысып, ёлуны довам этди. «Әлхепус, Ай батан ялы болайды-ла» дийип, Мергенов аяк чекди. Оразмырат Мергенов гызың ене-де бир гезек ызына өврүлмегини иследи. Эмма онуң бу арзувы гүндизиң гүни әлем гиңишлигинден йылдыз агтармак ялы бир затды.

Пүреге гоша ок гелип дегди. Оразмырат Мергеновың хушы башындан учды. Ол нирә гитжегини билмеди. Гызлара еңсесини өврүп гидибермекчи болды, эмма аяклары диенини этмеди. Оларың ызына дүшүп йөрәбермеги услып гөрмеди. Шонуң үчин-де кенара голай-

лап, бир дүйп ёлканың аңырсына гечип, деңзе середйән киши болуп дуруберди.

Гызлар авчының ысыны алан тез марал ялы болуп, овдан араларыны ягшы ачдылар. Онсоң херекетлерини говшадып, өңкүлери ялы өз майдалларына сырап гитдилер.

— Мениң ызыма өврүленими гөрәйди... Бу-ха гелшиксиз болды, Эне.

Энәниң гөвни бир зат дийди, дили башга бир зат дийди.

— А гыз, Гүлнар, белки, сен башга бирине әңеденсиң. Онсоң ол нәме үчин гелшиксиз болярмышын?.. Хут оңа середениңи ол ниреден билсин?

Гүлнар Энәниң элини ене-де беркрәк гысды.

— Әңет, йөне гөзүң астындан әңет! Ол-а жадылап ялы болайды... Эгер ол шол дуран ериңден гозганса, айданыны берейин!

Эне бир гаңдала әңеден киши болуп, гөз астындан Оразмырат Мергенова серетди. Соңра гүлди.

— Сен гаты овадан гыз, Гүлнар! Сен онуң ялылары бир баканында жадылап билерсиң! Онсоң бу ерде гең галар ялы зат бармы? Сениң гөзлериң өңүнде дурмак кындыр.

Ол сөзүниң ахырында бәшкы әхеңини саклап билмеди. Соңкы сөзлери айданында, онуң сеси гарылжык, Эне тагапыксыз чыкды. Бу-да онуң гахарыны гетирди. Эне овадан дәлди. Яшажык чагака мама онуң йүзүни бир-кемсиз тикечләпди, Эне бойдашларының янында кемсийәрди. Гүлнар Энәниң дүшен ягдайыны деррев аңлады. Гөз ачып-юмасы салым онда бойдашына йүреги авамаклык дуйгусы гүйчленди. Ол бу дуйгыны басмак, Энәниң гөвнүни гөтермек иследи.

— Эне, хер ким өз багтындакыны гөрер. Гызың йүзи овадан боландан йүреги овадан болсун! Хәзирки заманда диңе йүзүң овадандыгы етерлик дәлдир. Аял ниди адамдыр...

Эне өз янындан: «Маңа гөвүнлик берйәр» дийип пикир этди. Оняңча Гүлнар ене сөзледи.

— Шейле затлары гояйы-да. Гел, шол йигиди сынаялы... Эркек адамлар, догрудан-да, биргенси болярлар. Гөзлесем гөзләпдирин-дә. Нәме болупмышын? Мениң бир гезек огрын әңеденими гөрүп, ёлкавың аңырсына гечип, чөп дөвүп дурмалымышмы? Өз ёлуна гидиберсе болмаярмы?

— Гүлнар, адам бир бедре кувуң душундан сагкалмап гечип билер, эмма бир бәлежик кәнлери гөрсе, хаңман сакланар. Адамың кеальшы шейле.

— Мен онда гөвхер-дә? — дийип, Гүлнар өз оваданлыгына гуванмак билен гүлди.

— Сен гөвхерлериң гөвхерисиң, Гүлнар. Оны дашдан гөрен билйәр. Менем билйәрин.

Гызлар өврүмден ызларына өврүлдилер. Оразмырат Мергеновың деңинден гөрмедиксирән болуп гечдилер. Эмма ювашжа геплешип барярдылар.

Гүлнар уссатлык билен Мергенова гөз астындан ене бир гезек середенден соң:

— Өз-ә тәзе адам. Красноводскә яңы гелен болмага чемели — дийди.

Эне онуң сөзүни тассыклады. Гүлнар довам этди.

— Гөрмегей йигит экен. Гейинмеги-де башарян экен. Йөне вели, Эне, ол нәме үчин шляпасыны гышыграк гейдикә? Мыдама шейле геййәрмикә?

* * *

Оразмырат Мергенов мыхманхана гелди. Инди вели өңки гиңишлик мыхманхана онуң үчин капаса өврүлди. Коридорларың чыралары өчүгси гөрүнди, айна-гапылары тозан басан ялыды, ердәки халылар гечен асырда докалан көне летделери ялыны саларды. Шу гүн эртир хем өзлериниң реңклери хем-де уссат чекилишлери билен Мергеновың гөвнүни гөтерен суратлар инди оглан оюнжагына дөндүлер. Йүз гөрүлйән адам бойлы айнаның хили бүтинлей песелипди. Ол йүзүни-де, гөзлерини-де, бурнуны-да гышардып гөркезйән ялыды.

Мергенов өз номерине күрсәп урды. Арасса, уллакан айналы номериң хем онуң гөзүне кетекден пархы ёкды. Ол гапыны ичинден гулплап, ики элини жүбүсине сокуп, жайың ичини тертипсиз әдимлери билен өлчәп башлады.

«Бу нәме болдугы? Мен акылымдан айрылярыммы? Бу нәмәниң аламаты? Говулыгың аламаты-ха дәл. Шуны вели мен гаты оңат билйәрин!..»

Эллерини жүбүсинден чыкарман, кроватың бир четинде отурды.

«Нәме болды ахыры?» дийип, ики эли билен келлесини тутды. Өтгүр назарларыны пола дикди. «Нәме болды? Хич зат. Мен деңиз кенарына гезеленже чык-

дым. Кән адам гөрдүм. Ол адамларың ичинде гөзеллигини сөз билен беян эдип болмажак бир гөзеле душдум. Ол илки гөремден элими-аягымы баглап, мени өзүне табын этди. Мен инди өзыгтыярлы адам дәл. Мен бириниң гулы. Эмма мениң хожайыным ким? Нәхили адам? Мен муны билемок. Билмелими? Элбетде!..»

Ене әдим уруп башлады.

«Мен йигрими яша етйәнчәм өйленмеги гелшиксиз гөрдүм. Бәш йылдан бәри-де хошсырат, мылайым, әр еринде дуруп билжек ёлдаш агтарярын. Белки, бу шолдур! Белки, бу шол адамдыр! Бу шол!» дийип, Мергенов ене-де өзүни кровата гойберди.

Яш инженер, догрудан-да, сөйги, аял, дурмуш меселелеринде хениз яшына етмедик етгинжеге меңзейәрди. Тежрибеси ёкды. Батырлык эдип билмейәрди. Эмма өзүче, өз яныдан мыдама сөййәрди. Көчеде, багда гезип йөркә, улы йыгнаклара гатнашанда овадан аяллара, үзүмиң сувы ялыжак гызлара душярды. Олардан бирине онуң хас хем писинди отурарды. Ол гыз гиже ятса, онуң дүйшүне гирерди, гүндиз хыялында боларды. Бу ягдай узага чекмеди. Тәзе бир гыз гөрерди. Онсоң шоны сөйүп башларды. Йөне бу сөйгиниң оды хениз туташмандды. Мергенов ол гызларың ызына-да душмезди, олар билен гатнашык этжек хем болмазды. Гөрсе гуванарды, гөрмесе-де гызың кешбини йүрегинде беслэр йөрерди.

Бу гезекки, деңиз кенарындакы душушык вели, хич задың чен-чакы болмады. Мергенов өңүнден гелйән ики гызы өз деңине гелиберенде гөрүп галды. Илки Энәни сынлап, сонра Гүлнара середйәнчә, олар эййәм онуң деңинден гечдилер. Эмма вели, Гүлнарың овадан, жадылы ялы гөзлерине гөзи душенде, онуң йүреги дилнип гитди, үстүнден гайнаг сув гуйлан ялы болды. Балдырларының ысгыны гачды. Гүлнарың бирнәче әдим йөрәнден соң, ызына доланып серетмеги болса, онуң башыны бүтинлей айлады. «Мен агтарянымы тапдым. Йөне бу кимкә? Нәхили билмели? Кимден сорамалы?»

Гызлар кенардакы көчеде ене биразажык гезим эденлеринден соң, гиң көчелериң бирине дүшүп уградылар. Класда жеза берлип, бурчда гойлан оглан ялы, гөк ёлканың аңырсында дуран инженер хем өзүне гелди, жанланды. Ол авы элинден гидип барян бүргүде дөнди-де, гызларың угран тротуары билен ярым ынамлы, ярым горкулы, эмма вели, узын бойлы гызы назардан

21 Заказ № 3138.

душүрмән йөреди. Гызлар йигрими алты Баку комиссарларының музейиниң дениңе гелип аяк чекдилер. Мусарларының музейиниң гапысына ... Шу вагт хем Гүлнар гөз астындан тарап совулдылар. Шу вагт хем Гүлнар гөз астындан середип, Мергеновың өз ызларындан гарама-гара гелшини гөрүп галды. Онуң йүзи ынжан ялы болды. Яңакларының хамы чекилип гидене меңзеди. Гүлнар узын бармаклы эли билен йүзүни сыпалады. Нәзик хамлар язылып гитди. Нәме үчиндир, гызың йүрегинде хич хили гопгун дөремеди. Гайтам бирхили сөз билен айдып дүшүндирип болмаян якымлылык пейда болды. Гүлнар бу болушлары Энә гүррүң бермеди. Олар музейиң гапысына барып, онуң бирнәче гүн япык дуржакдыгы барадакы билдириши окап, ызларына доландылар, ене-де тротуара дүшдүлер. Гүлнар Мергеновы гөрмек арзувы билен доланан бадына ене-де гөз астындан серетди. Эмма Мергенов электрик агаҗына дуланыпды. Гыз оны гөрүп билмеди.

Эне гүрлейәрди. Онуң хич затдан хабары ёкды. Соңабака Гүлнар «хә» бермеги-де унутды. Җорасының голтугындакы элини ынҗалыксыз, тагашыксыз херекетлендирди. Эне шундан соң онуң йүзүне чиңерилип серетди.

— Нәме болды, гыз?

— Башым айланярмы, нәмеми?..

— Бир җын-а урды.

Эне Гүлнарың сесиниң үйтгәнини дуйды. Билдирмеди.

Гүлнар элинден яглыгыны гачырды. Эне деррев эглип, яглыгы ерден гөтермекчи боланда, Гүлнар өзүниң гүйчли эллери билен оны саклады. Өзи эгилди. Шу аралыкда-да гөз астындан ызына серетди.

Мергенов шляпасыны гышардып гелйәрди.

Гүлнар яглыгыны какышдырды.

— Эне, гүрлесене. Хей-де шейле дымып гитмек болармы?

Энәниң гүлеси гелди. Ичинден:

«Гөрди, гөрди. Гепи-сөзи үйтгешәйди?» дийди. Дашындан болса билмезлиге салды.

— Сенем гүрле ахыры. Мен-ә гүрлей-гүрлей ядадым.

— Ёк, Эне, сен гүрле! Сен говы гүрлейәрсиң.

Гүлнарың Энәни багрына басаясы гелди.

Шондан соң гызлар уллакан ики гат җайың дениңе гелип сакландылар.

Оразмырат Мергенов булара хас голай гелип, агаҗа дуланды. Гызларың арасында гиден шу гүррүңлери эшитди.

— Гүлнар, хош. Мен гайдайын. Эҗеме көмек бермели.

— Боляр, Эне. Мен-ә китап окаҗак. Соңра-да ятҗак. Эртир ише гаты ир гитмели.

Хошлашдылар. Эне шол көче билен гитди.

Гүлнар булудың аңырсына гизленен Ай ялы болуп, дервезеден ичери гирди.

Оразмырат Мергенов укудан ачылан ялы болды. Догрудан-да, Ай батан ялыды. Агшам аралашып, гараңкы гатлышыпды. Арасса, узын көчелерде бирден янан чыралар йылдыз ялы йылдырашярды. Мергеновың башы айланды. Ол гөз ачып-юмасы салым асманы, ери сайгармады. Гөзүни юмды. Хушуна гелди.

Ине, индем мыхманханада. Аягы бишен товшан ялы, белли бир ерде отурып биленок. Җай, коридор дар гөрүнйәр. Онуң гөвни хәзир деңиз гиңишлиги ялы гиңишлиги арзув эдйәрди. «Ады Гүлнар. Эртир ирден гише гитмели... Ниреде ишлейәркә? Ким болуп ишлейәркә?..»

Ышкың ели башына уран яш инженер бир сагатлык хем болса мыхманханадан чыкып гитмелиди. Шейле хем этди.

* * *

Ресторанда адам гаты кән дәлди. Бош столлар хем барды. Оразмырат Мергенов зала гиренсоң, төверегине гөз айлады. Саг тарапдакы айнаның янында бир стол барды. Онуң башында бирҗе адам отырды. Оңа хәзир гүрлешмек герекди. Шонуң үчин-де ол, гелшиксизрәгем болса, шол стола тарап йөреди. Отуран адам билен саламлашды.

— Сизиң яныңызда отурмак мүмкинми?

— Отурың, отурың. Гүррүңдеш боларсыңыз.

— Өрән говы. Нахар буюрдыңызмы?

— Ёк. Хәзир буйрарыс.

Бу адамы Мергенов огрынча сынлады. Онуң яшы кырк билен кырк бәшиң араларындады. Йүз-гөзлери мылайымды. Гейими тәзе дәлди, эмма дийсең арассады, говы үтүклиди. Гашлары гүрди. Бурны улуракды. Сачы хүйт гарады, узынды. Еңсеси сырылып бежерил-

мәндиги үчин сачы пенжегиниң якасына етейин диййәрди. Мергеновың келлесине: «Мугаллымдыр я-да артистдир» диен пикир гелди.

Тәзе адам билен душушмагы, таншып башламагы Мергенова ярады. Эмма велин, бир дүйпли алада, бир нәмәлим дуйгы онуң йүрегини ювашлык билен хем-де ызыгидерли бир суратда мынчгалап уграды. «Ол хем шу ерде болса болмаярмы? Отурышма дийсең говы боларды. Мен онуң гөвнүни ачмак үчин, вагтыны шат гечирмеги үчин нәме этмели болса-да эдердим. Мунуң өзи мениң үчин уллакан багт боларды...»

Инженер бирсалым башыны ашак салып, столуң гөк гүлли ак өртгүсине середип отурды. Ол тәзежеди. Җанлы гүле меңзейәрди. «Шу гүллериң үстүнде онуң акҗа эллериниң көсүк бармаклары оюн этсе болмаярмы?»

Деңиз якасында өнүп-өсен бу бәгүл хакында аныклан үч зады инженериң йүрегини бирден ягтылтды. Ол бегенч билен башыны галдырды. Бу үч задың эсасысы, иң әхмиетлиси гызың адыды. Онуң ады Гүлнарды. Икинҗи зат — онуң эртир ир билен ише гитҗекдигиди. Диймек, гыз ишлейәр. Үчүнҗи зат шейле бир айдың дәлди: ол онуң яшаян тамыды. Эмма ол тамда отуза голай җай бар. Тамың ики гаты бар. Ким билйәр, онуң хайсы гатында, хайсы җайдадыгыны?! Мергенов: «Хәл-ә онуң яшаян тамыны билдиң. Оны билмәнде нәдердиң? Саңа хем хоз герек, хем хозуң мүррүги» дийип, өзүне кәеди.

Ол даң атан бадына җайың дашыны габамагы йүрегине дүвди.

Нәтаныш адам билен бирден гүррүңе гиришибермек четинди, кынды. Мергенов нахар атларының язгысына середип отуран адамы ене-де сынлады, ичини геплетди. «Ак көйнек, гара костюм. Галстугы-да гарамтыл-гоңур. Якасыны гөрсене! Екеҗе йыгырт хем ёк. Эдил столуң башындан туруп, сахна чыкыбермели!..»

Соңра пенҗегиниң якасыны, этегини чалаҗа какышдыран киши болуп, өз гейимини сынлады. Гоңур пенҗек, гара балак, яшыл галстук. Сары туфли... «Мен, догрудан-да, гүлкүнч гейнипдирин. Әй, ёк-ла, нәмеси гүлкүнчмиш? Хеммеси тәзе, арасса. Хер кимиң өз сөйгән зады бар. Мен шейле гейинмеги...» Шол бада онуң гөзи манжетине дүшди. Онуң гыралары чалаҗа кирләпди. Инженер утанды. Эллерини голтугына салып,

көйнегиниң еңлерини ичине чекишдирди. «Аялсызлык гурсун» диенде, онуң гөзүниң өңүнде Гүлнарың образы дикелди. Столда өңден отуран адам:

— Алың, сайлаң — дийип, нахар атларының язгысыны Мергенова узатды.

— Саг болуң.

Мылайым йүзли, мылайым сөзли официантка гелди. Герек нахарларың адыны язып экитди.

Өңки отуран адам гүррүңе башламак иследими я-да түйс йүрегинден сыздырып айтдымы, гараз:

— Бәй, буларың мылайымдыгыны! Шейле боланда бир нахарың ерине икисини аласың гелйәр — дийди.

Мергенов ене-де Гүлнары хыялына гетирди.

— Хә, сизиң шәхериңизиң аҗайып, мылайым адамлары бар экен...

Гүррүң сеплешдирмегиң серишдеси тапылды. Гара костюмлы мундан деррев пейдаланды.

— Сиз нирели? Бу ере тәзе гелдиңизми?

— Хә, мен ашгабатлы. Ругсат вагтымы шу ерде гечирмекчи болуп гелдим. Шәхериңиз говы экени. Ылайта-да деңиз! Мени бүтинлей хайран этди. Сиз багтлы адам...

Гара костюмлы: «Оглуң болды» диен хабары эшиден ялы болуп, бүтинлейин үйтгеди. Йүзи нурланды. Гөзлери яныт гитди. Ол чаршак билен пычагы бирибирине чалаҗа какышдырып, эшидилер-эшидилмез ялы «Алмаҗык» хеңини ойнап уграды. Мергеновың йүзүне йитирип тапан ялы болуп әңетди.

— Сиз ягшы билен ямаңы гаты дүйпли сайгарып билйән экениңиз! Бизиң шәхеримизи гөрен бадыңыза халапсыңыз. Пәхимли адамлар шейле боярлар! Сиз мени гуваидырдыңыз! Саг болуң! Мениң Красноводскини сөйшүм ялы хич бир адам өз ватаныны сөйүп билйән дәлдир! Мен бу шәхериң хер бир дашының үстүнден сыпалап чыкмага тайяр. Сиз нирелерде болдуңыз?

Мергенов йылгырды.

— Әй, мен яңы гелдим. Диңе кинотеатрларда, небитчилериң медениет көшгүнде болдум. Башга гөрен задым ёк.

— Бай-бай, сиз-ә онда хич зат гөрмән экениңиз. Сиз бу ерде яңы доган чага ялы экениңиз, Красноводскиниң голайларындакы дагларда, деңиздәки адаларда, небити гайтадан ишләп чыкаряи заводда, балыкчылык колхозларында болмадык адам Красноводски билен та-

нышдым дийип билмез. Онсоңам шол санан ерлерим-дәки адамларың хер бириси хакында гутарныксыз китап язып отурмалыдыр. Ол адамлар бейик мертебели адамлардыр. Ислесеңиз, эртир деңзе гезеленч эделиң. Ол хич вагт сизиң ядыңыздан чыкмаз.

— Эртир иш гүнүдир ахыры — дийип, Мергенов жаңыны барлады.

— Эртир мениң сапагым ёк. Маңа эртирем дынч гүни. Гоша түпең алалы. Менде ики түпең бар. Бир ада баралы-да, гуш аталы, балык туталы.

— Гәмини ниреден аларыс? — дийип, Мергенов нәбелли, ынамсыз бир суратда бегенип уграды.

— Гайгы этмән! Мениң өз адамым заводың экспедиторы болуп ишлейәр. Шу голайдакы адалара гүнде он гезек дагы гатнаяр. Ирден бир ада ташлап гидер, агшамара-да алып гайдар.

Бу адамың бош вагты нәхили гечирҗекдигини билмән, гөрене гөз болуп йөрен адам дәлдигини Мергенов деррев аныклады. Эдйән теклибине ынанды. Себәби онуң сөзлери айдандакы әхеңине, йүрекдешдигине сөз етирмек мүмкин дәлди.

— Багышлаң, мен сизиң адыңызы-да билемок, ниреде ишлейәндигиңизи-де. Мүмкин болса...

— Маңа Сатлык Аманович Ковусов диййәрлер. Мен шу ериң онбирйыллык мекдебиниң эдебият мугаллымы. Сиз?..

Оразмырат Мергенов өзи хакында Сатлык Амановиче гысгача маглумат берди. Нахар гелди. Ийип башладылар.

— Сатлык Аманович, сизиң ав хакындакы теклибиңиз говы теклип. Мен сизе гаты миннетдар. Йөне эртир ирден мениң биразаҗык ишим бар.

— Ругсатдакы адамыңам бир иши болармы? Олар ялы болса, сагат онларда өтәгидерис.

— Баш үстүне. Мен тайяр.

Сатлык Аманович барагың говрулан будуна дуз сепип отурышына шейле дийди.

— Мен авы говы гөрйәрин. Ылайта-да бир ерден гелен адам билен ава гитмеги халаярын. Гелен адама Красноводскиниң гөзел ерлерини гөркезсем, оны деңзе айласам, гызыклы китап окан ялы, леззет аларын. Мениң мундан гарашян бир задым бар: Красноводскини бир гөрен, оны өмүр ядындан чыкармасын. Бизиң гөзел шәхеримиз, онуң төверереклери, деңзи, адасы ол адамың йүрегине мүдимилик язылсын. Онсоңам тәзе гелен адам билен танышмак, онуң билен вагт гечирмек тапдырыгсыз зат ахыры. Сизиң разы болаңызда-ха говы болды. Себәби мениң эртирки гүнүм бош. Вагтымызы гаты оңат гечирерис.

Икиси узак отуруп, оңат достлашдылар. Сатлык Аманович өйүне барып, гиҗе сагат ике ченли ок-дәри тайярламак билен болды. Оразмырат Мергенов мыхманхана гелип, чай ичди. Соңра ятмакчы болды. Чыралары өчүрди, гөзүни юмды. Йүзе ченли терслин-онлын санады. Хич болмады. Укы атлы, ол пыйдады. Соңра яңадандан туруп, китап окаҗак болды. Китабың гиң сахыпаларының йүзүнде Гүлнар өрбоюна галды. Сетирлериң, харпларың йүзүни япды. Мергенов окап билмеди.

Даңа голай бир сагатлык гөзүни юмды. Эмма бу-да укы болмады. Хемме зат өңки түйсүни йитирди. Хемме зат Гүлнара өврүлди.

Гүлнар! Асманда-да Гүлнар. Ерде-де Гүлнар.
Гүлнар! Укуда-да Гүлнар. Оялыкда-да Гүлнар...

* * *

Инженер даңың алагараңкысында Гүлнарың яшаян тамының гапдалында өсен гөк ёлканың аңырсында пейда болды. Ай батыпды. Йылдызлар бири-бириниң ызындан эртириң салкын ховасында титрәп, галдырап дуран инженере гөзлерини гырпып, онуң угруна чыкан ишинде үстүнлик газанмагыны арзув эдип, әлем чуңлугында гөзден гайып болярды.

Көчәниң өзи-де, ховасы-да асудады. Гиҗәниң ярым боланда яган чабга оккессирме гечйән ялы шабырдап, көчелериң асфальтыны йүз гөрүлйән айна өврүпди. Кәбир ойҗагазлары долдуран ягыш сувларының йүзүни совук шемал сыпалап гечйәрди. Сувуң йүзүнде сан-саҗаксыз танҗа өркүчлер эмеле гелйәрди. Белент хем-де улы тамларың аңырсында деңиз күкрейәрди. Онуң гүңлеч, тисгиндириҗи, шонуң билен бир вагтда-да гулага якымлы сеси сәхер ховасы билен гошулып, Мергеновың дуран ерине эртеки гөрнүшини берйәрди. «Әлхепус, жеййет бол-а!» дийип, Мергенов шахырана дуйгы билен ичини геплетди.

Ол кервени душундан гечирен ёлагчы ялы болуп хопугып, ене-де назарларыны дервезә дикди. Диңе бир-

же минут хыялыны башга ере сован вагтында, Гүлнар чыкып өтәгитдимикә дийип горкды. Себәби бу бир минутда оңа бир сагат гечен ялы болуп гөрүнди. Бу арада ики саны сүйтчи аял гелип, дервезеден гирип гитди. «Вах, шу дервезеден аркайын гирип билйәрлер» дийиң, келлесине гелен пикире Мергеновың өзи-де йылгырып гойберди.

Резин пальтосының ашагындан дүйнки гөк көйнегиң этеги гөрүнди. Ондан ашакда резин әдигиң гоңжы ялдырап гөрүнди. Шол узын бой, шол есир эдиҗи сыпат! Дервезеден чыкып үграның Гүлнардыгы икучлы дәлди. Мергенов онуң хер әдимини, хер бир херекетини назарындан сыпдырмады. Гыз көчә чыкан бадына асмана бир серетди-де, чепине доланды. Тротуар билен он-йигрими әдим йөрәп, машын дуралгасына барып сакланды. Сагадына серетди. Онянча ёлагчы машыны гелди. Гуля үграды. Мергенов дуралга барып етенде, машын оя инип, гөзден гайып болды. Нәме эдерини билмән, Мергенов гурсагына урды. Элинде бир зат бар ялы болуп гөрүнди. Гөрсе, ёлканың уллакан шахасыны тутуп дур. «Вей, мен, догрудан-да, акылымдан азашаймыдырын? Муны хачан ёлдумкам? Ёк, мен өзүме гелейин... Болмаса бири гөрүп, машына салып, дәлихана ёллаймасын...» дийип, элиндәки шаханы бир чете оклап гойберди. Бу ишден инди хич зат чыкарып билмежегине гөзүни етиренсоң, базардан гайдан өкүз ялы йүзүни саллап, ызына доланды. «Сатлык Аманович Гүлнары хөкман танар. Шондан сорап, онуң аныгына етейин. Онсоң хем гужурлырак херекет эдейин. Болмаса ругсат вагты дуйдансыз гечип баряр» диен карара гелди.

...Сагат догры он боланда Мергенов билен Ковусов кенарда, беллешилен ерде душушдылар.

Сатлык Аманович Оразмырат Мергеновы йитирип тапан ялы гаршылады. Мәхирли саламлашып гөрүшди. Соңра йылгырды.

— Гардаш жан, ёмут-ха ярага япышандыр. Соңуны-да гөрүберйәрис-дә — дийип, дөвме гошаны Мергеновың элине берди. Бизиңки, элбетде, Толстойың беян эден ав сахнатарына меңземез. Йөне ондан кем болар хем өйдемок. Авуң хеммеси авдыр. Ав иң гызыклы затдыр.

— Сатлык Аманович, ханы, гайыгымыз хачан гелжек?

— Ховлукмаң, ене ярым сагатдан. Ине, гөрүң, меңизем алдым, бурчам, пычагам, ягам, соганам... гараз, хемме зат алдым. Барак урарыс-да, чише дүзүп, кейп чекерис. Деңзиң кенарында, гыкылыксыз, говасыз кичижик адада отурып, гуш этини чише дүзүп биширмегиң өзи говы затдыр. Мен-ә билемок вели, шейле затгиң өзи говы затдыр. Сиз плащ алып говы эдипжеңнетде-де ёк болса герек. Сиз плащ алып говы эдипсиңиз. Бу гүн хова майыл болар. Пальто геен болсаңыз агыр боларды.

Шейле ызыны үзмән гүрләп дуран Сатлык Амановичиң эллери-де бош дурмаярды. Бир гөрсең бир дүвүнчеги ачярды, ене япярды. Бир затлары аггарярды. Оны тапандан соң, канагатланмак билен ене-де еринде гойярды. Онуң уллакан халтасының ичиндәки «хожалыгы» Робинзона-да көп йыллап зат күйсетжек дәлди.

Сатлык Амановичиң алчаклыгыны, ачык гөвүнлилигини, адамкәрчилигини, инженер Оразмырат Мергенов барха халап башлады.

Шу вагтлар яш йигидиң кейпи хемме вагткысындан көкди. Диңе нәмәлим угра гиден нәтаныш гызың дердинден онуң ичини ит йыртярды. «Бу гүн хем ол хакда хич зат билип болжак дәл. Шейле ажайып бу гүни хем бир адада гечирмели болжак. Ол мениң йүрегими яралап гитди...» диен пикирлер онуң кейпине ганат беклемәге ёл бермейәрди. Диңе Сатлык Амановичден сорап, о хакында азда-кәнде маглумат алып болар диен умыт онуң голтугындан гөтерип, хемаят берйәрди.

Йигидиң бу ягдайындан Сатлык Амановичиң хабары ёкды. Ол авчыды. Җошгунлы авчыды. Ав эсбаплары билен башынагайды. Шу арада-да ызыны үзмән сөзлейәрди.

— Ики ёмут көп вагтлап бири-бирини гөрмән-гөрмән гөрәйсе, нәме дийҗеклерини билмән, бири-бириниң йүзүне бакып: «Вейт-вейт» диер дурармышлар. Бизиңки хем шоларың — болшуна меңзейәр. Оразмырат жан. Гүрләң ахыры. Шейле шатлыклы гүнүң өңүнде дуран адам хем дымар дурармы?

Мергенов түйс йүрекден гүлди.

— Сиз гүрләң. Мен диңлемеги говы гөрйәрин.

— Гаты гең зады говы гөрйән экениңиз! — дийип, Сатлык Аманович хем гүлди...

Гайык гелип дурды. Онуң ичинден:

— Сатлык Аманович, сиз тайярмысыңыз? — диен сес эшидилди.

— Тайяр, баллым, тайяр! — дийип, шол бада ол Мергеновы өңүне салып, гайыга гирди. Затларыны жайлашдырды-да, гәмичә йүзленди.

— Ханы, мениң эзизим ниреде?

Чылка йүзли муртлак гәмичи келлесини силкип, гәминиң үстүндәки кичижик отагы гөркезди.

— Хасап чыкаряр. Дебет-кредитлери гөзден гечирйәр. Хәзир чыкар.

Сатлык Аманович гәминиң гырасына япланып, сув дүнйәсиниң гөзеллигине эййәм акылыны алдыран Мергеновың янына барып дурды.

Инженер:

— Не гөзел! Не ажайып! — дийип, ашакы додагыны дишләп, башыны силкип, хайран галярды.

Сатлык Аманович инженериң гәминиң гырасындан берк япышып дураныны гөрди.

— Нәме, баллым, бейле берк япышярсыңыз? Өзүңизи эркана тутуң.

— Боланок — дийип, Мергенов башыны яйкады. — Боланок, Сатлык Аманович! Бирхили, ер титрәндәки ялы якымсызлык дуюляр. Йүрегими эндиредйәр.

Сатлык Аманович чыны билен гынанды.

— Бейле болса, сиз сува гөзлемәң. Гелиң, отургычда отурың.

— Вах, муңа гөзлемән хем боланок-да! — дийип, Мергенов йүрекден сыздырып айтды. Ичинден шейле дийди: «Шу вагт Гүлнар шу ерде болан болса, белки, бейле болмазды. Мен бу гөзеллиги эндиган сынлардым. Вах, гөвүн ислегиң мыдама миессер болуп дурмы нәме?..»

Гөзеллик ченден ашады. Толкунып, бир галып, бир песелип, кә көпүкләп, кәте көпүгини ювдуп дуран сувуң реңки эредилен күмүш ялы чалымтыл-гөкди. Сувуң йүзүниң өйүң ичи ялыжак еринде йүз мүң саны гүн ойнаярды. Сув гушларының гызыл аяклары, гызыл чүңклерини сайгармак мүмкинди, оларың гөврелери сувуң реңки билен гошулып, гатышып гидйәрди.

— Сиз гаты говы айтдыңыз — дийип, Сатлык Аманович Оразмырат Мергеновың алкымына дыкылып барды. — Сиз гаты догры айтдыңыз, бу гөзеллиге серетмән хем боланок! Бу гөзеллиги гөрмесең, ондан ганмасаң, оны йүрегиңе сурат эдип чекмесең, оны сөймесең арманлы гечерсиң! Бу гөзеллик, оны сыпалап гечйән арасса хова адамың өмрүни узалдяр. Адамы сагат эдйәр!

Мергенов гөзъетиме әңетди. Бирнәче гат тама меңзейән әпет төвереге безег-гөрк берйәрди. Оларың турбаларындан чыкян түсселер чал деңзиң, чал асманың реңкине гошулып, кәса атылан гаят ялы эрәп гидйәрди. «Гүлнар билен деңизде гезеленч этмеклик маңа миессер болармыка? Мен шейле мертебә етип билермикәм? Шейле болайса, йүрегим ярылаймазмыка? Бу гөрнүше онуң билен билеликде сын этсем, бу гөзеллик йүз эссе гөзеллешерди. Ёк, ол тез маралы эле салмасам, мен арманлы гидерин...»

Инженер эгниндеп асан гошасыны дүзедишдирди-де, гөйә бир задыны ядындан чыкаран ялы болуп, эдил алкымында дуран Сатлык Амановичиң йүзүне чиңерилип серетди. Биргенси серетди. Мугаллым нәме дийжегини билмән, аңк-таңк болды. Оняңча Мергенов назарыны ондан совуп, ики саны сув гушуның ойнап йөршүни сынламага дурды. Чуңңур пикире гитди. «Мениң гөвнүмемикә я-да догрудан-да, шейлемикә? Сатлык Амановичиң гөзлери Гүлнарыңка меңзейәр? Валла, шейле...» Ене-де бир гезек ассырынлык билеч Мергенов мугаллымың йүзүне әңетди. «Шейле-шейле. Гаты меңзейәр... Әй, ёк-ла, бейле дәлдир. Дүнйәде меңзеш адам кән. Бетер меңземейән хем ялы...»

Сатлык Аманович инженере йүзленди.

— Ягдайыңыз ничик баллым?

— Яман дәл, Сатлык Аманович.

— Онда сиз баразажык шу ерде еке галың. Мен эзизимден хабар тутуп гелейин.

Сатлык Аманович ызына өврүлмәнкә:

— Дәде, үшәрсиңиз, бәрик геләйиң! — диен арасса, шадыян сес эшидилди.

Мергенов тисгинип гитди. «Бу нәме? Бу ким! Мүмкин дәл! Сатлык Амановичден өңүрти сес чыкан тарапа серетди. Онуң гөзлери ханасындан чыкайжак болды. Агзы ыгтыярсыз ачылды. Шу аралыкда эгниндеи айрып, элине алан түпеңи Сатлык Амановичиң чеп аягының үстүне гачып, башам бармагыны гаты агыртды. Мергенов муңа үнс бермеди-де, өзүнден гидип йыкылаймакдан горкуп, аркасыны гайыгың гырасына диреди.

Мугаллым ене-де аңк-таңк болды. Хич зада дүшүнмән, Гүлнара тарап бакды. Эдил шу вагт Гүлнарың

гөзлери какасының янындакы адама дүшүпди. Ол хем Сатлык Амановичиң гөзүниң өңүнде ок деген марал ялы титреди. Голтугындакы депдерлерини гачырды. Ак, гызыл кагызлар палубаның үстүне яйлып гитди.

Сатлык Аманович ичинден: «Тоба, тоба, булары жын какайдымы?» дийип, өз-өзүне сораг берди...

* * *

Яшулының янында сыр сакламак зерурлыгы яшларын икисини-де деррев хушуна гетирди. Гүлнар гызаран йүзүни эляглыгы билен сырды.

— Хей, шейле-де бир ел болармы? Деңзиң шу зады болмаяр-да — дийип кәйинди. Маралың сува эглиши ялы, бир энайы эгилди-де, кагызларыны йыгнап башлады. Эмма ол чемини тапса, гөз астындан Мергенова середйәрди.

Сатлык Аманович бирхили гелшиксиз, дүшнүксиз ягдая дүшди. Йөне вели, мугаллым бейле затларда, умуман дурмушда өрән тежрибели адамды. Ол гызының кагызларыны йыгнашып боланындан соң, башга планетадан гелен адам ялы болуп, Гүлнара әңедип дуран Оразмырат Мергенова йүзленди.

— Баллым, таныш болуң. Мениң гызым Гүлнар Ковусова. Эзизим, бу йигит ашгабатлы инженер Оразмырат Мергенов. Ругсат вагтында Красноводскиде дынч алмага гелипдир. Таныш болуң!

Инженер сандырап дуран саг элини узатды. Гүлнарың гушуң йүреги ялыжак гызгын хем-де кичиҗик эли элине дегенде Мергеновың башы айланды. Гөзүниң өңи гараңкырап гитди.

Эмма вели, нәхили-де болса, мунуң өзи ягдайы биразажык еңиллешдирди.

Гүлнар бүтинлей диен ялы өңки катдына гелип етди.

Шахырлар, языҗылар сөйги барада ызыны үзмән язярлар. Кәбир затлары оканыңда, сөйги башга бир ерден гелйән зат ялы я-да акылдан дашары бир зат ялы болуп гөрүнйәр. Хакыкатда болса бейле затларын хич бириси дурмушда душ гелмейәр. Бири-бирини агтарян ики йүрек эгер олар бири-бирлерини, хакыкатдан-да, агтарян болсалар, ахыр бир гүн сай-себәп биле я деңзиң кенарында, я көчеде душ гелйәр. Бу ерде гөз херекет эдйәр. Ягны гөзлер бири-бирине душярлар. «Шол-да, шол» болшуп, бейнилере хабар етирйәрлер.

Шундан соңра ики йүрек дилсиз, сөзсүз сөзлешип башлаяр. Бу «гүррүң» хем узага чекмейәр. Гөз ачып-юмасы салымда дүшүнишйәрлер. Сөйгиниң башы-да, аягы-да шундан башланяр.

Башгасыны-ха билемок вели, Гүлнарың йүреги өтен агшамдан бәри өз ынжалыгыны гачырыпды. Небитгайтадан ишләп чыкарян заводың экспедиторы, он секиз билен йигриминиң арасындакы Гүлнар Ковусова хенизе ченли сөйүп гөрмәнди. Йөне вели, роман ызындан роман окаярды, хекая ызындан хекая окаярды. Ол сөйгиниң чылшырымлы, нәмәлим сырларыны өвренйәрди я-да өвренмәге чалышярды. Сөйги, онуң гөвнүне, тәзе дүнйә, яшайыш, тәзе өмүр ялыды. Ол хениз бу тәзе дүнйәниң серхедине гелип етмәнди, эмма голайлап гелипди. Ине, өтен агшам деңзиң кенарында гөк шляпасыны гышыграк геен, гара пальтолы, узын бойлы, гүр гара гашлы, овадан ала гөзлери яныл дуран, сакгалы яңыжа сырылан, гөрмегей бир йигиди гөрди. Гулагына: «Шол! Шол!» диен сес эшидилен ялы болды. Бүтин бедени жүмшүлдәп гитди. Ол икисиниң гөзлери каклышды. Йигит гызы, гыз йигиди гөзлери билен ювдаймак иследи. Гүлнар илки билен назарыны совды. Эмма вели, өзүне зор салып совды. Шонуң үчин-де йигидиң душундан гечип, үч-дөрт әдимләнден соң, йүреги оны өз ыгтыярына гоймады. Онуң белент башыны ыза өврүлмәге межбур этди...

Гүлнар шейдип, хыялындакы тәзе дүнйәниң серхедине гелип етди...

Эне билен хошлашып, өйлерине геленде, какасы Сатлык Аманович оны гапыларының агзында гаршылады.

— Гызым, не ир гелдиң? Тәмиз ховада гезсең болмаярмыды?

— Дәде, келләм агыряр. Онсоң гайдыбердим...

— Онда дынч ал. Эжеңе көмеклеш. Мен бирселлем ресторанда отурып гайтжак.

Гүлнар өз отагына гирип, чырасыны якман, улы көчә чыкян айнаның өңүне ылгады. Шу вагт ол айнаның өңүнден дүесини йитирен ялы болуп, Мергенов гечип гитди. Гызың бедениние ток урлан ялы болды. Гөйә Мергеновың әңедәймегинден горкян ялы, өзүни ыза чекди. Шейдип, Мергенов агшамың алагараңкысына гарышып гитди.

Гитсе-де гитди вели, Гүлнарың йүрегини-де өзи би-

лен алып гитди. Гыз гамлы бир ягдайда ене айнаның
өңүне барды. Маңлайыны совук айна дегрип, хич бир
маңысыз, көчә тарап серетди. Онуң бедени говшады.
Ыгыны гачды. Улудан демини алып, айнаның өңүнден
айрылды-да, өзүни кроватына гойберди. «Бе-е, инди
мунуң башланышы болдумыка? Бу гөрмегей йигит ни-
реден гелдикә? Кимкә? Акыллы-пәхимлимикә я-да тәзе
гейимине, гарнының доянына гуванып йөрен паңкелле-
микә? Онуң гөзлерини! Боюны! Сыратыны! Назарыны
дийсене, тас өзүмден гидипдим. Өмүрлик ёлдаш диени-
ңем шонуң ялы болсады...» Онуң бу сүйҗи пикирлери-
ни ювашлык билен гапыны ачан эҗеси бозды.
— Вий, балам, бу нә болуш?
Гүлнар деррев аяк үстүне галды.
— Ядадым, эҗе. Азаҗык гышарайын дийдим.
— Балам, җаныңбери сагмы? — дийип, эҗеси гы-
зының маңлайыны тутуп гөрди. — Гызгының-а ёк, ба-
лам.
— Мен саг, эҗе. Сизиң аладаңыз нәме? Мен ядадым.
— Йөр, балам, чай ичели. Яңыҗа Баку сувуны ге-
тирип гитдилер.
Чай ичилди, нахар ийилди. Өйүң хысырдылы, хич
вагт тамам болмаян иши билен мешгулланылды. Бу
затларың арасында эҗеси гызыны сынлаярды. Эмма
вели, онуң бу гүнки болшуна гөвни етмейәрди. Гүлнар
өңки Гүлнар дәлди. Геплемейәрди. Башыны ерден гө-
термейәрди. Нәме сорасаң, бир сөз билен җогап бер-
йәрди. Бир задың пикирини эдйәрди.
Эҗеси:
— Балам, ишиңде бир етмезиң дагың бармы? — ди-
йип, җаныны барлап гөрди.
Гүлнар ынҗылы җогап гайтарды.
— Ёк-ла, эҗе. Ишимде нәме етмезим болсун? Кел-
ләм агыряр дийдим ахыры...
Шейле вагтларда әлбетде, бир сөз аз, ики сөз кән
боляр. Гүлнарың эҗеси муңа яңы дүшүнип галды. Өз
яшлыгыны, Сатлык Амановичиң яшлыгыны ядына са-
лып, өз янындан йылгырды. Соңра өзүне кәеди. «Бел-
ки... белки... мен болсам муңа азар берйәрин...» Эне
өз келлесине гелен пикирини · ичинден гайталамага-да
мылт эдип билмеди.
Бирсалымдан Сатлык Аманович аты чыкан ялы бо-
луп гелди.
— Гүлнарың эҗеси, ок-дәрини орта дөк! Мен бир

говы ёлдаш тапдым. Эртир Гүлнар бизи бир ада әлтип
ташлар. Агшам хем алып гайдар. Сен болсаң чишлери-
ни ювуп, сүпүрип, газан-табакларыны арассалап отур!
Мен деңзиң әхли балыгы билен барагыны йыгып-дүй-
рүп гетирерин. Онсоң өңүме бир чәйнек чай алып, се-
ниң гүш этини ийшиңи сынлап отурарын. Бу маңа тү-
кениксиз леззет берер.
Аялы гүлди.
— Өзүң ийҗек дәлми?
— Сен ийсең, мениң иеним-дә...
Бу сөзлер Гүлнара тәсир этмеди. Ол эне-атасы би-
лен хошлашып, отагына гирип гитди. Дүшегини салды,
ёрганына гирди. Эмма укы гелмеди, гелмеди. Шляпа-
сыны гышык геен гөрмегей йигит Гүлнар гөзүни юмса
габакларының арасында, гөзүни ачса кроватының ба-
шуҗунда пейда болярды. Гиҗе ярымдан гечиберенде
Гүлнар өз-өзүне гахарланды. «Асла, мунуң өзи нәме?
Танамаян, билмейән, көчеде бирҗе гезек гөрен адамың
нәхили эдип сени бүтинлей ынҗалыкдан гачыряр. Бу
бейле болмалы дәл ахыры. Онда, нәме, көчеде, ишде,
гезеленчде душ гелйән бейлеки адамлар ынҗалыгымы
гачырмаярка, ала-бөле бу нәме үчин бейле болярка? Мен
онуң дурмуш ягдайы-ха бейледе дурсун, адыны-да би-
лемок ахыры. Мен сөййәринми? Бу ерде сөйги хакында
нәхили гүррүниң болмагы мүмкин? Бир гезек гөрен ада-
мыны нәхили сөймек болар? Дурмушда бейле затла-
рың болмагы мүмкин дәл. Онда онуң гөзлейшине, ке-
нардакы ёлканың аңырсына букулып дуршуна нәхили
дүшүнмели? Бу затлар йөне ерденмикә? Я-да мениң
гөзүме шейле болуп гөрүндимикә?..»
Гарҗашык, кә бири-бирине бап гелйән, кәте бири-
-бирине гапма-гаршы болан пикирлер соңабака гызың
келлесини агыртды. Ол шу арада гөзүни юмды. Иркил-
ди. Дүйшүнде эртирки гүнүң агшам чагыны гөрди.
Гечен агшамың вакалары ене-де гайталанды. Ол уку-
дан оянанда, ашам ене-де деңиз боюна чыкмаклыгы
йүрегине дүвүп, ише гитди. Инди болса ол йигит би-
лен гүнортадакы адаларың бирине тарап йүзүп баряр.
Бу адаларың хеммеси оңа таныш. Хеммесинде онуң
иши бар. Онуң диңе бу гөрмегей йигит билен иши ёк.
Ол оны тананок... Оны диңе какасы таныштырды. Эмма
бу танышлык оңа хич зат хем бермеди. Онуң билеси
гелйән затларының ярысына хем җогап бермеди. Ол
шу аралыкда йигиде огрынча серетди. Мергенов хениз-

-де долы суратда хушуна гелип билмедик серхош ялыды. «Ине, гөрйәрмиң, бу болуш йөне ерден дәл ахыры» дийип, гыз ярым бегенчли, ярым ховсалалы пикир этди.

Мергенов гаты кән гүйч сарп эдип, ахырсоңы өзүни эле алды. Дүшен ягдайындан утанып, Сатлык Амановиче йүзленди.

— Сатлык Аманович, мени багышлаң, мениң башым айланды. Йүрегим оюн этжек боляр. Мен түпеңими-де гачырайыпдырын-ов, багышлаң...

Сатлык Аманович бу сөзе ынандымы-ынанмадымы, ол бизе белли дәл. Йөне:

— Баллым, бейле болса отурың. Ине, шу ерде отурың,— дийип, отургыч гөркезди. Чалажа йылгырды. Үчүси-де отургычда отурдылар. Өзара месавы гүррүңе башламага чалышдылар. Эмма бу баша бармады.

* * *

Оразмырат Мергенов номерине сыгмады. Арасса, гүн дүшүп дуран гиң жайың ичи эмелсиз жерчиниң дүканына меңзейәрди. Кроватың үстлеринде, полда, диванда, отургычларың үстүнде йигрими бәшине чыкан саллахың әхли затлары чашып ятырды. Бу затларың арасындан башыны алып чыкаймагың өзи хер киме башартжак дәлди. Сагат иң гөрнүкли ерде — радиоприёмнигиң үстүнде дурды. Мергеновың овадан гөзлери хер демсайы гошар сагадың кичижик, меле диллерин-деди. Йөне вели, ол диллериң ашагындан даш асылан ялыды. Инженер ичинден пикир эдйән киши болуп, өз-өзи билен дашындан геплешйәрди.

— Ол дилжагазлар иңңе ялыжак кичижигем вели, шонда-да телеграф агажы дәлдирин өйденоклар. Кичижик зат дүнйәниң чалт херекет этмели ахыры! Булар-а өз угурларына гойберсең гиже-гүндизде хем бир гезек айланжак дәллер. Сагадың ичи хапаланандыр, оны эртир хөкман арассалатмак герек...

Соңра ол ылгап чыкяр-да, коридордакы сагада середйәр. Онунам диллеринден даш асылан болмага чемели.

Догрудан-да, шейле болмага чемели: инженер сагатларың еди отуз болмагыны арзув эдйәр. Ол доңйүрек диллериң болса мундан хабары ёк. Йөрәноклар-да, зол «жык-жык» эдип дурлар.

Дүйн Гүлнар какасы билен инженери белендрәк ере чыкса, дөрт төвереги гөрнүп дуран кичижик адала гоюп, голайдакы улы адаларың бирине тарап гитди. Дүйнки гүн, бир тарапдан, ажайып гүн болды. Мергеновың гөкдәки дилеги ерде говушды. Икинжи тарапдан болса, айылгынч гүн болды. Мергеновың багтының гиң гапысы ачылды-да, бирден япылайды. Гүлнар гиденден соң, онуң хушы башындан учды. Асманы тарап атан сечмелери денизе дөкүлди. Гушларам онуң авчылыгыны масгаралаян ялы, онуң болшуна гүлйән ялы болуп, онуң голайжыгындан жүйгүлдешип гечйәрдилер. Сатлык Аманович онуң болшуны бираз сынландан соң, бу кейпли ишде Мергеновдан өзүне чигит ялыжак көмек болмажакдыгына гөзүни етирди.

— Баллым, сизиң фамилияңызың өз манысы билен бағланышыклы ери бармы?

— Ёк, Сатлык Аманович, ёк. Бу йөне мениң атамың арзувы болупдыр.

Сатлык Аманович көп вагтлап дашары чыкарылман-чыкарылман, гиң мейдана алнып чыкылан чага меңзейәрди. Ол хем балык тутярды, хем гуш атярды, хем ызыны үзмән дениз дурмушының геңэнайы вакаларындан гүррүң берйәрди. Ол Мергеновың, хич болманда, бирже гуш урмагыны ислейәрди, онсоң кейпиниң гөтерилжекдигине ынанярды. Гүнүң икинжи ярымында шейле хем болды. Инженер ики барак урды. Бу бир. Икинжиден болса, гүнүң алтын жамы мейдензине якынлашып гелйәрди. Мунуң өзи Гүлнар билен тәзеден душушмагың голайлашяндыгыды. Шу ики зат, буларың үстесине-де, Гүлнарың йүзүп гелжек дениниң көп йыл гечен шерап ялы көпүржикләп, гайнап, толкунып дуршы, Сатлык Амановичиң жошгунлы айдян роваятлары инженериң гөвнүни шейле бир гөтердилер вели, оны долы суратда беян этмәге сөз етжек дәлди. Соңра ол балыгам тутды. Гушлар хем өңкүлери ялы онуң четине дегмеги бес этдилер. Бу ягдай, тәзе таншының йүрегинде толкун уряң бу жошгун Сатлык Амановиче әгирт улы леззет берди. Булар ав билен шейле бир гызышдылар вели, гызың гелип, кенара чыканыны-да гөрмедилер, бирнәче гезек гыгыраныны-да эшитмедилер.

Шу жошгун билен хем шәхере гелип етдилер. Гуры ере аягы дегенден соң, инженериң кейпи хас гөтерилди. Ол хошлашмак иследи, мыхманхана гитмек иследи.

Гүлнар дүшүнер ялы эдип, агшам деңиз кенарына чыкжагыны айтды. Эмма вели, Сатлык Аманович онуң бу сөзлерини эшитмек хем ислемеди.

— Өе барарыс. Чай ичерис. Ине, Гүлнар билен эжеси бизе балыклы палав берер. Бу затлары ташлап гитмек болмаз. Деңиз кенары мыдама тапылар. Балыклы палав мыдама тапдырмаз. Себәби оны мениң өзүм биширип билемок. Бу барада мен аяла япжа...

Мугаллымың өйүнде гич сагат он икә ченли отурылып гечирилен бу агшам инженериң гысга өмрүнде гечирен иң ажайып агшамының бири болды. Онйыллык гурен иң ажайып агшамының бири болды. Онйыллык гутарыланда-да, институт гутарыланда-да агшамлар гечирилипди. Оларың өзлерине гөрә бейик манылары барды. Олар хич вагт ятдан чыкжак дәлдилер. Булагың херси өзбашына бир дөврди. Бу агшам болса тәзе дөврүң башлангыжыды.

Бу агшам Гүлнарың какасы-да, эжеси-де өз мыхманларына ак йүрекден, хормат билен хызмат этдилер. Гүлнарың өзи болса бу агшам сәхер ачылан гүле меңзеди. Ол гелен бадына өйде бир сагатлап гөрүнмеди. Ванна дүшди. Геймлерини чалшырды. Сачыны бежерди. Айдан дүшен ялы болуп жая гиренде, өз хожалыгына бир кәсе зыян берди. Хер гезек гапы ачылып-япыланда Гүлнар геләйдимикә дийип, йүреги тирсилдәп дуран Мергенов чай ичип отырды. Ине, ахырсоңы гызыл йүпек көйнек гейинен, узын бойлы перишде ичери гирди. Мергеновың оңа гөзи дүшенден бүтин бедениниң ысгыны гачды. Эли тутуп отуран кәсесини-де гөтерип билмеди. Кәсе столуң бир четине дегип, күл-оврам болды. Ичиндәки лөдере ялы ажы чай гөз ачып-юмасы салымда өртгүжиң ярысыны өл-мыжжык этди. Дүшби Сатлык Аманович пыңкыржак ялы болды. Эмма вагтында дилини дишләп сакланды. Гүлнарың эжеси, нәме үчиндир, гызарды. Хич ким геплемәнсоң, ягдайы сазлап гойбермек үчин:

— Бу говулыгың аламаты — дийди.

— Баллым, бизиң аялымыз Дерсу Узала меңзейәр. Болжак-гелжеги асмана середип билйәр...

Гүлнар бу ваканы гөрмедик-билмедик киши болды. Ол эжесиниң янындакы бош стула гечип отурды. Өзүни бирхили оңайсыз ягдайда дуйяны үчин эжесине йүзленди.

— Эже, мен-ә ажыкдым.

Сатлык Аманович хем онуң сөзүни голдады.

— Бизиң ягдайымызам сениңкиден говы дәл, көшегим...

Соңра ене-де гызына йүзленди.

— Биз эжең билен стол тайярлаянчак мыхманы гүйме. Альбомларыны гөркез.

Гыз сесини чыкармады. Мергенов чалажа гызарып, миннетдарлык билен Сатлык Амановичиң йүзүне середи. Соңра назарыны Гүлнара өврүрди. Оңа узак вагтлап гарап отурмак, элбетде, гелшиксиз боларды. Йөне велин, диңе бу-да дәлди. Ики секунтлап гөзүни айырман середип отурмага онуң межалы етжек дәлди. Гүлнарың хәзирки гөрнүши, хәли-хә онуң эли-аягы баглы гулуна өврүлен Мергенов экени, асыл көчеден гечип барян өтегчини-де сеңсиретжекди. Гар ялы ак алкым, ак эллер, узын бармаклар, гүйз алмасы ялы чалажа гызарып дуран янаклар, электрик ышыгына деңиз толкуны ялы ойнаклап дуран юмры дөш үстүнден гойберилен сач өрүмлери, мермерден салнан хейкел ялы гөвре, гүр гара гашлар, әлем ялы дүйпсүз, бир нокатда узак сакланып билмейән марал гөзлер... Бу ажайып ак йүзи дийсене! Ол йүз мылайымлыгың, мәхриң, адамкәрчилигиң, умуман, иң говы гылык-хәсиетлериң бир ере жем болан суратыды. Инженер гөзүни гыздан совды-да, ичини геплетди. «Бейле багт маңа миессер болармыка? Миессер болайса бегенчден яңа мениң йүрегим ярылаймазмыка? Элхепус... элхепус...

Инженер басылды. Эгер хәзир Гүлнар оңа бир сораг берәйсе, ол гепләп билжек дәлди.

— Йөрүң, мениң отагымы гөрсеңиз...

Гызың отагы гөзүне женнет болуп гөрүнди. Эмма онуң назары-да, бар үнси-де гызың херекетиндеди.

— Сиз мени илки гөренимде гең галдырдыңыз — дийип, Мергенов хабар гатды. Ол бу сөзи соңуррак айтжакды. Хәзир болса башга зат диймекчиди, өзүниң сөзлемек укыбыны йитирмәндигини өз-өзүне субут этмек үчин йөне бир зат дийәймекчиди. Йөне велин, диймәге зат тапмады. Йүрегиндәкини дөкди отурыберди.

— Сиз мени илки хачан гөрдүңиз?

— Дүйн, деңиз кенарында...

Ене-де нәхили оңайсыз дымышма аралашды. Гүррүңи өзүниң алып бармалыдыгыны Мергенов аңлады. Онуң гөвнүне болмаса, гыз шоңа гарашян ялыды.

— Сиз хер гүн кенарда гезйәңизми?

— Ишден соң биразрак гезйәрин.

— Бу гүн сизе агшама ченли душарын диен тамам ёкды.
— Менем бу душушыга гең галдым...
— Эртирем ишлейәңизми?
— Хава.
— Онда эртир ишден соң маңа дензи гөркезиң-дә? Бизиң Ашгабадымызда хениз деңиз ёк. Деңиз эмеле геленсоң, сиз Ашгабада барсаңыз, мен хем сизе шейле хызмат эдип билерин...
— Боляр. Бу бир хызмат дәл ахыры. Эртир агшам сагат секизде кенара чыкайың.
...Хәзир болса Оразмырат Мергенов сагада гахар эдип, хич. болманда, онуң еди отуз болмагыны арзув эдйәр. Ол айдылышы ялы, бир гылдан безенди. Жайының ичини тертибе салып башлады. Шейдип, гөзүниң көкүни гырып, кенара гелип етди.
Ики адамлык моторлыжа гайык Гүлнар билен Мергеновы әпет сув дүнйәсиниң бир четинден алып гирди.
Хова салкынды. Деңиз гөйә ики яш йүрегиң гезеленжине пәсгел бермек ислемейән ялы парахатды. Гүйчли шемал-да, пессайжа ел-де ёкды. Асман гөзели зүлплерини дарап, бирәййәм деңиз билен әлемиң арасындакы өз узак ёлуна чыкыпды. Йылдызлар гаш какышып, гөз гыпышып, жакгылдашып гүлйәрди.
Оларың гүлки сеслери эшидилмейәрди. Оларың гүлкүсини диңе херекетлеринден аңмак болярды. Бир тозансыз күмүш ялы арасса ховада оларың ягтысы, шөхлеси чөл ичиндәкиден, тозанлы гурлушык мейданындакыдан ики эссе гүйчли гөрүнйәрди.
— Эгер шу йылдызлар болман, әлем йүзүнде диңе Айың еке өзи болса нәхили боларды? — дийип, йүрек жошгунына эрк эдип билмейән Мергенов сорады.
— Онда Ай айылганч бир зат боларды. Адамлар оңа серетмекден горкардылар... Херки зат өз хемрасы билен гөзелдир. Херки адам өзи ялы адам билен адамдыр...
Мергенов рулы тутуп отуран Гүлнарың саг элиниң үстүне өз чеп элини гойды. Гызың бүтин бедени симап ялы титрәп гитди. Эмма... эмма Мергеновың элинден өз элини чекип алмады. Мергенов тас акылындан языпды. Ол Гүлнарың элини гатырак басды.
— Сиз говы айтдыңыз... Сизиң жогабыңыз маңа ярады.
— Өвгиңиз үчин саг болуң. Мен миннетдар. Йөне

мениң элими бетер басман. Бизиң барян угрумызы йитирип азашмагымыз мүмкин...
Мергенов барха батырланярды.
— Мен гөвнүмдәкини айдайынмы?
— Диңлейәрин...
— Онда диңләң: мениң гөвнүм шу вагтың, хут шу вагтың сакланмагыны ислейәр. Шу хәзирки вагтың бирнәче асырлап гозганман, херекет этмән, үйтгемән дурмагыны ислейәр. Сизиң билен сувда йүзүп, гөкде учмагы ислейәр. Моторлыжа гайыгың сувда хем йүзйән ракета өврүлмегини ислейәр. Сизиң билен азашмагы ислейәр.
— Сиз шахырмы? Онсоң нәме ислейәңиз?
Мергенов диңлемән довам этди.
— Шол ракета мүнүп, сизиң билен Ая голайлашмагы ислейәрин. Онсоң сизи Айың гапдалында гоюп, бүтин әлеме етйән сес билен: «Шу ики айың хайсы овадан?» дийип гыгырмагы ислейән...
— Әлемиң әхли чүнкүнден: «Ай овадан! Ай овадан!» дийип гыгырарлар. Мен оны өңүнден билип дурун. Себәби асманың Айы билен Красноводски заводының экспедиторының гөзелликде деңешип гөрен вагты болмандыр ахыры...
Мергенов барха гыза голай сүйшйәрди.
— Ёк, хакыкы ай сиз. Асмандакы Ай доңйүрек хем-де совук...
Гүлнар йылгырды.
— Сиз шахырмы? — дийип, ене-де өңки сорагыны гайталады.
Мергенов жошгунлы сөзледи.
— Мен багтлы. Шонуң үчин-де хәзир хем шахыр, хем философ, хем адам!
Гайык инди юваш йөрәп уграды.
Деңиз агыр дем алмагыны, сүйжи укусыны довам эдйәрди...

МАЗМУНЫ

Повестлер

Бекмырат Дурдыев 5

Первана 138

Хекаялар

Чувал багшы 253
Деряда 276
Аннабибиниң хекаяты 306
Дениз толкунлары 316

Литературно-художественное издание
СЕЙТАКОВ БЕКИ
Соб. сочинений в 6 томах. т. 5
ПОВЕСТИ И РАССКАЗЫ
Ашхабад, издательство «Туркменистан»
На туркменском языке